

**АТ-ТАЙСИР ФИ
УСУЛИТ ТАФСИР**

(Тафсир усулини енгиллаштириш)

АТ-ТАЙСИР ФИ УСУЛИТ ТАФСИР

(Тафсир усулини енгиллаштириш)

(Бақара сураси)

Биринчи қисм

Ато ибн Холил Абу Рушта

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Бағишлов

Мен бу китобимни шундай зотларга бағишлайманки, уларга одамлар сизларга қарши тўпланишяпти, эҳтиёт бўлинглар дейилса, бу гапдан имонлари янада зиёда бўлиб, бизга Аллоҳнинг Ўзи кифоядир, У нақадар яхши вакилдир, дейдилар.

Мен бу китобимни шундай зотларга бағишлайманки, улар буюк Ислом динини дунёга кўтариб чиқадилар, ўз динларини қояма-қоя чўққи сари кўтариб бораверадилар, ҳар қандай маломатчининг ҳар қандай маломатига парво ҳам қилмасдан Аллоҳнинг фармонини бажарадилар.

Мен бу китобимни шундай зотларга бағишлайманки, улар тўғри йўлдаги Халифалик давлатида ҳилпираб турувчи ягона Ислом байроғи соясига кириш учун исломий ҳаётни қайта тиклаш йўлида Пайгамбар ﷺнинг йўлларида қилча ҳам оғишмасдан борадилар.

Мен бу китобимни шундай зотларга бағишлайманки, улар мазкур дойларни севадилар, қўллаб-қувватлайдилар, суядилар, уларга ёрдам берадилар.

Мен ана шу зотларга энг ажойиб сурани тақдим этар эканман, бутун вужудим тазарру ва умид оловида ўртанди. Умидим шуки, улар мен ёзган сатрларни ўқиб тушунсинлар, англасинлар, уларни тадабур қилсинлар, кейин эса улар билан бирга Аллоҳ томонидан келадиган ҳам дунёвий ва ҳам ухровий нусрат сари кўтарилсинлар.

24 зулҳижжа 1418ҳ
21 апрел 1998м

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Муқаддима

Ат-Тайсир фи
усулит тафсир

Муқаддима

Аллоҳга ҳамд бўлсин. Аллоҳнинг пайғамбарига, у кишининг оилалари, саҳобалари ва авлодига раҳмату саломлар бўлсин. Аммо баъд:

Аллоҳ одамларни зулматлардан нурга, Парвардигорларининг изни ила Азиз ва Ҳамид Зотнинг¹ йўлига олиб чиқиш учун Муҳаммад ﷺни Ислом рисолати билан пайғамбар қилиб юборди.

Пайғамбар ﷺга мўъжиза қилиб, пайғамбарлигининг далили қилиб Ўзи томонидан бир муборак Китобни, Қуръони Каримни юборди.

Қуръон олдидан ҳам ортидан ҳам ноҳақлик аралашмаган Китобдир. У Аллоҳнинг каломидир. У Ҳаким ва Ҳамид Зотнинг юборган пайғомидир.²

Уни Аллоҳ араб тилида, арабча ҳарфлардан тузилган калималар билан нозил қилди.

Уларга очиқ араб тилида хитоб қилиб, уларни шу Китобга имон келтиришга, уни ўқиб тушунишга, унинг кўрсатмаларига амал қилишга чақирди.

Бироқ улар ўзларига ёқмайдиган бир ишга дуч келиб қолгандилар. Қуръон уларнинг истакларини эътироф этмасди, санамларини сариқ чақага ҳам олмасди.

Уларга ўхшаб бузилишу бузишлардан шарият ясамасди.

Аксинча, улар сиғинаётган санамларни ақлсиз, бемаъни деб, уларнинг зулму зўравонликларини инкор этарди.

Шунингдек Қуръон хожа билан қулни, қариндош билан ётни, араб билан ажамни бир қаторга қўярди.

Унинг таълимотида фазл фақат тақво билангина ўлчанарди.

«لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَىٰ أَعْجَمِيٍّ إِلَّا بِالتَّقْوَىٰ»

(1) *Алиф, Лом, Ро.* (Эй Муҳаммад, бу Қуръон) *Биз сизга, одамларни Парвардигорларининг изни-иродаси билан зулматлардан нурга — қудрат ва ҳамду сано эгаси бўлган зотнинг йўлига — олиб чиқишингиз учун нозил қилган Китобдир.*

(2) *Унга олдидан ҳам, ортидан ҳам* (ҳеч қандай) *ботил-ноҳақлик келмас* (яъни Қуръони Каримнинг ҳеч қайси томонидан бирон китоб ё ҳужжат келиб уни ботил қила олмас, чунки у) *ҳикмат ва ҳамду сано эгаси томонидан нозил қилингандир.*

Улар шу билан иш тугайди, чунки бизнинг сонимиз ҳам, сўзимиз ҳам кўп, деб ўйлашди.

Улар, Муҳаммад ﷺ айтаётган гапларни фақатгина аввалгилардан қолган афсоналардир Муҳаммад уларни кўчириб олган. Бас бу афсоналар бировлар томонидан унга эртаю кеч ўқиб берилур⁶, дедилар ва агар истасак биз ҳам унга ўхшаш гапларни гапира оламиз⁷, дейдилар-да, бошларини мағрур кўтаришиб куладилар.

Улар ўзларига қарши ҳужжат келтирилиб қолиши мумкинлигини ҳисобга олишмаганди. Бизга қарши ким ҳам ҳужжат келтира оларди, агар Муҳаммад бир сўзни айтса, биз ўн сўзни айтамыз, агар у овозини кўтарса, биз ундан кўра ўн чандон кўпроқ кўтарамиз, дейишарди. Пайғамбар ﷺ овозини кўтариб гапирадиган бўлсалар, йиғилиб келишиб, шовқин-сурон кўтаришарди. **«Куфр йўлидаги кимсаларни (ҳақ йўлга даъват қилувчи кишининг) мисоли худди фақат овоз ва чақириқни эшитадиган ҳайвонларга қичқираётган кишининг мисолидир. Улар кар, соқов, кўрдирлар. Демак, тушунмайдилар».**⁸

Ҳақиқатни сўзловчи қиссалар муқобилига ботил, ноҳақ қиссаларни сўзлашарди ва шу билан ҳақни ноҳақлар гирдобига кўмиб ташлаймиз, деб ўйлашарди.

Бироқ иш улар ўйлагандек кечмади.

Улар ҳисобга олмаган бир ҳолат юз берди.

Уларга шундай дейилди: агар сизлар Муҳаммад айтаётган гаплар одам боласининг гапи, биз ҳам унга ўхшаган гапларни айта оламиз, дейдиган бўлсанглар, марҳамат, майдонга чиқинглар.

Мана Қуръон очиқ кўриниб турибди. У кўринмайдиган, гоиб нарса эмас. Унинг оятларини эшитиб, сўзларини уқиб турибсизлар. Унинг ҳарфлари худди ўша сизлар ишлатаётган

(6) وَقَالُوا أَسْطِيرُ الْأُولَىٰ ۚ كَتَبْتَهَا فَهِيَ تُمَلَّىٰ عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا) **Яна улар:** «(Бу) аввалгилардан қолган афсоналардир (Муҳаммад) уларни кўчириб олган. Бас (бу афсоналар бировлар томонидан) унга эртаю кеч ўқиб берилур», дедилар).

(7) وَإِذَا تُمَلَّىٰ عَلَيْهِمْ ءَايَتُنَا قَالُوا قَدْ سَمِعْنَا لَوْ لَشَاءَ لَفَلْنَا بِمِثْلِ هَذَا ۚ إِنَّ هَذَا إِلَّا أَسْطِيرُ الْأُولَىٰ) **Қачон уларга (кофирларга) Бизнинг оятларимиз тиловат қилинса:** «Эшитганмиз, агар хоҳласак, бунга ўхшаган гапни ўзимиз айтган бўлур эдик. Бу фақат аввалгилардан қолган афсоналар, холос», дейдилар).

(8) وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الْإِذَىٰ يَتَّعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءَ وَنِدَاءَ ۚ صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ) **Куфр йўлидаги кимсаларни (ҳақ йўлга даъват қилувчи кишининг) мисоли худди фақат овоз ва чақириқни эшитадиган ҳайвонларга қичқираётган кишининг мисолидир. Улар кар, соқов, кўрдирлар. Демак, тушунмайдилар).**

ҳарфларнинг айнан ўзи. Қани келиб, унга ўхшаш бирор гапни айтинглар.⁹ Майли сизлар айтганча бўла қолсин.

Лекин улар бу ишни қила олмадилар. Мағлуб бўлиб ортга чекиндилар. Улар бир томондан тил соҳасининг моҳирлари бўлганлари учун ростгўй ва ҳалол Муҳаммад ﷺ айтаётган гаплар Аллоҳнинг каломни эканини англардилар. Иккинчи томондан эса буни очиқ тан ололмасдилар. Негаки, бундай қилсалар, орзу-умидлари, бузуқ йўллар билан оладиган манфаатлари барбод бўларди. Шу билан улар икки ўт орасида типирчилаб қолишди ва дарҳол жангдаги мағлубиятни бир неча кунга бўлса ҳам кечиктириш чораларини қидира бошлашди. Ранг кўр, ҳол сўр, дегандек чора ҳам шу ҳолатларининг ўзидан топила қолди. Бутун Қуръонга ўхшаш гапни айтиш оғир бироз енгиллат, дейишди. Шунда уларга, ундай бўлса, шунга ўхшаш ўнтагина «тўқилган» сура келтирингиз!¹⁰ дейилди.

Бунинг ҳам уддасидан чиқиша олмасдан яна олдинги гапларини такрорладилар. Ана шунда етук ҳужжат уларни ер билан яксон қилди. Шу (Қуръон)га ўхшаш биргина сура келтирингизлар!¹¹

Истаган жойинглардан, истаганингларча ёрдамчиларингни қақираверинглар.

Лекин улар бунинг ҳам уддасидан чиқа олмадилар. Шу билан уларнинг мағлубияти тўла ўз исботини топди.

Сизлар бу ишни фақат ҳозиргина эмас, умуман ҳеч қачон қила олмайсизлар.¹²

Қуръон Аллоҳнинг ҳақиқий каломидир.

Айтинг: *قُلْ لِّينِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰى اَنْ يَّاتُوْا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ لَا يَأْتُوْنَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَتْ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظٰهِرًا*
«Қасамки, агар бор инсу жин мана шу Қуръонни ўхшагини келтириш йўлида бирлашиб, бир-бирларига ёрдамчи бўлсалар-да, унинг ўхшагини келтира олмастар»).

Ёки: *اَمْ يَقُوْلُوْنَ اَفَرَبُّهُ قُلٌّ فَاتُوْا بِعَنۡرِ سُوْرٍ مِّثْلِهٖ مُفَرِّدِيْنَ وَاَدْعُوْا مَنِ اسْتَضَعْتُمْ مِّنۡ دُوْنِ اَللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ*
«Уни (яъни, Қуръонни Муҳаммад) тўқиб чиқарган», дейдиларми? **Айтинг:** «У ҳолда, агар ростгўй бўлсангизлар, Аллоҳдан ўзга кучингиз этган барча бутларни (ёрдамга) чорлаб шунга ўхшаиш ўнтагина «тўқилган» сура келтирингиз!»).

Ёки: *اَمْ يَقُوْلُوْنَ اَفَرَبُّهُ قُلٌّ فَاتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّثْلِهٖ وَاَدْعُوْا مَنِ اسْتَضَعْتُمْ مِّنۡ دُوْنِ اَللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ*
(Муҳаммад) тўқиб чиқарган», дейдиларми?! **Айтинг** (Эй Муҳаммад): «У ҳолда агар ростгўй бўлсангизлар, Аллоҳдан ўзга кучингиз этган барча бутларни (ёрдамга) чорлаб шу (Қуръон)га ўхшаиш биргина сура келтирингизлар!»).

(12)

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُوْرَةٍ مِّثْلِهٖ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنۡ دُوْنِ اَللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿١٠﴾ **فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوْا وَلَنْ تَفْعَلُوْا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِيۤ اُقُوْدُهَا النَّاسُ وَالْجَحٰمَةَ اَلَّذِيۤ اُعِدَّتْ لِلْكَافِرِيْنَ ﴿١١﴾**

Инсон каломи унинг қўрғонига яқин кела олмайди.

Одам боласининг гапи унинг яқинига ҳам боролмайди.

У шундай ҳақиқатки, олдидан ҳам, ортидан ҳам унга ботил аралашмаган. У Ҳақим ва Ҳамид Зот томонидан нозил қилингандир.

Уларнинг имон келтиришларига мана шунинг ўзи кифоя эди.

Лекин уларга ҳавойи нафс ҳужум қилди, шайтон уларни босиб олди.

Уларга аёллар, болалар, туганмас олтин-кумуш бойликлар, қиммат баҳоли отлар, чорва ва экин-тикинлар каби истак-хоҳишларга кўнгили қўйиш чиройли қилинди.¹³

Натижада кўра-била туриб йўлдан оздилар, такаббурлик билан онгли тарзда кофирликларидан кечмадилар.

Бу нарса уларни безовталиқ ва изтироб чоҳига улоқтирди.

Хўш, энди бу хожалар оммани Қуръон Аллоҳнинг каломи эмас, деб қандоқ ишонтиришаркин?

Уларнинг Пайғамбар ﷺ га эргашиб кетиб қолишларидан қандоқ қайтарарканлар?

Бошлари қотиб, бу тангликдан чиқиб кетиш йўлларини қидира бошладилар.

Бироқ қанчалик чора топсалар, шунчалик ботқоққа ботиб боравердилар.

Боши берк кўчадан чиқиб кетиш ўрнига унга баттар кириб бордилар.

Улар бир кимсага ўхшайдиларки, у кимса кафтларини сувга ёзиб, у сув оғзига етишини кутиб турар. ҳолбуки, у (сув) унинг оғзига етгувчи эмасдир.¹⁴

Чиқмоқчи бўлган жойларига баттар кириб бордилар. Топган ҳужжатлари ўзларининг фойдаларига бўлиш ўрнига зарарига бўлаверди.

Олдинига, бу Муҳаммаднинг гапи, деб кўришди. Лекин қарашса, бу гаплар Муҳаммад ﷺ нинг гапларидан фарқ қияпти. Муҳаммад ﷺ ўзларининг ораларидан чиққан бир саводсиз, оми

(13)

﴿زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْأَحْرَتِ ذَلِكَ مَتَعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَقَابِلِ﴾

(14)

﴿لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبْسِطٍ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَلِغِهِ وَمَا دَعَا الْكُفْرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ﴾

одам бўлса. Улар эса ўқиш ва ёзишни биладиган саводли одамлар бўла туриб, унинг ўхшадини келтира олмаган бўлсалар. Хуллас, бу гап тўғри келмади. Шу билан бошқасига ўтишди.

Кейин унга бу гапларни бизнинг орамизда бўлмаган бошқа бир одам ўргатяпти, дейишиб, бир насроний ажамни тилга олишди. Лекин бу топган ҳужжатлари ҳам ўзларининг зиёнига ишлади.

Унинг тили ажамий, бу (Қуръон) эса очиқ-равшан арабий эканини билган эдинглар.¹⁵

Шу билан бу тадбирларидан ҳам юз ўгириб кетишди.

Кейин, бу сеҳрдан бошқа нарса эмас, у гапдан, ифодадан тузилган сеҳр, деб кўришди. Бироқ бу ҳужжатлари ҳам ўзларининг зиёнига ишлади. Бу нарса уларнинг ожизлигини, нотавонлигини кўрсатиб қўйди. Қуръон ўзининг ҳақлиги, кучлилиги ва буюклиги билан уларнинг кўзига ҳатто сеҳр бўлиб кўринди. Яна бир жиҳатдан сеҳрнинг ўзига хос белгилари бўлади. Бу нарсани улар жуда яхши биладилар. Бу буюк Каломда эса ундай белгилар йўқ.

Бу гапларидан ҳам тониб кетмоқчи бўлиб тургандилар, лекин қарасалар, шу йўл билан айрим оми одамларни ишонтириш мумкин экан: Кўрмаяписизларми, Исломга кириш ўғилнинг ўз отаси ибодат қиладиган санамларга ибодат қилмай қўйишига олиб келади, у худди сеҳр каби ота билан ўғилни бир-бирларидан ажратиб юборади, деган гаплари иш берадиганга ўхшаб қолди.

Адаштиришнинг, йўлдан оздиришнинг энг қулай усули шу эканини кўришиб, шу усулни қўллаб қўя қолишди. Бу Қуръон фақат аввалгилардан нақл қилинаётган бир сеҳрдир,¹⁶ дейишди. Лекин улар бу ишлари билан ёмғирдан қочиб, дўлга тутилдилар.

Зеро, Аллоҳнинг каломини тинглаган одам унинг сеҳр эмаслигига аниқ ишонади. Шунинг учун ҳам улар одамларни Қуръонни эшитишдан тўсишга ўзаро келишиб олдилар.

وَلَقَدْ نَعَلْنَا أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانٌ * الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (15)

Аниқки, Биз уларнинг «(Қуръонни Мухаммадга) бирон одам ўргатмоқда», деяётганини билурмиз. (Лекин уларнинг бу даъволари пучдир, чунки) улар ишора қилаётган кимсанинг тили ажамий (яъни, арабий эмас), бу (Қуръон) эса очиқ-равшан арабийдир.

(16)

﴿إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ * فَفَعَلْ كَيْفَ قَدَّرَ * ثُمَّ قَبَلَ كَيْفَ قَدَّرَ * ثُمَّ نَظَرَ * ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ * ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ﴿16﴾﴾

فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا بَحْرٌ يُؤْتَرُ﴾

Жаврайверинглар,¹⁷ дейишиб Пайғамбар ﷺнинг гапларини ҳеч кимга эшиттирмасликка уринишди.

Иш шу даражагача етиб бордики, бир нечалари Муҳаммад ﷺнинг сеҳргарлиги, Қуръоннинг сеҳр экани ҳақида уйдирмалар ўйлаб топишди. Аллоҳга қарши бўҳтонлар уюштиришиб, одамларни Муҳаммадга яқинлашмасликка кўндирмоқчи бўлишди. Бунинг учун қизиқтириш усулини ҳам, қўрқитиш усулини ҳам қўллашди. Улар одамлар Қуръонни эшитиб, унинг Аллоҳнинг каломи эканини англаб қолишларидан чўчирдилар. Чунки ўзлари сиртларидан сир бой бермаганлари билан, дилларида Қуръон Аллоҳнинг каломи эканини англаб турардилар.

Уларнинг режаларига кўра, кўчманчи ҳам, ташқаридан келганлар ҳам, туб аҳоли ҳам имонга келиб қолмаслиги керак эди. Улар ўзларича Исломнинг ғалабаси, байроғининг юқори кўтарилишини ортга сурмоқчи, Парвардигорнинг қўшини кўпайиб кетишига, сўзи олий бўлишига тўсқинлик қилмоқчи бўлдилар. Озгина ақлларини ишлатганларида бундай иш олдида ўзларининг пашша ҳам эмасликларини англаган бўлардилар.

Шундай қилиб бу Қуръоннинг Аллоҳнинг каломи эканини англашлари гоҳ-гоҳида уларга тинчлик бермай қоларди.

Хожаларнинг ўзлари кечқурунлари бир-бирларидан яширишиб, Пайғамбар ﷺнинг уйларига боришиб, Қуръон оятларини тинглашарди. Қайтаётганларида бир-бирларини кўриб қолишса, омма билиб қолмаслиги учун қайтиб яна келмасликка аҳдлашардилар. Лекин барибир яна қайта келаварардилар. Қуръон уларнинг ақлларидан ушлаганди. Қайси бирлари, нақадар ажойиб, нақадар ширин, нақадар тошқин, нақадар сероб, дейишдан ўзини тия олмасди. Шу билан унинг одам боласининг гапи эмаслигига иқрор бўларди.

Бир томондан Қуръон Аллоҳнинг каломи эканини англашлари уларга тинчлик бермаётган бўлса, иккинчи томондан уларни ўзларининг санамлари, ота-боболарининг ҳаёт тарзи, манфаатлари, истаклари тортиб турарди.

Қалб кўзи очиқ, ақли булганмаган кишилар Қуръон булогидан сув ичиб, имон келтириб, тақводор бўлди.

Қалб кўзи кўр, дунёга муккасидан кетган, тубан кимсалар эса ўз санамларининг қучоғида кўрлигича қолаверди.

(17) وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا هَذَا الْقُرْآنَ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ) *Кофир бўлган кимсалар (бир-бирларига «Муҳаммад тиловат қилаётган вақтда) сизлар бу Қуръонга қулоқ солманглар ва (уни ўзгаларга ҳам эшиттирмаслик учун оғизларингизга келган гапни) жаврайверинглар (шунда) шояд голиб бўлсангизлар», дедилар).*

Шундай қилиб, имонга келган келди, келмаган келмади.

Кимдир эртароқ келди, кимдир кечроқ.

Кейин Мадинаи мунавварада Ислом давлати барпо бўлиб, Ислом бутун яриморолга ёйилди. Кейинроқ эса бу нур ўша пайтдаги йирик давлатларнинг зулматларига барҳам берди. Форс, Рум империялари қулади. Ислом давлати буюклашгандан буюклашиб борди. Жиход билан бир қаторда ҳамма ёқда адолат ҳукм сурди. Уқоб байроғи, Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ, Муҳаммад Аллоҳнинг пайғамбаридир, деган муборак сўзлар битилган уқоб байроғи юқори кўтарилди. Зафар кетидан зафарлар қучилиб, ер юзи Ислом ва Ислом қўшини билан обод бўлди.

Ислом билан одамлар учун чиқарилган энг яхши уммат вужудга келди.¹⁸

Ислом билан бутун оламни адолатга буркаган бир нурли давлат барпо бўлди. Бу Уммат ва бу давлатни Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатлари бошқарди.

Мусулмонлар Пайғамбар ﷺнинг замонларида ҳам, саҳобаларнинг замонларида ҳам Қуръон ва суннатни жуда тўғри тушунишарди. Шундай тушунардиларки, дил таскин топарди, юрак ором оларди. Пайғамбар ﷺ уларга бирор оят ёки оятнинг бир қисмини шаръий йўл билан тушунтирсалар ва ўша оят ёки оятдаги сўзга шаръий ҳақиқатни (маънони) юкласалар, дарҳол унга эргашиб, амал қилиб кетаверардилар. Агар Пайғамбар ﷺ унга шаръий ҳақиқатни (маънони) юкламасалар, унинг мазмунини ўзларининг тилидан, Қуръон нозил қилинган араб тилидан ахтарардилар.

Масалан, Пайғамбар ﷺ уларга

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾

– „Намозни тўқис адо қилинг“.

[2:43]

оятини ўқиб бериб, ортидан махсус сўзлар ва амаллар билан намозни кўрсатиб берсалар, «солат» сўзини худди мана шу шаръий маънода тушунишиб, унга амал қилардилар ва унинг луғавий дуо, деган маъносини ташлаб кетаверардилар.

⁽¹⁸⁾ كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ (Эй уммати Муҳаммад), одамлар учун чиқарилган миллатларнинг энг яхшиси бўлдингиз. Зеро сиз яхши амалларга буюрасиз, ёмон амаллардан қайтарасиз ва Аллоҳга имон келтирасиз).

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةُ﴾

– „Сизларга ўлакса ҳаром қилинди“ [5:3]

оятини тиловат қилиб, унга шаръий маънони юкламасалар, уни ўз тилларидан қидириб, ўлимтикнинг ҳаромлигини топиб олардилар.

Улар мана шундай йўлдан боргандилар. Агар Пайғамбар ﷺ томонидан аниқ бир тушунтирув бўлса, унга эргашардилар, амал қилардилар. Бўлмаса, уни Қуръон нозил бўлган араб тилидан қидирардилар. Бу нарса уларни тўғри тушуниш ва тўғри йўлдан бориш саодатига эриштирди. Шу билан Уммат азиз бўлиб, давлат кучга кирди. Мусулмонлар ўзларига хос буюк обрўга эга бўлдилар.

Уларнинг Қуръон тилини билиш билан бирга Аллоҳ инсонни мумтоз этган ақл ҳудудини ҳам билганликлари тиниқликни, мусаффоликни янада оширди.¹⁹

Улар ақлнинг ўз ваколатлари жиҳатидан ҳам, имкониятлари жиҳатидан ҳам маҳдуд эканлигини, унинг фақат воқеи бор нарсалар устидагина ишлай олишини, воқеи йўқ оламга эса тиши ўтмаслигини, бундай олам ҳақида бирор фикр айта олмаслигини, айтган тақдирида ҳам у хаёлдан, фарздан бошқа нарса бўлмаслигини англашди.

Улар Аллоҳнинг махлуқотлари ҳақида тафаккур қилишди, Унинг оятларини тадаббур этишди. Кўришдики, коинот, инсон ва ҳаёт ўз маҳдудлиги, ожизлиги, муҳтожлиги, мана шу пухта низом туфайлигина мавжудлиги билан уларни яратган, бор қилган, тартибга келтирган кучли, азалий, буюк яратувчи борлигига далолат қилиб турибди. Англашдики, бу Зот уларнинг ожиз тарафларини тўлдиришга, ихтиёжларини қондиришга Қодир. Шундан кейин, мана шу ҳис этиш мумкин бўлган махлуқотлар борасидаги тафаккурларининг маҳсули ўлароқ топилган Ҳаққа, Ягона Яратувчига имон келтиришди.

Ўзлари сўз устаси бўлишларига қарамасдан унинг ўхшашини келтира олмаганларидан кейин Қуръони Каримга, унинг Аллоҳнинг каломи эканига имон келтирдилар. Қуръоннинг ўхшашини келтира олмаганларининг ўзи унинг Аллоҳнинг каломи эканига қатъий далил бўлди. Қуръонга – ўзлари

(¹⁹) Бақара сурасининг 31 (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) оятига қаранг.

оятларини ўқийдиган, эшитадиган, ғойб бўлмаган, ўз қўлларида турган Китобга имон келтирдилар.

Пайғамбар ﷺнинг Аллоҳ томонидан юборилганига ишонишлари ҳам мана шу йўсинда рўй берди. У киши уларга ваҳи орқали Аллоҳнинг каломини олиб келдилар. Шу билан ўзлари кўриб турган, ғойб бўлмаган Муҳаммад ﷺнинг пайғамбарлигига имон келтирдилар.

Аммо улар ақлни ҳис этиб бўлмайдиган ғайб ишларида ишлатмадилар. Ғайбга оид масалаларни ақл тадқиқотига қўйиб бермадилар. Чунки бу майдон ақл ишлайдиган майдон эмас. Бу борада улар нақл билан яъни, Аллоҳнинг Китобида нозил бўлган ҳужжат ёки Пайғамбар ﷺдан нақл қилинган ҳадислар билан кифояландилар.

Шунинг учун ҳам улар ақлни Аллоҳнинг сифатлари борасидаги Аллоҳнинг сифатлари махлуқми, махлуқ эмасми, улар Зот билан бирми ёки айрими каби баҳсларда ишлатмадилар. Негаки, бу масалаларнинг воқеини ҳис этиб бўлмайди. Шунга кўра, улар бу борада Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларида нима дейилган бўлса, ўшанинг ўзига имон келтириш билан чекландилар. Зеро, улар Қуръон Аллоҳнинг каломи эканига ҳеч қандай шак-шубҳасиз имон келтиргандилар.

Аллоҳ эшитгувчидир, кўрувчидир, билгувчидир, ҳакимдир, Унинг гўзал номлари бор. Улар мана шуларга имон келтирдилар. Бу сифатларнинг шаклу шамойили ҳақида суриштириб ўтирмасдан бевосита таслим бўлдилар.

Хуллас, ғайб масаласида ҳеч каму зиёдасиз, шарҳу изоҳсиз, адаштиришларсиз Қуръонда нима дейилган бўлса, ўшанга ишонишган. Шу билан диллар таскин топиб, қалблар хотиржам бўлган.

Шундай қилиб, улар Қуръон оятларини тушунишда тилнинг ўрни қандайлигини билиш билан бирга имон масаласида ақлнинг ўрни қаердаю, нақлнинг ўрни қаердалигини ҳам яхши билишган.

Қуръонни Қуръон нозил бўлган тилдан бошқа тил билан тушунмасдилар. Ҳис этиладиган воқеи бўлмаган ишларда эса ақлни ишлатмасдилар. Бундай ишларда Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларидан нақл қилардилар ва шу нақлга имон келтирардилар. Қуръонни тушунишда тилдан нарига ўтмасдилар. Инсоннинг мумтозлигини кўрсатувчи ақлни эса ўз майдонидан ташқарисига чиқармасдилар.

Хуллас, шу икки нарсага, тил ва ақл масаласига қаттиқ риоя қилардилар. Бу икки омилнинг ҳад-ҳудудларини билиш, тушуниш

ақиданинг соғу саломат туришини, шариат аҳкомларининг гўзал ва пухта адо этилишини таъминлаб турарди.

Пайғамбар ﷺнинг замонларидаги, саҳобаларнинг замонларидаги, тобеинларнинг замонларидаги мусулмонлар мана шундай эдилар. Уларнинг ўз динларини тушунишдаги қуроллари, андозалари саҳиҳ ҳадис ва Қуръон нозил бўлган тилдан бохабарликлари, шу билан бирга ақлнинг ҳад-ҳудудини англашлари, ҳис этиладиган воқеи бўлмаган ишларда уни ишлатиб бўлмаслигини, бундай ишларда фақат Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг мутавотир ҳадисларигина ишлашини билишлари эди.

Лекин улардан кейин келган авлоднинг тил борасидаги малакаси ночор эди. У ишларни чалкаштирди. Аллоҳнинг оятларини Қуръон нозил бўлган тилдан бошқа тиллар билан тафсир қилишга берилиб кетди. Оятларни нотўғри қилди. Таъвиллар кўпайди. Матнни зоҳир ва ботинга ажратди. Ҳар хил фирқалару ҳавойи нафс аҳли чиқиб, фикрлар, қарашлар хилма-хиллашди. Бу нарса фарълардаги ижтиҳоднинг ўзидагина қолмасдан аслларга қадар ҳатто ақидалару ақидаларнинг қисмларига қадар кириб борди.

Сувни баттар лойқалатган нарса шу бўлдики, улар ақлнинг ўрнини, ҳад-ҳудудини идрок қила олмадилар-да, унинг тизгинини қўйиб юбордилар. Натижада Аллоҳнинг зоти, сифатлари, Қуръоннинг яратилиши ҳақида баҳслар бошланди. Шундай тадқиқотлар қилиндики, улар на Аллоҳнинг Китобида бор ва на суннати набавияда.

Ўзлари билан бирга одамларни ҳам Аллоҳ ҳужжат нозил қилмаган баҳсларга тортдилар. Натижада мусулмонлар Пайғамбар ﷺ ва саҳобалар бирлашган ҳақ устида бирлашиш ўрнига баттар фирқаларга бўлиниб кетдилар.

Улардан кейин келган авлодлар ҳақиқатдан янада узоқлашиб, рушду ҳидоятдан янада йироқладилар.

Олдингилар ақл тизгинини қўйиб юбориш ва тил борасидаги айрим малакасизлик каби мусибатгагина дучор бўлгандилар.

Кейингиларда ҳам бу мусибатлар ҳеч ўзгармасдан ўз ўрнида қолди. Улар ҳам ақлнинг тизгинини қўйиб юбордилар. Иккинчи мусибатни эса қиёмига етказиб қўйдилар. Яъни, тилни бутунлай эътиборсиз ташлаб, уни сариқ чақага ҳам олмай қўйдилар.

Кошкийди, улар ўзларининг саводсизлигини билишганида. Ана шунда бироз илм олишга ҳаракат қилишган бўлармиди? Лекин улар ўзларини билимдон ҳисоблашарди. Шунинг учун Аллоҳнинг дини борасида ҳам журъат қилиб, ҳар хил фатволар

чиқараверардилар. Аллоҳнинг оятларини ва Пайғамбар ﷺнинг ҳадисларини Қуръон нозил бўлган, Пайғамбар ﷺ сўзлаган тилни билмасдан, тушунмасдан, тадаббур қилмасдан ўқирдилар.

Уларга, сизлар қандай қилиб Қуръоннинг, суннатнинг тилини билмай туриб, улардан аҳкомлар чиқарасизлар, ахир ҳукм чиқариш сизларнинг қўлинглардан келмайди-ку, Аллоҳдан қўрқмайсизларми, ўзларингиз ҳам адашиб, бошқаларни ҳам адаштириб юргандан кўра тилга эътибор бериб, уни ўргансангизлар бўлмайдими, десангиз, Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларини ўрганишда тилнинг унча аҳамияти йўқ, деб жавоб беришади.

Уларнинг мана шундай ўйлашлари дард устига чипқон бўлди. Омманинг бир қисми улардан таъсирланиб, бузуқ тушунчалар ва хато фикрларни қабул қилиб олди. Натижада ҳар хил фирқалар яна баттар кўпайди. Уларнинг айримлари олдингиларга туташган бўлса, айримлари алоҳида эди.

Лекин Аллоҳ Ўзининг фазлу карами ила бу Умматни расо шахслар билан сийлаб турди. Улар динни Аллоҳнинг фазли ва ҳифзу ҳимояти ила қояма-қоя чўққи сари олиб чиқиб бордилар. Анави фирқалар унинг йўналишини ўзгартиролмади, фикрларини ўчиролмади.

Етук олимлар чиқиб, тилни, Қуръон тилини асл манбаидан олиб, соф, мусаффо ҳолида кейингиларга етказиш учун кучларини аямадилар. Кейин мана шу тил фанига асосланиб фикҳ, усул фанларини яратдилар. Тил фани Қуръон ва ҳадис фанининг асоси бўлиб келди.

Улар бизга араблар қандай гаплашганларини, Қуръон ва суннатни ўша Қуръон нозил бўлган ва Пайғамбар ﷺ сўзлаган тилда қандай тушунганларини нақл қилиб бердилар.

Араб тили

Араб тилини бизгача етиб келган манбаларга таянган ҳолда ўрғанадиган бўлсак, арабларнинг лафзларга маъно ва предметларга ном беришда тўрт манбага асосланганлари аён бўлади. Улар қуйидагилар:

1. Ҳақиқат
2. Мажоз
3. Иштиқоқ
4. Арабчалаштириш

Биринчи: Ҳақиқат. Ҳақиқат уч қисм бўлади:

а) Тилга оид ҳақиқат. Араб тилида лафзга қандай мазмун юклатилган бўлса, ўша мазмун тил ҳақиқати, дейилади. Масалан: (رأس) сўзи инсон ёки ҳайвон жасадининг энг юқори қисмини англатади.

б) Урфга оид ҳақиқат. Арабларнинг урфи бўйича лафзга қандай мазмун юклатилган бўлса, шу мазмун урф ҳақиқати, дейилади. Масалан, (الدابة) сўзи тил ҳақиқатига кўра ерда ўрмалаб юрадиган жониворларни англатса, урф ҳақиқатига кўра тўрт оёқли барча ҳайвонларни англатади. Шунинг учун бу сўздан агар умуман тўрт оёқли ҳайвон тушунилса, у урф ҳақиқатига кўра тушунилади.

Урф ҳақиқати икки қисмга бўлинади. Умумий урф ҳақиқати ва хусусий урф ҳақиқати. Юқорида айтиб ўтган мисолимиз умумий урф ҳақиқатига киради.

Ҳар бир фан асосчилари ўз фанлари учун қабул қилган истилоҳлар (терминлар) хусусий урф ҳақиқатига киради. Масалан, фоил сўзи хусусий урф ҳақиқатига кўра яъни, наҳв фани истилоҳига кўра, феълнинг исноди унга берилган (яъни феълни суяб турган) сўзни англатади.

в) Шариатга оид ҳақиқат. (Шаръий ҳақиқат) Лафзга шариат воситасида бирор мазмун юклатилса, шу мазмун шаръий ҳақиқат бўлади. Масалан, (الصلاة) сўзи тил ҳақиқатига кўра дуо маъносини англатса, шаръий ҳақиқатга кўра махсус амаллар йиғиндисини англатади. (Яъни, намоз амалларини. Қиём, қаъда, руку, сужуд каби).

Иккинчи: Мажоз

Мажоз бу лафзни қўллашда яъни, унга мазмун беришда ҳақиқатдан ҳатлаб ўтишдир. Бошқачароқ қилиб айтганда лафзларни юқоридаги уч ҳақиқатга кўра англатадиган

мазмунидан бошқа мазмунда ишлатиш. Бундай қилишнинг албатта бир сабаби – асоси бўлади. Асослар қуйидагича бўлади:

а) Маълум бир муносабат туфайли ҳақиқий маънони қўллашга монельлик туғилади.

Агар ўша муносабат ўхшатиш учун бўлмаса, у мурсал мажоз, дейилади. Масалан:

﴿جَعَلُونَ أَصْنَعَهُمْ فِي آءَاءَانِهِمْ﴾

– „бармоқларини қулоқларига тиқиб олишади“ [2:19]

Бу ерда кулл яъни, бармоқлар умумий қилиб айтиляпти. Улардан кўзланган маъно эса бармоқларнинг учлари, холос.

Агар ўша муносабат феълнинг иснодини фоилдан бошқасига бериш бўлса, у ақлий мажоз бўлади. Масалан, амир шаҳар қурди, дейилганда қурди феълнинг исноди амирга бериляпти, аслида эса шаҳарни қурганлар амир эмас, қурувчилардир.

Агар ўша муносабат ўхшатиш учун бўлса, у истиора, дейилади. Масалан, тоғнинг бошига чиқдим, дейилганда, бош сўзи тоғнинг энг юқори қисми маъносида ишлатиляпти. Аслида эса тоғнинг боши бўлмайди. Луғавий ҳақиқатга кўра, бош инсон жисмининг энг юқори қисмидир. Мазкур жумлада мана шу ҳақиқатга ўхшатиляпти.

Юқоридагиларнинг ҳар биридаги қарина (асос) асл маънони ишлатишдан тўсиб туради. Чунончи, бармоқларнинг ҳамма қисми қулоққа кирмайди, шаҳарни бевосита амирнинг ўзи қурмайди, ҳақиқий маънода тоғнинг боши бўлмайди.

б) Ҳақиқий маънони қўллашга ҳеч қандай монельлик бўлмайди.

Ҳақиқий маънони қўллашга монелик бўлмагани ҳолда мажозий маънони қўллаш киноядир. Масалан, уйқучи (тушгача ухлайдиган) қиз, дейилганда бу сўздан эркатой, уйига хизматкор аёл ёлланган қизча тушунилади. Бу ердаги қарина шу сўзни ҳақиқий маънода қўллашдан тўсмайди. Яъни, ўша қизча ҳақиқатда ҳам тушгача ухлайдиган бўлиши мумкин.

Учинчи: Иштиқоқ

Агар араблар бир сўзнинг ўзагини муайян маънода қўллаган бўлсалар, тил қоидаларига биноан ундан келиб чиққан барча сўзларни ўша ўзакнинг маъносига боғлаган ҳолда ишлатиш мумкин. Бунда шу янги иштиқоқ қилинган (келиб чиққан) сўзни олдин араблар ишлатганларми ёки ишлатмаганларми, фарқи йўқ. Масалан, араблар (سَلِمَ) сўзини саломатлик маъносида ишлатишган. Ундан (سالم), (سليم) сўзлари келиб чиққан. Лекин улар (سلمان) сўзини ишлатишмаган. Бироқ бу сўз син, лом, ва

мим ҳарфларидан ташкил топган ўзакнинг фаълон вазнига тўғри келади. Шунинг учун уни ўзаги шу ҳарфлардан иборат бўлган муболаға сийғаси сифатида қабул қилиш мумкин. Шу билан у ҳам гарчи олдин уни араблар ишлатишмаган бўлсалар-да, арабча сўз ҳисобланаверади. Негаки, араблар бу сўзнинг ўзини ишлатмаган бўлсалар-да, унинг ўзагини ишлатганлар. Шу билан бирга бу сўз араб тилининг қонун-қоидаларига вазнига тўғри келади.

Иштиқоқ иккига кичик иштиқоқ ва катта иштиқоққа бўлинади. Кичик иштиқоқ содда иштиқоқ, кичикроқ иштиқоқ ҳам деб юритилади. Бу иштиқоқ тилнинг деярли ҳамма қатламига тегишли. Масалан, юқорида айтиб ўтганимиздек, син, лом ва мим ҳарфларидан ташкил топган ўзак (سلم)дан саломатликка доир (يسلم، سلم)، (سالم)، (سلمى)، (السلامة)، (السلیم) каби жуда кўплаб сўзлар иштиқоқ қилинади. (السلیم) сўзи яхшиликка йўйиш маъносида ҳатто илон чаққан одамга нисбатан ҳам қўлланади.

Катта иштиқоқ каттароқ иштиқоқ деб ҳам юритилади. Бу иштиқоқ тилнинг айрим қисмларида ишлайди. Бу иштиқоқда бирлаштириб турувчи бир маъно орқали ҳарфлар ўрни алмаштирилади.

Масалан, (جر) ўзакли сўздан (جرب) ўзакли, (برج) ўзакли, (بجر) ўзакли, (رجب) ўзакли, (ربح) ўзакли сўзлар иштиқоқ қилинган. Бу сўзларни бирлаштириб турувчи маъно куч ва қаттиқликдир.

Энди уларнинг ҳар бирини алоҳида кўриб чиқайлик.

(جرب) сўзи суякни ўрнига солиш, камбағалга ёрдам бериш каби ибораларда қўлланади. Яъни, суякни ҳам, камбағални ҳам кучга киритади, мустаҳкамлайди. Мажбур қилиш маънода қўлланганда ҳам ўзининг бошқадан кўра кучлироқ эканини кўрсатиши намоён бўлади.

(جرّب) сўзидан эса масалан (مجرّب) сўзи келиб чиқади. Тажрибали маъносини англатувчи бу сўз ҳам кишининг мустаҳкам, пухта, кучли одамга айланганини англатади. Меш маъносини англатувчи (جراب) сўзидан ҳам ўз ичида керакли нарсаларни сақлаши билан мустаҳкамлашгани, кучга киргани каби маъноларни тушуниш мумкин.

(برج) сўзидан бурж сўзи келиб чиқади. Бу сўз ҳам ўзининг кучлилиги ва атрофидагилар ундан куч олиб туришини англатади.

(بَجْر) сўзидан (الأبجر) сўзи келиб чиқади. Бу сўз киндиги кучли деган маънони англатади.

Кимдандир ҳайиқиш, кимдандир уялиш, кимнингдир салобати босиши каби маъноларни англатувчи (رجب) сўзи ҳам ўша кимнингдир кучи, шаъни, обрўси ортганини англатади. Ражаб ойи ҳам шу сўздан олинган. Бу ой улуғланиб унда жанг қилинмаган. Эгилиб қолган хурмо дарахтини суяб турадиган нарса маъносини англатувчи (رُجبة) сўзи ҳам шу ўзақдан келиб чиққан.

(ربح) ўзагидан (الرباجي) сўзи келиб чиққан. Бу сўз қилган ишидан кўра кўпроқ фахрланадиган одамни англатади. Яъни, бундай одам ўзини улуғлаб, ўз ишини кучайтиради, пухталайди.

Бу иштиқоқ олдинги содда, кичик иштиқоққа нисбатан йўл жиҳатидан ҳам, қидириб топиш жиҳатидан ҳам анча оғир. Шу билан бирга бу иштиқоқ тилнинг айрим қисмларидагина учрайди. Уни фақат мутахассисларгина илғай оладилар.

Одатда иштиқоқ содда ёки катта бўлишидан қатъий назар феъл ёки масдардан қилинади. Масалан, (سَلِم) ёки (سَلِم)дан, (جَبْر) ёки (جَبْر).

Лекин у гоҳида бошқа калималардан ҳам қилинади. Масалан, исми жомиддан. Масалан, (أعرق) ва (أنجد) сўзлари (العراق) ва (أنجد) сўзларидан иштиқоқ қилинган. (أعرق) Ироққа кирди маъносини англатса, (أنجد) Наждга кирди маъносини англатади.

Ҳарфдан ҳам иштиқоқ қилинади. Масалан, (لا ليت), (لو ليت) сўзларидаги (لا) ва (لو) ҳарфлари. Туяни суғориш учун (جأجا) яъни, кел, кел, дейилади. Худди шундан (جى جى) яъни, кел-кел қилди сўзи иштиқоқ қилинган. Гапида ҳадеб фони ишлатаверадиган кишига нисбатан (الفافاة) яъни фаъфаъ қилди, деб қўйишади. Ўзбек тилида ҳам гапида хўш сўзини ҳадеб ишлатаверадиган одамга нисбатан хўшхўшчи, деб қўйишади.

Янги сўз ҳосил қилиш каби иштиқоққа алоқадор бўлган бошқа ҳолатлар ҳам учраб туради. Гоҳида бу иш катта иштиқоқ, деб ҳам номланади. (بسم الله الرحمن الرحيم), (عبد شمس) сўзидан (عَبْشَمِي), (بسم الله) иборасидан (حوقل) сўларини ясаш каби.

Иштиқоқ соҳаси бепоён ва муҳим соҳа. Унинг муҳимлиги шундаки, ундан келиб чиққан барча сўзларни битта умумий маъно бирлаштириб туради.

Тўртинчи: Арабчалаштириш

Масалан, ажамлар ўзларича бир нарсага ном қўядилар. Араблар эса худди шу номни қабул қилиб оладилар. Лекин улар бу ажам сўзга қандайдир ҳарфлар қўшиб, ёки ундан қайсидир ҳарфларни олиб ташлаб уни ўз тилларининг қонун-қоидаларига тўғри келтирадилар.

Ана шунда бу сўз арабча сўзга айланади. Бу сўз олдинги ажамлик пайтида қандай маънони англатган бўлса, арабчалаштирилганидан кейин ҳам худди шу маънони англатади. Нозик ва қўпол ипак маъносигаги (استبرق), (سندس) сўзлари шулар жумласидандир. Сўз арабчалаштирилганидан кейин яъни, араблар унинг қайсидир ҳарфларини олиб ташлаб, ёки унга қайсидир ҳарфларни қўшиб, ўз тилларининг қонун-қоидаларига тўғри келтирганларидан кейин у арабча сўзга айланади. Маъно жиҳатдан араб тилидаги ҳақиқат, мажоз ёки иштиқоқ қоидалари унга ҳам тўғри келаверади.

Маълумки, арабчалаштириш фақат ҳис этиладиган нарсалардагина бўлади. Маъноларда эса бўлмайди. Чунки араблар бу ишни фақат ажам диёрларида мавжуд бўлган ва уни ўз диёрларига олиб келган моддий нарсаларга ном бериш борасидагина қўллаганлар.

Араб тилининг номлар борасидаги манбалари мана шулар.

Демак арабча сўзнинг далолати, мазмуни қуйидагилардан бирига кўра бўлади:

- Шаръий, луғавий ёки урфга оид ҳақиқатга кўра;
- Араблар қўллаган мажозга кўра;
- Араблар ишлатган ўзакдан иштиқоқ қилинганликка кўра;
- Ажам сўзи арабча вазнларга тўғри келтирилиб арабчалаштирилганига кўра. Мана шу тўрт асосга кўра мазмун англатган сўз арабча сўзidir.

Ундан бошқа сўзлар эса гарчи араб ҳарфида битилган бўлса ҳам арабча сўз ҳисобланмайди.

Масалан, (عين) сўзини инсоннинг кўрадиган кўзи маъносида ишлатсак, у арабча бўлади. Чунки араблар уни луғавий ҳақиқатга кўра худди шу маънода қўллашган. Уни (جاسوس) маъносида қўлласак ҳам у арабча ҳисобланади. Чунки араблар бу сўзни мажоз йўли билан шу маънода қўллаганлар. Лекин агар

уни (بيت уй) маъносида қўлласак, у арабча бўлмай қолади. Негаки, араблар бу сўзни ҳақиқатга кўра ҳам, мажозга кўра ҳам, иштиқоқ йўли билан ҳам, арабчалаштириш йўли билан ҳам уй маъносида мутлақо қўллашмаган. Шунга кўра бу сўз гарчи ҳарфлари арабча бўлса-да, уй маъносида ишлатиладиган бўлса, арабча сўз бўлмайди.

Шунингдек туркча, форсча ёки инглизча сўзларни араб ҳарфлари билан ёзсангиз, лекин бу сўзларни араблар ишлатмаган бўлсалар, улар арабча ҳисобланмайди. Масалан, инглизча (READ) сўзини араб ҳарфлари билан (رید) ёзсак ва уни (ўқи) маъносида ишлатсак, (ўқи) маъносидаги бу инглизча (ريد) сўзи араб ҳарфлари билан ёзилгани учунгина арабча бўлиб қолмайди. Чунки бу (ريد) сўзи юқоридаги тўрт манбага – ҳақиқат, мажоз, иштиқоқ ва арабчалаштириш манбаларига тўғри келмайди. (Ёдда тутинг: арабчалаштириш фақат ҳис этиладиган нарсаларнинг номлари борасидагина ишлатилади. Ўқиш каби фақат маъно англатадиган сўзларда эса қўлланмайди).

Хуллас, сўз арабча бўлиши учун ўқилиши, айтилиши жиҳатидан унинг ҳарфлари арабча бўлиши ҳамда унинг маънолари араблар қўллаган юқоридаги тўрт манбадан – ҳақиқат, мажоз, иштиқоқ ва арабчалаштириш манбаларининг биридан келиб чиққан бўлиши шарт. Шу шартлар топилмаса, сўз арабча бўлмайди. Қуръонни Пайғамбар ﷺ ва саҳоба лар замонида тушунилгандек тушуниш учун араб тилининг мана шу жиҳатларини билиш ўта муҳим.

Қуръон арабчадир. Унинг оятлари, сўзлари араб тили қонун-қоидаларига кўра тушунилади. Агар ундаги бирор сўз юқоридаги тўрт манбадан – ҳақиқат, мажоз, иштиқоқ ва арабчалаштириш манбаларидан бирига асосланилмаган ҳолда тафсир қилинса, у арабча бўлмай қолади. Бинобарин бу иш Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларига хилоф иш бўлади. Ундан залолат ёки куфр пайдо бўлади. Аллоҳнинг Ўзи паноҳ берсин.

Нима учун араб тилига эътибор берилади?

Шу ерда икки муҳим ишни айтиб кетмасак бўлмайди:

Биринчи иш шуки, айримлар Қуръонни тушуниш учун тилга бу қадар эътибор бериш шарт эмас, чунки Қуръон ўзини ўзи тафсир қилади, ёки уни ҳадис тафсир қилади, яъни, оят яна бир оят билан ёки ҳадис билан тафсир қилинади, дейдилар.

Шунинг ортидан Қуръонни Қуръон билан тафсир қилиш каби айрим китоблар вужудга келди. Айримлар шу ишни тўғри, деб билишди.

Хуш, тилда ва Қуръонда мажоз борми, йўқми?

Иккинчи иш шуки, бошқа бировлар, тилда ҳам, Қуръонда ҳам мажоз йўқ, дейишди ва шу фикрни тўғри, деб қабул қилишди.

Биринчи гапга нисбатан бўлган муносабатимизни билдирайлик:

Бу гапни яхшилаб тадаббур қилган одам унинг қуйидаги сабабларга кўра тўғри эмаслигини топади:

1. Ҳамма оят ҳам оят ёки ҳадис билан тафсир қилинган эмас. Аксинча оят ёки ҳадис билан тафсир қилинган оятлар жуда озчиликни ташкил қилади. Масалан,

﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١﴾ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٣﴾﴾

– „**Дарҳақиқат инсон бетоқат қилиб яратилгандир. Қачон унга ёмонлик (камбағаллик-кулфат) етиб қолса у ўта бесабрлик қилгувчидир. Қачон унга яхшилик (бойлик, саломатлик) етса у ўта ман қилгувчи-бахилдир**“ . [70:19-21]

оятидаги (هُلُوعًا) сўзи

﴿إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ﴿١﴾ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ﴿٢﴾﴾

– „**Қачон унга ёмонлик (камбағаллик-кулфат) етиб қолса у ўта бесабрлик қилгувчидир. Қачон унга яхшилик (бойлик, саломатлик) етса у ўта ман қилгувчи-бахилдир**“ . [70:20-21]

ояти билан тафсир қилинган.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾

– „**Намозни тўқис адо қилинг**“ . [2:43]

оятини Пайғамбар ﷺ ўзларининг намознинг маъноси ҳақидаги ҳадислари билан тафсир қилганлар. Ана шу ҳадислардан бирини Абу Ҳамид Соидий мана бундай ривоят қилади:

«كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ اعْتَدَلَ قَائِمًا وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَادِيَ بِهَا مَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ يُكَبِّرُ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَادِيَ بِهَا مَنْكِبَيْهِ، ثُمَّ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ، وَرَكَعَ ثُمَّ اعْتَدَلَ فَلَمْ يَصُوبْ رَأْسَهُ وَلَمْ يُقْنِعْ وَوَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى رُكْبَتَيْهِ، ثُمَّ قَالَ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، وَرَفَعَ يَدَيْهِ وَاعْتَدَلَ حَتَّى يَرْجِعَ كُلَّ عَظْمٍ فِي مَوْضِعِهِ مُعْتَدِلًا ثُمَّ هَوَى إِلَى

الْأَرْضِ سَاجِدًا ثُمَّ قَالَ اللَّهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ تَنَّى رِجْلَهُ وَقَعَدَ عَلَيْهَا وَاعْتَدَلَ حَتَّى يَرْجِعَ كُلُّ عَظْمٍ فِي مَوْضِعِهِ، ثُمَّ نَهَضَ ثُمَّ صَنَعَ مَعَ الرَّكْعَةِ الثَّانِيَةِ مِثْلَ ذَلِكَ»

«Пайғамбар ﷺ намозга турганларида тик бўлиб турардилар, қўлларини елкалари баробар кўтарардилар, кейин такбир айтардилар. Руку қилмоқчи бўлганларида қўлларини елкалари баробар кўтарардилар, кейин Аллоҳу Акбар, дердилар. Рукудан қайта тикланганларида бошлари тик ҳам, эгик ҳам бўлмаган пайтида қўлларини тиззаларига қўйиб, Самиаллоҳу лиман ҳамидаҳ (Аллоҳ Ўзига ҳамд айтган кишини эшитади), дердилар ва қўлларини кўтариб, ҳар бир суяк ўз жойига келар даражада тик бўлардилар. Кейин сажда учун ерга йиқилардилар ва Аллоҳу Акбар, дердилар. Кейин оёқларини эгиб, уларнинг устига ўтирардилар. Шундай тик ўтирардиларки, ҳар бир суяк ўз ўрнига келарди. Кейин туриб иккинчи ракатда ҳам худди шу ишларни қилардилар».²⁰

Убода ибн Сомит ривоят қилган ҳадисда Пайғамбар ﷺ,

«لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِأَمِّ الْكِتَابِ»

«**Китобнинг** (Қуръоннинг) **онасини** (яъни, фотиҳа сурасини) **ўқимаган одамнинг намози намоз эмас**» деганлар.²¹ Доруқутнийнинг матнида эса бундай дейилган:

«لَا تَجْزِي صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ»

«**Китобнинг** (Қуръоннинг) **фотиҳасини ўқимаган одамнинг намози ўтмайди**».²² Доруқутний бу ҳадиснинг исноди саҳиҳ, деган.

2. Оят ёки ҳадис билан тафсир қилинган бу озгинагина оятларни тушуниш учун ҳам ўша уларни тафсир қилувчи оят ёки ҳадис тушунилиши керак. Уларни эса араб тилини билмасдан туриб, тушуниб бўлмайди. Зеро, оят ҳам, ҳадис ҳам араб тилидадир.

Мана шу икки иш яъни, биринчидан, ҳамма оят ҳам оят ёки ҳадис билан тафсир қилинмаганлиги, иккинчидан, уларни тафсир қилувчи оят ёки ҳадисни тушуниш учун ҳам араб тили зарурлиги

(20) Термизий: 304. Аҳмад: 5/424. Ибн Можа: 1061. Абу Яҳло: 12/295. Ибн Хаббон: 5/178.

(21) Бухорий: 756. Муслим: 394. Абу Довуд: 822. Термизий: 311. Аҳмад: 5/314.

(22) Доруқутний: 1/321, 322.

Қуръон ўзини ўзи тафсир қилади ёки Қуръон ҳадис билан тафсир қилинади, шунинг учун араб тилига у қадар эътибор беришнинг ҳожати йўқ, деган гапнинг нотўғрилигини, асосsizлигини кўрсатади.

Шуни айтиб ўтиш мақсадга мувофиқки, кимки Қуръонни Қуръон нозил бўлган тилсиз тушунмоқчи бўлса, Қуръонни тушунишни ҳам, унга амал қилишни ҳам барбод этади. Шу билан жуда катта гуноҳга ботади. Негаки, Қуръон араб тилида нозил бўлган. Уни араб тилисиз тўғри тушуниб бўлмайди.

Шунинг учун мужтаҳидлар у ёқда турсин, ҳатто фақиҳлар ҳам Қуръонни тушуниш ва аҳкомлар истинбот қилиш учун араб тилини билишга ҳарис бўлганлар.

Кўпгина адашишларнинг манбаи араб тилини билишдаги оқсоқлик бўлган. Тил билмаслик Аллоҳнинг оятларини Яратганнинг Ўзи танлаган тил талабларига жавоб бермайдиган тарзда талқин қилишга олиб борган. Ҳатто Пайғамбар ﷺ бир кишининг оҳангга солиб ўқиётганини кўриб

«أَرشِدُوا أَحَاكُمْ فَقَدْ ضَلَّ»

«Биродаринглари тўғри йўлга солиб қўйинглари, у адашиб қолибди»,²³ деганлар. Пайғамбар ﷺ оҳангга солишни адашиш, деб номлаганлар. Чунки у зот бу ишнинг қандай оқибатларга олиб боришини билганлар. Яъни, сабабнинг ўзини (оҳангга солишни) эмас, ундан келиб чиқадиган оқибатни (адашишни) гапирганлар.

Умар رضي الله عنه бир қавмнинг камонни яхши отолмаётганларини кўриб, уларни койиган эди, улар, биз энди ўрганаётганлармиз, дейишди. Шунда Умар رضي الله عنه уларга, Аллоҳга қасамки, мен учун тилингларидаги хато отишингларидаги хатодан кўра қаттиқроқдир, Пайғамбар ﷺнинг

«رَحِمَ اللهُ امْرَأً أَصْلَحَ مِنْ لِسَانِهِ»

«Тилини ўнглаб олган одамни Аллоҳ раҳм қилсин»,²⁴ деганларини эшитгандим, деди.

Қуръон араб тилидаги Китоб. Уни шу тилсиз тушуниб бўлмайди. Ким ўз эътиқодини ўнгламоқчи бўлса, шариат аҳкомларини билиб англамоқчи бўлса, араб тилини ва динни

(23) Ибн Жанийнинг «Хасоис» китоби 2/8 Миср китоблари босмахонаси 1955-босма. «Иршодул Ариб»: Ибн Масъуддан 1/82.

(24) «Иршодул Ариб»: 1/67 Маҳмун босмахонаси. Ибн Анборнинг «Азод» китоби 244 бет, Қувайт ҳукумати босмаси. Умар деди: «Тилнинг ёмони ўқдан ҳам ёмон» Бухорийнинг «Адабул муфрад» китоби 884.

Пайғамбар ﷺ ва саҳобалар ўргатганларидек пухта ўргансин. Саҳобаи киромлар ﷺ Аллоҳга онгли тарзда қуллик қилган зотлар эдилар. Шунинг учун ҳам зафар қучувчилардан бўлдилар.

Кимки араб тилини етарли даражада билмаса, Аллоҳнинг оятларини ўзича тафсир қилишга уринмасин. У яхшиси биладиган одамдан сўрасин. Негаки, билиб-билмай Аллоҳнинг оятлари ҳақида гапириш катта гуноҳдир. Бундай гуноҳни қилган киши Аллоҳнинг ғазабига учрайди. Аллоҳнинг ғазабига учрашдан, дўзахдан бизга Аллоҳнинг Ўзи паноҳ берсин. У Зотдан розилигини ва жаннатни сўраймиз.

Иккинчи гапни айтганлар икки қисмдир:

Биринчи қисмдагилар тилда ҳақиқат ва мажоз бор, аммо Қуръонда мажоз йўқ, фақат ҳақиқат бор, дейдилар.

Иккинчи қисмдагилар тилда ҳам, Қуръонда ҳам мажоз йўқ, араблар ишлатган ҳамма маънолар тилда ҳам, Қуръонда ҳам фақат ҳақиқатдир, дейдилар.

Биринчи қисмдагиларнинг гапи шунинг учун ҳам асосизки, тилдаги мажозни тан олган одам, Қуръондаги мажозни ҳам тан олиши шарт. Чунки Аллоҳ Таоло бу Китоб ҳақида бундай деган:

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾

– „*Дарҳақиқат, Биз уни (бу оятларни) арабий Қуръон ҳолида нозил қилдик*“.

[12:2]

﴿وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ﴾

– „*Бу эса очиқ-ойдин араб тилидадир*“.

[16:103]

Демак, бу Китоб араб тилидаги Китобдир. Модомики, араб тили мажозни ўз ичига олар экан, модомики, арабларнинг тилларида, гапириш услубларида мажоз ишлатилар экан, Қуръон ҳам шу тилда нозил бўлганидан кейин унда ҳам мажознинг бўлишини тан олмасдан бошқа илож йўқ. Бу бир жиҳатдан.

Иккинчи жиҳатдан Қуръон амалда шундай мажозни ўз ичига олганки, уни фақат саркаш, ўзини катта оладиган одамгина инкор қилиши мумкин. Масалан

﴿جَعَلُونَ أَصْبَعَهُمْ فِيْءِ آذَانِهِمْ﴾

– „*бармоқларини қулоқларига тиқиб олишади*“.

[2:19]

оятдаги бармоқ сўзининг ҳақиқий маъносини қўллаб бўлмайди. Уни фақат мажозий маънодагина қўллаш мумкин. Чунки, қулоққа бармоқнинг ҳаммасини тиқиб бўлмайди, бир учинигина тиқиш мумкин, холос.

Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَسَّالِ الْقَرْيَةَ﴾

– „**Шаҳардан сўра**“ . [12:82]

Бу мажоз. Чунки қишлоқнинг деворлари ва биноларидан эмас, унинг аҳолисидан савол сўралади. Яъни, қишлоқ аҳлидан сўра, деганидир.

Аллоҳ Таоло айтади:

﴿فَسَأَلتْ أَوْدِيَةَ بِقَدْرِهَا﴾

– „**Жилгалар тўлиб-тошиб оқиб**“ . [13:17]

Бу ҳам мажоз. Чунки оққан водий яъни, ернинг ўйилиб қолган бир жойи эмас, ундаги сувлардир.

Аллоҳ Таоло айтади:

﴿فَتَحْرِيْرُ رَقَبَةٍ مُّؤْمِنَةٍ﴾

– „**Битта мўмина қулни озод қилиш**“ . [4:92]

Бу ҳам мажоз. Чунки бўйин эмас, мўмин қул – одам озод қилинади.

Аллоҳ Таоло айтади:

﴿إِنِّي أَرْبِيْ أَعْصِرُ حَمْرًا﴾

– „**Мен тушимда шароб тайёрлаётган эмишман**“ . [12:36]

Бу ҳам мажоз. Чунки сиқилган нарса бу узумдир. Ароқ деган сўздан мурод узумдир. Яъни, лафзнинг ҳақиқий маъноси эмас, мажозий маъноси ирода қилинапти.

Бундан бошқа кўп мисоллар борки, уларни Қуръонни онг ва тадаббур билан ўқиган киши инкор эта олмайди.

Мана шу асосларга кўра, мажоз тилда бор, аммо Қуръонда йўқ, деганларнинг гапи ҳақиқатга тўғри келмайди.

Мажоз тилда ҳам, Қуръонда ҳам йўқ, дейдиганлар қуйидагиларни далил қилиб келтирадилар:

1 – Араблар лафзларга қандай маънолар юклаган бўлсалар, ҳаммаси ҳақиқат. Улар бир-бирларидан фарқ қилмайдилар. Нега энди бир маънони олдин ишлатганлари учун уни ҳақиқат, деб бошқа бир маънони кейинроқ ишлатганлари учун уни мажоз, дейишимиз керак экан? Нега энди мана шу маъноларнинг ҳаммаси баб-баробар шу лафзга юклатилган, улардан ҳар бири керакли ўринда ишлатилаверади, дейиш мумкин эмас экан?

Яъни, нега энди юкланган маъноларнинг ҳаммаси ҳақиқий бўлиб, лафз муштарак бўлиши мумкин эмас экан?

Ахир, араблар бош сўзини инсонун ҳайвонга нисбатан ҳам, тоққа нисбатан ҳам (тоғнинг боши), булоққа нисбатан ҳам (булоқ боши) ишлатишган-ку!

Шундай экан, нега энди бош сўзи инсон ва ҳайвонга нисбатан ишлатилганда ҳақиқат бўлиб, тоғ ва булоққа нисбатан ишлатилганда мажоз бўларкан?

Бош деган маъно олдин инсонга нисбатан қўлланиб, кейин мажоз йўли билан тоғ ва булоққа нисбатан қўлланган, деган гап қаердан келган ўзи?

Улар мана шу тушунчаларидан келиб чиқиб, инсоннинг боши, тоғнинг боши ва булоқнинг боши каби иборалардаги барча бош сўзларини ҳақиқат, деб лафзни эса муштарак, деб биладилар.

Дейдиларки, маъноларнинг ҳаммаси баб-баробар. Уларни ишлатаётганда ёки тушунаётганда оқимга қараб, муносиби танлаб олиनावеради.

Шунга кўра, бош сўзида ҳақиқат, деган эътибор билан аввало инсоннинг бошини тушунамиз, бундай тушуниш мумкин бўлмай қолган тақдирдагина унинг мажозий маъносига ўтамиз, дейиш тўғри эмас. Аксинча, унинг ҳамма маъноларини бирданга тушунаверамиз, олаверамиз, ишлатаверамиз. Оқимга қараб муносибини олаверамиз. Аввало ҳақиқат, унинг иложи бўлмаса кейин мажоз, деган гапга ҳожат йўқ. Ҳаммаси ҳам ҳақиқат. Маънодаги бирламчилик оқимдаги қаринага, асосга қараб бўлади.

2 – Айтадиларки, қадимги араблардан ўз илмий изланишларида гапни ҳақиқат ва мажозга ажратганликлари нақл қилинмаган. Агар гап ҳақиқат ва мажозга бўлинганда эди қадимги араблардан бу нарса ривоят ёки китобат йўли билан (оғзаки ёки ёзма) нақл қилинган бўларди.

Мана шу икки сабабга кўра, улар, тил ҳақиқат ва мажозга бўлинмайди, балки ишлатилаётган барча маънолар бирдек ҳақиқатдир, дейишади.

Бу гапни муноқаша қилиш мумкин:

1 – Бу гапда араблар лафзларга юклаган барча маънолар тан олинган ва улар тилдаги лафзга ҳам, Қуръондаги лафзга ҳам тўғри келаверади.

2 – Бу маъноларни ҳақиқат ва мажозга ажратмаслик. Негаки, лафзга уларнинг қайси бири олдин юкланганлигини билиб бўлмайди. Шу билан бирга ишлатилиш жиҳатидан уларнинг даражалари бир хил. Шунинг учун улар лафзга нисбатан муштарак маънолар ҳисобланадилар.

3 – Матнни тушуниш учун уларни ишлатишда бирламчиликка қаралмайди. Олдин ҳақиқатга мурожаат қилиб, унинг иложи бўлмай қолгандагина мажозга ўтиш шарт эмас. Балки, бу маъноларнинг ҳаммаси баб-баробар. Матнни тушунишда уларнинг ҳаммаси хаёлга келаверади, кейин оқимга қараб, улардан муносиби танлаб олинади.

Шу ерда бир савол туғилади: Дастлабки лафзга қайси маъно юклатилганини билишнинг иложи йўқ, деган гап тўғримикиан? Дастлабки маъно билан кейинги маънони ажратиш олиш мумкин эмас, деган гап асослимикиан?

Араблар лафзларга юклаган маъноларнинг ҳаммаси бир хил даражалимикиан? Хаёлга улардан бири бошқасидан кўра тезроқ, олдинроқ келмасмикиан?! Лафз эшитилган пайтда хаёлга унга юклатилган маънолардан бири бошқасидан кўра эртароқ келармикиан, ёки ҳаммаси бирданига келармикиан?

Шу ишни чуқур тадаббур қилсак, қўйидаги хулосаларга келамиз:

Агар лафз унга юклатилган маъноларнинг ҳаммасига муштарак бўладиган бўлса, у айтилган пайтда хаёлга шу маънолардан бири келиб, бошқаси келмай қолиши мумкин эмас. Ҳаммаси бир хил даражали бўлганидан кейин лафз айтилган пайтда хаёлга уларнинг ҳаммаси бирданига келиши керак бўлиб қолади. Бироқ бу иш бундай юз бермайди.

Масалан, юқорида айтиб ўтганимиздек, араблар бош сўзини жасадга нисбатан ҳам, тоққа нисбатан ҳам, булоққа нисбатан ҳам қўллашган. Лекин бу лафз айтилган пайтда хаёлга биринчи бўлиб инсоннинг боши келади. Тоғнинг ёки булоқнинг боши эса бирданига келмайди.

Яна бир мисол. Қўл сўзини араблар ўзимизга маълум бир аъзо маъносида қўллашган. Шунингдек, уни куч маъносида ҳам (амирнинг қўли ҳар бир бузгунчига етади), саховат ва олийжаноблик маъносида ҳам (унинг менда оппоқ қўли бор). (Ўзбек тилида қўли очиқ, деган ибора ишлатилади) қўллашган. Лекин агар биз қўл сўзини ҳеч бир қаринасиз шундоқ ўзини айтадиган бўлсак, хаёлга фақат ўша ўзимиз билган аъзо келади, холос. Қолган маънолари эса қарина бўлсагина хаёлга келади.

Яна бир мисол. Қон сўзини араблар ўзимиз билган жонли бадандан чиқадиган қизил суюқлик маъносида қўллашган. Шунингдек, уни товон (хун) маъносида ҳам (фалончи фалончининг хунини еди) қўллаганлар. Лекин биз агар қон сўзини ҳеч бир қаринасиз ёлғиз ўзини келтирадиган бўлсак, хаёлга фақат ўша ўзимиз билган қизил суюқлик келади, холос. Қолганлари эса қаринасиз хаёлга келмайди.

Яна бир мисол. Араблар қуриш сўзини ўша ўзимиз билган бино қуриш маъносида ишлатишган. Шунингдек, уни уйланиш, турмуш қуриш маъносида ҳам қўллашган. (Фалончи фалончи билан турмуш қурибди) яъни, унга уйланибди ва у билан ўзи қурган янги уйга кирибди. Лекин агар биз бу сўзни ҳеч бир қаринасиз ёлғиз ўзини келтирадиган бўлсак, хаёлга фақат ўша ўзимиз билган қуриш, бино қуриш келади, холос. Уйланиш маъноси хаёлга келиши учун эса қарина бўлиши яъни, турмуш сўзи ишлатилиши шарт.

Мана шу қабилдаги мисоллар жуда кўп. Мана шулардан кўриниб турибдики, лафзга юклатилган маъноларнинг даражалари бир хил эмас. Улардан бири асл бўлиб, ёлғиз ўзи келганда ҳам хаёлга келаверади. Қолганлари эса хаёлга келиши учун қаринага муҳтож бўлади. Яъни, у асл маънога қарина билан, бирор муносабат билан боғланади. Мана шу нарса мажоз (олиб ўтилган), дейилади. Яъни, бир қарина, муносабат туфайли лафзни ҳақиқий маъносидан мажозий маъносига олиб ўтиш.

Шунга кўра, биз айтамызки, ҳақиқат ва мажоз деган тушунчалар бор нарсалар. Олдин лафзнинг ҳақиқий маъносига мурожаат қилинади. Унинг иложи бўлмай қолгандагина унинг мажозий маъносига ўтилади.

Энди уларнинг, агар ҳақиқат ва мажоз, деган гаплар бор бўлганида олдинги араблардан ёзма ёки оғзаки тарзда нақл қилинган бўларди, деган гаплари устида тўхталайлик. Бу гап асоссиз гап. Негаки, жоҳилият ва Ислоннинг дастлабки давридаги араблар ўзларининг гапларида ҳақиқат ва мажозни ишлатишган ва қайсиниси ҳақиқату қайсиниси мажоз эканлигини англашган. Улар жонзотнинг қўли маъносидаги қўл билан куч ёки саховат маъносидаги қўлни бир-биридан ажрата олишган. Шунингдек, инсоннинг боши билан тоғнинг ёки булоқнинг бошини ҳам бир-биридан фарқлай билишган. Улар ҳақиқат қаринага муҳтож бўлмаслигини ҳам, мажознинг эса қаринага муҳтожлигини ҳам тушунишган. Масалан, тил сўзини қаринасиз ўша ўзимиз билган оғиздаги бир аъзо, деб тушунишган бўлса, қаринага қараб уни гўзал зикр маъносида қўллашган.

﴿وَأَجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ﴾

– „Яна мен учун кейин келгучи кишилар ўртасида рост мақтовлар қилгин“. [26:84]

Қайси маъно асилу қайси маъно аслдан олиб ўтилган (мажоз)лигини яхши билишган. Лекин араб тили, Қуръон, ҳадис,

фиқҳ ва усулга оид фанларнинг истилоҳлари (терминлари) кейинроқ, араб тилига айрим касалликлар илаша бошлаётган пайтда пайдо бўлди ва олдинги арабларнинг соф тили қандай бўлишини кўрсатиб берди.

Ана шунда мантуқ, мафҳум, мажоз, тародуф, иштирок каби истилоҳлар пайдо бўлди. Шунинг учун гапни ҳақиқат ва мажозга ажратмасликка шу ишнинг қадимги араблардан нақл қилинмагани ҳужжат бўла олмайди.

Буни инкор қилиш қадимги арабларда бўлмаган, деган ҳужжат билан наҳв фанига доир фоил, мафъулун биҳи, ҳол, тамйиз каби истилоҳларни инкор қилиш билан баробар.

Араблар гарчи қонун-қоидага солмаган бўлсалар-да, араб тилининг усулини, далолатларини жуда яхши билишган. Чунки бу тил уларнинг тили, табиати бўлган. Уларнинг гаплари ва гапириш услубларини ўрганишдан келиб чиққан кейинги даврда пайдо бўлган билимлардан мақсад ўша услубларни кейинги авлодга етказиш бўлган. Токи, бу авлод уларни пухта ўзлаштира олсин.

Шуларга асосланиб, биз айтамызки, лафзларнинг ҳамма маънолари ҳақиқатдир, мажоз деган нарса йўқ нарсадир, деган гап асоссиздир.

Лекин шуни ҳам айтиб ўтишимиз лозимки, араблар лафзлар учун ишлатган ҳамма маънони тан оладиганлар, уларнинг ҳаммаси тилда ҳам, Қуръонда ҳам ишлатилади, деб эътибор қиладиганлар энг тўғри гапдан фақат қуйидаги жиҳатлари билангина фарқ қиладилар:

1 – Бу маъноларни ҳақиқат ва мажозга ажратмасдан ҳаммасини ҳақиқат, деб эътибор қилишлари билан;

2 – Маъноларни қўллашда улардан бирини бирламчи, деб эътибор қилмасдан яъни, олдин ҳақиқатни олиб, у узрли бўлиб қолгандагина мажозга ўтмасдан ҳаммасини бирдек қабул қилиб, оқимга қараб муносибини танлаб олишлари билан.

Биз айтамызки, агар улар араблар ишлатадиган ҳамма маъноларни тўплаб, Қуръонни тушунишда уларнинг ҳаммасини ишлатиб, ҳаммасини ҳақиқат, деб номласалар, ўртадаги ихтилоф жуда оз бўлади.

Лекин агар улар Қуръонни тушунишда фақат ҳақиқий маънога таяниб, қолганини тарк қилсалар, муаммо пайдо бўлади. У ҳолда улар тилда мажоз бор, Қуръонда эса йўқ, дейдиганлар билан бир хил бўлиб қоладилар.

Муҳкам ва мутапобих

Лафзларнинг араблар қўллаган айрим маъноларини (ҳақиқатни) ишлатиб, қолганларини (мажозларини) ишлатмаслик икки томонлама муаммо туғдиради.

Биринчидан, улар Қуръонни у нозил бўлган араб тили билан тушунмаганлари учун гуноҳкор бўладилар. Негаки, араблар ишлатган бир маънони олиб, қолганини олмаслик Қуръонни тушунишда араб тилини ишлатмасликдир. Бу нарса Қуръоннинг араб тилида эканлигига тўғри келмай қолади.

Иккинчидан, айрим маъноларни ишлатмаслик натижасида Аллоҳ Таолонинг оятларини тушунишда беқарорликка дуч келадилар. Масалан, улар Аллоҳ Таолонинг

﴿يَحْسَرَتُنِي عَلَىٰ مَا فَرَطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ﴾

– „Аллоҳ ҳаққида (яъни У Зотга тоат-ибодат қилишда) сусткашлик қилганимга надомат бўлгай!“ [39:56] деган ва

﴿وَبَقِيَ وَجْهُ رَبِّكَ﴾

– „*Парвардигорингизнинг юзи — боқий мангу қолур*“. [55:27] деган оятларини ўқисалар ва лафзларнинг ҳақиқий маънолари (ён ва юз) билан кифоялансалар, бу оятларнинг маъносини тушуна олмасдан гандираклаб қоладилар. Негаки, бу лафзларнинг ҳақиқий маънолари «ён» ва «юз» дан бошқа нарса эмас.

Агар бу сўзларнинг ҳақиқий маъноси қўлланадиган бўлса, Аллоҳ ундай маънолардан пок Зот. Чунки Аллоҳ Субҳанаҳу

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾

– „*Бирон нарса У Зотга ўхшаши эмасдир*“. [42:11]

Шунинг учун улар бу оятларни қандай тафсир қилишларини билмасдан ҳайрон бўлиб қолдилар. Кейин унинг тафсирида бу ердаги ён сўзи биз тушунган маънодаги ён эмас, бу ердаги юз сўзи биз тушунган маънодага юз эмас, деб қўя қолдилар. Бу иш лафзларни араб тили билан тафсир қилмаслик бўлади.

Улар бу оятларни араблар лафзга юклаган ҳақиқий маънода ҳам, урфий ҳақиқатга кўра ҳам ва ҳатто Пайғамбар ﷺ дан нақл қилиб, шаръий ҳақиқатга кўра ҳам тафсир қилмадилар. Шунингдек, уни мажозу киноя билан ҳам шарҳламадилар. Бор айтган гаплари бу ердаги ён сўзи биз билган ён маъносида эмас, бу ердаги юз сўзи биз билган юз маъносида эмас, деган гаплар бўлди, холос. Яъни, улар бу сўзлар бу муборак оятларда

ўзларининг ҳақиқий маъносида келмаганини тан оладилар. Лекин уларни араблардаги мажозий маъно билан тафсир қилиш ўрнига умуман араб тилида бўлмаган маъноларни уларга юклайдилар.

Масалан, араблар (وجه юз) сўзини луғавий ҳақиқатга кўра ўша маълум бет, башара маъносида ишлатишган. Шунингдек, уни шахснинг ўзига нисбатан ҳам қўллаганлар. Мажоз бўйича (وجه), дейилганда юзнинг ўзи эмас, бутун бошли одам тушунилган. Лекин улар юз сўзини биз билган юздан бошқа юз маъносида қўллашмаган. Қуръон араб тилидаги Китобдир. Шунинг учун унинг оятлари, сўзлари араб тили билан тафсир қилиниши керак.

Агар шу йўлдан бориб, тадаббур қилганларида эди, қуйидаги нарсаларни билиб олган бўлардилар:

(جنب ён) сўзи ҳам мажозий маънода келган. Араблар мана бу ишнинг олдида мана бу иш ҳеч нарса эмас, деган иборада ҳам шу (جنب) сўзини ишлатишади. Демак

﴿يَنْحَسِرُنِي عَلَىٰ مَا فَرَطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ﴾

– „Аллоҳ ҳаққида (яъни У Зотга тоат-ибодат қилишда) сусткашлик қилганимга надомат бўлгай!“ [39:56]

деган оят, ўзим билан Аллоҳ ўртасидаги ишда Аллоҳ Субҳонаҳунинг менга қилган фармон ва тақиқларига нисбатан қилган бепарволигимга надомат бўлгай, деган маънодадир.

Пайғамбар ﷺнинг:

﴿كُلُّ الصَّيْدِ فِي جَنْبِ الْفِرَاءِ﴾ «جَوْفِ الْفِرَاءِ»

«**Ҳар қандай ов ёввойи эшак олдидан ўтаверсин**»,²⁵ деган ҳадислари ҳам шу маънодадир. Бу ҳадисда ҳам (جوف) ёки (جنب) сўзи қўлланган.

Шунингдек, араблар юз сўзини мажозий маънода одамнинг ўзига нисбатан ҳам қўллашган. Бунда унинг улуғлиги, бообрўлиги назарда тутилган. Қавмнинг юзи келди, деб қўярдилар. Шунга кўра

﴿وَيَبْقَىٰ وَجْهُ رَبِّكَ﴾

– „**Парвардигорингизнинг юзи — боқий мангу қолур**“. [55:27]

(25) Тазкиратул мавзуот: 168, у киши бу ҳадис жайид, лекин мурсал, деди. Кашфул хафо: 2/177. Тарихи Бағдод: 13/60.

оятидаги (وجه) сўзидан мурод Аллоҳ Таолонинг Ўзидир.

Бу маънодан узоқ таъвил, дейилмайди. Негаки, бу сўз арабчада мана шу маънода қўлланган. Араб тилининг ўзи шуни тақозо этади. Чунки калиманинг маъноси ё ҳақиқат бўлади ёки мажоз.

Ҳар бир мусулмон Аллоҳ (جنب) ва (وجه) сўзларига араблар юклаган ҳақиқий маънодан пок, деб эътиқод қилади.

Яъни, бу ерда бу сўзларнинг ҳақиқий маъноларини ишлатиш узрли. Шунинг учун у араблар қўллаган мажозий маъно билан тафсир қилинади. Чунки Исломда А-ллоҳ Таоло луғавий ҳақиқатга кўра англашилган юздан ҳам, ёндан ҳам Пок, деб эътиқод қилинади. Чунки У Зот ўхшашдан покдир.

﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ﴾

– „*Бирон нарса У Зотга ўхшаши эмасдир*“. [42:11]

Шунга кўра:

1 – Ё оят араб тили билан тафсир қилиниб, мажозий маъно қўлланиши ва бу ердаги юз сўзидан мурод Аллоҳ Субҳонаҳунинг Ўзи, дейилиши керак.

2 – Ёки уни араб тилидан бошқа тил билан тафсир қилиб, худди билмайман, дейишга уялаётган одамдек юзга ўхшамаган юз, дейиш.

Шундай қилиб, мажоз тилда бору Қуръони Каримда йўқ, дейдиганлар ҳам ёки араблар лафзга юклаган ҳамма маънолар ҳақиқатдир, дейдиган, лекин Қуръон борасида фақат битта маънонигина олиб, бошқаларини ташлайдиганлар ҳам Қуръоний ҳужжатга

﴿وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ﴾

– „*Бу эса очиқ-ойдин араб тилидадир*“. [16:103]

зид бўлишидан (чунки улар араб тилига мурожаат қилмаяптилар) ташқари улар ўзлари сезмаган ҳолларида мусулмонларнинг бир-бирларини кофирга чиқарадиган турли фирқаларга бўлиниб кетишларига сабабчи бўладилар.

Агар улар тилнинг маъноларидан хабардор бўлганларида эди, ўша фирқалар пайдо бўлмаган бўларди. Ўзлари бир-бирларига биродар бўлганлари ҳолда Аллоҳга бандаликни давом эттирган бўлардилар.

Сўзимни етук тилшунос олимлардан бири Ибн Жиннийнинг қуйидаги гаплари билан яқунламоқчиман. У шундай дейди: «Бунинг йўли шуки, бу тилнинг аксар қисми мажозга қараб

кетади. Камдан-кам қисмигина ҳақиқий маъно касб этади. Шундай бўлгач, бу Қуръон кимларга хитоб қилинган бўлса, ана ўшалар унинг тилини яхшироқ билишган. Қуръон ўшалар ўрганиб, одатланиб қолган тилда нозил бўлган. Шунинг учун улар Хитоб қилувчи нимани назарда тутаётганини ўзлари урф-одатларига кўра ишлатадиган маъноларига қараб билиб олганлар». Шу билан уларнинг ақидалари тўғри, амаллари холис Худо учун бўлган. Шунинг натижаси ўлароқ ишлари ҳам, аҳволлари ҳам издан чиқмасдан бир маромда кетган. Улар Пайғамбар ﷺнинг замонларида ҳам, саҳобаларнинг замонида ҳам туни ҳам кундек бўлган ёруғ йўлдан борганлар. У пайтда фақат ҳалоқат сари қадам босган одамгина тойилган, адашган кимсагина юз тубан йиқилган.

Қуръон билимлари борасида ҳақиқат ва мажоздан ташқари бошқа бир муҳим нарса ҳам бор. У ҳам бўлса Қуръонда муҳкам ва муташибих оятларнинг борлигидир.

Бунга далил Аллоҳ Таолонинг мана бу ояти:

﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَبَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ۗ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَأَمَّنَّا بِهِ ۗ كُلٌّ مِّنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾

– „У сизга Китоб нозил қилган Зотдирки, у (Китобдан) шу Китобнинг асли моҳияти бўлган муҳкам аниқ-равшан оятлар ҳам ва бошқа (қиёмат, жаннат, дўзах ва ҳоказолар ҳақидаги) муташибих тушуниш қийин бўлган оятлар ҳам (ўрин олгандир). Энди дилларида ҳақ йўлдан оғиш бўлган кимсалар одамларни алдаб фитнага солиш ва ўз ҳавойи нафсларига мувофиқ таъвил-тафсир қилиш учун Унинг муташибих оятларига эргашидилар. Унинг (муташибихнинг) таъвилини фақат Аллоҳ билади ва илмда собит бўлганлар (ҳам биладилар. Улар) «Унга имон келтирганмиз, ҳаммаси Роббимиз ҳузуридандир», дейдилар. Ва фақат аҳли донишларгина панд-насиҳат олурлар“.

[3:7]

Хўш, муташобиҳ оятларнинг таъвилини, тафсирина Аллоҳдан ўзга ҳеч ким билмайдими ёки Аллоҳ ва пухта билимга эга бўлганлардан ўзга ҳеч ким билмайдими?

Бошқачароқ қилиб айтадиган бўлсак

﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾

– „*Ва илмда собит бўлганлар*“ [3:7]

оятдаги вов атф вовими ёки вови истиънофиями? (Араб тилида уюшиб келган сўзларнинг ўртасига биттадан вов қўйиб борилади. Бундай вов атф вови, дейилади. Айни пайтда айрим ҳолларда гапнинг бошланишига ҳам вов қўйилади. Бундай вов истиънофия (янгитдан бошлаш вови, дейилади). Агар бу вов атф вови бўлса, оятдан муташобиҳ оятларнинг таъвилини, тафсирина Аллоҳ ва пухта билимга эга бўлганлардан ўзга ҳеч ким билмайди, деган маъно чиқади. Агар у вови истиънофия бўлса, бу оят муташобиҳ оятларнинг таъвилини Аллоҳдан ўзга ҳеч ким билмайди, деган маънони англатади ва бу ердаги пухта билимга эга бўлганлар сўзи янги гапнинг бошидаги сўзлар бўлиб қоладилар.

Агар шу ояти карима устида чуқур тадаббур қиладиган бўлсак, бу ердаги вов истиънофия эмас, атф вови эканлиги аён бўлади. Қўйидаги асослар шуни кўрсатади:

1 – Аллоҳ Таоло айтади:

﴿هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ﴾

– „*Бу (Қуръон) одамлар учун тўғри йўлни баён қилгувчи ва тақво эгалари учун ҳидоят ва панд-насихатдир*“ [3:138]

Агар бояги оятдаги вов истиънофия бўлса, яъни, Қуръондаги муташобиҳ оятларнинг таъвилини Аллоҳдан ўзга ҳеч ким билмайдиган бўлса, бундан Қуръонда одамлар билмайдиган оятлар ҳам бор, деган маъно келиб чиқиб, Қуръоннинг одамлар учун баён учун нозил қилинганига тўғри келмай қолади. Хуллас, у ердаги вовнинг истиънофия бўлиши

﴿هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ﴾

– „*Бу (Қуръон) одамлар учун (тўғри йўлни) баён қилгувчи*“ [3:138]

оятига зиддир.

Лекин агар вов атф вови бўлса, муташобиҳ оятлар ҳам пухта билимга эга бўлганлар орқали одамларга баён бўлади. Бу нарса Қуръоннинг одамлар учун баён қилиб нозил бўлганига тўғри келади.

2 – Аллоҳ Таоло олимлар хусусида яна бир қўшимча сифатни – илмда собитқадамлиликини (пухта билимга эгаликини) ҳам қўшапти. Араб тилида ортиқча сифат унга алоқадор бўлган бир ҳукм муносабати билан айтилади. Агар вов истиънофия бўлса, кейинги

﴿وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ﴾

– „Илмда собит бўлганлар (ҳам биладилар. Улар) «Унга имон келтирганмиз», дейдилар “ [3:7]

оятининг ўқилиши ундан бошланади ва бу ортиқча сифат (пухта билимга эгалик, илмда собитқадамлилики)

﴿يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ﴾

– „У Китобга имон келтирганмиз дейдилар “ [3:7]

оятига алоқадор бўлиб қолади. Энди имон келтириш учун пухта билимга эга бўлиш шарт эмаслиги, оддий олимлар ҳам, ҳатто илмсиз омилар ҳам Аллоҳга имон келтириш учун пухта билимга муҳтож эмасликларини ҳисобга оладиган бўлсак, бу қўшимча васф (пухта билимга эгалик) кейинги

﴿يَقُولُونَ ءَامَنَّا بِهِ﴾

– „У Китобга имон келтирганмиз дейдилар “ [3:7]

деган гапга тўғри келмайди.

Аммо агар вов атф вови бўлса, пухта билимга эгалик муташобиҳ оятларнинг таъвилини билишга боғлиқ васф бўлади. Бу иш учун ҳақиқатда пухта билим керак. Чунки бир неча маъноларни англатиши мумкин бўлган муташобиҳ оятларнинг аниқ бир маъносини ажратиш олиш жуда оғир иш. Шунинг учун ҳам улар тингловчи ва ўқувчига нисбатан муташобиҳ бир-бирига ўхшайдиган оятлардир.

﴿يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾

– „Аллоҳнинг қўли уларнинг қўллари устидадир “ [48:10]

﴿وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ﴾

– „Парвардигорингизнинг юзи — боқий мангу қолур “ [55:27]

﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾

– „Талоқ қилинган аёллар ўзларини уч «қуруъ» кутарлар “ [2:228]

Бу оятларнинг далолати (маъноси) битта далолатга эга бўлган муҳкам оятлар каби қатъий эмас.

Бундай ҳолатда муташобих оятни тушуниш учун пухта билим керак бўлади. Яъни, уни билиш оддий олимларнинг эмас, илмда собитқадамларнинг, пухта билимга эга бўлганларнинг иши бўлади.

Бу ердаги қўшимча васф (пухта билимга эгалик) муташобих оятларнинг таъвилини билишга мос тушади. Шу билан бу ердаги вовнинг атф вои эканига ҳужжат кучлироқ бўлади. Қироат мана бундай бўлади:

﴿وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾

– „**Унинг (муташобихнинг) таъвилини фақат Аллоҳ билади ва илмда собит бўлганлар (ҳам биладилар)**“. [3:7]

Мана шулардан кўришиб турибдики, мазкур вовнинг атф эканига ҳужжат кучлироқ.

Ояти кариманинг маъноси мана бундай бўлади: Қуръонда муҳкам оятлар бўлиб, уларнинг маънолари очиқ кўришиб туради, уларни тушуниш учун у қадар катта билим шарт бўлмайди, уни оддий олимлар ҳам тушунаверадилар.

Қуръонда бундан ташқари муташобих оятлар ҳам бўлиб, улардан бир неча хил маъно англашилиши мумкин бўлади. Бу маънолар ичидан тўғриси, кучлироғини ажратиб олиш учун жуда катта куч керак бўлади. Уларни оддий олимлар тушуна олмайдилар. Бу иш учун илмда собитқадам, пухта билимга эга бўлиш керак бўлади.

Бу оят шунингдек яна икки муҳим нарсани баён қилади.

1 – Муҳкам оятлар Китобнинг онаси яъни, асли, манбаидир. Бу гапдан шундай маъно келиб чиқадики, агар бир масалада фақат бир маънога далолат қиладиган муҳкам оят ва бир неча хил маъноларга далолат қиладиган муташобих оят тўғри келиб қолса, муҳкам оят муташобих оятдан голиб бўлиб, муташобихнинг маъноси муҳкамга ҳамл қилинади, яъни, муҳкамнинг изидан боради.

2 – Дилларида эгрилик, тойилиш, шак-шубҳа бор кимсалар ақллари, билимлари етмаса ҳам муташобих оятлар ичига шўнғиб, фитна қўзийдилар, тафсир, таъвилни издан чиқарадилар, ноаниқлик ва залолатни юзага келтирадилар.

Шунинг учун ақли, билими етмайдиган бўлса ҳам муташобих оятлар ичига шўнғиган киши қаттиқ гуноҳга ботиб қолиши мумкин. Бу гуноҳ уни куфрга олиб бориб қўйиши ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. Яъни, у шу кетишида ақидани инкор

қилишга ёки диндаги аниқ бир ҳукмни инкор қилишга бориб қолиши ҳеч гап эмас.

Кимки муташобих оятнинг тафсирини билмаса, билмайман, десин. Чунки бу иш жуда катта иш. Унинг учун олим бўлишнинг ўзи кифоя қилмайди, балки илмда собитқадам, пухта илмга эга бўлиш керак бўлади. Ўзи билмаса, биладиган мужтаҳидлардан нақл қилсин, улардан ўргансин. Токи, Аллоҳнинг катта ғазабига учраб қолмасин.

Тафсир борасида мен танлаган йул

Ва баъд:

Аллоҳ Таолонинг хоҳиш-иродаси ила Қуръони Каримни тафсир қилиш дарвозасидан кирдим. Аллоҳнинг тавфиқи ва мадади ила қўлимдан келганича уни худди Пайғамбар ﷺ замонларида, саҳобаи киром رضي الله عنهمлар замонларида қандай тушунилган бўлса, ўшандай тушунтиришга ҳаракат қилдим.

Бу ишда қуйидаги йўлни тутдим:

Биринчидан: тил жиҳатидан:

Аллоҳ Таоло Ўзининг Китобидаги муҳкам оятларда Қуръоннинг арабча эканини айтган.

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾

– „*Дарҳақиқат, Биз уни (бу оятларни) арабий Қуръон ҳолида нозил қилдик*“.

[12:2]

﴿وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ﴾

– „*Бу эса очик-ойдин араб тилидадир*“.

[16:103]

Бас, Қуръонда арабчадан бошқа сўз йўқ. Муқаддимада арабча гапни қуйидагича баён қилгандик:

Арабча сўзнинг маъноси қуйидаги тўрт қисмдан бирига қараб бўлади:

- Шаръий, луғавий ёки урфий ҳақиқатга қараб;
- Бирор қарина ва муносабат туфайли асл маънодан четга чиққанида мажоз ёки кинояга қараб;
- Араблар ишлатган иштиқоққа қараб;
- Ажам юртларидаги сўзларнинг араб тилига кириб келиши ва арабча вазнларга солиниб, арабчалаштирилишига қараб. Арабчалаштирилган сўз арабча эканлигида асл арабча сўзлардан мутлақо фарқ қилмайди.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, Қуръон биринчи ҳарфидан тортиб охирги ҳарфига қадар араб тилида нозил бўлган. Бунга Қуръоннинг ўзи ҳужжат келтирган.

﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا﴾

– „*Дарҳақиқат, Биз уни (бу оятларни) арабий Қуръон ҳолида нозил қилдик*“. [12:2]

Шунга кўра, Қуръонни араб тилидан бошқа тил орқали тушуниш мумкин эмас. Шунга биноан, мен бу тафсирида тил жиҳатидан қуйидагиларга таяндим:

а) Шаръий ҳақиқат. Агар Пайғамбар ﷺдан оятни ёки ундаги бирор сўзни баён қиладиган саҳиҳ ҳадис бўлса, аввало шуни олдим. Чунки шаръий ҳужжатда бошқа ҳақиқатлардан олдин биринчи бўлиб шаръий ҳақиқат олинади.

Шуни айтиб ўтиш мақсадга мувофиқки, бирор сўзнинг шаръий ҳақиқати бўлиши учун айнан ўша сўзни баён қилгувчи бир саҳиҳ ҳадис Пайғамбар ﷺдан ворид бўлиши керак. Аммо агар айнан шу сўзга хос баён ворид бўлмаган бўлса, у сўзнинг шаръий ҳақиқати бор, дейилмайди.

Шаръий ҳақиқатга мисол намоз ёки ҳаж ҳақидаги оятларнинг тафсиридир.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ﴾

– „*Намозни тўқис адо қилинг*“. [2:43]

﴿الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ﴾

– „*Ҳаж (мавсуми) маълум ойлардир*“. [2:197]

Пайғамбар ﷺ бу фарзлар қандай адо этилиши, қандай сўзлар айтилиши, қандай ҳаракатлар қилиниши, қандай амаллар бажарилишини батафсил баён қилганлар. Шу билан уларнинг шаръий ҳақиқати вужудга келиб, тафсирда айнан шу ҳақиқатга таянилади. Дуо, мақсад каби уларнинг луғавий маънолари олинмайди.

б) Агар шаръий ҳақиқат бўлмаса, урфий ёки луғавий ҳақиқатга мурожаат қилдим. Масалан, одамлар, судралувчилар ва ҳайвонларнинг тафсирида шундай бўлди.

﴿وَمِنَ النَّاسِ وَالْدَّوَابِّ وَالْأَنْعَامِ﴾

– „*Шунингдек одамлардан, ҳайвонлардан ва чорвалардан ҳам турли ранглари чикардик*“. [35:28]

(الناس) сўзи Одам ва унинг зурриётини англатгани учун бу сўзнинг луғавий ҳақиқати олинди. (أنعام) сўзи туя, сигир ва қўйни англатгани учун бу сўзнинг ҳам луғавий ҳақиқати олинди. (دواب) сўзи тўрт оёқлаб юрадиганларга далолат қилгани учун бу сўзнинг фақат судралувчиларнигина англатувчи луғавий ҳақиқати эмас, урфий ҳақиқати олинди. Негаки, арабларда сўзга маъно беришда урфий ҳақиқат луғавий ҳақиқатдан устун туради.

в) Агар ҳақиқатни олиш узрли бўлиб қолса, мажоз ва кинояга мурожаат қилдим. Чунки олдинги араблар шундай қилганлар. Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿سَجَّوْنَ أَصْبَعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ﴾

– „**Бармоқларини қулоқларига тиқиб олишади**“ . [2:19]

Бу ердаги қарина асл маънони ирода қилишдан қайтаради. Негаки, бармоқлар тўлалигича қулоққа кирмайди. Уларнинг бир учи киради, холос. Шунга кўра, бу ердаги бармоқлар сўзи мажоз йўли билан бармоқларнинг учлари, деб тафсир қилинди.

Яна Аллоҳ Таоло айтади:

﴿فَالْقَنَ بَشَرُوهُنَّ﴾

– „**Энди улар билан (рўза кечаларида ҳам бемалол) қовушингиз**“ . [2:187]

Бу ерда ҳам бевосита луғавий маъно, яъни кишининг ўз аёлини ушлаши ирода қилинмаяпти. Бу ерда жимо – жинсий алоқа қилиш назарда тутиляпти. Чунки дастлабда рамазон тунида ҳам тақиқланган иш жимо бўлган. Кейин Аллоҳ бу тақиқни олиб ташлаган. Бу ердаги қарина асл маънони яъни, луғавий ҳақиқатга кўра маъно беришдан қайтармайди. Шунинг учун оятдаги

﴿بَشَرُوهُنَّ﴾

– „**Қовушингиз**“ . [2:187]

сўзи рамазондаги жимодан киноя бўлади.

г) Араблар қайсидир иштиқоқ қилинган (келиб чиққан, ясалган) сўзнинг ўзагини ишлатган бўлсалар ёки бир ўзакдан иштиқоқ қилинган кўп сўзларни ишлатиб, улар орасидан биттасини ишлатмаган бўлсалар, мана шу янги иштиқоқ қилинган сўз қўлланиб қолса, унинг маъноси араб тилининг қонун-қоидаларига кўра ўзак билан боғланади.

Масалан, араблар (رحم، يرحم) ўзагидан чиққан (الرحمة), (الرحيم) каби сўзларни ишлатишган. Лекин улар Аллоҳ Таолони тавсифловчи (الرحمن) сўзини ишлатишмаганди. Бу сўз (رحم) ўзагидан иштиқоқ қилиниб, (فعالن) вазнига солинган. Шунинг учун Қуръоннинг қаерида келса ҳам, кўп меҳрибон, жуда раҳмли маъноларида ишлатилади. Бу сўз Аллоҳ Таолонинг гўзал исмларидан биридир. Гарчи араблар бу сўзни шу маънода олдин ишлатмаган бўлсалар-да, модомики, у раҳм ўзагидан иштиқоқ қилинган экан, шу маънода қўлланаверади.

Шунинг учун Аллоҳ Таоло арабларнинг саркашликларини, талашиб-тортишишларини инкор қилиб, ҳужжатлари ночорлигини билдириб бундай дейди:

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا لِلرَّحْمَنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا

– „Қачон (муширларга): «Раҳмонга сажда қилинглар», дейилса, улар: «Нима у Раҳмон? Сен буюрган нарсага сажда қилаверамизми?» — дейишар ва (бу сўз) уларни янада йироқлаштирар“ . [25:60]

Улар Раҳмон сўзи қандай маъно англатишини ва бу ерда бу сўзнинг Аллоҳга нисбатан қўлланаётганини билардилар. Негаки, улар раҳм ўзагидан иштиқоқ қилинган сўзлар қандай маъно англатишини яхши тушунардилар. Лекин улар бу ерда саркашлик қилдилар, ўзларини катта олдилар.

Аллоҳ Таоло яна бир оятда бундай дейди:

﴿قُلْ أَدْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ﴾

– „(Эй Мухаммад), айтинг: «Аллоҳ, деб чорлангиз, ёки Раҳмон — Меҳрибон, деб чорлангиз. Қандай чорласангизлар-да (жозиздир). Зеро, У Зотнинг гўзал исмлари бордир»“ . [17:110]

Бинобарин араблар ишлатган ўзакдан иштиқоқ қилинган ҳар қандай сўз араб тили қонун-қоидаларига кўра, ўша ўзакнинг маъносида бўлса, у арабча сўз ҳисобланади.

д) Ажамлардаги қайсидир нарсанинг номини араблар ўзларининг тилларига олиб кириб, ҳарфларини, вазнларини ўзгартириб, араб тили вазнларига тушадиган қилсалар, бу сўз ҳам арабча сўзга айланган ҳисобланади.

Том маънода арабча ҳисобланган бу сўзнинг маъноси ўша араб тилига нақл қилинган пайтдаги маънонинг айнан ўзи бўлади.

Агар Қуръонда мана шундай араблар ажамлардан нақл қилиб олиб, ўзларининг қонун-қоидаларига солган сўзлар учраса, улар ҳам арабча сўзлар ҳисобланиб, ўша нақл қилинган ҳолидаги маъносида қўлланади. Масалан

﴿عَلَيْهِمْ نِيَابٌ سُنْدُسٍ خُضْرٌ وَإِسْتَبْرَقٌ﴾

– „Уларнинг устларида яшил ипак ва шойи либослар бўлиб“.
[76:21]

оятдаги (سندس), (إستبرق) сўзлари арабчалаштирилиб, араблар ишлатадиган сўзларга айланган. Кейин уларни Қуръон ҳам ишлатган. Чунки Қуръон араб тилида нозил бўлган. Шунинг учун бу сўзларнинг тафсири ҳам араблар ажамлардан нақл қилиб олган пайтдаги маънода бўлаверади. Яъни, (سندس) сўзи нозик, юмшоқ ипак маъносида, (إستبرق) сўзи эса дағал ипак маъносида тафсир қилинади.

Бу сўзлар арабчалигида бошқа асл арабча сўзлардан қолишмайдилар. Бунга Қуръоннинг ўзи ҳужжат келтирган.

﴿وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ﴾

– „Бу эса очиқ-ойдин араб тилидадир“.
[16:103]

Хуллас, мен тил жиҳатидан Қуръони Каримдаги биронта сўзни араблар ишлатган ва араб тили қонун-қоидаларига тўғри келадиган йўлдан бошқача йўл билан тафсир қилмадим.

Яъни, сўзга маъно беришда қуйидагича йўл тутдим:

- Маъно юклатилиши ва нақл қилинишига қараб, шаръий, урфий ва луғавий ҳақиқатга кўра маъно бердим;
- Араблар ишлатганларига қараб мажоз ёки кинояга кўра маъно бердим;
- Араб тили қонун-қоидаларига қараб иштиқоқ қилинганига кўра маъно бердим;
- Араблар ажамлардан нақл қилиб, кейин уни ўз тилларининг қонун-қоидаларига қараб арабчалаштирганларига кўра маъно бердим.

Қўлимдан келганича Қуръондаги биронта сўзга араблар ишлатмаган биронта маънони бермадим.

Иккинчидан: Ақл жиҳатидан:

Нарсаларни тушуниш, идрок қилиш, улар ҳақида бир фикрга келиш учун ҳис этиладиган бир воқе бўлиши шарт. Бу воқе мияга уни шарҳлаб берувчи собиқ маълумотлар билан биргаликда ҳислар воситасида кўчиб ўтади. Мазкур тўрт иш яъни, воқе, ҳислар, соғ мия ва шу воқени тушунтириб берувчи собиқ маълумот билан муносабатга киришишда боғлиқлик, боғланиш хусусияти ишга солинади. Аллоҳ инсонни айнан шу хусусият билан мумтоз айлаган.

Шундан кейин улардан инсон ўйланиб кўрадиган, ақлини ишлатадиган ёки идрок қиладиган фикр келиб чиқади. Бу ҳақда Бақара сурасининг 31 ояти тафсирида батафсил тўхталганмиз.

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾

– „*Ва У Зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди*“. [2:31]

Ниманингдир ўзини ёки таъсирини инсон ҳис этиши мумкин бўлган воқеи бўлмаса, у ҳақда одам боласи бирор фикр билдира олмайди.

Шунинг учун биз махлуқотлар ҳақида фикр юритамиз. Чунки уларнинг ҳис этиладиган воқеи бор. Мана шу тафаккуримиз орқали Яратувчи борлигини ва У Аллоҳ Таоло эканини билиб оламиз. Лекин биз ғайб ишларини ақлий тадқиқот майдонига қамай олмаймиз. Чунки биз уларнинг ўзини ҳам, таъсирини ҳам ҳис эта олмаймиз. Бу борада нақлий ҳужжатларгагина таяниб бирор гап айта оламиз.

Ғайбга алоқадор ҳамма ишлар борасида мана шундай йўл тугилади. Негаки, модомики, уларнинг ўзини ҳам, таъсирини ҳам ҳис этиб бўлмас экан, ақл улар устида тадқиқот олиб бориш учун уларни ўз майдонига қамаб ололмайди. Бу борадаги ақлнинг ўйнайдиган роли тил талабларига риоя қилгани ҳолда нақлий ҳужжатдан далил келтира билишдан нарига ўтмайди.

Қуръони Каримда ворид бўлган ғайб ишларини тафсир қилишда мана шу қоидага таяндим. Ғайб ишларини ақлий тадқиқот майдонига қамамадим. Улар ҳақида Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларидан ҳужжат келтириш билан чекландим.

Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّى يَسْمَعَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ ابْلِغْهُ

﴿مَأْمَنَهُ﴾

– „(Эй Муҳаммад), агар мушириклардан биронтаси сиздан ҳимоя сўраса, бас, уни ҳимоя қилинг, токи у Аллоҳнинг каломини эшитсин. Сўнг уни ўзи учун тинч бўлган жойга етказиб қўйинг“. [9:6]

Аллоҳ Таоло бу Қуръони Карим хусусида, у Аллоҳнинг каломи, дейди. Мен шундан ортиқ ҳеч гап айтмадим. Аллоҳнинг каломи қандай бўлиши хусусида баҳсга киришмадим. Негаки, бу ғайбга алоқадор иш. Ақлнинг унинг ичига шўнғиши дуруст эмас. Бу оятнинг маъносини тушунишда Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларидан олинган нақлгагина таянилади.

Шундай қилиб Аллоҳнинг сифатлари хусусида гап кетганда тил муқтазоларидан ташқарига чиқмадим. Бу сифатларнинг кайфияти (қандай бўлиши) борасида ақлий баҳсга киришмадим. Чунки Аллоҳ Таолонинг зоти ва сифатлари биздан ғойиб бўлган ишлардир. Уларни тушунишда Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларидан иборат бўлган нақлгагина таянамиз. Шу билан бирга ҳеч каму зиёдасиз тил муқтазоларига ҳам қараймиз.

Аллоҳ Самий (ҳамма нарсани эшитиб турувчи), Басир (ҳамма нарсани кўриб турувчи), Ҳаким (ҳар бир ишни ҳикмат билан қилгувчи), Алим (ҳамма нарсани билгувчи)дир. Аллоҳ Субҳанаҳунинг Ўзи Ўзини мана шу сифатлар билан сифатлайди. Биз бу сифатларнинг кайфияти баҳсига шўнғимасдан шу жойнинг ўзида тўхтаб қўя қоламиз. Негаки, уларнинг кайфияти ғайб ишларига кирилади. Инсоний ақл ғайб ишларига аралаша олмайди. Ақлни Аллоҳ Таоло мана шундай яратган. У юқорида айтиб ўтганимиздек, ҳис этиладиган воқеи бор бўлган нарсалар устидагина ишлай олади.

Шунинг учун мен Аллоҳ Таолонинг сифатларини тушуниш борасида Пайғамбар ﷺ ва саҳобалар замонларида қандай бўлган бўлса, худди ўшандай бўлишига ҳарис бўлдим. Аллоҳнинг Китоби, Пайғамбар ﷺнинг саҳиҳ ҳадислари ва саҳобалар ижмоидан нарига ўтмадим. Саҳобалардан кейинги асрларда юзага келган фирқалар каби бу борада ақлий баҳсга шўнғимадим.

Учинчидан: Муҳкам ва муташобихлик жиҳатидан:

Юқорида айтиб ўтганимиздек, муҳкамни муташобих устидан ҳукмрон қилдим. Қайси бир масалада икки ҳужжат бўлса ёки битта оятнинг икки хил қироати бўлса ва улардан бири муҳкам бўлиб, иккинчиси муташобих бўлса, муҳкамни муташобихдан устун қўйдим. Тафсирда муташобихга эмас, муҳкамга таяндим.

Масалан, Аллоҳ Таоло айтади:

﴿يَأْتِيهَا الذِّبَابُ ۖ إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا﴾

– „Эй мўминлар, намозга турганингизда юзларингизни ҳамда қўлларингизни чиганоқларигача ювингиз, бошларингизга масҳ тортингиз (яъни нам қўлларингиз билан силангиз) ва оёқларингизни ошиқларигача ювингиз! Агар жунуб бўлсаларингиз, чўмилингиз!“ [5:6]

Бу ерда насб ўқилган мутавотир қироат ҳам бор (وَأَرْجُلَكُمْ), жар ўқилган мутавотир қироат ҳам бор (وَأَرْجُلَكُمْ). Насб ўқилган қироат муҳкамдир. У юзларни ювиш, қўлларни тирсакларгача ювиш ибораларига атфни англатади. Яъни оёқни тўпиққача ювиш бирикмаси, юзни ювиш, қўлни тирсаккача ювиш бирикмаларига уюшиб келган бўлади. Шу билан унинг ҳукми таҳоратда оёқни ювиш бўлади. Жар ўқилганда эса муташобиҳ, яъни, икки маъноли бўлади.

а) Энг яқинидагига атфлиги эътибори билан мажрур, маҳаллан эса мансуб. Яъни маҳаллан қўлни ва юзларни ювишга атф бўлиб, унинг ҳукми оёқни ҳам ювиш бўлади.

б) (الرؤوس) сўзига атфлиги эътибори билан мажрур. Бу ҳолда унинг ҳукми ҳам яъни, оёқнинг ҳукми ҳам ювиш эмас масҳ тортиш бўлиб қолади.

Ҳар икки қироат ҳам мутавотир. Ҳар иккисидаги маъно бир.

Биринчи қироат муҳкам яъни, фақат бир маънони – ювишни англатади. Иккинчиси эса муташобиҳ, яъни, масҳ тортиш ва ювишни англатади.

Муҳкам муташобиҳ устидан ҳукмрон. Шунга кўра, ҳукм оёқларни тўпиққа қадар ювиш бўлади.

Шундай қилиб, битта масалада иккита ҳужжат келиб қолса ва уларнинг бири муҳкам бўлиб, иккинчиси муташобиҳ бўлса, муташобиҳ муҳкамга ҳамл қилинади (муташобиҳ эмас, муҳкам олинади). Чунки муҳкам Китобнинг онаси яъни, асли, манбаидир. Шунинг учун у муташобиҳ устидан ҳукмрон.

Шунинг учун мен битта оят борасида бири муҳкам, бири муташобиҳ бўлган икки хил қироат келиб қолса ёки бир мавзуда бири муҳкам, иккинчиси муташобиҳ бўлган икки хил оят келиб қолса, уларни тушунишда мана шу йўлдан бордим.

Туртинчидан: Битта сурадаги кейинги оятнинг олдинги оят билан муносабати:

Аллоҳ Таоло оятлар мажмуини сура, деб номлаган.

﴿سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا﴾

– „*Биз нозил қилган бир сурадир*“. [24:1]

﴿فَاتُوا بِسُورَةٍ﴾

– „*Биргина сура келтиринглар*“. [2:23]

Ҳар бир сурадаги оятларни тартиблаш Аллоҳ Таоло тарафидан Пайғамбар ﷺ га келган ваҳи билан амалга ошган. Оят нозил бўларди. Пайғамбар ﷺ мусулмонларга ва котибларга,

﴿صُعُوبًا هَذِهِ الْآيَةُ فِي مَكَانِهِ﴾

«**Бу оятни фалон жойга қўйинглар**»,²⁶ деб тайинлардилар. Хуллас, оятларни сураларга тартиблаб қўйиш тавқифийдир. (Оят ва ҳадисга қараб бўладиган ишдир).

Мана шу нарса битта сурадаги кейинги оят билан олдинги оят ўртасида қандайдир боғлиқлик борлигини кўрсатади.

Шунга кўра, кейинги оят билан олдинги оят ўртасидаги боғлиқлик нимадан иборатлигини очиб беришга қўлимдан келганича ҳаракат қилдим. Аллоҳнинг изни ила қандайдир муваффақиятларга эришган бўлсам, ажаб эмас. Бу Аллоҳнинг фазлидир.

Бешинчидан: Ривоятлар ва далолатлар хилма-хиллиги жиҳатидан:

Бир оят ёки бир неча оятларни тафсир қилишда бир ривоят ёки бир маънони таржиҳ қилишга (шуниси ҳақиқатга яқинроқ, шунисининг далили кучлироқ, деб ҳукм қилишга) ва бу таржиҳмининг сабабини кўрсатишга ҳарис бўлдим. Шунинг учун оятнинг бир неча маъноларини санаб ўтишнинг ўзи билан кифояланмасдан, улар орасидан биттасини таржиҳ қилдим. Биттасики, Аллоҳнинг изни ила ундан кўнгиллар тўлади, диллар таскин топади.

Бу тафсирида мен мана шу йўлдан бордим. Китобимни «Тафсир усулини қулайлаштириш» (осонлаштириш, енгиллаштириш, қулайлик туғдириш), деб номладим. У номидан кўриниб турганидек, тафсирнинг ўзини эмас, тафсир усулини, тафсир қилиш асосларини, тафсир қилишда таяниладиган қоидаларни қулайлаштиришдир. Токи, у Пайғамбар ﷺ ва

⁽²⁶⁾ Термизий: 3011. У киши бу ҳадисни ҳасан, саҳиҳ, деган. Аҳмад: 376, 468.

саҳобаи киромлар замонларидаги тафсирга ўхшасин. Шу иш учун қўлимдан келганича ҳаракат қилдим.

Қуръон оятларининг тафсири борасида мана шу китобимнинг ҳам ўз улуши бўлишига ҳаракат қилдим. Аллоҳдан умидим шуки, шу бобда қайсидир даражада эътиборли билимларга эга бўлганларга бу китобим ҳақиқатда бир қулайлик яратиб берса.

Агар умидим ушалиб, шу иш менга муяссар этилган бўлса, бу Аллоҳимнинг фазли. Бордию ундай бўлмаган бўлса, Улуғ ва Буюк Аллоҳимнинг Китобини тўғри тушунишга холис ният билан ҳаракат қилганимнинг ўзи менга кифоя.

Хожамдан сўрайманки, шу китобимни ўқиган одам ундан бир фойда олсин, уни тадаббур қилган кишининг савоби ортсин.

Яна шуни ёлвориб сўрайманки, бу ишимни мендан ҳусни қабул айласин ва молу дунё, бола-чақа асқотмайдиган, Аллоҳнинг олдига саломат қалб билан борганларгина нажот топадиган кунда уни менга ҳамроҳ қилсин.

Зеро, Ундангина ёрдам сўралур, Унгагина таваккул қилинур, Угина тўғри йўлга ҳидоят қилур.

(Савоқа) — Урдун

**15 робиус соний шанба куни 1417ҳ
30 август 1996м**

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Ат-Тайсир фи усулит тафсир

**Биринчи пора, биринчи қисм
Бақара сурасидан**

1416 ҳижрийнинг 15 зул-қаъда 1996 милодийнинг 3
апрелида чоршанба куни бошланди
1 оятдан 74 оятгача

Биринчи пора, биринчи қисм, биринчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿الْم ۱﴾ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ ﴿۲﴾ الَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِالْغَيْبِ
وَيُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَمِمَّا رَزَقْنٰهُمْ يُنْفِقُوْنَ ﴿۳﴾ وَالَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِمَا اُنزِلَ اِلَيْكَ وَمَا اُنزِلَ
مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُوْنَ ﴿۴﴾ اُولٰٓئِكَ عَلٰى هُدًى مِّنْ رَبِّهِمْ ۗ وَاُولٰٓئِكَ هُمُ
الْمُفْلِحُوْنَ ﴿۵﴾ اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا
يُؤْمِنُوْنَ ﴿۶﴾ خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ ۗ وَعَلَى اَبْصٰرِهِمْ غَشٰوَةٌ ۗ وَلَهُمْ
عَذٰبٌ عَظِيْمٌ ﴿۷﴾ وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُوْلُ ءَاْمَنَّا بِاللّٰهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِيْنَ
﴿۸﴾ يُخٰذِعُوْنَ اللّٰهَ وَالَّذِيْنَ ءَامَنُوْا وَمَا يَخٰذِعُوْنَ اِلَّا اَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُوْنَ ﴿۹﴾ فِى
قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ فَزَادَهُمُ اللّٰهُ مَرَضًا ۗ وَلَهُمْ عَذٰبٌ اَلِيْمٌۢ بِمَا كَانُوْا يَكْذِبُوْنَ ﴿۱۰﴾ وَاِذَا قِيْلَ
لَهُمْ لَا تُفْسِدُوْا فِى الْاَرْضِ قَالُوْا اِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُوْنَ ﴿۱۱﴾ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ
الْمُفْسِدُوْنَ وَلٰكِن لَّا يَشْعُرُوْنَ ﴿۱۲﴾ وَاِذَا قِيْلَ لَهُمْ ءَامِنُوْا كَمَا ءَامَنَ النَّاسُ قَالُوْا
اَنْزُوْا مِّنْ اَمٰنٍ السُّفَهَاءُ ۗ اَلَا اِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلٰكِن لَّا يَعْلَمُوْنَ ﴿۱۳﴾ وَاِذَا لُقُوْا
الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا قَالُوْا ءَاْمَنَّا وَاِذَا حَلُوْا اِلَى شَيْطٰنِيْهِمْ قَالُوْا اِنَّا مَعَكُمْ اِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُوْنَ
﴿۱۴﴾ اللّٰهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِى طٰغِيْئِهِمْ يَعْمَهُوْنَ ﴿۱۵﴾ اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوْا الضَّلٰلَةَ
بِالْهُدٰى فَمَا رَاحَتْ يَجْرِتُهُمْ وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ ﴿۱۶﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِى اسْتَوْقَدَ
نَارًا فَلَمَّا اَضَآءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللّٰهُ بِنُوْرِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِى ظُلْمٰتٍ لَا يُبْصِرُوْنَ ﴿۱۷﴾
صُمٌّ بُكْمٌ عُمْىٌ فَهُمْ لَا يَرْجِعُوْنَ ﴿۱۸﴾ اَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَآءِ فِيْهِ ظُلْمٰتٌ وَّرَعْدٌ وَّرَبْقٌ
يَجْعَلُوْنَ اَصْبَعَهُمْ فِىْٓ اَعْدَانِهِمْ مِّنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۗ وَاللّٰهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِيْنَ ﴿۱۹﴾

يَكَادُ الْبَرُّ تَحْطَفُ أَبْصَرَهُمْ ۖ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشْوَ فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَرِهِمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٠﴾ يَتَأَيُّمَ النَّاسُ ۗ أَعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١١﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا ۗ لَكُمْ ۗ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿١٢﴾ وَإِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ۚ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّن دُونِ اللَّهِ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٣﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَن تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۗ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿١٤﴾ وَبَشِّرِ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۗ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِن ثَمَرَةٍ رِّزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِن قَبْلُ ۗ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا ۗ وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ ۗ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٥﴾

– „1. Алиф, лом, мим. 2. (Ҳақ эканлигига) ҳеч қандай шак-шубҳа бўлмаган ушбу Китоб тақволи кишилар учун ҳидоятдир. 3. Улар зойибга ишонадилар, намозни тўқис адо этадилар ва Биз ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эҳсон қиладилар. 4. Улар сизга нозил қилинган ва сиздан илгари туширилган нарсаларга (динларга) имон келтирадилар ва охираат кунига аниқ ишонадилар. 5. Парвардигорлари тарафидан ҳидоят топганлар ана ўшалардир ва нажот топгувчилар ҳам уларнинг ўзидир. 6. Куфр йўлини тутган кимсалар эса хоҳ (Аллоҳ азобидан) кўрқитинг, хоҳ кўрқитманг, уларга баробардир — имон келтирмайдилар. 7. Аллоҳ уларнинг дилларини ва қулоқларини муҳрлаб қўйган. Кўзларини эса парда қоплаб олган. Улар учун буюк азоб бордир. 8. Одамлар орасида шундай кимсалар ҳам борки, ўзлари мўмин бўлмаганлари ҳолда «Аллоҳга ва охираат кунига имон келтирдик», дейдилар. 9. Улар Аллоҳни ва имонли кишиларни алдамоқчи бўладилар ва ўзлари сезмаганлари ҳолда фақат ўзларинигина алдайдилар. 10. Уларнинг дилларида мараз бор эди, бас, Аллоҳ маразларини янада зиёда қилди. Улар учун қилган ёлгонлари сабаб аламли азоб бордир. 11. Уларга: «Ер юзиди

бузгунчилик қилманглар», дейилса, «Биз — ислоҳ қилувчилармиз», дейдилар. 12. Огоҳ бўлингизким, улар албатта бузгунчилардир, лекин ўзлари бунни сезмайдилар. 13. Уларга: «Мана бу кишилардек имон келтиринглар», дейилса, «Шу насткаишларга ўхшаб мўмин бўламизми?» — дейдилар. Огоҳ бўлингизким, уларнинг ўзлари тубан кимсалардир, лекин бунни билмайдилар. 14. Имон келтирган зотларга йўлиққанларида: «Биз ҳам имон келтирдик», дейдилар. Ўзларининг шайтонлари (бошлиқлари) билан ҳоли қолганда эса: «Биз албатта сизлар билан биргамиз, фақат (уларнинг устидан) кулмоқдамиз, холос», дейишади. 15. Аллоҳ уларнинг устидан кулади ва ўз тугёнларида адашиб-улоқиб юришларини давомли қилади. 16. Улар ҳақ йўлнинг ўрнига залолатни сотиб олган кимсалар бўлиб, бу савдоларида фойда қилмадилар ва тўғри йўлга юривчилардан бўлмадилар. 17. Улар мисоли бир олов (машъала) ёқувчига ўхшайдилар. Энди олов атрофини ёритганида Аллоҳ ёруғликни кетказиб, уларни ҳеч нарсани кўролмайдиган ҳолда зулматларда қолдиради. 18. (Улар) қар, соқов, кўрдирлар, демак (йўлларидан) қайтмайдилар. 19. Ёки улар чақмоқ, момақалдироқ, қоронғуликлар билан осмондан қуяётган ёмғир остида яшиндан кўрққанларидан панжаларини қулоқларига тиқиб олган ҳолларида ўлим — ҳалокатдан қочмоқчи бўлиб турган кимсалар кабидирлар. Аллоҳ эса кофирларни ўраб олгувчидир. 20. Яшин кўзларини кўр қилгудек бўлади. У (атрофини) ёритганида юрадилар, ўчганида туриб қоладилар. Агар Аллоҳ хоҳласа қулоқ ва кўзларини йўқ қилган бўлур эди. Шубҳасиз, Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир. 21. Эй инсонлар, сизларни ва сизлардан илгари ўтганларни тақво эгалари бўлишингиз учун яратган Парвардигорингизга ибодат қилингиз. 22. У Зот сизлар учун ерни қароргоҳ, осмонни том қилиб қўйди ва осмондан сув тушириб, унинг ёрдамида сизларга ризқ бўлсин, деб мевалар чиқарди. Бас билиб туриб ўзгаларни Аллоҳга тенглаштирманг. 23. Агар биз бандамизга туширган нарсадан (Қуръондан) шак-шубҳада бўлсангиз, у ҳолда шунга ўхшаган биргина сура келтиринг ва Аллоҳдан ўзга гувоҳларингизни чақиринг — агар ростгўй бўлсангиз. 24. Энди агар бундай қилолмасангиз — ҳаргиз қилолмайсиз ҳам — у ҳолда кофирлар учун тайёрлаб қўйилган дўзахдан кўрқингки, унинг ўтини одамлар ва тошлардир. 25. Имон келтириб, яхши амаллар қилган зотларга хушхабар берингки, улар учун остларидан дарёлар оқиб турувчи боғлар бор. Қачон ўша боғларнинг бирор мевасидан баҳраманд бўлсалар, «Илгари татиб кўрган нарсамиз-ку», дейишади. Зеро уларга сурати бир-бирига

Ўхшаш мевалар берилади. Ва улар учун жаннатда покиза жуфтлар бордир. У зотлар жаннатда абадий қолажаклар“. [2:1-25]

Тафсир:

– „Алиф лом мим“ . [2:1]

Мана шу оят ва шунга ўхшаш сураларнинг бошланишида келадиган алоҳида-алоҳида ёзилган ҳарфлардан ташкил топган оятларнинг ҳаммаси муташобиҳ яъни, бир неча маъноли оятлардандир. Бу маънолар орасидан рожиҳини (ҳақиқатга яқинроғини, ҳужжати кучлироғини) ажратиб олиш учун анча меҳнат қилиш керак бўлади. Муташобиҳ оятларга маъно беришда қатъий бир гап айтиш мутлақо мумкин эмас. Агар шундай қилиш мумкин бўлганида улар ҳам муҳкам бўлиб қоладилар.

Улар ҳақида бир неча хил гаплар ворид бўлган. Улардан энг рожиҳи шуки, бу ҳарфлар улар билан бошланган сураларнинг номлари бўлиб, арабларни беллашувга чақириш маъноларини билдирадилар.

Хўш, нима учун биз улар сураларнинг номлари, деган гапни рожиҳ, деяпмиз? Чунки арабларда ном назарни, диққатни, эътиборни тортиш воситаларидан биридир. Масалан, бир киши ўтиб кетаётган пайтида Муҳаммад, десангиз, тингловчи ўша ўтиб кетаётган кишига қарайди. Бу сураларнинг мана шундай алоҳида-алоҳида ёзилган ҳарфлар билан бошланиши назарни, диққатни, эътиборни ўзига тартади.

Шунга кўра, сура бошланишидаги

деб айтишингиз билан тингловчиларнинг диққат-эътиборларини кейинги оятларни эшитишларига қаратиб оласиз. Бу ишда исмнинг маъноси мусаммога далолат қилиши кузатилади. (Исм бирор нарсанинг номи бўлса, мусаммо ўша нарсанинг ўзи) шунинг учун ҳам биз бу ҳарфларни сураларнинг номлари атаб, Алиф лом мим Бақара сураси, Ясин сураси, деб гапирамиз. Ва ҳоказо...²⁷

(27) Араб тилида исм аломатлари марифа алиф ломи, нидо йоси ва от келишиги (хабар)да бўлади. Хабар арабларда исмнинг муҳим аломатларидан биридир. Ушбу хабар бу ерда мана шу ҳарфларга ҳам тўғри келади. Чунки ذلك الكتاب ўзидан аввалги Алнинг хабаридир.

Энди уларнинг арабларни беллашувга чақириш маъносини ҳам англитишларига келсак, бу ҳарфлар ўша араблар ишлатадиган ҳарфлар билан уларнинг диққатини тортяпти. Араблар худди шу ҳарфларни ишлатганларига қарамасдан Қуръоннинг ўхшашини, унинг бир сурасининг ўхшашини келтира олмадилар. Бундан ташқари одатда оми одам алиф, лом, мим, демайди, балки о, ил, им, деб гапиради. Фақат саводли одамгина алиф, лом, мим, деб ҳарфларнинг номларини тўла айта олади. Ўзларининг ораларида ўсиб улғайган Пайғамбар ﷺнинг оми эканликларини улар жуда яхши билардилар. Мана шунинг ўзи уларни мот қилиш, уларга қарши ҳужжат келтириш, уларни беллашувга чақириш эмасми?

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾

– „(Ҳақ эканлигига) ҳеч қандай шак-шубҳа бўлмаган ушбу **Китоб тақволи кишилар учун ҳидоятдир**“. [2:2]

Аллоҳ Таоло уларнинг диққат-эътиборларини кейинги оятларни эшитишга жалб қилиб олганидан кейин уларга мана шу Китобнинг ҳақиқатини, моҳиятини билдирди.

У яъни, сизларга тиловат қилинаётган Китоб ҳақиқатда Аллоҳ Таоло томонидандир. Унинг оятлари тақводорлар учун ҳидоятдир. У билан ҳидоят топадиганлар, ундан фойдалана биладиганлар тақводорлардир. Мантуқ жиҳатидан шундай. Мафҳум жиҳатидан эса шу оятлар билан ҳидоят топган кимсалар тақводорларга айланадилар. (Мантуқ гапнинг уст маъноси, мафҳум эса таг маъноси).

Тақводор мусулмонлар бу Китобнинг оятлари билан ҳидоят топадилар ва ҳидоятларини зиёдалаштирадилар. Унинг оятлари билан ҳидоят топган кофирлар эса имон келтириб, тақводорлар сафига қўшиладилар. Мана шу маънога кўра, оятнинг

﴿لَا رَيْبَ﴾

(**ҳеч қандай шак-шубҳа бўлмаган**), деган жойида тўхталади. Яъни, оят мана бундай бўлади.

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾

((Ҳақ эканлигига) ҳеч қандай шак-шубҳа бўлмаган ушбу **Китоб тақволи кишилар учун ҳидоятдир**). Шунингдек, сизларга тиловат қилинаётган бу Китоб ва унинг оятлари Аллоҳ томонидан

эканлигида ҳеч қандай шак-шубҳа йўқ ҳамда у тақводорлар учун ҳидоятдир деган маъно англашилганда оятнинг

﴿لَا رَيْبَ﴾

деган жойида тўхталади. Яъни, оят мана бундай ўқилади:

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٢٨﴾﴾

Биринчи тўхташда Китобдан шубҳани батамом инкор қилиш бор:

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۗ﴾

(*Ҳеч қандай шак-шубҳа бўлмаган ушбу Китоб*). Унинг оятлари ҳидоятлиги айтилган:²⁸

﴿فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ﴾

(*тақволи кишилар учун ҳидоятдир*). Иккинчи тўхташда эса Аллоҳнинг оятларидан шубҳани рад этиш

(*Ҳеч қандай шак-шубҳа бўлмаган*). Ҳамда бутун Китобда ҳидоят борлиги баён қилинган.²⁹

(*Тақволи кишилар учун ҳидоятдир*). Бунда оятнинг

﴿ذَلِكَ الْكِتَابُ﴾

(*ушбу китоб*), деган жойига таянилади. Ҳар икки тўхташ ҳам жоиз. Ҳосил бўлган маъно бир. Чунки Аллоҳнинг Китоби ундаги оятлар мажмуидир. Унинг оятлари хусусида айтилган қатъий сўз унинг ўзи хусусида айтилган қатъий сўздир. Унинг оятларидаги ҳидоят унинг ўзидаги ҳидоятдир.

﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٢٩﴾ وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ

بِمَا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ وَمَا أَنْزَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ ﴿٣٠﴾ أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن

رَبِّهِمْ ۗ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٣١﴾﴾

(28) *فيه هدى* яъни Китобнинг ичида ҳидоят бор, деганидир. Яъни бу ердаги *في* зарф учун бўлгани боис ҳидоят оятлари ичидадир.

(29) Яъни Китобнинг ичида, унинг оятларида шубҳа йўқ.

– „3. Улар зойибга ишонадилар, намозни тўқис адо этадилар ва Биз ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эхсон қиладилар. 4. Улар сизга нозил қилинган ва сиздан илгари туширилган нарсаларга (динларга) имон келтирадилар ва охират кунига аниқ ишонадилар. 5. Парвардигорлари тарафидан ҳидоят топганлар ана ўшалардир ва нажот топгувчилар ҳам уларнинг ўзидир“. [2:3-5]

Аллоҳ Таоло иккинчи оятда тақводорларни айтиб ўтди. Энди бу оятларда уларни нажот топганларга, ҳидоят топганларга айлантирган айрим сифатларни келтириб, уларнинг ғайбга, Аллоҳ Ўзининг пайғамбарларига юборган китобларига, шундан кейин эса охират кунига имон келтирганларини, шунингдек намозни адо этишлари ва Аллоҳ берган ризқдан инфоқ-эхсон қилишларини айтиб ўтпти.

Бу оятлар хусусида тадаббур қилган киши қуйидагиларни топади:

1 – Ҳар қандай нуқсондан Пок Аллоҳ нажотни икки иш билан боғлаган. Улардан бири имон

﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾

(зойибга ишонадилар).

﴿يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾

(Улар сизга нозил қилинган ва сиздан илгари туширилган нарсаларга (динларга) имон келтирадилар ва охират кунига аниқ ишонадилар). Иккинчиси эса солиҳ амалдир

﴿وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ﴾

(намозни тўқис адо этадилар ва Биз ризқ қилиб берган нарсалардан инфоқ-эхсон қиладилар). Аллоҳ Таоло имон билан солиҳ амални кўпгина оятларда бир-бирига боғлаб келтирган.

﴿الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

– „Улар имон келтириб, яхши амаллар қилган (зотлардир)“. [2:25]

2 – Аллоҳ Таоло ғайбга имон келтиришни айтиб ўтганидан кейин яна охиратга имон келтиришни алоҳида таъкидлапти. Ҳолбуки, охиратга ишониш ғайбга ишонишнинг бир қисми. Бу ордан кейин хосни зикр қилиш, дейилади. (Умумий гап айтилганидан кейин унинг ичида бор бўлган хусусий гапни айтиш). Хос гапни айтишдан мақсад унинг нечоғли муҳимлигини кўрсатишдир. Ғайбга ишониш ақидадандир. Охиратга ишониш

эса шу ақидадаги энг муҳим ишдир. Мусулмон киши ҳар доим охиратни эслаб туриши, унинг охиратга талпиниши дунёга талпинишидан кўра бир неча баробар кучлироқ бўлиши лозим.

3 – Аллоҳ Таоло ғайб, охират, нозил қилинган китоблар ҳақида гапирганда уларга имон келтиришни буюряпти. Намоз инфоқ-эҳсон қилиш каби амалларни зикр қилганда эса уларни бажаришга буюряпти. Бу нарса имон бошқа, шаръий амаллар бошқалигини кўрсатади. Имон қатъий тасдиқлаш босқичи билан чегараланади. Аллоҳга, охират кунига, фаришталарга, китобларга, пайғамбарларга ва яхшилигу ёмонлик қадардан эканига имон келтириш каби.

Шаръий амалий аҳкомлар бажарилиши талаб қилинган ишларда бўлади. Имон амалдан бошқа эканини шу нарса ҳам таъкидлайдики, Аллоҳ Таоло юқоридаги оятларда ғайб, намоз, инфоқ-эҳсон қилиш, нозил қилинган китоблар, охират каби бир неча ишларни кетма-кет зикр қилди. Энди уларга нисбатан қандай (позицияда туришни) муносабатда бўлишни баён қилганда эса ғайб, нозил қилинган китоблар ва охиратга нисбатан имон келтиришни яъни, қатъий тасдиқни айтган бўлса, намоз, инфоқ-эҳсон қилиш кабиларга қандай муносабатда бўлишни баён қилганда эса гарчи улар имоннинг турлари ичида зикр қилинаётган бўлса-да, уларга нисбатан бажаришни, адо этишни айтди.

Мана шу ерда шаръий аҳкомлар билан имон мавзуси устида бироз тўхталиб, улар ўртасидаги фарқни айтиб ўтишимиз зарур. Тавфиқ Аллоҳдан.

Имон қатъий тасдиққа алоқадор иш. Шаръий аҳкомлар эса баржаришга, адо этишга доир ишлардир. Имон далилдан келиб чиққан, воқега мутобиқ (мувофиқ) бўлган қатъий тасдиқдир.

Қатъий тасдиқ ҳеч қандай шак-шубҳа аралашмаган қатъий қаноат ҳосил қилишдир. Имоннинг луғавий маъноси мана шу, яъни, қатъий тасдиқдир. Воқега мутобиқлиги ҳис этиладиган воқеларнинг уни тасдиқлашидир, унга зид келмаслигидир. Воқега мутобиқ қатъий тасдиқ бўлиши учун унинг тўғрилигини кўрсатиб берадиган қатъий далил ҳам керак. Бу далил ақлий бўлиши ҳам, нақлий бўлиши ҳам мумкин.

Ақлий далил ҳис этиладиган воқелар борасидаги ақлий баҳснинг маҳсулидир.³⁰ Масалан, ҳис этиладиган махлуқотлар

⁽³⁰⁾ 23 оят, 30-33 оятлар тафсирини қаранг.

борасида баҳс юритиб, ундан уларнинг Яратувчиси – Аллоҳ борлигига далил ҳосил қилинади. Яна бир мисол: Аллоҳнинг каломи Қуръони Карим хусусида баҳс юритиб, ундан бу Китобнинг инсон каломи эмас, Аллоҳ Таолонинг Каломи эканига далил ҳосил қилинади. Бинобарин, шунинг ортидан Аллоҳнинг каломини олиб келган Муҳаммад ﷺнинг пайғамбар эканликларига ҳам далил ҳосил бўлади.

Нақлий далил қатъий нақл йўлидан яъни, Аллоҳ Таолонинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг мутавотир ҳадисларидан олинган далилдир. Файбга, фаришталарга, олдин нозил қилинган китобларга, ўтган пайғамбарларга, охират кунига, яхшию ёмон қадарга ишонишларнинг барчаси нақлий далил билан бўлади. Аллоҳ Таоло Нисо сурасининг 136 оятида айтади:

﴿يَتَأْتِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا ءَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ءَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَى رَسُولِهِ
وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ مِنْ قَبْلُ ؕ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ ءَالْيَوْمِ
الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا﴾

– „Эй мўминлар, Аллоҳга, унинг пайғамбарига ва шу пайғамбарига нозил қилган Китобига ҳамда илгари нозил бўлган Китобларига имонингиз комил бўлсин. Кимки Аллоҳга, фаришталарга, китобларига, пайғамбарларига ва охират кунига ишонмаса, демак, у жуда қаттиқ адашибди“. [4:136]

Пайғамбар ﷺ Жаброил ﷺнинг имон ҳақидаги саволига:

«أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْقَدَرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى»

«Аллоҳга, Унинг фаришталарига, китобларига, пайғамбарларига, охират кунига, яхшию ёмон қадарнинг Аллоҳ Таоло томонидан эканига ишонмоғингдир»,³¹ деб жавоб берганлар.

Мана шу имондир. У мана шундай маънони англатиши билан куфрнинг зиддидир. (Антоними) мўминмас одам қатъан кофирдир. Ярим мўмин, ярим кофир одам бўлмайди.

Аллоҳ Таоло қуйидаги оятларда имон билан куфрни бир-бирига зид қўйган:

(31) Бухорий: 50. Муслим: 9.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ۗ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا﴾

– „Аллоҳ чивин ёки ундан-да ҳақир нарсалар ҳақида масал айтишидан ҳеч тортинмайди. Имонли кишилар унинг (масалнинг) ҳақиқатан Парвардигорлари тарафидан эканини биладилар. Кофирлар эса: «Буни мисол қилиш билан Аллоҳ нима демоқчи?» — дейдилар“.

[2:26]

﴿إِنَّ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

– „Албатта куфрни имонга алмаштирадиган кимсалар Аллоҳга ҳеч қандай зарар етказа олмайдилар. Улар учун аламли азоб бордир“.

[3:177]

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا ءَامِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنْ الثَّمَرَاتِ مَنْ ءَامَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۗ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمْتِعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾

– „Эсланг: Иброҳим: «Эй Парвардигор, бу шаҳарни тинч шаҳар қилгин ва унинг аҳлларида Аллоҳга ва охират кунига ишонувчиларини турли мевалар билан ризқлантиргин», деганида, Аллоҳ Таоло: «Кофирларини ҳам бир оз фойдалантириб, сўнгра дўзах азобига дучор қиламанки, бу энг ёмон оқибатдир», деди“.

[2:126]

﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ ءَامَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۗ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ﴾

– „Аллоҳ мўминларнинг дўстидир. Уларни қоронғу зулматлардан ёруғлик — нурга чиқаради. Кофирларнинг дўстлари эса шайтонлардир. Улар кофирларни ёруғлик-нурдан қоронғу-зулматларга чиқарадилар“.

[2:257]

﴿وَلَكِنْ اٰخْتَلَفُوْا فَمِنْهُمْ مَّنْ ءَامَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ﴾

– „Аммо улар ихтилоф қилдилар. Бас, уларнинг орасида мўминлар ҳам бор, кофирлар ҳам “ [2:253]

﴿يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ﴾

– „(Қиёмат) кунда (мўминларнинг) юзлари оқ бўлур, (кофирларнинг) юзлари қора бўлур. Энди юзлари қора бўлган кимсаларга: «Имон келтиргандан кейин яна диндан чиқдингизми? Бас, кофир бўлганингиз касофатига мана бу азобни тотиб кўрингиз», дейилур “ [3:106]

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمْ ٱلْأَدْبَارَ﴾

– „Эй мўминлар, кофирларнинг ҳужумига дуч келганингизда уларга орқа ўғирманлар (яъни қочманлар) “ [8:15]

﴿وَمَنْ يَبْدَلِ ٱلْكَفَرَ ٱلْإِيمَانَ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ ٱلسَّبِيلِ﴾

– „Ким имонга куфрни алмаштира, албатта тўғри йўлдан адашади “ [2:108]

Бу маънодаги оятлар яна кўп.

Айтиб ўтганларимиз имон хусусидаги, унинг қатъий тасдиққа алоқадорлиги хусусидаги гаплар.

Энди шаръий аҳкомлар ва уларнинг бажаришга алоқадорлиги устида тўхталамиз. Бу аҳкомлар намозни адо этиш каби ижобий маънода бўладими, ўғирликдан тийилиш каби салбий маънода бўладими, фарқи йўқ. (Бу ердаги салбий ва ижобий сўзлари ўзбек тилидаги яхши ва ёмон маъносидаги сўзлар эмас. Улар усул фанининг терминлари бўлиб, ижоб бир ишни бажариш, салб эса бир ишдан тийилиш маъноларини англатади).

Шаръий ҳукмнинг зидди имоннинг (ақиданинг) зиддидан фарқ қилади. Имонсизлик кофирликдир. Амалсизлик эса фосиқлик ва осийликдир. Амалсизлик кофирлик бўлмайди. Фақат шу амални бажаришни эмас, борлигини, шаръийлигини инкор этишгина³²

(32) Худди Абу Бакр замонда закот беришдан бош тортганлар ҳам кофир бўлиши. Чунки улар закотни инкор қилишиб, уни ўзларининг устларидаги таклифлар жумласидан чиқаришни талаб қилиши. Шу сабабли уларни муртад деб эътибор қилиниб, уларга қарши жанг қилинди. Шунингдек иблис (Аллоҳнинг унга лаънати бўлсин) ҳам Аллоҳнинг буйруғини тўғрилигини инкор қилганлиги учун кофир бўлди. Иблис (Аллоҳнинг унга лаънати бўлсин)нинг фикрича Одам унга сажда қилиши тўғрироқ бўларди. Чунки у ўтдан яратилган, Одам эса лойдан яратилган эди.

кофирлик бўлади. Масалан, ўзи намоз ўқимаслиги билан бирга намознинг фарзлигини инкор ҳам қиладиган, ароқнинг ҳаромлигини инкор қиладиган, санамга, будга ибодат қиладиган, кофирларнинг ибодатини қиладиган одам кофирдир.

Шунга кўра гуноҳкорлик бошқа, кофирлик бошқа. Бу гапларни айтаётганимнинг боиси шуки, шу кунларда ўзининг мусулмон биродарини гумон билан кофирга чиқарадиганлар пайдо бўлиб қолишди. Улар учун кофирга чиқариш енгил бир ишга айланиб қолди. Ҳолбуки, қатъий далилсиз бир мусулмонни кофирга чиқариш Ислолда жуда катта гуноҳдир. Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«مَنْ قَالَ لِأَخِيهِ يَا كَافِرُ فَقَدْ بَاءَ بِهَا أَحَدَهُمَا»

«Кимки ўз биродарига, эй кофир, деса, демак, шу гап билан улардан бири (ўз имонини) бой берибди». (Яъни, бировни ноҳақ кофир, деган одамнинг ўзи кофир бўлиб қолади). Бу ҳадисни Аҳмад чиқарган.

Шунинг учун биродарининг гуноҳ қиладиганини кўрган киши уни кофирга чиқаришга шошилмасин. Аксинча, уни яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтаришга ошиқсин. Токи, биродари ўнглансин, гуноҳини англасин, Парвардигоридан мағфират қилишини, кечирешини сўрасин.

Шуни айтиб ўтиш мақсадга мувофиқки, қатъий тасдиққа алоқадор бўлган имоннинг жойи қалбдир. Биз қалбнинг ичини то соҳибининг ўзи очиқ билдирмағунига қадар била олмаймиз. Шунинг учун ҳам мусулмонни қатъий далилсиз кофирга чиқариш Аллоҳнинг наздида катта гуноҳдир, дедик.

Бу бир томондан. Яна бир томондан номига, хўжакўрсинга мусулмон бўлиб, ичидан Ислолни инкор қиладиган кишининг мусулмонлиги Аллоҳнинг олдига борганида фойда бермайди. Аксинча унинг азоби баттар ортади. Негаки, бундай мусулмонлик мунофиқларнинг мусулмонлигидир.

﴿قَالَتِ الْأَعْرَابُ ءَأَمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيْمَانُ

فِي قُلُوبِكُمْ﴾

– „**Аъробийлар: «Имон келтирдик», дедилар.** (Эй Муҳаммад, уларга) **айтинг: «Сизлар имон келтирганларингиз йўқ, лекин**

(Аллох) **деди:** قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ
«Сенга буюрган пайтимда нима сени сажда қилишдан тўсди?». «Мен ундан (Одамдан) яхшироқман. Мени оловдан яратгансан. Уни эса лойдан яратдинг», деди у).

сизлар «бўйсундик», денглар, (чунки ҳали-ҳануз) имон дилларингизга кирган эмасдир“. [49:14]

Шунинг учун Аллоҳ тиллари билан имон келтирдик, деган дилларида эса ишонмаган арабларни инкор қилган. Сиртдан эса уларга мусулмонларга нисбатан қилинган муомала қилинаверган.

Мана бу оятда бу дунёдаги муносабат қандай бўлиши ҳақида махсус кўрсатма бор. Кимки кофирлигини яшириб, ўзини мусулмонман, деб эълон қилса, гарчи дилида кофир бўлса-да, унга нисбатан худди мусулмондек муомала қилинаверади.

Мана шулар бизни аниқ ҳужжатсиз гумон билан одамларни кофирга чиқаришдан қайтаради. Негаки, имон юқорида айтиб ўтганимиздек, далилдан келиб чиққан, воқега мутобиқ бўлган қатъий тасдиққа алоқадор бир ишдир.

Гуноҳкорни кофирга чиқармаслик дегани гуноҳга нисбатан энгил қараш, бепарво бўлиш дегани эмас. Исломда гуноҳ масаласига жуда қаттиқ эътибор берилади. Гуноҳкор учун ҳам дунёвий ва ҳам ухровий жазо тайин қилинган. Лекин қатъий далилсиз мусулмонни кофирга чиқариш Аллоҳнинг наздида улкан гуноҳдир. Модомики, мусулмон Исломдаги бирор нарсани инкор этмаётган экан, уни қандай бўлишидан қатъий назар бир гуноҳи учун кофирга чиқариш Аллоҳнинг наздида улкан гуноҳдир.

Шу хусусдаги сўзимиз якунида айримларнинг имон ортиб, камайиб турадимиз, деган саволларига жавоб бериб ўтаемиз:

Юқорида биз айтиб ўтган имон яъни, далилдан келиб чиққан, воқега мутобиқ бўлган қатъий тасдиқ ортмайди ҳам, камаймайди ҳам. Чунки у қатъий тасдиқдир. Қатъийлик фақат ва фақат тўла бўлади. Тўқсон фоизлик имон тўқсон беш фоизга ёки юз фоизга кўтарилибди ёки юз фоизлик имон камайиб, тўқсон беш фоизга ёки тўқсон фоизга тушиб қолибди, дейилмайди. Чунки бундай камайиш қатъиймасликни, демакки, шакни, шубҳани англатади. Шак-шубҳа аралашган имон имон эмас, куфрдир.

Фикримиз янада аниқроқ бўлиши учун қуйидагиларни ҳам айтиб ўтайлик:

Ортиш ва камайиш тилдаги муштарак (омоним) сўзлардандир. Улар маълум чегарадан ўтиб кетиш ёки ўша чегарага етмай қолишни англатади. Бу сўзлар кучайиш ва кучсизланиш маъноларини ҳам англатади. Уларнинг қайси маънони англатаётганини қарина белгилаб беради. Агар сиз камайиш ва кўпайиш сўзларини имонга нисбатан қўллайдиган бўлсангиз, улар кучайиш ва кучсизланиш маъносида ишлайди. Чунки қатъий тасдиқда маълум чегара билан боғлиқ бўлган камайиш ва

ортиш ҳолатлари бўлмайди. Шунга биноан, оятлар мана бундай тушунилади:

﴿الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا
حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ﴾

– „Ундай зотларга айрим кимсалар: «Қурайш одамлари сизларга қарши (саноқсиз лашкар) тўплаган; қўрқингиз!» — деганларида бу гап уларнинг имонларини зиёда қилди ва: «Бизга ёлғиз Аллоҳнинг Ўзи кифоя. У Зот энг яхши ишончли вакилдир!» — дедилар “.

[3:173]

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ
إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ﴾

– „Фақат Аллоҳ (номи) зикр қилинганида қалбларига Қўрқинч тушадиган, Унинг оятлари тиловат қилинганда имонлари зиёда бўладиган ва Парвардигорларигагина суюнадиган кишилар (ҳақиқий) мўминдилар “.

[8:2]

﴿وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَحْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ
وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا﴾

– „Мўминлар у фирқаларни кўрган вақтларида: «Бу Аллоҳ пайгамбари бизларга ваъда қилган нарсадир (яъни имтиҳондир). Аллоҳ ва пайгамбарининг сўзи ростдир», дедилар ва (устиларига бостириб келаётган фирқаларнинг сон-саноқсизлиги) уларнинг (Аллоҳга бўлган) имон ва итоатларини янада зиёда қилди холос “.

[33:22]

Яъни, мўминларнинг имонлари Аллоҳ Таоло шу оятларда баён қилган ишлар сабабли кучайиб, мустаҳкамланган. Нима учун шундай? Чунки биз юқорида баён қилган маънодаги имонда яъни, далилдан келиб чиққан, воқега мутобиқ бўлган қатъий тасдиқда чегара билан боғлиқ бўлган ортиш ва камайиш ҳолатлари юз бермайди. Агар шундай ҳолатлар унда юз берадиган бўлса, унга ҳам шубҳа аралашиб, куфрга айланади.

Шуни ҳам айтиб ўтиш мақсадга мувофиқки, қариналардан холи бўлган имон сўзининг мазмуни ҳозиргина айтганимиздек бўлади. Агар қарина мавжуд бўлса, унинг мазмунини ўша қарина белгилаб беради. Масалан Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ﴾

– „Аллоҳ имонларингизни (яъни, имон билан ўқиган намозларингизни) зое қилгувчи эмас“. [2:143]

Яъни, намозинглари. Чунки қибла ўзгартирилганидан кейин

﴿وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعَ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبَ عَلَيَّ

عَقِبِهِ ۚ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۗ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ ۗ

إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرءُوفٌ رَحِيمٌ﴾

– „Сиз илгари қараган қиблани Биз фақатгина ким пайгамбарга эргашиб, ким орқасига қайтиб кетишини билиш учун қилганмиз, холос. Шубҳасиз, бу оғир иш. Магар Аллоҳ ҳидоят қилган зотларгагина (оғир эмасдир). Аллоҳ имонларингизни (яъни, имон билан ўқиган намозларингизни) зое қилгувчи эмас. Албатта, Аллоҳ одамларга меҳрибон ва раҳмлидир“. [2:143]

ояти нозил бўлиб, муслмонларни тинчлантирди. Яъни, сизларнинг олдинги қиблага қараб ўқиган намозларингиз ҳам қабул қилинган, уларнинг ҳам савобини оласизлар. Яна бир мисол: Пайгамбар ﷺ айтадилар:

«الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ شَعْبَةً أَعْلَاهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ»

«Имон етмиш неча шоҳобчадир. Унинг энг юқориси Аллоҳдан ўзга илоҳ йўқ, деб айтиш, энг қуйиси эса йўлдан озорни (одамларга озор берадиган нарсани) олиб ташлашдир». ³³

Маълумки, йўлдан озорни олиб ташламаслик инсонни кофир қилиб қўймайди. Шунинг учун бу ердаги имон умуман Аллоҳга қилинадиган тоатлардир. Яна Пайгамбар ﷺ айтадилар:

«لَا يَزِنِي الزَّانِي حِينَ يَزِنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ»

«Зоний зино қилган пайтида мўмин ҳолида зино қилмайди...». ³⁴ Пайгамбар ﷺ зонийни муртад сифатида жазоламаганлар. Унга зинонинг ҳади урилган. У муслмон ҳисобланган. Унга жаноза ўқилган ва у муслмонларнинг қабрисонига кўмилган.

(33) Бухорий: 8. Муслим: 50. Абу Довуд: 4056. Насой: 4919. Ибн Можжа: 56. Аҳмад: 2/414.

(34) Бухорий: 6782. Муслим: 100, 105. Абу Довуд: 4689. Термизий 2625.

Пайғамбар ﷺнинг шу қилган ишлари бу ҳадисдаги имон сўзининг маъноси куфрнинг зидди (антоними) бўлган имон маъносида эмаслигига, у фақат зино жиноятининг жуда ҳам улкан гуноҳлигини англатишига қаринадир. Зонийнинг зино қилаётган пайтида имонини йўқотиши мажозий ибора бўлиб, бу жиноятнинг нақадар улканлигини англатади.

Мана шу айтиб ўтганларимиздан имон билан шаръий аҳкомлар ўртасида фарқ борлиги аён бўлади.

Ҳар қандай нуқсондан Пок Аллоҳимиздан сўраймизки, дилларимиз имон билан таскин топсин, гапимизда ҳам, ишимизда ҳам Ислоҳ аҳкомларига амал қиладиганлардан бўлайлик, Аллоҳ бизни ўша Ўзининг инъомига мушарраф бўлганлар – пайғамбарлар, сиддиқлар, шаҳидлар, солиҳлар билан бирга қилсин.

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾﴾

– „6. *Куфр йўлини тутган кимсалар эса хоҳ (Аллоҳ азобидан) кўрқитинг, хоҳ кўрқитманг, уларга баробардир — имон келтирмайдилар. 7. Аллоҳ уларнинг дилларини ва қулоқларини муҳрлаб қўйган. Кўзларини эса парда қоплаб олган. Улар учун буюк азоб бордир*“.

[2:6-7]

Аллоҳ Таоло ўтган оятларда Китобнинг ҳақиқатда Аллоҳ томонидан эканини, унда ҳеч қандай шубҳа йўқлигини, ҳидоятланганлар, тақводорларнинг аҳволини, уларнинг нажот топувчилар эканликларини баён қилганидан кейин бу икки оятда кофирларнинг аҳволларини, уларга огоҳлантириш таъсир этмаслигини, Аллоҳ уларнинг дилларини муҳрлаб қўйганлигини баён қиляпти.

Гўё бу оятлар кофирлар нима учун ҳидоятланмас эканлар-а, деб ҳайрон бўлиб турганларга жавобдек. Чунки араблар «Албатта Абдуллоҳ турувчидир», десалар, бу Абдуллоҳнинг турганига шубҳаланиб турган одамнинг саволига жавоб бўлади. Аллоҳ Таоло бу муборак оятни

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ﴾

(Куфр йўлини тутган кимсалар эса ...баробардир) деб бошляпти. Бу ҳам тил қоидаларига кўра мазкур мисол қабилидандир.³⁵ Бу ерда тасвия (баробарлик) ҳамзасининг (م) қўшимчасининг)³⁶ «ёки» сўзи билан бирга қўлланиши ҳар икки томондан истифҳомликни (сўроқ гапликни) олиб ташлайди. Чунки сўроқ маъносининг ишлатилишидан мурод баробарликни юзага келтириш, холос. Яъни, улар огоҳлантириладиларми ёки огоҳлантирилмайдиларми фарқи йўқ. Ҳар икки ҳолатда ҳам ишонмайдилар.

1 – Оятдаги

﴿الَّذِينَ﴾

(шундай кимсаларки), сўзи умумий маънода келяпти. Шу маъно билан Аллоҳ Таоло бизга кофирлар ҳар қанча огоҳлантирилсалар ҳам, уларга Ислом ҳар қанча етказилса ҳам барибир ишонмасликларини билдирыпти. Хўш шу сўз умумийлигича қоладими ёки уни хослайдиган бирор қарина борми?

Қатъий гап шуки, бу сўз умумийлигича қолмайди. Чунки Пайғамбар ﷺ Ислом билан юборилганлар. Уни кофир ҳолдаги одамларга етказишлари керак. Бу одамларнинг айримлари имонга келиб, айримлари кофир ҳолича қолиб кетдилар. Шунинг учун бу умумий маънодаги ҳужжат хосланади. Унинг хосланиши ақл билан бўлади. Ақл шаръий ҳужжатни агар у ақида яъни, куфр ва имон мавзусида бўлса, хослай олади. Чунки имоннинг йўли ақлдор. Шунинг учун Аллоҳ Таолонинг:

﴿ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ خَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَأَنَّى تُؤْفَكُونَ﴾

– „ **Мана шу Аллоҳ Парвардигорларингиздир, У барча нарсанинг яратувчисидир. Ҳеч қандай илоҳ йўқ, магар Унинг Ўзигина бордир. Бас қаяққа бурилиб кетмоқдасизлар?!** “ [40:62]

(35) Бухорий: 8. Муслим: 548. Абу Довуд 4056. Насоий: 4919. Ибн Можа: 56. Аҳмад: 2/414.

(36) Агар سواء сўзидан кейин алфи истифҳом келса, олдида (م) келади. Масалан, سواء عَلِيٍّ و سواء أم قعدت. Агар سواء сўзидан кейин икки исм бир-бирига атф қилинадиган бўлса, سواء عَلِيٍّ و سواء عندِي زيد وعمرو. Агар سواء сўзидан кейин истифҳомсиз икки феъл келса, бир-бирига атф қилинади. Масалан, سواء عَلِيٍّ قمت أو قعدت. Агар سواء сўзидан кейин икки масдар келса, масалан, سواء عَلِيٍّ قيامك وقعودك каби, уни қўйиш ёки уни ихтиёрингизда.

деган оятини ақл хослайди. Бу оятдаги «ҳамма нарса» ибораси умумий маънода. Лекин у Аллоҳдан бошқа ҳамма нарса бўлиб хосланади. Бу хосланиш ақл воситасида амалга ошади.

Мана шунга биноан

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

(куфр йўлини тутган кимсалар эса) ояти кофирларнинг айрим қавмлари билан хосланади. Аллоҳ уларнинг ҳеч қачон имонга келмасликларини Пайғамбар ﷺ га билдирыпти. Ибн Аббосдан ривоят қилинган саҳиҳ ҳадисда у киши, бу оят Пайғамбар ﷺ замонларида бўлган, лекин имонга келмаган яҳудларнинг олимлари ҳақидадир, деган. Рабиъ ибн Анас, бу оят Бадр жангида ўлдирилган Қурайшдан бўлган бир неча кишилар ҳақида, деган. Яна бошқалар, Абу Лаҳаб ва Абу Жаҳл³⁷ каби махсус кофирлар ҳақида, дейишган.

2 – Муҳрлаш феълининг иснодини Аллоҳга бериш муташобих

﴿حَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ﴾

(Аллоҳ уларнинг дилларини муҳрлаб қўйган) оятдандир.

Рожиҳ гап шуки, ўша махсус кофирлар ўз куфрларида шу қадар қаттиқ туриб олганларки, ҳақиқатдан шу қадар қаттиқ юз ўгирганларки, бу нарса уларнинг дилларида шу қадар қаттиқ ўрнашиб олганки, гўё улар имон ва ҳидоятни қабул қилмайдиган қулфланган, беркитилган қалб билан яратилгандек бўлиб қолганлар. Бинобарин дилларида куфрнинг ўрнашиб қолиши мажозий маънодир. Гўё Аллоҳ уларни шу сифат билан яратгандек.

Муҳрлаш ва парда тортилиш куфрга маҳкам ёпишиб олганларини кўрсатувчи сўзлардир. Гўё улар кўр, кар ва соқовдирлар.

﴿صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

– „Улар кар, соқов, кўрдирлар. Демак, тушунмайдилар“. [2:171]

Лекин Аллоҳ муҳрлаш сўзини қалб ва қулоққа нисбатан ишлатган бўлса, кўзга нисбатан парда тортиш сўзини ишлятапти. Чунки муҳрланиш қалб (ақл)³⁸ ва қулоққа мос бўлса, парда

(37) Табарий тафсири 1/109.

(38) Бу ерда қалб мажозан ақл маъносига, чунки иккови жисмга нисбатан муҳимлигида бир-бирига ўхшайди. Араб луғатида қалб мажозан ақл маъносига кўп ўринларда ишлатилган. Қуръон араб тилида нозил бўлган, кўп оятларда қалб ақл маъносига

тортилиш кўзга мосдир. Чунки қалб билан (ақл билан) идрок қилиш ҳам, қулоқ билан эшитиш ҳам ҳамма томондан бўлади. Яъни ҳар тарафдан келган овозни эшитиш мумкин. Кўриш эса ундай эмас. Фақат рўпарадаги яъни, олд тарафдаги нарсаларнигина кўриш мумкин. Шунга кўра, муҳрлаш қалб ва қулоққа мос тушади. Чунки уларни ҳар томондан беркитиш керак. Парда тортиш эса кўзга мос тушади. Чунки уни фақат бир томондан беркитиш керак. Шунинг учун на Қуръоннинг, на ҳадиснинг ва на араблар гапининг ҳеч бир жойида кўзларга нисбатан муҳрланиш сўзи ишлатилмаган.

3 – Аллоҳ Таоло жар қилувчи (عَلَى) сўзини яна бир марта қайтаряпти.

﴿حَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشْوَةً﴾

(Аллоҳ уларнинг дилларини ва қулоқларини муҳрлаб қўйган. Кўзларини эса парда қоплаб олган). бу билан муҳрлашнинг қаттиқлигини таъкидлаяпти. Гўё муҳрлаш икки ўринда яъни, ҳам қалбда, ҳам қулоқда алоҳида-алоҳида бўлгандек. Икки ўринда муҳрлаш бир ўринда муҳрлашдан кучлироқ. Бу худди бойликни қулфланган сандиқ ичидаги яна бир қулфланган сандиқ ичида сақлашга ўхшайди. Очиқ ҳовлидаги қулфланган сандиқда сақлашга нисбатан қулфланган сандиқ ичидаги яна бир қулфланган сандиқ ичида сақлаш кучлироқ, албатта. Оятда ҳам худди шу ҳолатни кузатиш мумкин. Бу ерда жар қилувчи сўзнинг (ўзбек тилидаги –ни қўшимчасига тўғри келади) такрорланиб келаётгани гўё шу ишни икки марта айтаётганга ўхшайди. Яъни, Аллоҳ уларнинг қалбларини муҳрлади, уларнинг қулоқларини муҳрлади, дегандек бўлади. Шунинг учун ҳам араблар (مررت بزيّد وعمرو) Зайд ва Амрнинг олдидан ўтдим), деганда бир марта ўтишни, (مررت بزيّد وعمرو) Зайднинг ва Амрнинг ёнидан ўтдим), деганда эса икки марта ўтишни тушунадилар. Яъни, жар қилувчи ҳарф такрорланмаса, атфнинг ўзидан шу ишнинг икки марта бўлганлиги эҳтимоли камайиб кетади.

4 – Аллоҳ Таоло қалблар ва кўзлар сўзларини кўпликда, қулоқ сўзини эса бирликда келтиряпти. Қуръоннинг ҳамма жойида қулоқ сўзи бирликда келган. Бу ҳақда айримлар, чунки (السمع қулоқ) сўзи аслида масдар (иш-ҳаракат номи, инфинитив),

ишлатилган. Аллоҳ Субҳонаху ақллардан қалблар билан таъбир қилган, мана бу оят каби. (هم قلوب يعقلون بها) *улар учун доно диллар бўлур эди*).

масдарнинг эса кўплиги бўлмайди, чунки у исми жинс (абстракт от), дейишган. Лекин бу шарҳ етарли даражада дақиқ-аниқ эмас. Чунки арабларнинг тилида (السَّمْعُ) сўзи (السَّمْعُ)нинг кўплиги келган.

Лекин у жуда кам ишлатилган. Қулоққа кам чалинган.

Рожих гап шуки, одамлар фикрлашларида, ўйлашларида турличадирлар. Нарсаларга қараш борасида ҳам турли хилдирлар. Эшитиш борасида эса ундай эмас. Шунинг учун ҳам қалб (ақл) ва кўз сўзлари кўпликда, қулоқ сўзи эса бирликда келтирилган.

Шунинг учун бошқа бир оятда ҳеч қандай ихтилоф йўқлигини билдирувчи илм яъни, аниқ ишонч сўзи айтилганда қулоқ ҳам, кўз ҳам, қалб ҳам бирликда келтирилган.

﴿وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْتَهُ

مَسْئُولًا﴾

– „*(Эй инсон), ўзинг аниқ билмаган нарсага эргашма! Чунки қулоқ, кўз, дил — буларнинг барчаси тўғрисида (ҳар бир инсон) масъул бўлур* (яъни, эшитган, кўрган ва ишонган ҳар бир нарсаси учун киши қиёмат куннда жавоб беради)“.

[17:36]

Қалб, қулоқ ва кўз мавзудан олинадиган ифодалар, фойдалар.

1 – Қуръони Каримда имонга алоқадор иш ҳақида гап кетганида энг аввал қалблар, кейин қулоқ ва кўз зикр қилинган. Чунки имоннинг моддаси, хом ашёси ақлдор.

﴿حَتَّمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَرِهِمْ غِشْوَةً وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

(Аллоҳ уларнинг дилларини ва қулоқларини муҳрлаб қўйган. Кўзларини эса нарда қоплаб олган. Улар учун буюк азоб бордир).

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

(Куфр йўлини тутган кимсалар эса хоҳ (Аллоҳ азобидан) қўрқитинг, хоҳ қўрқитманг, уларга баробардир — имон келтирмайдилар).

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَرِهِمْ
وَأُولَئِكَ هُمُ الْعَقْفُلُونَ﴾

– „**Бунга** (яъни, бундай азоб-уқубатларга дучор бўлишларига) сабаб улар ҳаёти дунёни охираддан афзал билганларидир. Аллоҳ эса кофир қавми ҳидоят қилмас. (Бас, улар кофир бўлганлари сабабли ҳақ йўлни топа олмай ўлиб кетурлар). Аллоҳ ундай кимсаларнинг дилларини, қулоқларини ва кўзларини муҳрлаб қўйгандир. Улар зофил кимсалардир“. [16:107-108]

2 – Имондан бошқа нарса ҳақида гап кетганида эса, агар у насиҳатга эргашиш, кўрсатмага қараб иш қилиш маъноларида бўлса, қулоқ сўзи биринчи ишлатилган. Чунки бундай ўринда бевосита шу омил, қулоқ омили ишлайди. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اخْتَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَىٰ عِلْمِهِ وَحَتَمَ عَلَىٰ سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ
عَلَىٰ بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَن يَهْدِيهِ مَن بَعَدَ اللَّهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

– „(Эй Мухаммад), ҳавойи нафсини ўзига «илоҳ» қилиб олган ва Аллоҳ уни билган ҳолида йўлдан оздириб, қулоқ ва кўнглини муҳрлаб, кўз олдида нарда тортиб қўйган кимсани кўрганмисиз? Бас, уни Аллоҳ (йўлдан оздиргани)дан сўнг ким ҳидоят қила олур?! Ахир эслатма-ибрат олмайсизларми?!“. [45:23]

Яъни, насиҳатларга бепарво бўлиш фосиқликдир. Шунинг учун ҳам оятнинг охирида бундай дейилган:

﴿أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

– „**Ахир эслатма-ибрат олмайсизларми?!**“. [45:23]

Бу ерда қулоқ сўзини биринчи келтириш маънога муносибдир.

Аллоҳ Таоло Ўз бандаларига миннат қилиб уларни яратгани ҳақида гапирганда қулоқ, кўзлар ва қалблар сўзлари худди шу тартибда келтирилган. Бу нарсада шу аъзоларнинг яратилиш тартибига ишора бор. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ
وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

– „Аллоҳ сизларни оналарингиз қорнидан бирон нарса билмаган ҳолингизда чиқарди ва шуқр қилишингиз учун сизларга қулоқ, кўзлар ва дилларни берди “ [16:78]

Яна айтади:

﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ﴾

– „(Аллоҳ) сизлар учун қулоқ(лар)ни, кўзларни ва дилларни пайдо қилган Зотдир. Сизлар эса камдан-кам шуқр қилурсизлар“. [23:78]

Яна айтади:

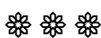
﴿قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ﴾

– „(Эй Муҳаммад, у кофирларга) айтинг: «У (Аллоҳ) сизларни (уйқудан) пайдо қилган ва сизлар учун қулоқ-кўзлар ва дилларни (ато) қилган Зотдир. Сизлар эса камдан-кам шуқр қилурсизлар»“. [67:23]

Яна айтади:

﴿ثُمَّ سَوَّاهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ ۗ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَرَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ﴾

– „Сўнгра уни (инсон қилиб) ростлаб, ичига Ўз (даргоҳидаги) жондан киритди. У Зот сизлар учун қулоқ, кўз, дилларни пайдо қилди. Сизлар эса камдан-кам шуқр қилурсизлар“ [32:9]

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ ءَامَنَّا بِاللَّهِ وَيَالْيَوْمِ الْأَخِيرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ تَخَذُوا عُرْسَ
اللَّهِ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَمَا تَخَذُوا عُرْسَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا ۗ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا
تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا خَنَ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِن

لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا كَمَا ءَامَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا ءَامَنَ
السُّفَهَاءُ ۗ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا
ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ
بِهِمْ وَيَمُدَّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا
رَبِحَتْ تَجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾

– „8. Одамлар орасида шундай кимсалар ҳам борки, ўзлари мўмин бўлмаганлари ҳолда «Аллоҳга ва охират кунига имон келтирдик», дейдилар. 9. Улар Аллоҳни ва имонли кишиларни алдамоқчи бўладилар ва ўзлари сезмаганлари ҳолда фақат ўзларинигина алдайдилар. 10. Уларнинг дилларида мараз бор эди, бас, Аллоҳ маразларини янада зиёда қилди. Улар учун қилган ёлгонлари сабаб аламли азоб бордир. 11. Уларга: «Ер юзида бузғунчилик қилманглар», дейилса, «Биз — ислоҳ қилувчилармиз», дейдилар. 12. Огоҳ бўлингизким, улар албатта бузғунчилардир, лекин ўзлари буни сезмайдилар. 13. Уларга: «Мана бу кишилардек имон келтиринглар», дейилса, «Шу насткашларга ўхшаб мўмин бўламизми?» — дейдилар. Огоҳ бўлингизким, уларнинг ўзлари тубан кимсалардир, лекин буни билмайдилар. 14. Имон келтирган зотларга йўлиққанларида: «Биз ҳам имон келтирдик», дейдилар. Ўзларининг шайтонлари (бошлиқлари) билан ҳоли қолганда эса: «Биз албатта сизлар билан биргамиз, фақат (уларнинг устидан) кулмоқдамиз, холос», дейишади. 15. Аллоҳ уларнинг устидан кулади ва ўз тугёнларида адашиб-улоқиб юришларини давомли қилади. 16. Улар ҳақ йўлнинг ўрнига залолатни сотиб олган кимсалар бўлиб, бу савдоларида фойда қилмадилар ва тўғри йўлга юрувчилардан бўлмадилар“.

[2:8-16]

Аллоҳ Таоло суранинг бошларида бизга мўминларнинг аҳволини, ундан кейин эса кофирларнинг аҳволини баён қилди. Энди мана бу оятларда мунофиқларнинг аҳволини баён қилмоқда. Мунофиқлар сиртдан ўзларини мўмин қилиб кўрсатадилар, дилларида эса куфр бор. Улар Аллоҳ ва мўминлар билан алдашмачоқ ўйнамоқчи бўладилар. Лекин улар фақат ўзларинигина алдайдилар, холос. Уларнинг дилларидаги ақидалари касал, ночор, шак-шубҳага тўла. Ўзларини ислоҳчилармиз, деб даъво қиладилар. Аслида эса улар

бузгунчилардир. Ўзларини мўмин ҳисоблайдилар. Аслида эса мўминликни мазах қиладилар. Шундан кейин Аллоҳ уларнинг ўзларини мазах қилишини билдириб, уларнинг савдолари зиён кўргангани, ўзлари эса очиқ залолатда қолганларини баён қилади.

Бу оятларда қуйидаги масалалар намоён бўлади.

1 –

﴿تَخَذِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَمَا تَخَذِعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾

(Улар Аллоҳни ва имонли кишиларни алдамоқчи бўладилар ва фақат ўзларинигина алдайдилар).

Бу ердаги (مخادعة) сўзи (مفاعل) бобида келяпти. Яъни, бу икки тарафлама бўладиган иш. Ҳар икки тараф бир-бирини алдамоқчи бўлади. Шунинг учун биз бу сўзни алдаш эмас, алдашмачоқ ўйнаш, деб таржима қилдик. Хўш, бир тарафдаги Аллоҳ Таолонинг Ўзи билан мўминлару иккинчи тарафдаги мунофиқлар ўртасида шу иш қандай юз бериши мумкин?!

(الخداع) сўзи яшириш, мубҳамлаштириш маъноларини англатади. Бу иш мўминлар билан мунофиқлар ўртасида бўлиши мумкин. Мунофиқ мўминларга ўзини мусулмон қилиб кўрсатади, дилидаги кофирлигини эса яширади. Шунингдек, мўмин ҳам айрим ишларини кофирлар ва мунофиқлардан яширади. Бундай ишлар масалан, урушларда, жангларда бўлади. «Уруш алдашдир». Лекин бу ерда табиий бир савол туғилади: хўш, мунофиқлар қандай қилиб Аллоҳ Таоло билан алдашмачоқ ўйнайдилар? Мана шу ерда бироз тўхталиб ўтмасак бўлмайди. Бу масалага назар ташлайдиган бўлсак, Аллоҳ Таолонинг мунофиқларни алдаши уларни билдирмасдан даражама-даража ҳалокат сари боришларига қўйиб беришидир.

﴿وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُم مِّنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ﴾

– „**Бизнинг оятларимизни ёлгон деган кимсаларни эса ўзлари билмай қоладиган тарафдан секин-аста ҳалокатга олиб борурмиз**“.

[7:182]

Мубҳамлаштириши, ноаниқ қилиб кўрсатиши эса уларга молу дунёни, соғликни ва қасрларни яхши нарса қилиб кўрсатишидир. Ҳолбуки, бу нарсалар улар учун ёмондир, улар дўзах сари элтувчи омиллардир.

﴿وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّمَا نُمَلِّهِمْ خَيْرًا لَّأَنفُسِهِمْ ۚ إِنَّمَا نُمَلِّهِمْ لِيَرَدَّادُوا إِلَيْهَا ۚ وَأَنَّهُمْ وَعَدَابٌ مُّهِينٌ﴾

– „*Куфр йўлини тутган кимсалар уларга берган муҳлатимизни зинҳор ўзлари учун яхшилик деб ҳисобламасинлар! Балки Биз уларга фақат гуноҳларини зиёда қилишлари учунгина муҳлат берамиз. Улар учун хор қилгувчи азоб бордир*“ . [3:178]

Аллоҳ Таолонинг мунофиқларни алдаши мана шудир.

﴿إِنَّ الْمُنَافِقِينَ يُخَدِّعُونَ اللَّهَ وَهُوَ خَدِيعُهُمْ﴾

– „*Албатта мунофиқлар Аллоҳни алдамоқчи бўладилар.— Холбуки, Аллоҳ уларни «алдаб» қўйгувчидир*“ . [4:142]

Энди мунофиқларнинг Аллоҳни алдашлари, тўғрироғи алдамоқчи бўлганлари масаласига тўхталадиган бўлсак, Аллоҳ Таолодан ҳеч иш, ҳеч нарса махфий эмаслиги эътибори билан бу масалани чуқур тадқиқ этиш лозим бўлади. Масалага чуқурроқ кириб борадиган бўлсак, шу нарса аён бўладики, Аллоҳ Таоло, улар Аллоҳни ва мўминларни алдайдилар, демади, балки Аллоҳ ва мўминлар билан алдашмачоқ ўйнайдилар, деди.

﴿يُخَدِّعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ﴾

(*Улар Аллоҳни ва имонли кишиларни алдамоқчи бўладилар ва фақат ўзларинигина алдайдилар*). Юқорида айтиб ўтганимиздек, (مخادعة) сўзи (مفاعل) бобида келяпти. (مفاعل) бобидаги феъллар икки тарафлама бўлади. Демак, бу ерда алдайдилар, деган маъно йўқ, алдамоқчи бўладилар, деган маъно бор, холос. Масалан, Зайд Амр билан (مقاتلة) жанг қилди, дегани Зайд Амрни қатл қилди (ўлдирди), дегани эмас. (مقاتلة)да Зайд Амрни ўлдириш ҳам ёки ўзи ўлдирилиши ҳам мумкин. Бу оятда ҳам худди шунга ўхшаш маъно бор. Мунофиқлар Аллоҳ билан алдашмачоқ ўйнамоқчи бўладилар. Ўзларича, Аллоҳдан ниманидир яширгандек бўладилар. Лекин оқибатда улар фақат ўзларини ўзлари алдайдилар. Чунки Аллоҳ уларнинг сир тутган нарсаларидан ҳам, ошкор этган нарсаларидан ҳам Огоҳ. Улар Аллоҳдан ҳеч нарсани яшира олмайдилар. Бу қилмишлари учун улар жазога, азобга сазовор бўладилар. Шу билан алдашга уринишлари ўзларининг фойдасига эмас, зиёнига ишлайди.

Шу ўринда бир нуқтага диққатимизни қаратайлик.

﴿وَمَا تَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾

(Фақат ўзларинигина алдайдилар) ибораси оятдаги икки ишнинг ортидан яъни, «Аллоҳ билан алдашмачоқ ўйнайдилар» ва «мўминлар билан алдашмачоқ ўйнайдилар», деган иборалардан кейин келяпти. Энди мунофиқларнинг Аллоҳ Таолони алдай олмасликлари ўз-ўзидан аён бир иш. Шунга кўра

﴿وَمَا تَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾

иборасининг

﴿يَخْدَعُونَ اللَّهَ﴾

(улар Аллоҳни алдамоқчи бўладилар) иборасидан кейин келиши тушунарли. Лекин

﴿وَمَا تَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾

(ва фақат ўзларинигина алдайдилар) иборасининг «мўминлар билан алдашмачоқ ўйнайдилар» иборасидан кейин келишини қандай тушунамиз? Ҳолбуки, мунофиқларнинг мўминларни ҳақиқатан алдашлари мумкин бўлган бир иш-ку! Бу нарса сиртдан қараганда Аллоҳ Таолодан ворид бўлган

﴿وَمَا تَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾

хабарининг мантуқига (зоҳирий маъносига) тўғри келмайдигандек туюлади.

Бунга жавоб шуки, араб тилида гапнинг иқтизо далолати, деган далолати (маъноси) бор. Бунда гапнинг мантуқида келган хабар сўзловчининг аниқ рост гапираётганини тақозо қилиб қолса, талаб (буйруқ) маъносини англатади. Бу ерда ҳам худди шундай. Оятдаги

﴿وَمَا تَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ﴾

иборасининг мунофиқларнинг мўминлар билан алдашмачоқ ўйнашлари хусусидаги гапдан кейин келиши талаб (буйруқ) маъносидадир. Яъни, эй мўминлар, мунофиқларнинг сизларни алдашларига имкон берманглар. Мудом зийрак бўлиб тулинглар. Токи, уларнинг алдашга уринишлари ўзларининг зарарига қайтсин. Сўзловчининг гапи ростлиги аниқлиги туфайли иқтизо далолатининг қўлланиши усул илмида маълум ва машҳурдир.

﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا﴾

(Уларнинг дилларида мараз бор эди).

Мунофиқларнинг дилларидаги касаллик уларнинг дилларидан ўрин олган ақидаларидаги касалликдир. Қалбларининг ақидаларидаги иборасидан ақидалари сўзи олиб ташланиб дилларидаги сўзи қолган. Демак, бу жисмдаги касаллик эмас, ақидадаги касалликдир. Яъни, тойилишдир, йўлдан озишдир, шаккокликдир, шубҳадир, залолатдир. Аллоҳ уларга қанчалик янги вазифалар юкласа, қанчалик янги ҳадлар белгиласа, қанчалик уларнинг моҳиятларини, асл башараларини очиб ташласа, шунчалик уларнинг касалликлари ортиб бораверади. Негаки, янги фарзни бажариш, жиҳод учун ўз улушини қўшиш ёки бирор ҳадни татбиқ этиш улар учун ўта оғир кечади. Бундан улар қаттиқ безовта бўладилар. Мана шу улардаги касалликнинг ортганидир.

﴿وَإِذَا مَا أَنْزَلْنَا سُورَةً فَمِنْهُمْ مَن يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَانًا فَأَمَّا الَّذِينَ

ءَامَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿۹﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ

فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَىٰ رِجْسِهِمْ وَمَاتُوا وَهُمْ كَافِرُونَ﴾

– „Қачон бирон сура нозил қилинса, улардан (яъни, мунофиқлардан) бўлган кимсалар (масхара қилишиб): «Қани, бу сура қайси бирларингизнинг имонларингизни зиёда қилди?» - дейишади. Бас, у (сура) имон келтирган зотларнинг иймоларини албатта зиёда қилур ва улар шод-хуррам бўлурлар. Аммо дилларида мараз бўлган кимсаларни эса динсизликларига яна динсизлик қўшур ва улар кофир ҳолларида ўлурлар“. [9:124-125]

3 – Аллоҳ Таоло мунофиқларнинг ўзларини ислоҳчилармиз, деб даъво қилишларига жавобан

﴿أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلٰكِن لَّا يَشْعُرُونَ﴾

(огоҳ бўлингизким, улар албатта бузгунчилардир, лекин ўзлари бунни сезмайдилар), дейди. Уларнинг ўзларини мўминлармиз, дейишларига жавобан эса

﴿أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلٰكِن لَّا يَعْلَمُونَ﴾

дейди.

Бу ерда Аллоҳ Суҳанаҳу (*لَا يَعْلَمُونَ билмайдилар*) деди, бундан аввал эса (*لَا يَشْعُرُونَ сезмайдилар*) деди. Чунки Аллоҳ (*السفہ*)ни яъни пасткашлик ва тубанликни зикр қилди. Шунинг учун илм билан (*السفہ*)ни бирга келтириш улар бир-бирига мувофиқ бўлганлиги учун чиройли бўлди. Чунки имон чуқур назар ва далил келтиришга яъни илмга муҳтож бўлади. Шунинг учун бу ўринда билмайдилар, дейиш муносиб эди. Аммо ерда бузғунчилик қилиш ҳисга яъни сезишга боғлиқ бўлиб, у кўриниб турибди. Шунинг учун сезмайдилар дейиш бу ерда муносиб эди.

4 –

﴿اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿٤٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ ﴿٤١﴾ بِأَلْهَادِيٍّ فَمَا رَجَحَتْ تَجَرَّتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿٤٢﴾﴾

(Аллоҳ уларнинг устидан кулади ва ўз тугёнларида адашиб-улоқиб юришларини давомли қилади. Улар ҳақ йўлнинг ўрнига залолатни сотиб олган кимсалар бўлиб, бу савдоларида фойда қилмадилар ва тўғри йўлга юрувчилардан бўлмадилар).

Яъни, уларни мазахларига яраша мазах билан жазолайди. (استهزاء)нинг жазосини (استهزاء) билан белгиляпти.

﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا﴾

– „*Ҳар қандай*) ёмонликнинг жазоси худди ўзига ўхшаган ёмонликдир“.

[42:40]

﴿فَمَنْ أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَأَعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا أَعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾

– „*Бас, ким сизларга тажовуз қилса, сизлар ҳам уларга тажовузлари муқобилида тажовуз қилинг!*“.

[2:194]

Бу ерда ёмонликнинг жазоси ёмонлик, тажовузнинг жазоси тажовуз бўляпти. Гарчи жазонинг ўзи ёмонлик ва тажовуз бўлмаса-да, шундай сўзлар ишлатиляпти. Бу нарса араб тилига кўра, мажозий истеъмол, дейилади. Аллоҳ Таолонинг

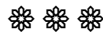
﴿يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾

(уларнинг устидан кулади), деган гапи олдингиларга атф қилинмасдан (олдингиларга уюшиб келмасдан) алоҳида янги гап бўлиши унинг маъносини ўта кучайтириб юборади. Яъни, Аллоҳнинг Ўзи уларни қиёмига етказиб мазах қилур. Бу ерда уларнинг

﴿اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ﴾

деган гапларига монанд қилиб, Аллоҳ мазах қилгувчидир, ибораси ишлатилмасдан унинг ўрнига мазах қилур иборасининг ишлатилаётгани бу ишнинг соатма-соат такрорланиб туришини, давомийлигини англатади. Токи, уларга бериладиган жазо қаттиқ ва давомий бўлсин. Шунинг учун ҳам унинг ортидан уларнинг залолатда адашиб-довдираб юришлари давомли этилиши айтиляпти. Яъни, улар ўз залолатларида, кофирликларида чиқиб кетишга йўл топа олмасдан, гангиб-довдираб юраверадилар.

Кейин Аллоҳ Таоло мунофиқларнинг ҳидоят ўрнига залолатни сотиб олганларини, савдоларида зиён кўриш билан бу дунёларини қўлдан бой берганларини, ҳидоятларини йўқотишлари билан эса охиратларини ҳам қўлдан бой берганларини баён қилади.

﴿مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمُّ بَكْمٌ عُمَىٰ فَهَمَّ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَنَرَقٌ تَجْعَلُونَ أَصْبَعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ ۗ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ تَخْطَفُ أَبْصَرَهُمْ ۖ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَرِهِمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾﴾

– „17. Улар мисоли бир олов (машъала) ёқувчига ўхшайдилар. Энди олов атрофини ёритганида Аллоҳ ёругликни кетказиб, уларни ҳеч нарсани кўролмайдиган ҳолда зулматларда қолдиради. 18. (Улар) кар, соқов, кўрдирлар, демак (йўлларидан) қайтмайдилар. 19. Ёки улар чақмоқ, момақалдирок, қоронгуликлар билан осмондан қуяётган ёмғир остида яшиндан кўрққанларидан панжаларини қулоқларига тиқиб олган ҳолларида ўлим — ҳалокатдан қочмоқчи бўлиб турган кимсалар кабидирлар. Аллоҳ эса кофирларни ўраб олгувчидир. 20. Яшин кўзларини кўр қилгудек бўлади. У (атрофини) ёритганида

юрадилар, ўчганида туриб қоладилар. Агар Аллоҳ хоҳласа қулоқ ва кўзларини йўқ қилган бўлур эди. Шубҳасиз, Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир“.

[2:17-20]

Мана бу муборак оятларда икки масални зарб қилади. Бу масаллар ўзларини мусулмон қилиб кўрсатиб, дилларидаги кофирликларини яширган мунофиқлар ҳақида. Уларга бундай мусулмон бўлганлари фойда қилмайди. Чунки улар чин мусулмонлар эмаслар. Аксинча залолатида, гангиб-довдираб юришида давом этаётган кимсалардирлар. Уларнинг қонларида оқаётган ва қалбларини тўлдирган нарса куфрдан бошқа нарса эмас.

Биринчи масал кучли ёруғлик таратадиган олов ёқаётган кимса.

﴿أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ﴾

(Энди олов атрофини ёритганида). У кучлилигидан фақат ўз ўрнинигина эмас, атрофини ҳам ёритади. Лекин улар бу ёруғликдан фойдалана олмайдилар. Аллоҳ уни бутунлай йўқ қилади.

﴿ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ﴾

(Аллоҳ ёруғликни кетказиб). Нур сўзи зиё сўзига нисбатан кучсизроқ маънони беради.

﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا﴾

– „У (Аллоҳ) кўёшни зиё сочгувчи, ойни ёруғлик қилган“.

[10:5]

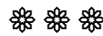
Яъни, у батамом ўчди, ҳатто чўғи ҳам қолмади. Зиёсигина эмас, ҳатто нури ҳам қолмади, дегани мана шу маънода. Шу билан уларни буюк зулмат қуршаб олди. Шу зулматда адашиб-гангиб юришларига қўйиб берилдилар. Зиёдан кейинги зулмат! Нақадар улкан фожеа! Бу масал уларнинг Исломдан фойдалана олмасдан куфру залолатда гангиб юрганликлари ҳақидадир. Улар қулоғи, тили ва кўзи бор бўлганларига қарамасдан кар, соқов ва кўрдирлар. Чунки улар мана шу аъзоларидан фойдалана билмаяптилар. Ҳидоятни тарк этиб, очиқ залолатни танлаяптилар.

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло иккинчи масални зарб қиляпти.

﴿أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ﴾

(Осмондан қуяётган). Яъни, осмондан ёғаётган ёмғир мисоли. Лекин улар бу ёмғирдан фойдаланиш ўрнига кўрлик қилдилар.

Натижада жала ўзи билан бирга момақалдироқ ва яшинни олиб келди. Момақалдироқ овозидан қулоқлари ёрилиб кетмаслиги учун мунофиқлар бармоқларини қулоқларига тиқиб олдилар. Бу ердаги бармоқ сўзи мажозий маънода қўлланяпти. Бармоқнинг ҳаммаси қулоққа кирмайди, сиғмайди. Унинг фақат бир учигина киради. Демак, бу ердаги бармоқдан мурод бутун бармоқ эмас, унинг бир учи, холос. Мунофиқлар яшиннинг кучлилигидан кўзлари ҳам оқиб тушишидан қўрқадилар. Мана шулар қатма-қат зулматлардан иборат бўлган ёмғирнинг нақадар қўрқинчилигини ифодаляпти. Улар яшин чаққан пайтда бироз юриб оладилар. Кейин у ўчиши билан яна тўхтаб қоладилар. Нақадар даҳшат, нақадар азоб! Бу ҳам мунофиқларнинг Исломдан фойдалана билмасдан, куфру залолатда давом этаверганликлари ҳақидаги масалдир.

﴿يَأَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنْ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ ۖ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ ۖ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِمَّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۖ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾ وَبَشِّرِ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرَىٰ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۖ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ ۖ وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا ۖ وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ ۖ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾﴾

– „21. Эй инсонлар, сизларни ва сизлардан илгари ўтганларни тақво эгалари бўлишингиз учун яратган Парвардигорингизга ибодат қилингиз. 22. У Зот сизлар учун ерни қароргоҳ, осмонни том қилиб қўйди ва осмондан сув тушириб, унинг ёрдамида сизларга ризқ бўлсин, деб мевалар чиқарди. Бас билиб туриб

ўзгаларни Аллоҳга тенглаштирманг. 23. Агар биз бандамизга туширган нарсадан (Қуръондан) шак-шубҳада бўлсангиз, у ҳолда шунга ўхшаган биргина сура келтиринг ва Аллоҳдан ўзга гувоҳларингизни чақиринг — агар ростгўй бўлсангиз. 24. Энди агар бундай қилолмасангиз — ҳаргиз қилолмайсиз ҳам — у ҳолда кофирлар учун тайёрлаб қўйилган дўзахдан кўрқингки, унинг ўтини одамлар ва тошлардир. 25. Имон келтириб, яхши амаллар қилган зотларга хушxabар берингки, улар учун остларидан дарёлар оқиб турувчи боғлар бор. Қачон ўша боғларнинг бирор мевасидан баҳраманд бўлсалар, «Илгари татиб кўрган нарсамизку», дейишади. Зеро уларга сурати бир-бирига ўхшаши мевалар берилади. Ва улар учун жаннатда покиза жуфтлар бордир. У зотлар жаннатда абадий қолажақлар. “ [2:21-25]

Мана бу оятларда Буюк Аллоҳ одамларни ёлғиз Ўзигагина ибодат қилишга буюряпти. Шояд улар шу ибодатлари билан Аллоҳнинг ризосига эришган тақводорларга айлансалар. Шояд сўзи гарчи умид қилиш маъносини англатса-да, Аллоҳ томонидан айтилаётганлиги эътибори билан Аллоҳнинг изни ила вафо қилиниши аниқ бўлган ваъда маъносини ҳам англатади.

Кейин Аллоҳ уларга уларни ҳам, улардан олдингиларни ҳам яратганлигини баён қилди. Еру осмонни яратган ҳам, ерни яшаш учун қулай қилиб берган ҳам, осмонни шифт қилиб ўрнатиб қўйган ҳам Ўша Зотдир. Қайси бир нарса қайси бир нарсанинг устида турган бўлса, у ўша ўзининг остидаги нарсага нисбатан осмондир. Шунинг учун ҳам уйнинг шифтини осмони, деб ишлатишган. Шундан сўнг Аллоҳ бандаларига Ўзининг Раззоқ эканини айтди. Яъни осмондан ёмғир ёғдириб, турли хил экинларни, меваларни чиқарадиган ҳам Ўша Зотдир. Шундан кейин ҳам улар қандай қилиб шундай улуг Зотга бошқа нарсаларни тенглаштирадилар? Шундай буюк Зотни қўйиб, ҳеч нарсани ярата олмайдиган, ўзлари яралган нарсаларга ибодат қиладилар? Агар улар ақлларини ишлатганларида эди, Аллоҳ Таолонинг шериксиз, тенгсиз, ягона Маъбуд эканини билиб олган бўлар эдилар.

Қуръоннинг муъжизалиги ҳақида

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло уларга қарши ҳужжат келтириб, Қуръонни биргина сурасига ўхшаган бир сура келтиринглар, деб уларни беллашувга чақиряпти. Шу гапнинг ортидан эса улар ўзларининг Аллоҳдан бошқа ҳар қанча ёрдамчиларини чақирсалар ҳам бу ишни ҳеч қачон қила олмасликларини ҳам таъкидлаб қўйяпти.

Шуни айтиб ўтиш мақсадга мувофиқки, Аллоҳ Таоло уларни Маккада бир сурани келтиришларини айтиб, беллашувга чақирганди. Улар эса ожизлик қилгандилар. Бунинг тафсилоти Юнус сурасида келган.

﴿أَمْ يَقُولُونَ أَفْتَرْتَهُ ۗ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ۚ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ﴾

– „**Ёки:** «Уни (Муҳаммад) тўқиб чиқарган», дейдиларми?!
Айтинг (Эй Муҳаммад): «У ҳолда агар ростгўй бўлсангизлар, Аллоҳдан ўзга кучингиз етган барча бутларни (ёрдамга) чорлаб шу (Қуръон)га ўхшаши биргина сура келтирингизлар!»“ [10:38]

Бу ерда Бақара сурасида эса мана бундай дейиляпти:

﴿وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ﴾

(Агар биз бандамизга туширган нарсадан (Қуръондан) шак-шубҳада бўлсангиз, у ҳолда шунга ўхшаган биргина сура келтиринг) (مِثْلِهِ) сўзидан олдин бир (من) ҳарфи зиёда қилиняпти.

Бу зоида ҳарф таъкидни ифодалайди.³⁹ Чунки Бақарадаги бу оят Юнус сурасидаги оятнинг таъкидидир. Шунинг учун кейинги оят уларнинг бу ишни ҳеч қачон қила олмасликларига узил-кесил ҳукм чиқаряпти.

﴿فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا وَلَن تَفْعَلُوا﴾

(Энди агар бундай қилолмасангиз, ҳаргиз қилолмайсиз ҳам). Шу билан уларга қарши қатъий ҳужжатни келтиряпти. Яъни, улуғ Қуръон ҳар қандай нуқсондан Пок Аллоҳнинг каломидирки, унинг олди ҳам, орти ҳам ботилдан холидир ва у Азиз ва Ҳамид Зот тарафидан нозил қилингандир.

Шундан сўнг Аллоҳ бу оятларнинг охирларида Ўзининг кофирлар учун жуда катта ўт, олов, мўминлар учун эса остидан анҳорлар оқиб турадиган боғлар тайёрлаб қўйганини баён қилди. Бу боғларда мўминлар ўзлари истаган мевалардан тановул қиладилар. Чиройи, хушбўйлиги ва ажойиблигида бу мевалар бир-бирига ўхшайди. Шунингдек мўминлар учун у ерда ҳар

(39) Қуръони Каримда битта маънодан бошқа таъкид ҳам, зиёдалик ҳам бўлмайди. Шунинг учун Қуръонда таъкид ё зиёда бўлиб кўринган нарса, аслида маънони янада зиёда қилиш учун келади. Масалан ушбу **من** каби. Бу аввалги Юнус сурасидаги оятнинг таъкидидир.

қандай гуноҳу озордан (хайз, нифос каби озорланишлардан) пок бўлган жуфтлар ҳам бор.

Кейин Аллоҳ Ўзининг содиқ мўмин бандаларига кўрсатган марҳаматини, яъни, уларни жаннатларда, барқарор неъмат ичида, мўл, сероб эзгулик ичида абадий қолдиришини айтади.

Мана шу ерда Аллоҳ Таолонинг пайғамбарларни юборгани ва уларга мўъжизалар бергани ҳақида бироз тўхталиб ўтмасак бўлмайди.

1 – Аллоҳ бутун халойиқни бир ҳикмат билан яратди. Бу ҳикмат Аллоҳга бандалик қилишдир.

﴿وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

– *„Мен жин ва инсни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим“.* [51:56]

2 – Аллоҳ одамларга қандай ибодат қилиш йўлларини ўргатишлари учун пайғамбарларни юборди. Пайғамбар юбормай туриб азобламасликни Аллоҳнинг раҳмати тақозо этди.

﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾

– *„Биз то бирон пайғамбар юбормагунча азоблагувчи эмасмиз“.* [17:15]

﴿وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَرُسُلًا لَمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ﴾

– *„Айрим пайғамбарлар ҳақида сизга илгари ҳикоя қилдик, айрим пайғамбарларни эса сизга ҳикоя қилганимиз йўқ“.* [4:164]

3 – Аллоҳ Ўзининг пайғамбарларини одамларга мўъжизалар билан бирга юборди. Мўъжизалар уларнинг пайғамбарликларини исботловчи қатъий далил, исбот вазифасини бажарди.

Аллоҳнинг ҳикмати пайғамбарлар билан бирга юборилган мўъжизанинг ўша у юборилган замондаги энг кўзга кўринган соҳадан бўлишини тақозо этди.

4 – Мусо عليه السلامнинг замонида сеҳр золим, тоғий Фиръавн учун ҳам, унинг оиласи учун ҳам ўта эътиборли соҳа бўлган.

﴿فَأَلْقَىٰ عَصَاهُ فَإِذَا هِيَ ثُعْبَانٌ مُّبِينٌ ﴿١٠٠﴾ وَنَزَعَ يَدَهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ لِلنَّظَرِ ﴿١٠١﴾﴾

– *„Шунда (Мусо тутиб турган) асосини ташлаган эди, баногоҳ у асо ростакан аждагарга айланди. Кейин қўлини (чўнтагидан)*

чиқарган эди, баногоҳ у қараб турганларга (кундан ҳам) оқ бўлиб кўринди (ҳолбуки, Мусо қорамғиз одам эди) “. [7:107-108]

Фиръавн ўзидаги сеҳрнинг буюклигига ишониб, ишларни менсимаган. Яъни, у учун ҳар қандай иш сеҳр йўли билан осонгина ҳал бўладигандек туюлган. Мусо ﷺнинг мўъжизасини синдириш учун ҳам сеҳргарларини тўплаган.

﴿قَالُوا أَرْجِهَ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ ﴿١٠٧﴾ يَأْتُوكَ بِكُلِّ سَحَرٍ عَلِيمٍ ﴿١٠٨﴾ وَجَاءَ السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ ﴿١٠٩﴾ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ﴾

– „Улар дедилар: «Уни ва акаси (Ҳорун)ни кўйиб тургин-да, ҳамма шаҳарларга (сеҳргарларни) йигиб келадиган кишиларни юборгин, улар сенга жами ўткир сеҳргарларни келтирсинлар». (Шундан кейин) сеҳргарлар Фиръавн олдига келишиб: «Агар биз золиб бўлсак, албатта (катта) мукофот (берурсан)», дейишди. У: «Ҳа», (агар золиб бўлсангизлар), албатта сизлар менинг яқинларимдан бўлурсизлар, деди “.

[7:111-114]

Мусо ﷺ сеҳргарлар билан ҳайит кунда халойиқ кўз олдида учрашган. Ўшанда Аллоҳ сеҳрни фош этиб, мағлуб қилиб, Ўз пайғамбарининг мўъжизасини голиб қилган.

﴿قَالَ الْقَوْمُ فَلَمَّا الْقَوْأُ سَحَرُوا أَعْيَبَ النَّاسِ وَأَسْرَهُبُوهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرِ عَظِيمٍ ﴿١١٠﴾ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ أَنْ أَلْقِ عَصَاكَ ﴿١١١﴾ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ﴾

– „У (Мусо): «Сизлар ташланглар», деди. Бас, улар ташлаганларида одамларни кўзларини бўяб даҳшатга солиб кўйдилар ва зўр сеҳр кўрсатдилар. Биз Мусога: «Асойингни ташлагин», деб ваҳи юбордик. Баногоҳ у (аждарга айланган ҳасса) уларнинг «уйдирма»ларини юта бошлади “.

[7:116-117]

Ана шунда сеҳргарлар Мусо ﷺнинг ҳақиқатда Аллоҳнинг пайғамбари эканини ва у киши олиб келган нарса сеҳр эмаслигини англаб етганлар-да, оламлар Парвардигори Аллоҳга имон келтирганлар. Уларнинг имонга келишлари ўта ажабланарли бир ҳол бўлган. Дарҳақиқат, бирозгина олдин голиб бўлиб, Фиръавндан мукофот олиш пайида турган кишиларнинг бор дунёни унутиб, золимнинг ўлдираман, осаман, деган таҳдидларига ҳам парво қилмай, эгилмай, синмай Фиръавнга қарши бораётганларига нима дейсиз?!

﴿لَأَقْطَعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِمَّنْ خَلَفَ ثُمَّ لَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ ﴿١٢٤﴾ قَالُوا إِنَّا إِلَىٰ رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ ﴿١٢٥﴾ وَمَا نَنْفَعُ مِنَّا إِلَّا أَلَّا نَأْتِيَ رَبَّنَا وَلَمَّا جَاءَتْ تَأْتَىٰ تَأْتَىٰ رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ﴾

– „Албатта оёқ-қўлларингизни қарама-қаршисига (ўнг қўл, чап оёгингизни) кесурман, сўнгра сизларнинг барчангизни дорга осурман». Улар дедилар: «Албатта бизлар Парвардигоримизга қайтгувчимиз (бас, сен бизни ўлим билан кўрқита олмайсан). Сен биздан фақатгина Парвардигоримизнинг оятлари келганда уларга имон келтирганимиз учунгина ўч олмоқдасан. Парвардигоро, устимиздан сабру тоқатни ёғдиргайсан ва бизларни фақат мусулмон бўлган ҳолимизда ўлдиргайсан!» [7:124-126]

﴿فَأَقْضَىٰ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾

– „Бас, қиладиган ҳукмингни қилавер. Сен фақат мана шу дунёдагина ҳукм қилурсан“ [20:72]

5 – Исо ﷺнинг замонида тиббиётнинг обрўси баланд эди. Табиблар учун ўликни тирилтиришнинг, мохов ва песни даволашнинг имкони топилмаётган бир пайт эди. Исо ﷺга берилган мўъжиза ўшалардаги илмнинг энг юқори кўринишини гавдалантириб турарди. Бу мўъжиза уларни лол қолдираар даражада кучли ва равшан эди.

﴿وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَاتٍ مِّن رَّبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِمَّنْ أَلْطَيْنَ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

– „Уни Бану Исроил қавамга пайғамбар қилади. (Исо Бану Исроилга дейди): «Мен (ўзимнинг ҳақ пайғамбар эканлигим ҳақида) сизларга Парвардигорингиздан оят-далил келтирдим: Мен сизларга лойдан қуш тимсолини ясаб унга нуфласам, у Аллоҳнинг изни-иродаси билан ҳақиқий қуш бўлади“ [3:49]

У кишини ўлдирмоқчи бўлганларида бошқа одам уларнинг кўзига пайғамбар бўлиб кўринди. Аллоҳ уларга Ўз пайғамбарини ўлдиришларига, осишларига имкон бермади ва у зотни Ўзи томон кўтариб олиб чиқиб кетиб, уларнинг ёмонликларидан нажот топтирди.

﴿وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِن شُبِّهَ لَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ ۚ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ ۚ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا ﴿١٥٧﴾ بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾

– „Аллоҳнинг пайгамбари бўлган ал-Масих Исо бинни Марямни «бизлар ўлдирганмиз», деган сўзлари сабабли (Биз уларни лаънатладик). Холбуки, улар уни ўлдирганлари ҳам, осганлари ҳам йўқ. Фақат улар учун (бошқа биров Исога) ўхшатиб қўйилди, холос Албатта, Исо ҳақида талашиб-тортишган кимсалар унинг (ўлдирилган-ўлдирилмагани) ҳақида шубҳада қолганлар. У ҳақда фақат гумонларга бериладилар, холос. Уни ўлдирмаганлари аниқдир. Балки уни Аллоҳ ўз ҳузурига қўтаргандир. Аллоҳ қудрат ва ҳикмат эгаси бўлган Зотдир“.

[4:157-158]

Исо ﷺ асҳобларининг имони ҳам ўта ғаройиб бўлган.

﴿قُلْ كُونُوا كَأَصْحَابِ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ إِذِ اتَّخَذُوا صُلْبَهُمْ بِالْمَنَاشِيرِ ۖ وَمِمَّا يَحْتَسِبُ الْقَوْمُ مِنَ اللَّهِ أَن يُسَلِّطَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ طَائِفًا مِّنَ الْأَشْجَارِ ۖ أَذْيَبُونَ بِهَا طَائِفًا مِّنْهُمْ ۖ فَذَرَاهُمْ وَأَخَذُوا صُلْبَهُمْ ۖ فَسَوَّاهُمْ كَالْعِهْنِ ۖ وَنَسُوا حَظِيصَتَهُمْ ۖ فَنَسُوا اللَّهَ الَّذِي تَوَكَّلُوا عَلَيْهِمْ ۖ فَاصْبِرْ ۚ إِنَّكَ بِبَصَرِ الْبَاطِنِ﴾

بِيَدِهِ لَمَوْتَهُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِّنْ حَيَاةٍ فِي مَعْصِيَتِهِ»

«Исонинг саҳобаларига ўхшаган бўлинглар. Улар арралар билан арраланганлар, ўтинларнинг устларига қўйилиб, (ёқиб юборилганлар). Жоним Унинг қўлида бўлган Зотга қасамки, Аллоҳнинг йўлида ўлиш У Зотга гуноҳ қилиб яшагандан кўра яхшироқдир».⁴⁰

6 – Пайгамбар ﷺнинг замонларида арабларнинг санъати, усталиги фасоҳатли гапириш бўлган. Энг ширин ва энг балоғатли гапларни айтиш билан ким ўзар ўйнардилар, анжуманлар ўтказардилар. Шунга кўра, Муҳаммад ﷺнинг мўъжизалари у кишига Аллоҳ Таоло томонидан нозил қилинган Қуръон бўлган. Худди ўша араблар ишлатадиган ҳарфлардан таркиб топган Қуръон ўзига ўхшаган бир сура келтиришларини айтиб, уларни мусобақага чақирган. Лекин улар бунинг имконини топа олмаганлар. Қуръон олдинига шу Қуръоннинг ўхшашини келтиришларини айтиб, беллашувга чақирган.

﴿قُلْ لِّبَنِ آجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَيَّ أَن يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ

بِمِثْلِهِ ۚ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا﴾

(40) Мўъжамус сағир: 749. Мўъжамул кабир: 9/20. Муснадуш шомийийн: 658.

– „*Ким нақд (дунё)ни кўзловчи бўлса, Биз (шу дунёда улардан) Ўзимиз истаган кимсалар учун Ўзимиз хоҳлаган нарсани нақд қилиб берурмиз. Сўнгра (яъни, охиратда) унинг учун ўзи мазаммат ва қувгинга дучор бўлган ҳолда кирадиган жаҳаннамни жой қилиб берурмиз*“.

[17:88]

Кейин унинг ўн сурасига ўхшашини келтиришларини айтган.

﴿أَمْ يَقُولُونَ أَفْتَرْتَهُ قُلْ فَآتُوا بَعْشَرَ سُورِ مِثْلِهِ مَفْتَرِينَ وَأَدْعُوا مَنْ أَسْتَعْظَمَ مِنِّي

دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

– „*Ёки: «Уни (яъни, Қуръонни Муҳаммад) тўқиб чиқарган», дейдиларми? Айтинг: «У ҳолда, агар ростгўй бўлсангизлар, Аллоҳдан ўзга кучингиз етган барча бутларни (ёрдамга) чорлаб шунга ўхшаши ўнтагина «тўқилган» сура келтирингиз!»*“.

[11:13]

Ундан сўнг эса унинг бир сурасига ўхшашини келтиришларини айтган.

﴿أَمْ يَقُولُونَ أَفْتَرْتَهُ قُلْ فَآتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَأَدْعُوا مَنْ أَسْتَعْظَمَ مِنِّي دُونِ اللَّهِ إِنْ

كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

– „*У кемани ясар экан, қачон олдидан ўз қавмидан бўлган (кофир) кимсалар ўтсалар, уни масхара қилиб кулдилар. У деди: «Агар (бугун) сизлар биздан кулсангизлар, бас, яқинда худди сизлар кулганингиз каби биз ҳам сизлар(нинг устингиз)дан кулурмиз»*“.

[10:38]

Шунда ҳам улар бу ишнинг уддасидан чиқа олмаганлар. Ҳолбуки, улар Пайғамбар ﷺнинг даъватларини пучга чиқаришга қанчалар муҳтож-харис эдилар, боз устига ўзларининг сўз устаси эканликлари билан фахрланардилар. Бу беллашувга чақириш ва бу мағлубият араблар беллашувга чақириш ва мағлубият сўзлари қандай маъноларни англатишини жуда яхши биладиган аслзодалар ҳисобланган бир пайтда рўй берган. Бу ишнинг уддасидан чиқа олмаганларидан кейин унинг Аллоҳ Таоло томонидан эканини билдилар. Шунинг учун ҳам уларнинг имонлари ажойиб, ғаройиб имон бўлди. Улар Аллоҳнинг йўлида ҳеч қандай маломатчининг маломатидан қўрқмадилар. Гўё ўзларининг жаннатдаги қасрларини ўз кўзлари билан кўриб тургандек, сабр билан, матонат билан жон бердилар, шаҳид бўлдилар. Улардаги Аллоҳга ва Унинг пайғамбарига бўлган имон шу қадар кучли эди.

«صَبْرًا آلَ يَاسِرٍ إِن مَّوْعِدَكُمُ الْجَنَّةُ»

«Әй аҳли Ёсир, сабр қилингиз. Сизларга ваъда қилинган нарса жаннатдир!».⁴¹ Шунинг учун ҳам ўша машҳур саҳобанинг тилидан Аҳад, Аҳад, деган ўша машҳур сўзлардан бошқа сўз чиқмаганди. Ҳолбуки, шу сўзларни айтаётган тил соҳиби Аллоҳнинг йўлида жуда қаттиқ азобланарди. Бошқа бир саҳобанинг эса тирик ҳолида гўшtidан бир парчаси кесиб олинганди. У эса ўз ўрнида тоғдек қимир этмай турарди. Унга, қанийди, мен ўз оиламда тинчгина ўтирсаму менинг ўрнимга Пайғамбар ﷺ азобланса, деб умид қилиб қўйсанг бас, сени қўйиб юборамиз, дейишди. Шунда у киши (Аллоҳ у кишидан рози бўлсин) шундай жавоб берди: «Аллоҳга қасамки, мен уйимда тинчгина ўтирган ҳолимда Пайғамбар ﷺга (менинг ўрнимда бўлишлари у ёқда турсин), ўзлари турган жойларида ҳам бир тикон киришини ҳам истамайман». ⁴² Бу гапни эшитган Абу Суфён, Муҳаммаднинг саҳобалари Муҳаммадни яхши кўрганидек биров бировни яхши кўрганини кўрмадим, деди. Кейин уни ўлдиришди. У шаҳид бўлди. Аллоҳ раҳмат қилсин. Шунинг учун ҳам Аллоҳ уларни Ўз дини билан азиз, голиб қилди. Уларга Ўз нусратини берди. Шу билан улар ҳар икки дунё саодатига эришдилар. Амал қилгувчиларнинг ажри нақадар яхши.

7 – Пайғамбарларга берилган бу мўъжизалар уларнинг пайғамбарликларига қатъий далил бўлган. Лекин олдинги пайғамбарларнинг мўъжизалари муваққат бўлиб, уларни ўша замонда яшаганларгина кўрганлар. Рисолатлари тугаганидан кейин давом этмаган. Бизнинг пайғамбаримиз Муҳаммад ﷺнинг мўъжизалари эса боқийдир, абадийдир. У ҳар доим, ҳар жойда ҳамма одамларни беллашувга чақириб бораверади.

Улуғ Қуръон боқийдир. У ўтмишдаги ҳозирда мавжуд бўлмаган одамларни эмас, айнан шу кунда бор бўлган одамларни ҳам беллашувга чақиради. Ислом рисолати ҳамма одамларга ва Қиёмат кунига қадар юборилган охириги рисолатдир. Олдинги пайғамбарларнинг рисолатлари эса ўзларининг қавмларигагина хос бўлган.

«أَعْطَيْتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ مِنْ قَبْلِي: كَانَ كُلُّ نَبِيٍّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى كُلِّ أَحْمَرَ وَأَوْسَدٍ، وَأَحَلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَلَمْ تُحَلِّ لِأَحَدٍ مِنْ قَبْلِي، وَجَعَلْتُ لِي الْأَرْضُ

(41) Мустадрак: 3/383. Матолибул Олия: 4034. Ҳияля: 1/140.

(42) Сийрати Ибн Ҳишом: 3/181.

طَيِّبَةً طَهُورًا أَوْ مَسْجِدًا فَأَيَّمَا رَجُلٍ أَدْرَكَتُهُ الصَّلَاةُ صَلَّى حَيْثُ كَانَ، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ
بَيْنَ يَدَيَّ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ»

«Менга олдинги (пайғамбарлардан) ҳеч кимга берилмаган беш нарса берилди: Ҳар бир пайғамбар ўзининг қавмигагина юбориларди. Мен эса ҳамма қизил танлигу қора танликка (яъни ҳамма одамларга) юборилдим. Менга ўлжалар ҳалол қилинди. Мендан олдингиларга эса ҳалол қилинмаганди. Менга бутун ер юзи тоза, пок, саждагоҳ қилиб берилди. Қайси бир киши қайси бир жойда бўлмасин, намоз вақти кириб қолган бўлса, уни ўша жойнинг ўзида адо этиши мумкин. Менга бир ойлик масофадан туриб, (душманларимнинг) ичига қўрқув солиниши (неъмат) ҳам берилди. Менга яна шафоат (қилиш ҳуқуқи) ҳам берилди».⁴³

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾

– „(Эй Муҳаммад) дарҳақиқат Биз сизни барча оламларга фақат раҳмат қилиб юбордик“.
[21:107]

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا﴾

– „(Эй Муҳаммад), Биз сизни шак-шубҳасиз, барча одамларга: (мўминларга жаннат ҳақида) хушхабар элтгувчи, (кофирларни эса дўзах азобидан) огоҳлантиргувчи бўлган ҳолингизда, пайғамбар қилиб юбордик“.
[34:28]

Мана бу буюк Қуръон Пайғамбар ﷺ га берилган мўъжизадир. У Аллоҳнинг каломидир.

﴿إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ
أَنَّهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا﴾

– „Албатта, бу Қуръон энг тўғри йўлга ҳидоят қилур ва яхши амалларни қиладиган мўминларга, албатта, ўшаларга, улуг ажр борлиги хушхабарини берур“.
[17:9]

(43) Бухорий: 323, Муслим: 810.

Биринчи пора, биринчи қисм, иккинчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿۱﴾ اِنَّ اللّٰهَ لَا یَسْتَحِیْۤءُ اَنْ یَّضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوْضَةٌ فَمَا فَوْقَهَاۙ فَاَمَّا الَّذِیْنَ ءَامَنُوْا فِیَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْۙ وَاَمَّا الَّذِیْنَ كَفَرُوْا فِیَقُوْلُوْنَ مَاذَا اَرَادَ اللّٰهُ بِهٰذَا مَثَلًاۙ یُضِلُّ بِهٖۤ كَثِیْرًا وَّیَهْدِیۤ بِهٖۤ كَثِیْرًاۙ وَمَا یُضِلُّ بِهٖۤۤ اِلَّا الْفٰسِقِیْنَ ﴿۲﴾ الَّذِیْنَ یَنْقُضُوْنَ عَهْدَ اللّٰهِ مِنْۢ بَعْدِ مِیْثَاقِهٖۤ وَیَقْطَعُوْنَ مَاۤ اَمَرَ اللّٰهُ بِهٖۤۤ اَنْ یُّوْصَلَ وَیُفْسِدُوْنَ فِی الْاَرْضِۙ اُولٰٓئِکَ هُمُ الْاَحْسِرُوْنَ ﴿۳﴾ كَیْفَ تَكْفُرُوْنَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اٰمُوْنًا فَاَحْیٰیكُمْۙ ثُمَّ یُمِیْتُكُمْۙ ثُمَّ یُحْیِیْكُمْ ثُمَّ اِلَیْهِ تُرْجَعُوْنَ ﴿۴﴾ هُوَ الَّذِیۤ خَلَقَ لَكُمْ مَّا فِی الْاَرْضِ جَمِیْعًا ثُمَّ اَسْتَوٰیۤ اِلَى السَّمَآءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍۙ وَهُوَ بِكُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ ﴿۵﴾ وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّیۤ جَاعِلٌ فِی الْاَرْضِ خَلِیْفَةًۙ قَالُوْۤا اَتَجْعَلُ فِیْهَا مَنْ یُفْسِدُ فِیْهَا وَیَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَحَنَۤنٌ نُّسَبِحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَۙ قَالَ اِنِّیۤۤ اَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ﴿۶﴾ وَعَلَّمَۤ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلٰی الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ اَنْبِئُوْنِیۤ بِاَسْمَآءِ هٰۤؤُلَآءِۙ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِیْنَ ﴿۷﴾ قَالُوْۤا سُبْحٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَاۤ اِلَّا مَا عَلَّمْتَنَاۙ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَلِیْمُ الْحَكِیْمُ ﴿۸﴾ قَالَ یٰۤاٰدَمُ اَنْبِئْهُمْ بِاَسْمَآئِہِمۙ فَلَمَّا اَنْبَاَهُمْ بِاَسْمَآئِہِمۙ قَالَ اَلَمْ اَقُلْ لَكُمْ اِنِّیۤۤ اَعْلَمُۤ غَیْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِۙ وَاَعْلَمُ مَا تُبْدُوْنَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُوْنَ ﴿۹﴾ وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوْا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوْۤا اِلَّاۤ اِبْلِیْسَۙ اَبٰۤیۙ وَاَسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكٰفِرِیْنَ ﴿۱۰﴾ وَقُلْنَا یٰۤاٰدَمُ اسْكُنْۤ اَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَیْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هٰذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُوْنَا مِنَ الظّٰلِمِیْنَ ﴿۱۱﴾ فَاَزَلَهُمَا الشَّیْطٰنُ عَنْهَا فَاَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِیْهِۙ وَقُلْنَا اهْبِطُوْۤا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِی

الْأَرْضِ مُسْتَقَرًّا وَمَتْنًا إِلَىٰ حِينٍ ﴿٢٦﴾ فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٢٧﴾ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا ۖ فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٩﴾ يٰبَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِنِّي فَارِهٌ بِكُمْ ﴿٣٠﴾ وَءَامِنُوا بِمَا أَنْزَلْتُ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أُولَٰئِكَ بِهٖ ۖ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِنِّي فَاتَّقُونَ ﴿٣١﴾ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْمُونَ ﴿٣٢﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَءَاتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٣٣﴾

- „26-27. Аллоҳ чивин ёки ундан-да ҳақир нарсалар ҳақида масал айтишдан ҳеч тортинмайди. Имонли кишилар унинг (масалнинг) ҳақиқатан Парвардигорлари тарафидан эканини биладилар. Кофирлар эса: «Буни мисол қилиш билан Аллоҳ нима демоқчи?» — дейдилар. Бу масал сабаб (Аллоҳ) кўпларни адаштиради ва кўпларни ҳақ йўлга ҳидоят қилади. Бу масал сабаб фақат Аллоҳнинг аниқ кўрсатмаларини бузадиган, У боғланишига буюрган нарсаларни узадиган ва ер юзиде бузғунчилик қилиб юрадиган фосиқ кимсаларнигина адаштиради. Улар, шубҳасиз, зиён кўргувчилардир. 28. Ўлик танангизга жон берган, кейин ўлим берадиган, сўнгра яна тирилтирганидан кейин Ўзига қайтажсагингиз — Аллоҳни қандай инкор қиласиз-а? 29. У шундай Зотки, сиз учун ердаги барча нарсани яратди. Сўнгра самога юзланди-да, уларни етти осмон қилиб тиклади. У ҳамма нарсани билгувчидир. 30. Эсланг, (эй Муҳаммад), Парвардигорингиз фаришталарга: «Мен ерда (Одамни) халифа қилмоқчиман», деганида улар айтдилар: «У ерда бузғунчилик қиладиган, қонлар тўкадиган кимсани (халифа) қиласанми? Холбуки, биз ҳамду сано айтиш билан Сени улуглаймиз ва Сенинг номингни мудом пок тутамиз». (Аллоҳ) айтди: «Мен сизлар билмаган нарсаларни биламан». 31. Ва У Зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди. Сўнгра уларни фаришталарга рўбарў қилиб деди: «Агар Халифаликка биз ҳақдормиз, деган сўзларингиз рост бўлса, мана бу нарсаларнинг исмларини Менга билдиринг!» 32. Улар

айтдилар: «Эй пок Парвардигор, биз фақат Сен билдирган нарсаларнигина биламиз. Албатта, Сен Ўзинг илму ҳикмат соҳибисан». 33. (Аллоҳ): «Эй Одам, буларга у нарсаларнинг исмлари билдир», деди. (Одам) уларга барча нарсаларнинг исмларини билдирганидан кейин (Аллоҳ) айтди: «Сизларга, Мен еру осмонларнинг сирларини ва сизлар ошкор қилган ва яширган нарсаларни биламан, демаганмидим?» 34. Эсланг, (эй Муҳаммад), Биз фаришталарга Одамга таъзим қилинг дейишимиз билан сажедага эгилдилар. Фақат Иблис кибр ва ор қилиб — кофирлардан бўлди. 35. Ва айтдик: «Эй Одам, сиз жуфтингиз билан жаннатни маскан тутинг ва ундан хоҳлаган жойларингизда бемалол таомланинг. Фақат мана бу дарахтга яқинлашмангки, у ҳолда золимлардан бўлиб қоласиз». 36. Бас, уларни шайтон йўлдан оздириб, масканларидан чиқарди ва айтдик: «Тушингиз (жаннатдан ерга)! (Сизлар) бир-бирингизга душмансиз. Энди маълум вақтгача (ажалларингиз етгунча) ерда маскан тутиб яшайсиз». 37. Кейин, Одам Парвардигор тарафидан бир неча сўзлар (фармонлар) қабул қилиб олганидан сўнг Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилди. Албатта У тавбаларни қабул қилгувчи меҳрибон Зотдир. 38. «У жойдан (жаннатдан) ҳаммангиз тушинг», дедик. «Бас, сизларга Мен тарафдан ҳидоят келганида, шу ҳақ йўлга эргашиган кишиларга хавфу хатар йўқ ва улар гамгин бўлмайдилар». 39. Оятларимизни инкор қилиб, ёлгон деган кимсалар эса дузах эгалари бўлиб, унда абадий қолажаклар. 40. Эй Бану Исроил, сизларга инъом қилган неъматимни эсланг ва Менга берган ваъда — аҳдга вафо қилинг. Шунда Мен ҳам аҳдга вафо қиламан. Ва мандангина кўрқинглар. 41. Сизлардаги нарсани (Тавротни) тасдиқ этган ҳолда нозил қилган нарсам (Қуръонга) имон келтирингиз. Уни биринчи инкор қилувчилардан бўлмангиз. Ва оятларимни қиймати оз нарсаларга алмаштирманглар ва Мандангина эҳтиёт бўлинглар. 42. Ҳақни ботилга аралаштирманглар ва билган ҳолингизда ҳақни беркитманглар. 43. Намозни тўқис адо қилинг, закотни беринг ва руку қилгувчилар билан бирга руку қилинг “.

[2:26-43]

Тафсир:

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهِنَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ﴾ (النّٰٓزِعَاتِ ٢٠)

يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِمْ أَنْ يُوصَلَ

وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ ۗ أُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٦﴾

– „26-27. Аллоҳ чивин ёки ундан-да ҳақир нарсалар ҳақида масал айтишдан ҳеч тортинмайди. Имонли кишилар унинг (масалнинг) ҳақиқатан Парвардигорлари тарафидан эканини биладилар. Кофирлар эса: «Буни мисол қилиш билан Аллоҳ нима демоқчи?» — дейдилар. Бу масал сабаб (Аллоҳ) кўпларни адаштиради ва кўпларни ҳақ йўлга ҳидоят қилади. Бу масал сабаб фақат Аллоҳнинг аниқ кўрсатмаларини бузадиган, У боғланишига буюрган нарсаларни узадиган ва ер юзидан бузғунчилик қилиб юрадиган фосиқ кимсаларнигина адаштиради. Улар, шубҳасиз, зиён кўргувчилардир“.

[2:26-27]

Бу оятлардан қўйдагилар англашилади:

1 – Аллоҳ Таолонинг

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيٰ﴾

(Аллоҳ ҳеч тортинмайди), деган гапи араб тили қоидаларига кўра, савол берувчининг саволига жавоб бўляпти. Ривоятларда келишича, кофирлар, Муҳаммаднинг Парвардигори чивин, ўргимчак каби майда нарсаларни мисол қилиб келтиришдан уялмайдами, дейишган. Шу гапдан олдин Аллоҳ Таоло Ўзидан бошқага ибодат қиладиганлар, Аллоҳга ширк келтирадиганлар ҳақида бир масал зарб қилганди.

﴿يَتَأْتِيهَا النَّاسُ ضُرْبَ مَثَلٍ ۗ فَاَسْتَمِعُوا لَهُ ۗ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ

لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ ۗ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ۗ

ضَعْفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ﴾

– „Эй инсонлар, бир масал айтилгандир, бас унга қулоқ тутингиз! — Аниқки, сизлар Аллоҳни қўйиб илтижо қиладиган бутлар агар барчалари бирлашганларида ҳам бир чивин ярата олмаслар, агар чивин улардан бирон нарсани тортиб олса уни (ўша чивиндан ҳам) қутқариб ола билмаслар. (Демак ўша бутлардан ҳожатини раво қилишни) сўрагувчи (муширик) ҳам, сўралгувчи (бутлар) ҳам ночор-нотавондир“.

[22:73]

﴿مَثَلُ الَّذِينَ أَخَذُوا مِنَ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بِئْتًا وَإِنَّ
 أَوْهَرَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

– „Аллоҳдан ўзга «дўстлар»ни ушлаган кимсаларнинг мисоли худди (ўзи учун) уй қуриб олиб, (ўша уйдан паноҳ истаган) ўргимчакка ўхшайди. Албатта уйларнинг энг нимжони ўргимчак уясиدير. Кошки билсалар эди “ [29:41]

Шундан кейин кофирлар ўша гапларини айтгандилар. Бунга жавобан Аллоҳ Таоло

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةٌ فَمَا فَوْقَهَا﴾

(Аллоҳ чивин ёки ундан-да ҳақир нарсалар ҳақида масал айтишдан ҳеч тортинмайди) оятини нозил қилди. Бу араб тили бадий санъатининг бир кўринишидир. Бу ерда рожиҳ маъно бор.

﴿لَا يَسْتَحْيِي﴾

(Ҳеч тортинмайди). Бу оят муташобих оятлардан. Яъни, Аллоҳ Таоло сизларнинг бу гапинглардан қўрқиб мисоллар келтиришни тўхтатиб қўймайди. Чунки бу масаллар ҳақ масаллардир. Зеро, зарбулмасал маънони ойдинлаштириш учун қўлланади. Агар гап буюк ишлар ҳақида кетаётган бўлса, зарб қилинаётган масал ҳам буюк бўлади. Агар гап майда нарсалар ҳақида кетаётган бўлса, зарбулмасал ҳам майда бўлади. Уларнинг Аллоҳга шерик қилган худолари майда нарсалар бўлгани учун Ҳаж, Анкабут сурасидаги зарбулмасаллар ҳам майда бўлди. Мана бу оятни ҳам шу маънодан келиб тушунадиган бўлсак, ўз ўрнига жуда мослиги аён бўлади. Бунинг учун ундан олдинги оятларга бир назар ташлайлик:

﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أُنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾

(Бас билиб туриб ўзгаларни Аллоҳга тенглаштирманг).

2 – *чивин ёки ундан-да ҳақир нарсалар ҳақида масал айтишдан*). Бу ердаги ундан тепаси, деган сўз ўша зарб қилинаётган нарсага нисбатан қўлланяпти. Зарб қилинаётган нарса эса майдалик ва арзимаслиқдир. Шунга кўра, бу сўздан чивин ва ундан паст нарсалар... деган маъно чиқади. Пайғамбар ﷺ чивиннинг қанотини дунёга нисбатан зарбулмасал қилгандилар:

«لَوْ كَانَتْ الدُّنْيَا عِنْدَ اللَّهِ تَعْدِلُ جَنَاحَ بُعُوضَةٍ مَا سَقَى الْكَافِرُ مِنْهَا شَرْبَةَ مَاءٍ»

«Агар дунёнинг Аллоҳ наздида бир чивиннинг қанотичалик қадри бўлганида кофир ундан бир ҳўплам сув ҳам ича олмаган бўларди».⁴⁴ Бу ерда Аллоҳнинг наздида охират неъматига нисбатан дунёвий луқманинг нақадар арзимас, майда нарсалиги кўрсатиляпти.

3 –

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ ؕ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ

مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا ۗ﴾

(Имонли кишилар унинг (масалнинг) ҳақиқатан Парвардигорлари тарафидан эканини биладилар. Кофирлар эса: «Буни мисол қилиш билан Аллоҳ нима демоқчи?» — дейдилар).

Бу ердаги (أَمَّا) ҳарфида шарт маъноси бор. Шунинг учун ҳам жавоби фо билан берилляпти. Жавобдаги бу фо таъкидни ифодаляйди. Масалан, Сибавайҳ «أَمَّا زَيْدٌ فَذَاهِبٌ» аммо Зайд бас, у кетувчидир», деган иборага нима бўлишидан қатъий назар, Зайд барибир кетади, деган маънони берган. Шунга кўра, бу оятдан масал қандай бўлишидан қатъий назар, мўминлар ундан қониқадилар, уни тасдиқляйдилар, кофирлар эса уни масхаралаб, саркашликлариди, манманликлариди қолаверадилар, деган маъно келиб чиқайди.

﴿مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا ۗ﴾

(Буни мисол қилиш билан Аллоҳ нима демоқчи?) оятдан кейин тўла тўхталади. Чунки бу ерда васл қилинса, яъни, тўхтамасдан кейинги гапга қўшиб келтилса, кейинги жумла олдинги жумлага сифат бўлиб қолади. Аслида эса бундай эмас. Зеро, адаштирадиган ва ҳидоят қиладиган масал эмас. Бизнинг айтаётганларимиз аммо сўзи билан бошланган икки жумланинг баёни ва тафсири, холос. Яъни, худди шу масал туфайли бир гуруҳ одамлар ҳидоятга келиши

﴿فَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾

(Имонли кишилар), яна бир гуруҳ одамлар эса залолатга кетиши

(44) Термизий: 2242, бу ҳалис саҳиҳ ғариб, деди. Ибн Можа: 4100.

﴿وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

(*кофирлар эса*) мумкин. Шунинг учун бу жумла...нинг (юқорига боғлаб таркиб қилишнинг – грамматик таҳлил қилишнинг) ҳожати йўқ. Чунки у жумлаи тафсириядир, (тафсир қилувчи жумладир).

﴿يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا﴾

(*Бу масал сабаб (Аллоҳ) кўпларни адаштиради ва кўпларни ҳақ йўлга ҳидоят қилади*).

4 – Аллоҳ Субҳанаҳу зарб қилган масаллар туфайли залолатга кетадиганлар аслида фосиқларнинг ўзлари. Фисқ дегани аслдан чиқиш деганидир. Қушнинг тухумни синдириб чиқиши каби. Шариат аҳкомларидан чиқиш ҳам фисқдир. Бу ерда Аллоҳ Таоло фосиқларнинг икки белгисини баён қиляпти. Улар Аллоҳга берган аҳдларни бузиш ва Аллоҳ томонидан боғланилиши буюрилган нарсаларни узишдир.

Биринчиси яъни, (نقض) сўзи боғланган нарсани ечиш, келишилган ишни бузиш маъноларини англатади. У умумий маънода бўлиб, Аллоҳга берилган ҳамма аҳдларга тегишлидир. Аллоҳ Ўзининг Китобида халқи устидаги бир қанча аҳдларни айтиб ўтиб, уларни бузмасдан бажаришга буюрган.

﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾

﴿قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَن تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾

– „*Парвардигорингиз Одам болаларининг белларидан зурриётларини олиб: «Мен Парвардигорингиз эмасманми?», деб, ўзларига қарши гувоҳ қилганида, улар: «Ҳақиқатан Сен Парвардигоримизсан, бизлар бунга шоҳидмиз», деганларини эсланг! (Сизлардан бундай гувоҳлик — аҳд-паймон олишимиз) қиёмат кунинда: «Бизлар бундан беҳабар эдик», демасликларингиз учундир*“.

[7:172]

Аллоҳ Одам ﷺнинг ҳамма зурриётидан У Зотнинг Парвардигор эканини тан олишлари ҳақида аҳд олган.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِنْ نُوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ ابْنِ

مَرْيَمَ ۗ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾

– „Эсланг, Биз (барча) пайғамбарлардан ва (хусусан) сиздан, Нухдан, Иброҳим, Мусо ва Исо бинни Марямдан аҳду паймонларини олгандик. У ростгўйлардан (қиймат кунида) ростгўйликлари ҳақида сўраш учун улардан пухта аҳду паймон олдик. Аллоҳ кофирлар учун аламли азоб тайёрлаб қўйгандир“. [33:7]

Аллоҳ пайғамбарлардан рисолатни етказишлари ва динни барпо қилишлари ҳақида аҳд олган.

﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ، فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَأَشْرَوْا بِهِ، ثُمَّ قَلِيلًا فَبَيْسَ مَا يَشْتَرُونَ﴾

– „Эсланг (эй Мухаммад), Аллоҳ Китоб берилган кимсалардан «Албатта у Китобни одамларга очиқ баён қилурсизлар ва яширмайсизлар!» — деб аҳд-паймон олган эди. Сўнг улар бу аҳд-паймонни ортларига ташладилар ва уни озгина қийматга сотдилар. Уларнинг бу олди-сотдилари нақадар ёмон иш бўлди!». [3:187]

Бу аҳд пайғамбарлардан кейин олимларга тегишлидир. Иккинчиси яъни, узиш Аллоҳ томонидан боғланилиши буюрилган барча нарсалар борасидадир. У Аллоҳга итоат этишни ҳам, Пайғамбар ﷺ га эргашишни ҳам, қариндошчилик ришталарини узмасликни ҳам ҳамма-ҳаммасини бирдек ўз ичига олади.

Аллоҳ Ўзи томонидан боғланилиши буюрилган нарсаларни узадиган ва Аллоҳнинг аҳдини бузадиган фосиқларни зиён кўргувчилар, деб сифатлади.

Қариндошлар ҳақида:

Жоҳилиятдаги араблар она томонидан бўладиган қариндошни айниқса у асаба ёки ўша замонда эътироф этилган меросхўрлардан бўлмаса, сариқ чақага ҳам олмасдилар. Чунки улар уруш пайтида йиғиладиган яъни, қон ва молга алоқадор ишларда асқотадиган кишиларгагина аҳамият берардилар. Она томонидан бўлган қариндошларга эса эътибор бермасдилар. Умуман олганда аёллар у пайтда жуда қадрсиз эдилар.

Ислом келиб, ҳамма одамларни Ислом риштаси билан боғлади.

﴿يَتَأْتِيهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَىٰ وَجَعَلْنَاهُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا ۗ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾

– „Эй инсонлар, дарҳақиқат Биз сизларни бир эркак (Одам) ва бир аёл (Ҳавво)дан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишинглар (дўст-биродар бўлишинглар) учун сизларни (турлитуман) халқлар ва қабила-элатлар қилиб қўйдик. Албатта сизларнинг Аллоҳ наздидаги энг ҳурматлирогингиз тақводоррогингиздир. Албатта Аллоҳ билгувчи ва огоҳдир“.

[49:13]

У кишини ўзининг барча қариндошлари билан ҳам боғлади. Ҳар бир ҳақдорга ўз ҳаққини берди. Асабалар кимлар, хун оладиганлар кимлар, меросхўрлар кимлар, уларнинг оладиган улушлари қанча ҳамма-ҳаммасини баён қилди. Шунингдек асаба бўлмаган қариндошларни ҳам, мерос олмайдиган қариндошларни ҳам айтиб ўтиб, уларни улил-арҳам яъни қариндошлар, деб номлади. Айтиб ўтганимиздек бундай қариндошларга жоҳилиятда эътибор берилмасди.

﴿وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

– „Аллоҳнинг Китобида қон-қариндошлар бир-бирларига (меросхўр бўлишга) ҳақдорроқдирлар. Албатта, Аллоҳ ҳамма нарсани билгувчидир“.

[8:75]

﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ﴾

– „Яна ораларингиздаги савол-жавобларда ўртага номи солинадиган Аллоҳдан кўрқингиз ва қариндошлик (алоқаларидан) кўрқинг“.

[4:1]

﴿مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُبْسَطَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ، وَيُنْسَأَ لَهُ فِي آتَرِهِ فَيُصِلَ رَحِمَهُ﴾

«Кимки ризқи мўл бўлишлиги, номи узоқ яшашлиги хурсанд қилса, қариндошлари билан борди-келди қилсин».⁴⁵

﴿الرَّحِمُ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ تَقُولُ: مَنْ وَصَلَنِي وَصَلَهُ اللَّهُ وَمَنْ قَطَعَنِي قَطَعَهُ اللَّهُ﴾

«Қариндошчилик Аршга осилган бўлади ва шундай дейди: Ким мен билан уланса, Аллоҳ у билан уланади, ким мен билан узилса, Аллоҳ у билан узилади».⁴⁶

(45) Бухорий: 1925, 5526, Муслим: 4638.

Ислом борди-келди қилишга ундайди. Қариндошчилик ришталарини узишни ҳаром қилади. Бу ишда у жуда қаттиқ туради. Улул-арҳамлар юқорида айтиб ўтганимиздек кишининг асаба ва меросхўр бўлмаган қариндошларидир. Улар тоға, хола, амма, амакининг қизи, қизнинг ўғли, аканинг қизлари, опасингилнинг ўғли, аканинг она бир ўғли, она бир амаки, онанинг бобоси ва шулар орқали боғланувчи қариндошлардир.

Юқоридаги далилларга кўра, маҳрам қариндош билан боғланиш (унинг ҳолидан хабар олиб туриш) фарздор.

Маҳрам бўлмаган қариндош билан борди-келди қилиш эса мандубдир. Негаки, номаҳрам билан холи қолиш мумкин эмаслиги, аёл ўзининг шахсий ҳаётида фақат ўз маҳрамлари билангина жам бўла олиши номаҳрам қариндошлардаги боғланиш фарз эмаслигини яъни, шу ҳақдаги буйруқ қатъий эмаслигини кўрсатади.

﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ

تَرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾

– „28. Ўлик танангизга жон берган, кейин ўлим берадиган, сўнгра яна тирилтирганидан кейин Ўзига қайтажасингиз — Аллоҳни қандай инкор қиласиз-а? “ [2:28]

Бу ердаги сўроқ гап, оддий сўроқ гап эмас, таажжубланиш маъносидаги, маъқулламаслик маъносидаги сўроқ гапдир. Аслида тирилтирадиган ва ўлдирадиган Яратувчига куфр келтириш эмас, бандалик қилиш лозим эди. Зеро, сизлар бир томчи сув бўлиб турган пайтингизда сизларга ҳаёт берган ҳам, онангизнинг қорнида бўлиб турган пайтингизда ичингизга жонни пуфлаб киритган ҳам, сизларни ҳаёт майдонига олиб чиққан ҳам, ажалинглар етганидан кейин сизларни вафот эттирадиган ҳам, ўлганинглاردан кейин сизларни яна қайта тирилтирадиган ҳам Ўша Аллоҳдир. қиёмат кунда ҳисоб бериш учун борадиган жойинглар ҳам Ўша Аллоҳгадир. Мана шуларнинг барчаси аслида сизларни куфрга эмас, имонга ундаши керак эмасмиди?! Шунинг учун ҳам биз бу ердаги сўроқ гап оддий сўроқ гап эмас, таажжубланиш маъносини, маъқулламаслик маъносини англаувчи сўроқ гапдир, дедик.

(46) Муслим: 4635. Термизий: 3011. Абу Довуд: 2520. Аҳмад: 2 / 163. Ибн Ҳаббон 2 / 175.

﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ أَسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

– „29. У шундай Зотки, сиз учун ердаги барча нарсани яратди. Сўнгра самога юзланди-да, уларни етти осмон қилиб тиклади. У ҳамма нарсани билгувчидир.“ [2:29]

Аллоҳ Таоло ердаги ҳамма нарсаларни инсонлар улардан фойдаланишлари учун яратган. Мана шу оят нарсалардаги аслик мубоҳликдир, деган шаръий қонданинг далилларидан биридир. Араблар (استوى) сўзини ҳеч нарсага қарамасдан тўппатўғри мақсад қилинган иш сари бориш, деган маънода ҳам ишлатишган. Бу гапни Фарро айтган. Мен бу оятда (استوى) сўзининг худди шу маъносини қўллаш рожиҳроқ, деб биламан. Яъни, Аллоҳ ерни яратганидан кейин бошқа ҳеч нарсани яратмай туриб, осмонни яратишга киришди. Рожиҳроқ, деб биламан деганимнинг боиси бу ердаги истиво сўзи муташобих сўзлардандир. Аллоҳ осмонларнинг яратилишини қиёмига етказиб, уларни еттита қилди. Аллоҳ Ўзи яратган нарсаларнинг ҳаммасини билгувчи бўлган Алим Зотдир.

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً ۗ قَالُوا أَجَعَلُ فِيهَا مَنْ يَفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَآءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ ۗ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٠﴾ وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَآءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلٰٓئِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَآءِ هٰٓؤُلَآءِ ۖ إِن كُنْتُمْ صٰٓدِقِينَ ﴿٢١﴾ قَالُوا سُبْحٰنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا بِهٰٓؤُلَآءِ إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا ۗ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ ﴿٢٢﴾ قَالَ يَتَذَكَّرُ أُنۢبِيَآءُهُمْ بِأَسْمَآئِهِمْ ۗ فَلَمَّآ أَنْبَأَهُمْ بِأَسْمَآئِهِمْ قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ وَأَعْلَمُ مَا تُبۡدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٢٣﴾﴾

– „30. Эсланг, (эй Мухаммад), Парвардигорингиз фаришталарга: «Мен ерда (Одамни) халифа қилмоқчиман»,

деганида улар айтдилар: «У ерда бузгунчилик қиладиган, қонлар тўкадиган кимсани (халифа) қиласанми? Ҳолбуки, биз ҳамду сано айтиши билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номингни мудом пок тутамиз». (Аллоҳ) айтди: «Мен сизлар билмаган нарсаларни биламан». 31. Ва У Зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди. Сўнгра уларни фаришталарга рўбарў қилиб деди: «Агар Халифаликка биз ҳақдормиз, деган сўзларингиз рост бўлса, мана бу нарсаларнинг исмларини Менга билдилинг!» 32. Улар айтдилар: «Эй пок Парвардигор, биз фақат Сен билдирган нарсаларнигина биламиз. Албатта, Сен Ўзинг илму ҳикмат соҳибсан». 33. (Аллоҳ): «Эй Одам, буларга у нарсаларнинг исмларини билдир», деди. (Одам) уларга барча нарсаларнинг исмларини билдирганидан кейин (Аллоҳ) айтди: «Сизларга, Мен еру осмонларнинг сирларини ва сизлар ошкор қилган ва яширган нарсаларни биламан, демаганмидим?» “ [2:30-33]

Аллоҳ Таоло ўлдирувчи ҳам, тирилтирувчи ҳам, осмонлару ерни яратган ҳам, ҳамма нарсани биладиган Алим ҳам Ўзи эканини баён қилганидан кейин одамларга берган яна бир ортиқча неъматини ҳам айтиб ўтпти. Юқоридагилар Аллоҳнинг шунча неъматларини кўриб туриб ҳам яна кофир бўлаётган кимсалардан ажабланиш, уларни койиш маъноларини англади. Негаки, аслида бу нарсалар уларни имон келтиришга, ўнгланишга ундаши керак эди. Лекин улар куфр келтирдилар, залолатга кетдилар.

Аллоҳнинг инсонларга ато этган бу ортиқча неъматини Одам ни ердаги Халифалик, ноиблик мақомига муносиб айлаганидир, яъни, у кишига Халифалик, ноиблик қила олиш қобилиятини инъом этганидир.

Фаришталар нима учун Халифаликка фаришталарни эмас, Одамни муносиб айлагани хусусида Аллоҳдан изоҳ сўрагандилар. Ахир биз кечаю кундуз тасбеҳ айтиб, ибодат қилсак, Аллоҳни улуғласак, Одам фарзандлари эса ноҳақ қонлар тўкишса, дейишганди. Буни уларга Аллоҳ Таоло билдирганди. Бунга жавобан Аллоҳ Одамга уларга бермаган бир неъматини ато этганини айтди. Яъни, У Зот Одамга номларни ўргатди. Номлар ичида уларнинг объекти бўлган махлуқотларнинг хусусиятлари ҳам, мазмун моҳиятлари ҳам бор.

Аллоҳ бу нарсаларни фаришталарга ўргатмаганди. Уларни фақат Одамга ўргатди. Токи, Одам шу маълумотларни ишга солиб, ерни обод қиладиган, ўзини Халифалик мақомига муносиб, қобил этадиган фикрларни ўйлаб топсин. Ана шунда фаришталарга Аллоҳ Ўз фазли ила Одамга улар билмайдиган

нарсани ўргатгани, хилофат, ноиблик иши Аллоҳнинг қўлида бўлиб, уни Ўзи истаган махлуқига бериши мумкинлиги, Аллоҳ ҳар бир махлуқни нима учун яратган бўлса, ўша нарсага лаёқатли қилгани, фаришталар бошқа нарса учун, Одам эса бошқа нарса учун яратилганлиги аён бўлди. Аллоҳ ғайбни ҳам, улар ошкор этгану сир сақлаган ишларни ҳам биладиган Зотдир.

Ақл мавзуси

Шу ўринда бироз тўхтаб, нарсаларни қандай тушуниш, идрок қилиш, қандай қилиб инсонда янги фикрлар туғилиш йўлларини кўриб чиқиш зарур бўлса керак.

Шу ишни чуқур тадаббур қиладиган бўлсак, инсонда қайси бир нарса ҳақида фикрлаш, ақл юритиш амалиёти бўлиши учун тўрт иш зарурлигини англаймиз. Улар қуйидагилар:

1 – Идрок қилиниши, ақл юритилиши, тафаккур қилиниши зарур бўлган ишнинг ўзини ёки таъсирини (қолдирган изини) инсон ҳис эта олиши мумкин бўлган воқеи бўлиши;

2 – Шу инсонда шу воқенинг ўзини ёки таъсирини ҳис этиш учун керак бўлган соғлом ҳисларнинг мавжуд бўлиши;

3 – Шу инсонда унга воқени ҳис этишни кўчириб берадиган соғлом миянинг мавжуд бўлиши;

4 – Шу воқени изоҳлаб берадиган собиқ маълумотларнинг мавжуд бўлиши.

Мана шу тўрт ишдан бири бўлмай қолса, ақлий амалиёт тўлақонли амалга ошмайди. Бинобарин, нарсани тушуниш, идрок қилиш, у ҳақда ўйлаш ҳосил бўлмайди. Бу уч сўз яъни, ақл юритиш, идрок қилиш, тафаккур қилиш сўзлари бир хил маънода. Хаёл қилиш, фараз қилиш каби маънолар ҳам шулар жумласидандир.

Дейлик, бир яхшигина воқе бор. У яхшилаб сайқалланган қоғозга араб тилида яхшилаб ёзилган бир китоб. Шу воқенинг олдига соғлом мияси, соғлом ҳислари бор бўлган бир олимни олиб келиб қўяйлик. Лекин бу олим арабчани билмайди. Бу олим ҳеч қачон бу китобдаги бирон нарса хусусида ҳам ақл юритолмайди, фикр қилолмайди. Чунки унда собиқ маълумотлар йўқ. Яъни, у арабчани билмайди. Бошқачароқ қилиб айтганда бу ерда юқоридаги тўрт элементдан биттаси мавжуд эмас. Шунингдек ўша элементлардан бошқа бири мавжуд бўлмаса ҳам ақлий амалиёт амалга ошмайди. Масалан, ўша олим арабчани билсаю лекин унинг кўзи кўр бўлса.

Аллоҳ инсонни яратиб, унга шундай хусусиятни бердики, бу хусусият билан инсон юқорида айтиб ўтилган элементлар тўла бўлса, тафаккур, идрок қила олади ва унга асосланиб, инсонда тинимсиз турли фикрлар туғилиб туради.

Шу ерда бир савол туғилади: Модомики, инсон фикрлаш учун собиқ маълумотларга муҳтож бўлар экан, у ҳолда унинг биринчи фикрлаши қандай ҳосил бўлган?!

Бу нарсани бизга Аллоҳ Таоло мана шу ояти карима билан ўргатади. Яъни, Одамга ўша собиқ маълумотларни берган Зот Аллоҳдир. Инсонга халифалик, ноиблик қилиб, ер юзини обод қилиш учун фикрлаш қобилиятини ато этган ҳам Ўша Зотдир. Ғаришталар худди мана шу нарса ҳақида изоҳ сўраганлар. Одам ﷺни ердаги ноибликка қобил қилган омил ҳам мана шудир.

﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ﴾

(Ва У Зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди. Сўнгра уларни ғаришталарга рўбарў қилди).

Шундай қилиб тафаккур собиқ маълумотларсиз рўй бермайди. Даҳрийлар ақлни воқенинг миядаги инъикоси, деб таърифлаб ўзларини ўзлари алдаганлар. Улар собиқ маълумотлар ҳақида лом-мим демаганлар. Чунки шу ҳақда ҳам гапирадиган бўлсалар, инсонга илк фикрни келтириб чиқарган собиқ маълумотни ато этган борлиқнинг Яратувчиси борлигига имон келтиришлари зарур бўлиб қоларди.

Бу таърифни синчиклаб ўрганадиган бўлсак, унинг матн жиҳатидан ҳам, мавзу (қўйилиши) жиҳатидан ҳам хатолиги аён бўлади.

Матн жиҳатидан қаралганда воқе билан мия ўртасида инъикос бўлмайди. Чунки инъикос нурнинг воқега тушиши, кейин шу нурнинг мияда аксланишидир. Лекин бу иш бўлмайди. Мия билан воқе ўртасидаги муносабатда воқени ҳис этишгина ҳосил бўлади, холос. Ҳатто уларни матн жиҳатидан тўғри, деб олган тақдиримизда ҳам иш миянинг воқени ҳис этиши билан якун топади. Бу нарса фикрни пайдо қилишга кифоя қилмайди. Бунинг учун шу уч омил билан бирга тўртинчи омил яъни, шу воқени изоҳлаб берадиган собиқ маълумотлар омили ҳам бўлиши шарт.

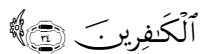
Улар бу нарсани жуда яхши биладилар. Чунки ўзлари ҳам нарсалар воқелари хусусидаги фикрларни уларни изоҳлаб берадиган собиқ маълумотларни ишга солиш йўли билан келтириб чиқарадилар. Лекин улар кофирликлари, саркашликлари, безликлари туфайли Мудаббир Яратувчига имон

келтиришга бориб қолмаслик мақсадида ўзларини ўзлари алдайдилар, ишларни атайин чалкаштирадилар.

Шунга кўра, Аллоҳ хусусан инсоннинг ўзигагина бериб, шу билан уни муфаззал қилган ва унга биноан Одамга нарсаларнинг номларини ўргатган бу неъмат инсонни ердаги ноибликка муносиб қилиб қўяди. Бу неъмат фаришталарда мавжуд эмас. Аллоҳ ҳар қандай нуқсонлардан Покдир. Беҳисоб неъматлари учун Унга ҳамд бўлсин!

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾

– „34. Эсланг, (эй Муҳаммад), **Биз фаришталарга Одамга таъзим қилинг дейишимиз билан саждага эгилдилар. Фақат Иблис кибр ва ор қилиб — кофирлардан бўлди**“. [2:34]

Аллоҳ Таоло Одам ﷺни яратганидан кейин фаришталарга Одамга сажда қилишни буюрди. Ҳаммалари унга сажда қилдилар. Бу оятдан қуйидагилар тушунилади:

1 – Аллоҳ Одамга сажда қилишга буюрди. Сажда эса маълумки, фақат Аллоҳгагина хос бўлган ибодатдир.

﴿وَمَا خَلَقْتُمُ الْإِنسَ وَالْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾

– „**Мен жин ва инсни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим**“. [51:56]

Шунинг учун бу ердаги Одамга сажда қилиш ҳақидаги буйруқ қатъий буйруқдир яъни, фарздир. Чунки агар у фарз амал бўлмайдиган бўлса, Одамга сажда қилиш гуноҳ ва куфр бўларди. Мана шу усул фанидаги тадқиқотларга кўра, бу буйруқнинг қатъийлигига далилдир. Шунинг учун бу ердаги (اسْجُدُوا) деган буйруқ мазкур қаринага биноан вожибликни ифодалайди.

2 – Шундай қилиб иблис лаъиннинг сажда қилмаслиги Аллоҳнинг фармонига осийлик қилишидир. Лекин иблис тарафидан бўлган бу осийлик Аллоҳ фармонининг тўғрилигини инкор этиш бўлди. Шунинг учун иблис кофирга айланди. Чунки Аллоҳнинг буйруғини инкор қилган кимса кофир бўлади.

﴿قَالَ مَا مَنَّكَ إِلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ﴾

طِينٍ

– „(Аллоҳ) деди: «Сенга буюрган пайтимда нима сени сажда қилишдан тўсди?». «Мен ундан (Одамдан) яхшироқман. Мени оловдан яратгансан. Уни эса лойдан яратдинг», деди у“. [7:12]

Яъни, иблис лаъин Аллоҳнинг буйруғини нотўғри, деб ҳисоблади. Шунга биноан, қайси бир одам қатъий фарзни инкор қилгани ҳолда бажармаса, кофир бўлади. Бу масалада ҳеч қандай шубҳа ҳам, ихтилоф ҳам йўқ.

3 – Бу ердаги истисно мунқатиъ (узилган) истиснодир.

﴿فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى﴾

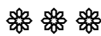
(Саждага эгилдилар. Фақат Иблис кибр ва ор қилиб - кофирлардан бўлди). Агар у мунқатиъ бўлмасдан муттасил (туташган) бўлганида, иблис фаришталардан бўларди. Истиснонинг мунқатиълиги иблиснинг фаришталардан эмаслигини билдиради. Бу ердаги (۷) мунқатиъдир, лекин маъносидадир. Мана бу оятга мурожаат қилсак, бу фикримиз ойдинлашади.

﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا اِلَّا اِبْلٰسَ كَانَ مِنَ الْجٰنِ فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِ رَبِّهِ﴾

رَبِّهِ

– „Эсланг, (эй Муҳаммад), фаришталарга Одамга таъзим қилинг, дейишимиз билан саждага эгилдилар. Фақат иблис (сажда қилмади). У жинлардан эди. Бас, Парвардигорининг амирга буйсунишдан бош тортиди“. [18:50]

Демак, иблис фаришталардан эмас, жинлардандир.

﴿وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا

هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّٰلِمِينَ ﴿٢٠﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطٰنُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا

فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَعٌ اِلٰى حِيْنَ ﴿٢١﴾﴾

فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ ۚ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٥﴾ قُلْنَا أَهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا ۗ فَمَا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبَعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٦﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٧﴾

– „35. *Ва айтдик: «Эй Одам, сиз жуфтингиз билан жаннатни маскан тутинг ва ундан хоҳлаган жойларингизда бемалол таомланинг. Фақат мана бу дарахтга яқинлашмангки, у ҳолда золимлардан бўлиб қоласиз».* 36. *Бас, уларни шайтон йўлдан оздириб, масканларидан чиқарди ва айтдик: «Тушингиз (жаннатдан ерга)! (Сизлар) бир-бирингизга душмансиз. Энди маълум вақтгача (ажалларингиз етгунча) ерда маскан тутиб яшайсиз».* 37. *Кейин, Одам Парвардигор тарафидан бир неча сўзлар (фармонлар) қабул қилиб олганидан сўнг Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилди. Албатта У тавбаларни қабул қилгувчи меҳрибон Зотдир.* 38. *«У жойдан (жаннатдан) ҳаммангиз тушинг», дедик. «Бас, сизларга Мен тарафдан ҳидоят келганида, шу ҳақ йўлга эргашган кишиларга хавфу хатар йўқ ва улар ғамгин бўлмайдилар».* 39. *Оятларимизни инкор қилиб, ёлгон деган кимсалар эса дўзах эгалари бўлиб, унда абадий қолажақлар“.* [2:35-39]

Бу оятлардан қуйидагилар англашилади:

1 – Иблис кофир бўлганидан кейин Аллоҳ уни жаннатдан чиқариб юборди.

﴿قَالَ فَأَخْرِجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾ وَإِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ﴾

– „(Аллоҳ) деди: *«Бас ундан (яъни, жаннатдан) чиқ! Энди сен, шак-шубҳасиз, (Менинг даргоҳимдан) қувилган — малъунсан. Ва албатта то жазо (қиёмат) кунигача сенга Менинг лаънатим бўлур»“.* [38:77-78]

Кейин Одам билан унинг аёлига жаннатни маскан қилиб берди. Уларга жаннатдаги ҳамма нарсдан ейишга рухсат бериб, фақат бир дарахтдан емасликни, агар ундан ейдиган бўлсалар, золимлардан бўлиб қолишларини тайинлади. Зулм бу бир нарсани ўз ўрнига қўймасликдир. Шунга биноан,

﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾

– „*Чунки ширк келтириш катта зулмдир»“.* [31:13]

оятининг маъносини ширк, деб тушунамиз. Бу ерда махлуқ Холиқ мартабасига қўйилмапти. Бояги гапга қайтадиган бўлсак, махлуқ ўз ўрнига қўйилмапти. Қайси бир нарса ўз ўрнига қўйилмаса, у зулмдир. Ким Аллоҳ нозил қилган ҳужжатлар билан ҳукм юритмаса, у золимдир.

﴿وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾

– „*Кимда-ким Аллоҳ нозил қилган дин билан ҳукм қилмас экан, бас, улар золимлардир*“ [5:45]

Бу ерда башар қонуни башар Парвардигорининг қонуни ўрнига қўйилмапти. Яъни, башар қонуни ўз ўрнига қўйилмапти. Башар қонунини ўз ўрнига қўймаган кимса золимдир. Биз тафсир қилаётган оятда Аллоҳ бир дарахтни тақиқлади. Улар эса шу тақиқни ўз ўрнидан жилдиришиб, ҳалиги дарахтдан ейишди ва шу билан золимлардан бўлиб қолишди.

2 – Лекин уларни иблис васваса қилганди. Тўғри, Аллоҳ Таоло иблисни жаннатдан ҳайдаганди. Лекин унинг жаннатдан ташқарида туриб ҳам васваса қила олиш қудратини ўзида қолдирганди. Бу васваса қандай юз беришини Аллоҳнинг Ўзи биледи. Бу Одамни синаш учун, имтиҳон қилиш учун қилинган иш эди.

﴿فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ﴾

– „*Сўнг шайтон уларни васвасага солди*“ [7:20]

Шайтон уларни тойилтирди. Яъни, ўша дарахтдан еб, тойилишларига ундади. Натижада Аллоҳ Одам ва унинг аёлини жазолаб, уларни жаннатдан чиқариб, ерга қўйди ҳамда унинг зурриёти ўртасида душманлик бўлишини, то ажаллари етиб, яна Аллоҳга қайтгунларига қадар ер улар учун (Одам ва унинг зурриёти учун) қароргоҳ, яшайдиган маскан бўлишини билдирди.

3 – Шундан кейин Аллоҳ Одамга Аллоҳга тавба қилиш учун айтиладиган сўзларни ваҳи қилди. Одам ўша сўзларни айтди ва Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилди. Оятнинг маъносига қараганда бу сўзларни ўрганиш, тавба қилиш ва тавбанинг қабул бўлиши жуда тез, Одам ﷺ жаннатдан ерга тушган пайтнинг ўзида бўлган. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿فَتَلَقَىٰ آدَمَ مِنْ رَبِّهِ ۖ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ﴾

(*Кейин, Одам Парвардигор тарафидан бир неча сўзлар (фармонлар) қабул қилиб олганидан сўнг Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилди*) бу ердаги фо таъқибни (тез, бевосита ортидан

содир бўлганликни) ифодалайди. Тавба қилиш ва тавбасининг қабул бўлиши бу ерда Ҳаво онамизга ҳам тааллуқлидир. Чунки араблар кишиларни аёллардан устун қўйиб гапирадилар. Яъни, уларнинг эркакларига айтилган гап аёлларига ҳам айтилган гап бўлаверади.

4 – Аллоҳ Таолонинг

﴿قَلْنَا أَهْبَطُوا مِنَّا جَمِيعًا﴾

(«У жойдан (жаннатдан) ҳаммангиз тушинг», дедик), деган гапи олдинги буйруққа таъкиддир, қўшимча хитоб баёнидир. Яъни, Аллоҳ Одам зурриётига яқинда уларга Аллоҳнинг ҳидоятини етказадиган пайғамбарларни юборишини билдирыпти. Шундан сўнг Аллоҳ ҳам ёмон оқибатдан огоҳлантиряпти ва ҳам яхши оқибатнинг суюнчли хабарини беряпти. Ҳидоятга эргашганлар Аллоҳ томонидан бўладиган хавфсизликка ноил бўладилар. Бу баён ўта кучли сийғада (ифодада) келяпти. Улар ўтиб кетиб бўлгану энди келадиган ҳар қандай хавфдан омонда бўладилар.

﴿فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

(Уларга хавфу хатар йўқ ва улар ғамгин бўлмайдилар). Бу дунё охирадаги хавфсизликнинг, хотиржамликнинг энг юксак чўққисидир. Кофир бўлиб, Аллоҳнинг пайғамбарларини ёлгончига чиқарганлар эса жаҳаннам аҳлига айланиб, унда абадий қолурлар.

﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا اذْكُرُوْا نِعْمَتِيْ الَّتِيْ اَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَاَوْفُوا بِعَهْدِيْ اُوْفٍ بِعَهْدِكُمْ وَاِيْنِيْ

فَاَرْهَبُوْنَ ﴿٤٠﴾ وَاٰمِنُوْا بِمَا اَنْزَلْتُ مُّصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُوْنُوْا اَوَّلَ كٰفِرٍ بِهٖ وَلَا

تَشْتَرُوْا بِغَايَتِيْ ثَمَنًا قَلِيْلًا وَاِيْنِيْ فَاَتَّقُوْنَ ﴿٤١﴾ وَلَا تَلْبِسُوْا الْحَقَّ بِالْبٰطِلِ وَتَكْتُمُوْا

الْحَقَّ وَاَنْتُمْ تَعٰمُوْنَ ﴿٤٢﴾ وَاَقِيْمُوْا الصَّلٰوةَ وَاَتُوْا الزَّكٰوةَ وَاَرَكْعُوْا مَعَ الرَّاكِعِيْنَ ﴿٤٣﴾

– „40. Эй Бану Исроил, сизларга инъом қилган неъматимни эсланг ва Менга берган ваъда — аҳдга вафо қилинг. Шунда Мен ҳам аҳдга вафо қиламан. Ва менадгина кўрқинглар. 41. Сизлардаги нарсани (Тавротни) тасдиқ этган ҳолда нозил қилган нарсам (Қуръонга) имон келтирингиз. Уни биринчи инкор қилувчилардан бўлмангиз. Ва оятларимни қиймати оз нарсаларга

алмаштирманглар ва Мендангина эҳтиёт бўлинглар. 42. Ҳақни ботилга аралаштирманглар ва билган ҳолингизда ҳақни беркитманглар. 43. Намозни тўқис адо қилинг, закотни беринг ва руку қилгувчилар билан бирга руку қилинг “. [2:40-43]

Бу оятлардан қуйидагилар англашилади:

1 – Бу Бану Исроилга яъни, Аллоҳнинг пайғамбари Яъқуб нинг авлодига қаратилган хитобдир. Улар Аллоҳнинг ўзларига берган неъматларини эсласинлар. Аллоҳ уларни Фиръавн оиласидан, чўкиб кетишдан қутқарди. Уларни яшин урганидан кейин қайта тирилтирди. Уларга осмондан ширинлик, бедана ва бошқа Қуръонда айтилган неъматларни ёғдириб берди. Бу оятда улар Аллоҳнинг ҳамма неъматларини батамом унутишган, деган маъно бор. Демак, улар фақат ношукрлик қилибгина қолишмасдан, бу неъматларни батамом унутишган. Оятнинг оқими шунга далолат қилади.

﴿اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾

(Сизларга инъом қилган неъматимни эсланг). Чунки эшлашга буюриш

﴿اذْكُرُوا﴾

(эсланг) уларнинг бу неъматларни батамом унутиб юборишганига далилдир.

2 – Аллоҳ уларни имон келтириш, итоат этиш борасидаги улардан олинган аҳдларга вафо қилишга буюради. Шунда Аллоҳ ҳам уларни савоб билан тақдирлаб, Ўз аҳдига вафо қилишини айтади. Аҳд сўзи аҳд берувчи ва аҳд олинувчига изофа қилиняпти. Кейин Аллоҳ Таоло

﴿وَأَيُّيَ فَاَرْهَبُونَ﴾

(ва мандангина қўрқинглар), деяпти. Яъни, фақат Мендангина қўрқинглар. Бу хослашнинг кучли ифодасидир. Фо ҳарфи ҳам борлигини эътиборга оладиган бўлсак, унда шарт маъноси ҳам борлиги чиқади. Гўё, агар сизлар нимадандир қўрқишинглар керак, бас, Мендангина қўрқинглар, дейилаётгандек. Оят ваъдани ҳам ваъидни ҳам ўз ичига олган. (Ваъда сўзи мукофотлаш, тақдирлаш каби сўзларга нисбатан ишлатилса, ваъид сўзи азоблаш, жазолаш каби сўзларга нисбатан қўлланади).

3 – Аллоҳ уларни ўзларидаги ҳақиқатни тасдиқлаб келган, нозил қилинган Қуръонга имон келтиришга буюради. Улардаги

ҳақиқат ўзгартирилмаган ҳолдаги Аллоҳнинг ваҳиларидир. Лекин улар бу ваҳиларни кейинроқ ўзгартириб юборганлар. Бу ҳақда Аллоҳ Таолонинг Ўзи хабар берган.

﴿مُحَرَّفُونَ الْكَلِمَٰةَ عَن مَّوَٰضِعِهَا﴾

– „Улар (Тавротдаги Муҳаммад алайҳис-саломнинг пайгамбар бўлишлари ҳақидаги) сўзларини ўз ўринларидан ўзгартирадилар“. [5:13]

Яъни, уни ўз ўрнидан, Аллоҳ қўйган жойдан олиб ташлайдиганлар, бошқа томонга буриб қўядиганлар.

﴿يَسْمَعُونَ كَلِمَٰةَ ٱللَّهِ ثُمَّ يَحْرَفُونَهَا﴾

– „Аллоҳнинг каломини эшитадилар, сўнгра ўзгартирадилар“. [2:75]

Шунингдек, улар Пайгамбар ﷺнинг белгиларини ҳам, тошбўрон қилиш ҳади(жасоси)ни ҳам ўзгартирганлар. Ҳадисда келади: ...Яҳудлар, келинлар, обрўлигу обрўсизга нисбатан битта жазони қўллашга келишиб олайлик, тошбўрон қилиш ўрнига дарра уриш ва сазойи қилиш жазосини қўяйлик, дейишди. Пайгамбар ﷺ

«ٱللَّهُمَّ! إِنِّي أَوَّلُ مَنْ أَحْيَا أَمْرَكَ، إِذْ أَمَاتُوهُ، فَأَمَرَ بِهِ فَرَجِمَ»

«Эй Аллоҳим, улар ўлдирган амрингни мен биринчи бўлиб тирилтиряпман, дедилар ва уни тошбўрон қилишга буюрдилар».⁴⁷

Шунингдек, уларни бу Қуръонга энг биринчи куфр келтирганлардан бўлиб қолмасликка буюряпти. Аслида улар энг биринчи бўлиб имон келтирувчилардан бўлишлари керак эди. Чунки улар Пайгамбар ﷺнинг белгиларини билардилар. Энг биринчи бўлиб имон келтириши лозим бўлган кишига энг биринчи бўлиб куфр келтирма, дейишда ажиб бир киноя, таъриз бор. Аллоҳ уларни дунёвий манфаатни кўзлаб, Тавротни ўзгартиришдан огоҳлантиради. Аллоҳга тақво қилиб, ундан бошқа ҳеч нарсадан қўрқмасликни буюради.

Аллоҳ Таолонинг

﴿وَلَا تَشْتَرُوا بِعَٰيَتِي ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

(ва оятларимни қиймати оз нарсаларга алмаштирманглар), деган гапида мухолафа мафҳуми йўқ. (Яъни, бу оятдан оз пулга

(47) Аҳмад: 4/386.

сотиш мумкин бўлмаса, демак, кўп пулга сотиш мумкин экан-да, деган маъно чиқмайди). Чунки у ғолиб махражидан чиқяпти. Усул фанида бу қоида маълум ва машҳур. Негаки, бўлган иш ўзи шу. Улар арзимас дунёвий манфаатни деб Аллоҳнинг каломини ўзгартиргандилар. Шунинг учун огоҳлантириш нарх оз ёки кўп бўлишидан қатъий назар, ҳар қандай ўзгартиришга тааллуқлидир.

4 –

﴿وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعَاْمُونَ﴾

(Ҳақни ботилга аралаштирманглар ва билган ҳолингизда ҳақни беркитманглар).

Яъни, ҳақни ноҳаққа аралаштириб юборманглар. Бу ерда бо ҳарфи ёпиштириш маъносида. Шунга кўра, оят икки ишдан қайтаряпти. Улардан бири ҳақни ноҳаққа аралаштириб юбориш бўлса, иккинчиси билиб туриб ҳақиқатни яширишдир. Ҳақни ноҳаққа аралаштириш адаштиришдир. Ҳақиқатни яшириш эса уни зое кетказишдир. Ҳар иккиси ҳам Аллоҳнинг динида улуг гуноҳлардандир.

5 – Аллоҳ уларни мусулмон бўлишга, ўзларининг китобларида мавжуд бўлган, ўзлари уни ўз ўғилларини танигандек таниган ўша пайғамбарга эргашишга буюради. Мазкур оятлардан мана шу маънони уқамиз. Аллоҳ уларга хитоб қилиб, ўзларидаги нарсани тасдиқлаб келган Пайғамбар ﷺ га нозил қилинган Қуръонга имон келтиришга буюриб, ортидан намоз ва закотни адо этишларини буюряпти.

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾

(Намозни тўқис адо қилинг, закотни беринг ва руку қилгувчилар билан бирга руку қилинг). Яъни, Исломдаги намоз ва закотни.

Чунки шаръий ҳақиқат шаръий ҳужжатда китобимизнинг муқаддимасида айтиб ўтганимиздек, бошқа ҳақиқатлардан устун туради. Бу оятлар мусулмон бўлинглар ва Ислом аҳлига ўхшаб амал қилинглар, деган маънони англатади.

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ﴾

– „**Кимда-ким Исломдан ўзга дин истаса, бас (унинг «дини» Аллоҳ ҳузуринида) ҳаргиз қабул қилинмайди**“.

[3:85]

Шунинг учун Ислом нозил бўлганидан кейин кофир, яҳудий ёки насронийни ўз динида барқарор туришга ундалмайди. Аксинча, уни Исломга киришга буюрилади. Собиқ китоблар

Ўзгартирилиб юборилгани учунгина эмас, ҳатто олдинги динлар тўғри ҳолларида қолган тақдирларида ҳам Ислom уларни насх қилиб келгани учун ҳам шундай қилинади.

﴿وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا

عَلَيْهِ﴾

– „Сизга эса (Эй Муҳаммад) ўзидан олдинги китоб(ларни) тасдиқлагувчи ва у (китоблар) устида гувоҳ бўлган бу Китобни ҳаққирост нозил қилдик“.

[5:48]

Яъни, уларни насх қилиб.

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾

– „Албатта Аллоҳ наздида мақбул бўладиган дин фақат Ислom динидир“.

[3:19]

Биринчи пора, биринчи қисм, учинчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿۱﴾ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿۱﴾
وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿۲﴾ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ
مُلْقُوا رَبَّهُمْ وَأَنَّهَمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ ﴿۳﴾ يَبْنِي إِسْرَاءَ بِلَ أَدْكُرُوا نِعْمَتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ
وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿۴﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا
يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿۵﴾ وَإِذْ خَجَيْنَكُمْ مِنْ آلِ
فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُدْخِلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ
بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿۶﴾ وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَخَجَيْنَكُمْمُ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ
وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿۷﴾ وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ أَخَذْنَا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ
وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿۸﴾ ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِّن بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿۹﴾ وَإِذْ آتَيْنَا
مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿۱۰﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَنْقُومِ إِلَيْكُمْ
ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ
لَّكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿۱۱﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ بِمُوسَىٰ لَنْ
نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿۱۲﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ
مِّن بَعْدِ مَوْتِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿۱۳﴾ وَظَلَلْنَا عَلَيْكُمُ الْعَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ
الْمَنَّ وَالسَّلْوَىٰ كُلُّوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِن كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظَلِمُونَ ﴿۱۴﴾ وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَاَدْخُلُوا
الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَتِكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ ﴿۱۵﴾ فَبَدَّلَ

الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّن

السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٤٤﴾

– „44. Одамларни яхшиликка чорлаб, ўзларингизни унутасизларми? Холбуки, ўзларингиз китоб (Таврот) тиловат қиласизлар. Ақлингизни юргизмайсизларми? 45. Сабр ва салот (намоз ўқиши) билан мадад сўранглар. Ва, албатта, у нафси синиқлардан бошқаларга жуда катта ишдир. 46. Улар (нафси синиқлар) албатта Роббиларига рўбарў бўлишлари ва албатта Унга қайтиб боришларига ишонган зотлардир. 47. Эй Бану Исроил, сизларга инъом қилган неъматимни ва сизларни бутун оламдан афзал қилган пайтимни эсланглар! 48. Биров биров томонидан ҳеч нарса ўтай олмайдиган, ҳеч кимдан оқлов қабул қилинмайдиган ва (гуноҳлари учун) эваз ҳам олинмайдиган — ёрдам берилмайдиган кундан кўрқинглар! 49. Сизларни оғир азоблар билан қийнаган, ўғилларингизни сўйиб, хотинларингизни тирик қолдираётган Фиръавн одамларидан қутқарганимизни эсланглар. Ана ўша ишларда Парвардигорингиз томонидан буюк синов бордир. 50. Денгизни ўртасидан бўлиб сизларни қутқариб, кўз ўнгингизда Фиръавн одамларини зарқ қилганимизни эсланглар. 51. Мусо билан қирқ кечага ваъдалашганимиз, у (бизнинг ҳузуримизга) кетганидан кейин сизлар ўзингизга зулм қилган ҳолингизда бузоққа ибодат қилганингизни эсланглар. 52. Сўнгра, ўша ишлардан кейин ҳам шуқр қилишингиз учун сизларни афв этгандик. 53. Сизлар ҳақ йўлни топишингиз учун Мусога китоб ва Фурқонни (яъни Тавротни) берганимизни эсланглар. 54. Мусонинг ўз қавмига айтган гапларини эсланг: «Қавмим, сизлар бузоққа ибодат қилиш билан ўзингизга зулм қилдингиз. Энди ўзингизни (бир-бирингизни) ўлдириш билан сизни бор қилгувчи Зотга тавба қиласиз. Бор қилгувчи Зот наздида мана шу (қатл) сизлар учун ҳайрлироқдир». Бас, Аллоҳ Таоло тавбангизни қабул қилди, албатта У кечиримли, меҳрибондир. 55. Эй Бану Исроил, эсланг: «Эй Мусо, Аллоҳни очиқ-равшан кўрмагунимизча ҳаргиз сенга ишонмаймиз», дейишингиз билан қараб турган ҳолингизда сизларни чақмоқ урди. 56. Сўнгра шуқр қилишингиз учун ўлганингиздан кейин тирилтирдик. 57. Ва булутни устингизга соябон қилдик ва осмондан ширинлик ва беданалар ёғдириб, «Сизларга ризқ қилиб берган пок нарсалардан енглар», (дедик). (Бану Исроил) Бизга зулм қилмадилар, балки ўзларига зулм қилгувчи бўлдилар. 58. «Ушбу қишлоққа (Қуддусга) киришлар-да,

ундан хоҳлаган жойларингизда еб-ичинглар. Дарвозадан сажда қилган ҳолингизда киринглар ва «афв эт» денглар, Биз хатоларингизни мағфират қиламиз ва яхшилик эгаларига зиёда неъматлар ато қиламиз», деганимизни эсланглар. 59. Шунда золим кимсалар уларга айтилган сўздан бошқа сўзни алмаштириб айтдилар. Бас, Биз — қилган исёнлари оқибатида бу золимлар устига осмондан бало ёғдирдик “.

[2:44-59]

Тафсир:

﴿ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾

– „44. Одамларни яхшиликка чорлаб, ўзларингизни нутасизларми? Холбуки, ўзларингиз китоб (Таврот) тиловат қиласизлар. Ақлингизни юргизмайсизларми?“.

[2:44]

Бу ерда хитоб аслида Бану Исроилга қаратилган. Лекин у умумий бўлиб, уларнинг ишини қилган ҳар бир одамга тегишлидир. Уларни одамларни Аллоҳга итоат этишга, У Зотдан тақво қилишга буюриб туриб, ўзлари осийлик қилардилар. Бу ердаги сўроқ ҳам истинкор (маъқулламаслик) маъносида бўлиб, уларнинг ишларини хунук санаш, уларга танбеҳ бериш учун келяпти.

Одамларни яхшиликка буюриб, ўзини унутиш ўзи ана шу яхшиликни қилмаслигидир, унутиб қолдиришидир.

﴿ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ﴾

– „Улар Аллоҳни унутишгач, Аллоҳ ҳам уларни унутди “.

[9:67]

Яъни, улар Аллоҳга итоат этишни ташлагандилар, Аллоҳ уларга савоб беришни ташлади. Бировларни яхшиликка буюриб, ўзини унутган кимса мазамматга, койилишга лойиқ кимсадир. Айниқса бундай кимсалар китоб ўқиб, ўрганадиган, ундаги яхшиликни била оладиган кимсалар бўлсалар. Аллоҳ Таоло сўзини мана бу оят билан якунляпти:

﴿ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴾

(Ақлингизни юргизмайсизларми?). Шу билан жинойтнинг нақадар буюклигини ифодалаяпти. Гўё одамларни яхшиликка буюриб, ўзи осийлик қиладиган одам ақлини еб қўйган, ҳеч нарсани англамайдиган, ёмон оқибатни идрок қилолмайдиган одамга айланиб қолгандек. Худди шу маъно мана бу ҳадисда бор:

﴿ يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقْدَفُ فِي النَّارِ فَتَنْدَلِقُ فِيهَا أَقْتَابَ بَطْنُهُ وَيَدُورُ فِيهَا كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ فِي الرَّحَى فَيَأْتِيهِ النَّاسُ فَيَقُولُونَ: يَا فُلَانُ: كُنْتَ تَأْمُرُ النَّاسَ بِالْمَعْرُوفِ

وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ! قَالَ: نَعَمْ، كُنْتُ أَمْرُ النَّاسِ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ
وَأْتِيهِ»

«Қиёмат кунида бир кишини олиб келиб дўзахга ташлайдилар. У ерда унинг қорнидаги ичак-човоқлари осилиб қолади ва ичак-човоқлари атрофида эшак тегирмон атрофида айлангандек айланиб юради. Одамлар келишиб, эй фалончи, сен одамларни яхшиликка буюриб, ёмонликдан қайтарар эдинг-ку, дейишади. Шунда у, ҳа, мен одамларни яхшиликка буюрардим, аммо ўзим қилмасдим, уларни ёмонликдан қайтарардим, аммо ўзим уни қилардим, деб жавоб беради».⁴⁸

﴿وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾

– „45. *Сабр ва салот (намоз ўқиш) билан мадад сўранглар. Ва, албатта, у нафси синиқлардан бошқаларга жуда катта ишдир*“.
[2:45]

Аллоҳ Таоло бу оятда бало келган пайтда сабр билан ёрдам сўрашни буюряпти. Токи, киши ҳақиқат устида барқарор тура олсин. Токи, кўргиликлар ва мусибатлар унинг шаштини синдира олмасин.

﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

– „*Албатта Аллоҳ сабр қилувчилар билан биргадир*“.
[2:153]
Бирор фожеа юз берганда намоз билан ёрдам сўраш ҳам шу қабилдандир. Намозда киши Аллоҳга яқинлашиб, дили хотиржам бўлиб қолади. «Қачон Пайғамбар ﷺ ни бирор муаммо ўраб олса, намозга югурардилар».⁴⁹

﴿أَرْحَمْنَا بِهَا يَا بَلَاءُ﴾

Ва «**Эй Билол, бизни у билан** (намоз билан, азон билан) **роҳатлангир**»,⁵⁰ дердилар.

Кейин Аллоҳ Таоло намоз хушу қилмайдиганлар (бўйин эгмайдиганлар) учун ўта оғир эканини билдиради. Бирор иш

(48) Бухорий: 3094. Муслим 2989. Аҳмад 5/205.

(49) Муслим: 4909. Абу Довуд: 1124. Аҳмад: 5/388. Тафсири Табарий 1/260.

(50) Мажмауз завоид: 1/145. Абу Довуд: 4987. Аҳмад: 5/364, 371.

оғирлик қилаётган бўлса, бу иш менга катталиқ қилди, дейсиз. Бу ердаги каттадир сўзи мана шу маънода. Лекин намоз хушу қилувчилар яъни, Аллоҳдан қўрқадиганлар учун енгилдир. Улар намоз орқали Аллоҳга яқин бўлишга, Аллоҳни ёдга олиш билан дилларини хотиржамлантиришга ошиқиб, интилиб борадилар.

﴿لَا يَذْكُرُ اللَّهَ تَطْمِئِنُّ الْقُلُوبُ﴾

– „Огоҳ бўлингизким, Аллоҳни зикр қилиш билан қалблар ором олуру“ [13:28]

Бу ердаги хушу сўзи Аллоҳдан қўрқиш маъносиди.

﴿خَشِعِينَ مِنَ الذُّلِّ﴾

– „хорликдан эгилган“ [42:45]

Яъни, уларнинг бошига тушган хавф уларни хор қилди.

﴿الَّذِينَ يُظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلْتَقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾

– „46. Улар (нафси синиқлар) албатта Роббиларига рўбарў бўлишлари ва албатта Унга қайтиб боришларига ишонган зотлардир“ [2:46]

Бу оятда Аллоҳ Таоло ўша хушу қилувчиларнинг аҳволини баён қилди. Улар ўзларининг бир куни ўлишларини ва қайта тирилиб, қиёмат куниди Парвардигорларига қайтиб боришларини биладилар. Аҳволи шу эканини билган киши Аллоҳга Аллоҳ ундан рози бўлгани ҳолда йўлиқиш учун намозни адо этишга ҳарис бўлади. Бу ибодатга камоли эътибор билан ёндашади. Аллоҳга қайтиб боришига ҳам, савобу азобга ҳам имон келтирмайдиганларга келсак, улар учун намоз жуда оғир иш бўлиб туюлади. Чунки улар намознинг ортидан келадиган яхши нарсаларни умид қилмайдилар.

(ظن) сўзининг асл маъноси шубҳаланишдир. Лекин бу ерда бу сўз бир қарина билан арабларнинг ўз гапларида ишлатадиган одатларига кўра мажоз йўли билан аниқ ишонч маъносиди қўлланяпти. Қарина шундан иборатки, Аллоҳ билан учрашиш ва Аллоҳга қайтиш феълларининг исноди хушу қиладиган мўминларга бериляпти. Шунинг учун у аниқ ишонч маъносиди келяпти. Яъни, ўйлайдилар сўзи биладилар маъносини англаяпти. Чунки бундай ҳолатдаги гумон куфрдир. Мана бу оятда ҳам сўзни худди шундай қўллаш бор:

﴿إِنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي مُلْقٍ حِسَابِيَّةٍ﴾

– „*Дарҳақиқат мен ҳисоб-китобимга (яъни охиратдаги ажр-мукофотга) рӯбарӯ бўлишимни билган эдим*“ . [69:20]

Яъни, билди. (ظَنَ) сўзи қаринасиз келганда шубҳаланиш маъносини англатади.

﴿مُلِقُوا رَبَّهُمْ﴾

(*Роббиларига рӯбарӯ бўлишларига*). Яъни, улар Парвардигорлари билан келгусида учрашадилар. Арабларда келаси замонни англатувчи феълдан мабний қилинган исмларга нисбатан изофа қилиш ва нунни ҳазф қилиш қоидалари ишлаган. Яъни,

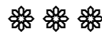
﴿مُلِقُوا رَبَّهُمْ﴾

оятӣ Парвардигорлари билан келгусида учрашадилар, деган маънодадир. Аллоҳ Таолонинг

﴿إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ﴾

– „*Албатта Биз уларни имтиҳон қилиш учун бир туя юборувчидирмиз*“ . [54:27]

деган оятӣ ҳам шунга ўхшайди. Яъни, кейинроқ уни юборганида.

﴿يَنبَغِي إِسْرَائِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾

وَأَتَقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا

عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾ وَإِذْ أَخْبَيْنَاكُمْ مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ

الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِّنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ ﴿٤٩﴾

وَإِذْ فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ فَأَخْبَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾ وَإِذْ

وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ أَخَذْنَا الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾ ثُمَّ

عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٤٧﴾ وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿٤٨﴾

– „47. Эй Бану Исроил, сизларга инъом қилган неъматимни ва сизларни бутун оламдан афзал қилган пайтимни эсланглар! 48. Биров биров томонидан ҳеч нарса ўтай олмайдиган, ҳеч кимдан оқлов қабул қилинмайдиган ва (гуноҳлари учун) эваз ҳам олинмайдиган — ёрдам берилмайдиган кундан кўрқинглар! 49. Сизларни оғир азоблар билан қийнаган, ўғилларингизни сўйиб, хотинларингизни тирик қолдираётган Фиръавн одамларидан қутқарганимизни эсланглар. Ана ўша ишларда Парвардигорингиз томонидан буюк синов бордир. 50. Денгизни ўртасидан бўлиб сизларни қутқариб, кўз ўнгингизда Фиръавн одамларини зарқ қилганимизни эсланглар. 51. Мусо билан қирқ кечага ваъдалашганимиз, у (бизнинг ҳузуримизга) кетганидан кейин сизлар ўзингизга зулм қилган ҳолингизда бузоққа ибодат қилганингизни эсланглар. 52. Сўнгра, ўша ишлардан кейин ҳам шуқр қилишингиз учун сизларни афв этгандик. 53. Сизлар ҳақ йўлни топишингиз учун Мусога китоб ва Фурқонни (яъни Тавротни) берганимизни эсланглар“.

[2:47-53]

Бу оятларда Аллоҳ Таоло Пайғамбар ﷺнинг замонидаги яҳудларга хитоб қиляпти. Яъни, Аллоҳ сизларнинг Мусо ﷺга имон келтирган ота-боболаринга мўл қилиб берган неъматларни эсланглар. Бу оятдан қуйидагилар англашилади:

1 – Биринчи оят ўзидан олдинги оятни таъкидлаб келяпти.

﴿ادْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ﴾

(Сизларга инъом қилган неъматимни эсланглар!). Аллоҳ Таоло неъматларни такроран эслатапти. Бу неъматларга нонқўрлик қилган пайтларида қандай азоб-уқубатларга йўлиққанлари билан боғлаш учун уларнинг турларини санаб ўтяпти. Аллоҳ уларга жуда қаттиқ жазо берганди. Уларга ўзларини ўзлари ўлдиришни фарз қилганди, айримларини маймун ва тўнғизларга айлантириб қўйганди. Бундан ташқари улар кофир ҳолларида ўладиган бўлсалар, дўзахда абадий қолишлари ҳам бор.

2 – Бу ерда Аллоҳ зикр қилаётган неъматлар Мусо ﷺга асрдош бўлган мўминларга берилганди. Мазкур оятлардаги Фиръавн оиласи, денгизнинг ёрилиши, чўкиб кетишдан нажот топиш, бузоқни Худо қилиб олиш, Мусо ﷺ билан ваъдалашиш

каби воқеалар фикримизнинг тўғрилигини кўрсатувчи қариналардир.

3 – Бу неъматларнинг энг бирламчиси шундан иборатки, Аллоҳ Таоло Мусо عليه السلامни ва у киши билан бирга имон келтирганларни ўз замонасидаги бошқалардан афзал қилди. Яъни, уларга Тавротни билиш, унга амал қилиш ва уни одамларга етказишдек шарафли ишни топширди.

4 – Аллоҳ Таоло Пайғамбар عليه السلامнинг замонидаги яҳудларга агар улар кофир ҳолларида тураверсалар, олдинги отабоболарининг имонлари уларга фойда бермаслигини билдирди. Қиёмат кунисидаги азобдан нажот топиш учун уларнинг ўзлари имон келтиришлари шартлигини уқтирди.

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا﴾

(**Кундан кўрқинлар!**). Яъни, у кундаги азобдан. Бу ерда ҳам мажоз қўлланяпти. Ўша кунда бирон жонни бирон жоннинг ҳожатини чиқара олмас, ўрнини боса олмас.

﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِيْنَةٌ﴾

– „**Ҳар бир инсон қилган ишига жавобгардир**“. [74:38]

Шунингдек бирон жондан шафоат қабул қилинмас. Бир одамни қучоқлаб олиб, ўзи билан олиб чиқиб кетган киши шафиъ, шафоат қилувчи, дейилади. Шафоат қабул қилинмаслиги уни шафоат қилмоқчи бўлиб кимдир келса, унинг шафоат қилишига рухсат берилмаслигидир, унинг қайсидир гуноҳини бошқа биров кўтаришига йўл қўйилмаслигидир. У кунда азоб эвазига фидя ҳам олинмайди. Бу ердаги (عَدْلٌ) сўзи, фидя маъносида.

Буларнинг ҳаммаси бирон жон бошқа бирон жоннинг бирон ҳожатини чиқара олмаслигини таъкидловчи омиллардир. Демак, кимки ўша кундаги азобдан нажот топмоқчи бўлса, имон келтирсин, яхши амаллар қилсин. Шундай қилсагина шу иши Аллоҳнинг изни ила унга фойда беради, асқотади. Бундан бошқа нарса фойда бермайди, асқотмайди. Аллоҳ оятни мана бундай яқунляпти:

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾

Яъни, ҳеч ким уларни Улуғ ва Буюк Аллоҳнинг азобидан қайтара (қутқара) олмас. (يُنصَرُونَ) замири кўпликда келяпти. Чунки у (نَفْسٌ) сўзига қайтади. У нафий оқимида

﴿لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾

(*Биров биров томонидан ҳеч нарса ўтай олмайдиган*) накра бўлиб келгани учун умумийликни (демакки, кўпликни, мўлликни) ифодалайди.

Шу ерда айтамызки, бу муборак оят яҳудлар ҳақида нозил бўлган. Лекин улар умумийликни ифодаловчи сийғада келган. Шунинг учун у ҳамма жонни ўз ичига олади. Лекин бу ерда бир хослаш ҳам бор. Яъни, кимки мусулмон бўлиб ўлса, унга Пайғамбар ﷺнинг шафоатлари фойда беради. Олдинги оятни хословчи далиллар ворид бўлган. Масалан, шафоат қилишига рухсат этилган кимсанинг шафоати ҳам фойда беради. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا﴾

– „У кунда оқлов фойда бермас, магар Раҳмон изн берган ва сўздан У Зот рози бўлган кишигагина (фойда берур)“. [20:109]

Шунингдек Пайғамбар ﷺнинг ўз Умматини қиёмат кунда шафоат қилишлари суннатда ҳам ворид бўлган.

﴿وَأَعْطِيَتْ شَفَاعَةً﴾

«**Менга шафоат** (қилиш ҳуқуқи) **берилди**». ⁵¹

«Ҳеч бир пайғамбар шафоат қилмайди. Фақат Муҳаммадгина шафоат қилади». ⁵²

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло Ўзининг бошқа неъматларини зикр қиляпти. Улар:

а) Уларга энг ёмон азоб бераётган Фиръавн одамларидан уларни қутқарган Ўша Аллоҳ эди. Фиръавн одамлари уларнинг ўғилларини ўлдириб, қизларини тирик қолдираётганди.

﴿وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ﴾

(*хотинларингизни тирик қолдираётган*). Аллоҳ Таоло бу оятни мана бундай якунляпти:

﴿وَفِي ذَٰلِكُمْ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾

(*Ана ўша ишларда Парвардигорингиз томонидан буюк синов бордир*). Бало сўзи араб тилида синов, имтиҳон маъноларини

(51) Бухорий: 323. Муслим: 810.

(52) Бухорий: 4343. Муслим: 287.

англатади. Бу сўз яхшиликка нисбатан ҳам ёмонликка нисбатан ҳам ишлатилаверади.

﴿وَتَبَلُّوْكُمْ بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً﴾

– „**Биз сизларни** (сабр-тоқатларингизни синаш учун) **ёмонлик билан ҳам,** (шукр қилишингизни билиш учун) **яхшилик билан ҳам «алдаб» имтиҳон қилурмиз**“. [21:35]

У муштарак (омоним) сўзлардандир. Бу муборак оятда у ҳар икки маънода қўлланыпти. Агар (ذلکم) замири (نجیناکم)га қайтадиган бўлса, бу ердаги бало яхшиликка нисбатан қўлланган бўлади. Яъни, сизларга берилган мана шу неъматда сизлар учун синов бордир. Агар (ذلکم) азоб, сўйиш сўзларига қайтадиган бўлса, бу сўз ёмонликка нисбатан қўлланган бўлади. Яъни, мана шу қийинчиликларда, меҳнатларда буюк бир синов бордир, дегани бўлади.

Муштарак (омоним) сўзни ҳамма маъноларида қўлланиши Аллоҳнинг буюклигидандир. Мана бу оятда ҳам худди шундай бўлган. Омоним сўз ҳамма маъноларида қўлланган.

﴿هُوَ الَّذِي يُصَلِّي عَلَيْكُمْ وَمَلَائِكَتُهُ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ﴾

– „**У сизларни** (куфр) зулматларидан (имон) **нурига чиқариш учун сизларга марҳамат кўрсатадиган Зотдир. Унинг фаришталари ҳам** (ҳақларингизга дуо қилурлар). **У мўминларга меҳрибон бўлган Зотдир**“. [33:43]

Аллоҳнинг саловот айтиши, сизларга раҳм қилиши, фаришталарнинг саловот айтиши сизларнинг ҳаққингизга дуо қилиши ва ҳоказо... Шу билан Аллоҳ Таоло

﴿يُصَلِّي عَلَيْكُمْ﴾

сўзини бир неча маъноларда қўллаган.

б) Кейин Аллоҳ Таоло уларга денгизни бўлиб берди. Яъни, иккига ажратди. Ўртасидан йўл очилди. Аллоҳ Таолонинг

﴿فَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ﴾

(Денгизни ўртасидан бўлиб сизларни), деган гапига эътибор берайлик. Яъни, денгизни ўртасидан бўлиш тингловчиларнинг ҳозирда мавжуд бўлмаган салафлари – ота-боболари (Мусо ﷺ ва у кишининг саҳобалари) туфайли бўлганди. Араблар мавжуд, тирик Зайддан ғазабланганини ифодалаганда ли қўшимчасини ишлатишади. Ўлиб кетган Зайддан ғазабланганини билдирмоқчи

бўлганда эса би қўшимчасини қўллашади. Бу оятда ҳам ўтиб кетганлар туфайли шу иш бўлгани учун би қўшимчаси ишлатилипти. Яъни, Фиръавн ва унинг одамлари уларни чўқтирмоқчи бўлиб турганида Аллоҳ уларга нажот берди. Бу ердаги Фиръавн оиласидан мурод унинг одамларидир. Аллоҳ Таоло бошқа бир оятда айтади:

﴿فَأَغْرَقْنَاهُ وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا﴾

– „**Биз уни (Фиръавнни) ва у билан бирга бўлган кимсаларнинг барчаларини (денгизга) гарқ қилдик**“ . [17:103]

﴿فَأَخَذْنَاهُ وَجُنُودَهُ فَنَبَذْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ﴾

– „**Бас, Биз уни ҳам, қўшинларини ҳам ушлаб, уларни денгизга отдик — гарқ қилиб юбордик**“ . [51:40]

Бу ишларнинг барчаси Мусо ﷺ ва у киши томонидагиларнинг кўз ўнгида содир бўлганди.

в) Кейин Аллоҳ Таоло бошқа бир неъматини зикр қилади. Аллоҳ Фиръавн ва унинг одамларини ҳалок қилганидан кейин Мусога Тавротни нозил қилишни ваъда қилди. Бу иш учун қирқ кечани белгилади. Мусо қавмига укаси Ҳорунни қўйиб, ўзи белгиланган жойга Тур тоғига кетди. Ўша Аллоҳ унга Тавротни нозил қилди. Шу орада қавми Мусо кетганидан кейин бир бузоқни ўзларига худо қилиб олдилар. Шу билан золимларга айландилар.

Бу оят (وَعَدْنَا) тарзида ҳам, (وَعَدْنَا) тарзида ҳам ўқилган. Ҳар иккиси ҳам бир хил маънода. Ваъда Аллоҳ Таоло томонидан, белгиланган вақтга, жойга келиш Мусо ﷺ тарафидан. Белгиланган жойга келиш ваъдани қабул қилиш ёки мажозий ваъдалашиш, деб эътибор қилинади. Шунинг учун ҳам бу оятни (وَعَدْنَا) тарзида ўқиш ҳам дуруст. Бунда феъл (مفاعل) бобидан бўлиб, Аллоҳ томонидан бўлган ваъда ҳақиқат, Мусо ﷺ тарафидан бўлган ваъда эса мажоз бўлади. Шунингдек уни (وَعَدْنَا) тарзида ўқиса ҳам бўлади. Чунки ҳақиқатда ваъда қилаётган Аллоҳ Таолодир.

г) Яна Аллоҳ шояд улар шукр қилиб қолсалар, деб уларнинг тавбасини қабул қилганини ва уларни кечирганини зикр қилади.

д) Шунингдек, Аллоҳ уларга хидоятланишлари учун Тавротни нозил қилишдек буюк неъматни ҳам берганини айтади. Уни Аллоҳ Китоб ва Фурқон, деб тавсифлайди, унинг ҳар икки

сифатини жамлаб айтади. Яъни, у нозил қилинган Китоб ва ҳақ билан ботилни ажратувчи Фурқондир. Араблар ҳам саховатли ва ҳам кучли бир одамни кўрганларида ёмғир ва шерни кўрдим, деб қўйишади. Аслида икки одамни эмас, бир одамни кўрган бўлишади.

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ ۖ يَنْقُومِ إِنِّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلَ فَاذْكُرُوا إِلَىٰ بَارِيكُمْ فَاذْكُرُوا أَنفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ ۚ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٥٤﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّٰنَ وَالسَّلْوَىٰ ۗ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ۗ وَمَا ظَلَمُونَا وَلٰكِن كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٥٧﴾ وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَّادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطَايِكُمْ ۖ وَسَنَرِزِقُ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٨﴾ فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَىٰ الَّذِينَ ظَلَمُوا رِجْزًا مِّنَ السَّمَآءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴿٥٩﴾﴾

– „54. Мусонинг ўз қавмига айтган гапларини эсланг: «Қавмим, сизлар бузоққа ибодат қилиш билан ўзингизга зулм қилдингиз. Энди ўзингизни (бир-бирингизни) ўлдириш билан сизни бор қилгувчи Зотга тавба қиласиз. Бор қилгувчи Зот наздида мана шу (қатл) сизлар учун ҳайрлироқдир». Бас, Аллоҳ Таоло тавбангизни қабул қилди, албатта У кечиримли, меҳрибондир. 55. Эй Бану Исроил, эсланг: «Эй Мусо, Аллоҳни очиқ-равшан кўрмагунимизча ҳаргиз сенга ишонмаймиз», дейишингиз билан қараб турган ҳолингизда сизларни чақмоқ урди. 56. Сўнгра шуқр қилишингиз учун ўлганингиздан кейин тирилтирдик. 57. Ва булутни устингизга соябон қилдик ва осмондан ширинлик ва беданалар ёғдириб, «Сизларга ризқ қилиб берган пок нарсалардан енглар», (дедик). (Бану Исроил) Бизга зулм қилмадилар, балки ўзларига зулм қилгувчи бўлдилар. 58. «Ушбу қишлоққа (Қуддусга) киринглар-да,

ундан хоҳлаган жойларингизда еб-ичинглар. Дарвозадан сажда қилган ҳолингизда киринглар ва «афв эт» денглар, Биз хатоларингизни магфират қиламиз ва яхшилик эгаларига зиёда неъматлар ато қиламиз», деганимизни эсланглар. 59. Шунда золим кимсалар уларга айтилган сўздан бошқа сўзни алмаштириб айтдилар. Бас, Биз — қилган исёнлари оқибатида бу золимлар устига осмондан бало ёғдирдик “. [2:54-59]

Бу оятларда Аллоҳ Таоло Ўзининг Мусо ﷺ ва у кишининг қавмига берган яна бошқа неъматларини айтиб ўтади:

1 – Мусо ﷺ уларга Павардигорининг амри билан Аллоҳга қиладиган тавбалари қилмишларига – бузоқни худо қилиб олганликларига яраша жазо тарзида ўзларини (бир-бирларини) ўлдиришдан иборатлигини билдиради. Агар шу ишни қилсангизлар, Яратувчинглар олдида, сизларни бор қилган Зот олдида ўзларингизга яхши бўлади, чунки сизлар шу билан Аллоҳнинг охиратдаги азобидан нажот топасизлар, бундан ташқари савобга ҳам ноил бўласизлар, шу ишни қилмасанглар, сизлар учун ёмон бўлади, чунки сизлар бузоқни худо қилиб олганинглар учун жуда улкан азобга лойиқ бўлиб турибсизлар, дейди.

Оят шунга далолат қиладики, улар шу ишни ҳақиқатда қилиб, бир-бирларини ўлдирдилар ва Аллоҳ уларнинг тавбасини қабул қилди. Оятнинг якуни шунга далолат қилиб турибди.

﴿فَتَابَ عَلَيْكُمْ﴾

(Бас тавбангизни қабул қилди). Шу оятдан олдин

﴿فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ﴾

(энди ўзингизни (бир-бирингизни) ўлдириши билан сизни бор қилгувчи Зотга тавба қиласиз), дейилганди. Яъни, сизларнинг тавба қилишинглар бир-бирингларни ўлдиришинглардир. Шундан кейин Аллоҳ уларнинг тавбасини қабул қилганини билдирыптими, демак, улар ҳақиқатда бир-бирларини ўлдирганлар ва Аллоҳ уларнинг тавбасини қабул қилган.

2 – Кейин Аллоҳ уларга Мусо ﷺнинг қавмидан бўлган салафларига берган бошқа бир неъматини айтяпти. Улар ўз пайғамбарлари Мусо ﷺга, сенинг Аллоҳ томонидан олиб келган гапларингни то Аллоҳни ўз кўзимиз билан кўрмагунимизча тасдиқ этмаймиз, дейишди. Шунда уларни яшин урди ва улар ўлдилар. Шояд шукр қилсалар, деб Аллоҳ уларни шундан кейин ҳам яна қайта тирилтирди.

﴿فَأَخَذَتْكُمْ الصَّعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾

(*қараб турган ҳолингизда сизларни чақмоқ урди*), деган гапи устингизга тушиб, сизларни ҳалок қилган бу даҳшатли ҳолатни ўз кўзинглар билан кўрдинглар, деган маънодадир. Яшин аслида шундай бир даҳшатли нарсаки, оқибатда у ё ҳалокатга ёки ҳалокатга яқин бир ҳолатга олиб боради. Лекин бу ердаги

﴿ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ﴾

(*ўлганингиздан кейин тирилтирдик*), деган гап яшин уларни аниқ ҳалок қилгани яъни, аниқ ўлдирганига қаринадир.

3 – Шунингдек, Аллоҳ уларга булутларни бўйсундириб берди. Булутлар уларнинг юришига қараб юрадиган, уларга қуёшдан соя бўлиб турадиган бўлди.

﴿وَوَهَبْنَا لَكُمْ الْأَمَانَ﴾

(*Ва булутни устингизга соябон қилдик*). Яна уларга икки хил ажойиб емишни нозил қилди.

﴿وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ الْمَنَّانَ وَالسَّلْوَى﴾

(*Ва сизларга осмондан ширинлик ва беданалар ёғдирдик*). Токи, улар Аллоҳ берган ризқдан тановул қилсинлар, берган неъматлари учун У Зотга шукр қилсинлар. Лекин улар бундай қилиш ўрнига бу неъматларга нонкўрлик қилдилар, шукр ўрнига куфрни қўйдилар. Шу билан жазога лойиқ бўлиб қолдилар. Бу жазо улар учун зарардир ва улар ўзлари ўшанга лойиқ бўлганлари ҳолда уни кўрадилар. Демак, зулм қилиш билан улар фақат ўзларига зарар қилдилар. Уларнинг зулмлари Аллоҳга ҳеч қандай зарар келтира олмайди. Аллоҳ Таолонинг

﴿وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

(*Бану Исроил*) *Бизга зулм қилмадилар, балки ўзларига зулм қилгувчи бўлдилар*), деган гапи мана шу маънода.

4 – Кейин улар ўзларига яна бир марта зулм қилдилар. Аллоҳнинг фармони бажариш ўрнига яъни, Аллоҳ уларга баён қилган қишлоққа кириб, ундаги емишлардан, хурмолардан бемалол, маза қилиб (رَعْدًا) ейиш ўрнига, шу қишлоқнинг эшигидан кираётиб миннатдорлик сифатида Аллоҳга сажда қилиш ва мағфират сўраш ўрнига мазах, масхара қилиб, ўзларига

айтилган сўзни ўзгартирдилар, шу билан ўзларига яна бир бор зулм қилдилар, фосиқлик қилдилар ва натижада Аллоҳ уларга аламли азобни татитди. Қишлоққа кириб, у ерда бемалол бўлиш ўша ерда яшашга ишорадир. Мана бу оятда ҳам худди шундай маъно бор:

﴿أَسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ﴾

– „*Мана шу шаҳарни (Байтул Муқаддасни) маскан тутингиз*“.

[7:161]

Кираётиб (حِطَّةً) дейиш, қишлоққа киришни муяссар айлашини, гуноҳларини кечиршини сўраб, Аллоҳга ёлвориш маъносини билдиради. Бу сўз Байтул Мақдиснинг (حِطَّةً) номли бир дарвозаси бўлиши ҳам мумкин.

Бухорий Абу Ҳурайра رضي الله عنهдан, у киши Пайғамбар ﷺдан ривоят қилишича Пайғамбар ﷺ шундай деганлар:

«قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةً، فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهُمْ فَبَدَّلُوا وَقَالُوا حِطَّةً حَبَّةً فِي شَعِيرَةٍ»

«Бану Исроилга эшикдан сажда қилган ҳолингларда кининглар ва ҳитта денглар, дейилди. Улар бостириб кириб бордилар ва айтилган сўзни ўзгартириб, ҳитта бу арпанинг бир дони, уруғи, дейишди».⁵³

⁽⁵³⁾ Бухорий: 3403, 4479, 4641.

Биринчи пора, биринчи қисм, тўртинчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿۱﴾ وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ
أُثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ كَلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا
تَعْتَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿۲﴾ وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ
لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلَهَا
قَالَ أَسْتَبْدِلُوكَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ أَهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ
مَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ
كَانُوا يَكْفُرُونَ بِغَايَتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بَغْيَ الْحَقِّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا
وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿۳﴾ إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصْرِيَّ وَالصَّدِيقِيَّ
مَنْ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿۴﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا ءَاتَيْنَاكُمْ
بِقُوَّةٍ وَادْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۵﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ
عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿۶﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ ءَاعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ
فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿۷﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً
لِّلْمُتَّقِينَ ﴿۸﴾ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْخَبُوا بَقْرَةَ قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا
هُزُؤًا قَالِ أَعُودُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿۹﴾ قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا
هِيَ قَالِ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانَ بَيْنَ ذَٰلِكَ فَافْعَلُوا مَا
تُؤْمَرُونَ ﴿۱۰﴾ قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالِ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ

صَفْرَاءَ فَاقِعَ لَوْنُهَا تَسْرُ النَّظِيرِ ۝ قَالَوا اَدْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ اِنَّ الْبَقْرَ
تَشَبَهَ عَلَيْنَا وَاِنَّا اِنْ شَاءَ اللهُ لَمُهْتَدُونَ ۝ قَالَ اِنَّهُ يَقُولُ اِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ
الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا ۝ قَالَوا اَلَكُنْ حِجَّتَ بِالْحَقِّ ۝ فَذَخَوْهَا
وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ۝ وَاِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادْرَأْتُمْ فِيهَا ۝ وَاللهُ مُخْرِجُ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ
۝ فُقُلْنَا اَضْرِبُوهُ بِعَعْضِهَا ۝ كَذٰلِكَ يُحْيِ اللهُ الْمَوْتٰى وَيُرِيكُمْ ءَايٰتِهٖ لَعَلَّكُمْ
تَعْقِلُونَ ۝ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوْبُكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذٰلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ اَوْ اَشَدُّ قَسْوَةً وَاِنَّ مِّنْ
الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْاَنْهٰرُ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا يَخْرُجُ مِنْهُ الْمَآءُ ۝ وَاِنَّ مِنْهَا لَمَا
يَسْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللهِ ۝ وَمَا اللهُ بِغَفِيْلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ۝

– „60. Эсланг (эй Бану Исроил), Мусо ўз қавми учун сув тилаганида: «Асойингни тошга ургин», дедик. Бас, ундан ўн икки чашма отилиб чиқди — ҳар бир қабилага (улар ўн икки уруғ эдилар) ўз суви маълум бўлди. «Аллоҳ берган ризқдан еб-ичинглар, ер юзида бузгунчилик жиноятларини қилманглар». 61. Эсланг: «Эй Мусо, бир ҳил таомга ҳеч қаноат қила олмаяпмиз. Парвардигорингга дуо қил, бизга ерда униб-ўсадиган сабзавотлардан, бодринг, саримсоқ, мош, пиёзга ўхшаган ўсимликлардан чиқариб берсин», деганингизда, у: «Яхши нарсани наст нарсага алмаштиришни истайсизларми? Қайси шаҳарга тушсангизлар сўраган нарсаларингиз турибди-ку?» — деди. (Ношукрликлари сабаб) уларга хорлик ва мискинлик ёзиб қўйилди ва Аллоҳнинг газабига дучор бўлдилар. Бунга сабаб уларнинг Аллоҳ оятларини инкор қилганлари ва Пайгамбарларни ноҳақ қатл қилганларидир. Бунга сабаб итоат қилмай тажовузкор бўлганларидир. 62. Албатта, имон келтирган зотлар, яҳудий бўлганлар, насронийлар ва собийлар — (улардан) қайсилари Аллоҳга, охират кунига ишонса ва яхши амаллар қилса, ўшаларга Парвардигорлари ҳузурда ажр бордир ва улар учун хавфу хатар, гам-андуҳ йўқдир. 63. Эсланг (эй Бану Исроил), Биз аҳду паймонингизни олгандик ва устингизда Тур тогини кўтариб туриб, «Келтирган нарсамизни (Тавротни) маҳкам ушланг ва ундаги бор нарсани ёдингизда тутинг — шояд тақво эгаларидан бўлсангиз», дегандик. 64. Кейин — ўша аҳду паймондан кейин юз ўғирдингиз. Агар сизларга Аллоҳнинг фазлу

карами бўлмаганда эди, зиён кўргувчилардан бўлиб қолар эдингиз. 65. Орангиздан шанба кунда ҳаддан ошган кимсаларни билдингиз. Бас, Биз уларга: «Бадбахт маймунларга айландингиз», дедик. 66. Биз бу уқубатни ўша вақт ва кейинги даврлар учун ибрат, тақволи кишилар учун мавъиза (насиҳат) қилдик. 67. Эсланг! Мусо ўз қаъмига: “Аллоҳ бир сизир сўйишларингни буюрди», деганида, улар: «Устимиздан куляпсанми?» — дедилар. (Мусо) деди: «Ундай жоҳиллардан бўлиб қолишдан Аллоҳ паноҳ беришини сўрайман». 68. Улар дедилар: «Парвардигорингга дуо қил, унинг қандайлигини баён қилсин». (Мусо) деди: «У Зотнинг айтишича, у қари ҳам, ёш гунажсин ҳам бўлмаган ўрта бир сизирдир. Энди фармонни адо этинглар». 69. Улар дедилар: «Парвардигорингга дуо қил. Унинг рангини баён қилсин». (Мусо) айтди: «У Зотнинг айтишича, у очиқ-малларанг сизир бўлиб, кўрганларнинг кўнгли чоғ бўлади». 70. Улар айтдилар: «Парвардигорингга дуо қил, унинг қандайлигини баён қилсин, бу мол бизга иштибоҳли бўлиб қолди. Инша Аллоҳ, энди йўлимизни топиб оламиз». 71. (Мусо) айтди: «У Зотнинг айтишича, у шундай сизирки, хор бўлиб ер ҳайдамайди, у билан (сув ташиб) экин суғормайдилар, айбу нуқсонсиз, унда ўз рангидан бошиқа ранг-бўёқ ҳам йўқ». Улар: «Энди ҳақиқатни айтдинг», дедилар-да, узоқ машаққатлар чекиб (ўша айтилган сифатларга эга бўлган сизирни топиб) сўйдилар. 72—73. Эсланг (эй Бану Исроил), бир жонни ўлдириб кўйиб, унинг қотили ким экани ҳақида жанжаллашиб қолганингизда — ҳолбуки, Аллоҳ яширган нарсаларингизни юзага чиқаргувчидир — «уни (мақтулни) сўйилган сизирнинг бир бўлаги билан уринглар», дегандик. Аллоҳ ўликларни шу тариқа тирилтиради ва сизларга фикр қилишингиз учун ўз оятларини кўрсатади. 74. Сўнгра — шундай мўъжизаларни кўргандан кейин ҳам дилларингиз қотди. Бас, у диллар тош кабидир ёки ундан-да қаттиқроқдир. Зеро, шундай тошлар борки, улардан дарёлар отилиб чиқади, яна шундайлари борки, ёрилиб, ичидан сув чиқади, яна шундайлари ҳам борки, Аллоҳдан кўрққанидан настга қулайди. Аллоҳ қилаётган амалларингдан гофил эмасдир. “. [2:60-74]

Тафсир:

﴿وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ لِقَوْمِهِ فُقُلْنَا أَضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ ۖ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ
 اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا ۖ قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرِبَهُمْ ۖ كَلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا
 تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾﴾

– „60. Эсланг (эй Бану Исроил), Мусо ўз қавми учун сув тилаганида: «Асоингни тошга ургин», дедик. Бас, ундан ўн икки чашма отилиб чиқди — ҳар бир қабилага (улар ўн икки уруғ эдилар) ўз суви маълум бўлди. “Аллоҳ берган ризқдан еб-ичинглар, ер юзида бузғунчилик жиноятларини қилманглар» “.

[2:60]
 Аллоҳ Таоло Бану Исроилга уларга берган неъматларини эслатяпти. Гўё уларга, Мусонинг сув сўраган пайтини эсланглар, дейиляпти. Бу ерда Аллоҳ Таоло баён қиляптики, Мусо ﷺнинг қавми ташна бўлишган эди, Мусо ﷺ уларга сув беришини сўраб, Аллоҳга дуо қилди. Шунда Аллоҳ унга асоингни тошга ур, деб ваҳи қилди. Мусо ﷺ шундай қилган эди, тошдан ўн иккита булоқ оқди. Яҳудларнинг уруғлари ҳам ўн иккита эди. Ҳар бир уруққа биттадан булоқ тегди. Уларнинг бедана ва ширинликлардан ейиши, булоқларнинг сувидан ичишлари Аллоҳнинг уларга берган неъматларидир. Токи, улар бу ризқлар учун Аллоҳга шукр қилсинлар, ҳадларидан ошмасинлар, ер юзида бузғунчилик қилмасинлар.

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ
 الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِيهَا وَبَصَلِهَا ۗ قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ
 أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ ۗ اهْبُطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ ۗ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ
 وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ۗ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ
 وَيَقْتُلُونَ ۗ الَّذِينَ بَغَرُوا الْحَقَّ ۗ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾﴾

– „61. Эсланг: «Эй Мусо, бир хил таомга ҳеч қаноат қила олмаяпмиз. Парвардигорингга дуо қил, бизга ерда униб-ўсадиган сабзавотлардан, бодринг, саримсоқ, мош, пиёзга ўхшаган ўсимликлардан чиқариб берсин», деганингизда, у: «Яхши нарсани

паст нарсага алмаштиришни истайсизларми? Қайси шаҳарга тушсангизлар сўраган нарсаларингиз турибди-ку?» — деди. (Ношукрликлари сабаб) уларга хорлик ва мискинлик ёзиб қўйилди ва Аллоҳнинг азабига дучор бўлдилар. Бунга сабаб уларнинг Аллоҳ оятларини инкор қилганлари ва Пайгамбарларни ноҳақ қатл қилганларидир. Бунга сабаб итоат қилмай тажовузкор бўлганларидир. [2:61]

Бу муборак оятдан қуйидагилар англашилади:

1 – Мусо عليه السلامнинг қавми Аллоҳ нозил қилган бедана ва ширинликдан иборат бўлган таомнинг ўзи билангина давом этишни ёқтиришмади. Мусо عليه السلامга ердан униб чиқадиган бодринг, саримсоқ, мош, пиёзга ўхшаган ўсимликлардан чиқариб беришини Аллоҳдан сўра, дейишди. Улар бу нарсаларни Мисрда саҳрога чиқмасларидан олдин ер эдилар. Оятдаги (فُومَهَا) сўзи Ибн Аббос тафсирига кўра, буғдой маъносини англатади. (Бу сўзнинг саримсоқпиёз, деган маъноси ҳам бор).

Юқорида биз ёқтиришмади, деган гапни айтдик. Чунки

﴿لَنْ نَّصْبِرَ﴾

(*ҳеч қаноат қила олмаяпмиз*) сўзи шунга далолат қилади. Аслида сабр нафсни тийишдир, озга қаноат қилдиришдир. Шунинг учун ҳам Мусо عليه السلام уларнинг бу ишларини инкор қилиб, яхши нарсага ёмон нарсани алмаштириб юборасизларми, деди. Дарҳақиқат улар сўраётган таом ширинлик ва беданадан кўра қадри ҳам, нархи ҳам арзонроқ нарсалар эди. Тил қоидаларига кўра алмаштириш маъносини англатувчи гапдаги бо ҳарфи олинадиган эмас, бериладиган нарсага қўшилади.

﴿أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ﴾

(*Яхши нарсани паст нарсага алмаштиришни истайсизларми?*). Бу ерда юксак нарсани бериб, унинг эвазига паст нарса талаб қилинаётганида ҳеч қандай шубҳа йўқ.

2 – Мусо عليه السلام улар сўраган нарсаларни беришини сўраб, оламлар Парвардигорига дуо қилди. Аллоҳ унинг дуосини ижобат қилиб, уларга сўраган нарсаларини берди.

﴿أَهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ﴾

(*Қайси шаҳарга тушсангизлар сўраган нарсаларингиз турибди-ку?*). Яъни, бирор шаҳарга тушинглар, чунки сизлар истаётган нарсалар саҳрода бўлмайдди, улар шаҳар ва қишлоқларда бўлади.

(مِصْرًا) сўзи накра бўлиб, арабчалаштирилгандир. Шунинг учун қандайдир бир шаҳар маъносини англатади. Аслида эса Миср сўзи маълум ва машҳур юртнинг номи. Бу сўз хусусидаги рожиҳ гап шуки, у гоёри мунсарифдир, яъни, сарфга солинмайдиган сўздир. Мана бу оятлар шу фикрнинг далилларидир.

﴿وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ﴾

– „Уни Мисрдан сотиб олган айтдики“ . [12:21]

﴿ادْخُلُوا مِصْرَ إِن شَاءَ اللَّهُ ءَامِنِينَ﴾

– „Иниша Аллоҳ, Мисрға тинч-омон киринглар“ . [12:99]

﴿أَلَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ﴾

– „Миср подшоҳлиги менинг (мулким) эмасми?!“ . [43:51]

﴿أَنْ تَبَوَّءَا لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا﴾

– „Қавмларингиз учун Мисрда уйлар тайёрланглар“ . [10:87]

Лекин унинг мана бу ояти каримада (مِصْرًا) накра бўлиб келишидан ўша машҳур Миср маъносини англатмайди, деган маъно чиқмайди. Аллоҳ уни накра келтиряпти. Яъни, қайсидир бир шаҳар маъносида келяпти. Лекин у ўша машҳур Миср бўлиши ҳам, бошқа бўлиши ҳам мумкин.

(اهبطوا) сўзи гарчи тушиш маъносини англатса-да, лекин бу ерда афзал ердан ночор ерга тушиш эканига ишора бор.

3 – Шундан кейин Аллоҳ уларни жазолади. Уларни хорлик ва бечораликка гирифтор қилди. (ضربت) яъни, уларнинг устига хорлик ва мискинлик чодир қурилди. Ташқи кўринишлар ҳар қанча бошқача бўлиб кўринмасин, энди улар учун барибир азизлик йўқ.

﴿ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا تَقِفُوا إِلَّا نَحْبَلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ﴾

– „Агар Аллоҳнинг ва одамларнинг (яъни мусулмонларнинг) аҳди паноҳида бўлмасалар, албатта уларга қаерда бўлмасинлар, хорзорлик битиб қўйилди“ . [3:112]

Яъни, уларнинг азизлиги Мусо ﷺ билан бирга бўлган мўминларга ўхшаб Аллоҳ билан бирга бўлганларидагина намоён бўлади.

﴿حَبْلٍ مِّنَ اللَّهِ﴾

Ёки бошқа халқларга таянган пайтларидагина азиз бўладилар.

﴿وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ﴾

Худди шу нарсани яъни, бошқа давлатларга боғланиш, уларнинг кучлари ва озуқаларига таяниш ҳолатларини ҳозирда биз кўриб турибмиз.

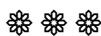
Шунингдек уларнинг устига мискинлик чодир қурилди. Мискинлик бу муҳтожлик, ночорликдир. Бу ҳам уларнинг доимий белгиларидан биридир. Улар мудом ёрдамга, кимнингдир саховатига муҳтож бўладилар. Уларнинг бошқалар молига муҳтожлиги маълум ва машҳурдир.

Кейин Аллоҳ улардан ғазабланди ва улар шу ғазаб билан қайтдилар. Гўё Аллоҳнинг ғзаби уларнинг устида тургандек. Қаерга борсалар, ўша ерга уларнинг елкасида борадигандек. Ҳа, улар қаерга бормасинлар, Аллоҳнинг ғзабини кўтариб юришарди.

Мана шуларнинг ҳаммаси Аллоҳнинг оятларига ва неъматларига куфр келтирганлари, Закариё ва Яҳё каби пайғамбарлар ﷺ ларни ўлдирганлари, Аллоҳнинг ҳадларига риоя қилмаганлари, У Зотнинг буйруғини бажармаганлари туфайли юз берди.

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ﴾

Бу ердаги (ـ) сабабни билдириб келяпти. Яъни, ўша ишлар туфайли...

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصْرَى وَالصَّدِيقِينَ مَن ءَامَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

– „62. Албатта, имон келтирган зотлар, яҳудий бўлганлар, насронийлар ва собийлар — (улардан) қайсилари Аллоҳга, охираат кунига ишонса ва яхши амаллар қилса, ўшаларга Парвардигорлари

хузурида ажр бордир ва улар учун хавфу хатар, гам-андух йўқдир “.
[2:62]

Бу муборак оят ҳақида тадаббур қилган одам унинг Аллоҳнинг каломи эканини, Пайғамбар ﷺ га берилган буюк муъжиза эканини тўла идрок қилгани ҳолда хушу билан Аллоҳга эгилади. Бу оят Аллоҳ томонидан турли динлардаги бутун башариятга шарт қўйиш тарзида берилган бир ваъдани баён қилди. (فَلَهُمْ) яъни, агар улар шартни бажарсалар, ўшанга яраша жавоб ҳам бўлади. Мана шундай буюк ҳақиқат бир неча сўзлардан тузилган қисқагина жумлада ўз ифодасини топган.

﴿الَّذِينَ آمَنُوا﴾

(Имон келтирган зотлар). Бу ибора Исломдаги имоннинг ақидавий маъносини ўз ичига олади. У Ислом ақидасини қатъий тасдиқ этишдир. Шунингдек, у Одам ﷺ дан тортиб то пайғамбарлар хотами Муҳаммад ﷺ га қадар бўлган ҳамма замону ҳамма макондаги пайғамбарлар олиб келган ҳақиқатга имон келтирганларни ўз ичига олади.

﴿الَّذِينَ هَادُوا﴾

(Яҳудий бўлганлар). Бу ибора яҳудийлик вужудга келгандан тортиб то Аллоҳ ер юзини ва ундаги нарсаларни Ўзига олгунига қадар ўтган вақт мобайнида мана шу яҳудийлик динига мансуб бўлганларни ўз ичига олади.

(النَّصْرَىٰ насронийлар). бу ибора насронийлик бошланганидан тугагунига қадар ўтган вақт мобайнида шу насронийликка мансуб бўлганларни ўз ичига олади.

(الصَّابِغِينَ собиийлар).⁵⁴ Агар бу сўзни (الصُّبُوءَة) сўзидан олинган десак, у ҳолда бу сўз динсизлар маъносини англатади. (الصُّبُوءَة) сўзи ҳақиқатдан юз ўгириш маъносидадир. Агар уни (صَبًا) сўзидан олинган десак, у ҳолда бу сўз ўз динидан чиққанлар маъносини англатади. Юлдузнинг чиқишини ифодалашда ҳам шу сўз ишлатилган. Фалончи фалон жойга чиқди, дейилганда ҳам шу сўз қўлланган. Демак, (الصَّابِغِينَ) сўзи ё динсизлар ё динидан

⁽⁵⁴⁾ Бу ерда собиа номи билан исмланган тоифа ва тоифалар ҳақида ривоятлар бор. Лекин уларда суянса бўладиган саҳиҳ нассни кўрмадим. Шунинг учун лугатда келган маддулини олдим.

бошқа динга ўтганлар ёки динидан динсизликка ўтганлар, деган маъноларни англатади. Шунга кўра

﴿إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّٰئِرِينَ وَالصَّٰبِغِينَ﴾

(албатта, имон келтирган зотлар, яхудий бўлганлар, насронийлар ва собиийлар) ибораси турли динлардаги бутун башариятни ўз ичига олади. Шу ерда қуйидагилар англашилади:

1 – Оят умумийликни ифодалайди. (الَّذِينَ) бу ҳам умумийликни ифодаловчи сийға. (الصَّابِغِينَ) алиф лом кирган бу сўзлар ҳам умумийликни ифодалайди. Уларнинг умумийликни ифодалашлари айтиб ўтганимиздек бутун башариятни ўз ичига олишидир.

2 – Бу муборак оят Аллоҳ Таоло олдинги оятда яҳудларга қотилликлари, кофирликлари ва осийликлари учун қаттиқ жазо ҳақидаги ваъдани баён қилганидан кейин келяпти. Гўё ўша яҳудлар, бизнинг авлоду ажодимиздан ҳам Исломга кириб яхши бўлганлари, савоб олганлари ҳам бўлиши мумкинми, деб сўрамоқдалару бу оят уларнинг шу саволларига жавоб бўлаётгандек. Яъни, Аллоҳ бу муборак оятда баён қиляптики, яҳудлар бўладими, оятда айтилган бошқалар бўладими, агар Аллоҳ шарт тарзида айтган ўша яхшиликни қилган одам савобга эришади.

3 –

﴿مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ

عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

(Улардан) қайсилари Аллоҳга, охират кунига ишонса ва яхши амаллар қилса, ўшаларга Парвардигорлари ҳузурида ажр бордир ва улар учун хавфу хатар, гам-андух йўқдир). Имон келтирганлар ўз имонларида барқарор туриб, яхши амалларни қилсалар, яҳудлар, насролар, собиинлар ҳам Аллоҳга, охират кунига имон келтириб, яхши амалларни қилсалар, бир сўз билан айтганда Аллоҳ қўйган шартларни бажарсалар

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

(ўшаларга Парвардигорлари ҳузурида ажр бордир ва улар учун хавфу хатар, гам-андух йўқдир).

4 – (صَلِحًا) сўзи накра келяпти. Накра бир турдаги бир нечаликни билдиради. Агар алиф лом артикли қўшилган ва кўплик сийғасида келганида Ислом олиб келган ҳамма яхшиликлар учун умумий бўларди.⁵⁵

Бу гап Исломдан олдин имон келтириб, яхши амаллар қилган кишиларни ҳам ўз ичига олади. Масалан, Нуҳ عليه السلامга имон келтириб, у киши олиб келган шариатга амал қилган кишини. У кишидан кейинги пайғамбарларнинг кўрсатмаларига амал қилганлар учун ҳам Парвардигорлари ҳузурида савоб бор, улар учун ҳеч қандай хавф йўқ ва улар хафа ҳам бўлмайдилар. Агар бу ердаги савобнинг, ажрнинг шарти Исломда кўрсатилган яхши амалларни қилиш бўлганида олдинги пайғамбарларга имон келтирганлар бу ваъдадан сиртга чиқиб кетган бўлардилар. Лекин ўша ўтмишдаги ўз пайғамбарига имон келтириб, яхши амаллар қилганлар учун ҳам Аллоҳнинг ажру савоб бериш ва уларга хавф бўлмаслиги ҳамда улар хафа бўлмасликлари ҳақидаги ваъдаси бор. Пайғамбар عليه السلام Салмон Форсийга у мусулмон бўлишидан олдин дўст бўлган руҳонийлар ҳақида шундай дейдилар:

«مَنْ مَاتَ عَلَى دِينِ عَيْسَى قَبْلَ أَنْ يَسْمَعَ بِي فَهُوَ عَلَى خَيْرٍ وَمَنْ سَمِعَ بِي وَلَمْ يُؤْمِنْ فَقَدْ هَلَكَ»

«Кимки мен ҳақимда эшитмай туриб, Исо عليه السلامнинг динида ўлса, у яхшилик устидадир. Кимки мен ҳақимда эшитиб туриб, менга имон келтирмаса, унинг ҳалокатга учраши аниқдир».⁵⁶

5 –

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

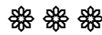
(Улар учун хавфу хатар, зам-андух йўқдир). Юқоридаги оятда ҳам худди шу гап келган.

(55) Пайғамбар عليه السلام فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥٦﴾ *Бас, албатта ҳар бир оғирлик-машаққат билан бирга бир энгиллик ҳам бордир. Албатта ҳар бир оғирлик-машаққат билан бирга бир энгиллик ҳам бордир*) оятини ўқиб ва энгиллик сўзи накра келаётгани, оғирлик сўзи эса маърифа бўлиб келаётганини эътиборга олиб, битта оғирлик икки энгилликдан устун келолмайди, деганлар. Яъни, тақрорланиб келаётган накра сўз олдинги сўзнинг айнан ўзи бўлмайди. Тақрорланиб келаётган маърифа эса олдинги маърифа сўзнинг айнан ўзи бўлади. Масалан киши келди, киши келди, иборасидаги киши сўзини маърифа қилсак, битта киши келгани, накра қилганимизда эса иккита киши келгани англашилади.

(56) Тафсири Табарий: 1/323. Дуррул мансур: 1/74.

﴿فَلَا حَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

(Улар учун хавфу хатар, гам-андух йўқдир) яъни, уларга келажакда бўладиган ишлардан хавф йўқ ва улар ўтиб кетган ишларига хафа бўлмайди. Демак, бу ердаги маъно мана бундай бўлади: Улар учун қиёмат кунининг даҳшатларидан хавф йўқ ва улар охиратда Аллоҳ улар учун тайёрлаб қўйган савобни, туганмас, ўзгармас неъматни кўриб, бу дунёда қолиб кетган нарсалари учун хафа бўлмайдилар.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ ﴿٦٤﴾ وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَعَلَّتْهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾﴾

– „63. Эсланг (эй Бану Исроил), Биз аҳду паймонингизни олгандик ва устингизда Тур тогини кўтариб туриб, «Келтирган нарсамизни (Тавротни) маҳкам ушланг ва ундаги бор нарсани ёдингизда тутинг — шояд тақво эгаларидан бўлсангиз», дегандик. 64. Кейин — ўша аҳду паймондан кейин юз ўғирдингиз. Агар сизларга Аллоҳнинг фазлу карами бўлмаганда эди, зиён кўргувчилардан бўлиб қолар эдингиз. 65. Орангиздан шанба кунда ҳаддан ошган кимсаларни билдингиз. Бас, Биз уларга: «Бадбахт маймунларга айланингиз», дедик. 66. Биз бу уқубатни ўша вақт ва кейинги даврлар учун ибрат, тақволи кишилар учун мавъиза (насиҳат) қилдик“.

[2:63-66]

Бу оятлардан қуйидагилар англашилади:

1 – Аллоҳ Таоло яҳудларга улардан аҳду паймон олганини эслатяпти.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِأَلْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ
تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٦٧﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ

دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِّنْ دَيْرِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنْتُمْ
 هَتَّؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِّنْ دَيْرِهِمْ تَنْظَهُرُونَ عَلَيْهِمْ
 بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسْرَىٰ تَفْندُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ
 أَفْتُؤْمِنُونَ بَعْضِ الْكُتُبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضِهَا فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِّنْكُمْ
 إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ
 عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾

– „**«Фақат Аллоҳгагина ибодат қиласизлар, ота-она, қариндош-уруғ, етим ва мискинларга яхшилик қиласизлар. Кишиларга чиройли сўзлар сўзлангиз ва намозни тўқис адо қилинг, закотни беринг», деб Бану Исроилдан аҳду паймон олганимизни эсланглар. Кейин эса (эй Бану Исроил) озгина кишидан ташқари ҳаммангиз юз ўзирган ҳолда кетдингиз. 84. Эсланг, «бир-бирингизнинг қонингизни тўкмайсиз, бир-бировларингизни диёрларингиздан ҳайдамайсиз», деб аҳду паймонингизни олгандик, сўнгра (Ислому келган даврда) ўзингиз гувоҳ бўлганингиз ҳолда бунга иқрор бўлгандингиз. 85. Кейин эса сизларнинг ўзингиз бир-бирингизни ўлдирмоқдасиз, ўз тоифангиздан бўлган бир гуруҳни диёрларидан ҳайдаб, уларнинг устида гуноҳ ва зулм билан бир-бирингизга ҳамкорлик қилмоқдасиз. Агар улар сизларга асир ҳолда келишса, товон тўлаб қутқариб ҳам оласиз. Ҳолбуки, уларни ҳайдаш сизларга ҳаром қилинган эди. Ё китобнинг (Тавротнинг) бир қисмига ишониб, бир қисмини инкор қиласизми? Ораларингдан ким бу ишни қилса, унинг жазоси бу дунёда расво бўлиши, қиёмат кунинда эса қаттиқ азобга дучор қилинадилар. Аллоҳ қилаётган ишларингдан гофил эмасдир**“.

[2:83-85]

2 – Улар Аллоҳга берган аҳду паймонларини бажаришмагач, Аллоҳ қўрқитиш учун уларнинг устига Тур тоғини худди булутдек кўтарди. Токи, улар имонга келсинлар, Аллоҳ уларга берган Тавротни, ундаги фармону тақиқларни маҳкам ушласинлар, яъни уларга қаттиқ амал қилсинлар ва шу билан Аллоҳдан тақво қилувчиларга айлансинлар. Акс ҳолда Аллоҳ Тур тоғини уларнинг устига ташлаб юборади. Бас, улар шунга иқрор бўлдилар ва имон келтирдилар.

Турни уларнинг устига кўтариш улардан олинган аҳду паймонни бузганларидан кейин бўлди. Аллоҳ Таолонинг бошқа бир оятдаги гапидан шу маъно англашилади.

﴿وَرَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِثْقَالِ ذَرَّةٍ﴾

– „**Аҳдни бузганлари сабабли устларига Тур тоғини кўтардик**“. [4:154]

Яъни, уларнинг ўз аҳду паймонларини бузганлари сабабли.

3 – Лекин улар яна қайтадан Аллоҳга берган аҳдларини бажаришдан бош тортдилар. Шу ерда Аллоҳ уларга шу ишни қилган уларнинг салафларига ато этган яна бир неъматини, Ўзининг уларга нисбатан фазлу марҳаматли, раҳмли бўлганини эслатяпти. Негаки, Аллоҳ улар аҳдларини бузиб, устларига Тур кўтарилганидан кейин ҳам уларнинг тавбаларини қабул қилди. Агар Аллоҳнинг раҳмати ва уларнинг тавбаларини қабул қилиши бўлмаганида уларнинг зиён кўргувчилардан бўлиб қолишлари аниқ эди.

4 – Кейин Аллоҳ уларга шанба кунда қилган тажовузкорликларини эслатяпти. Яъни, улар шанба кунда Аллоҳнинг ҳудудларига тажовуз қилгандилар. Аллоҳ уларга шанба кунда ов қилишни ҳаром қилганди. Кейин худди шу кунда овладиган балиқларни кўпайтириб қўйиш билан уларни синади. Шунда улар найранг ишлатдилар. Сув ичида бир чуқурча очиш ёки бошқа бирор восита билан балиқларни якшанбагача ушлаб туришди ва якшанба куни бориб, уларни олишди.

﴿إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا وَيَوْمَ لَا يَسْتَوْنَ لَا تَأْتِيهِمْ﴾

– „**Ўшанда, шанбалик қилган (яъни балиқ овламаган) кунларида балиқлар (сув юзида) очик келар эди, шанбалик қилмаган кунларида (яъни шанбадан бошқа кунларда) эса келмас эди**“. [7:163] Шунинг оқибатида Аллоҳ уларни жазолади. Уларни маймунларга айлантириб қўйди. Уларни (حَسِيعِينَ) қилди. Яъни, уларни эзгуликдан узоқ, хор, ҳақир одамларга айлантирди.

5 – Мана шу ҳайвонга айлантириш (نَكَالًا) яъни, уларнинг қилмишларига, Аллоҳнинг ҳудудларига тажовуз қилганликларига яраша жазо бўлди. Бу жазо ҳам қилиб бўлинган иш учун

﴿لَمَّا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا﴾

(**ўша вақт ва кейинги даврлар учун**) ва ҳам энди қилинадиган иш учундир. Шунингдек, энди қилинадиган иш учун жазо тайинлаш

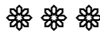
насиҳат ва ибрат маъноларини англатади. Яъни, шундай ишларни қайта қила кўрманглар, токи, сизларга ҳам ўша жазо (ҳайвонга айлантириш жазоси) қўлланиб қолмасин. Бу нарса Аллоҳ Таолонинг мана бу гапига ўхшайди:

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ﴾

– „Сизлар учун қасосда ҳаёт бор“ [2:179]

Яъни, қасос жазоси бошқаларнинг тирик қолишларига олиб боради. Чунки бу жазони ҳис этган одам қотилликдан тийилади. Бу ерда ҳам худди шундай. Ҳайвонга айлантириш жазосини олиб қолиши мумкинлигини ҳис этган киши бу жиноятни қилмайди. Шунинг учун у бундан ибрат олиб, насиҳатланиб, ҳудудларга тажовуз қилмайди ва оқибатда ҳайвонга айлантирилиш жазосини олмайди. Энди қилинадиган иш учун жазолаш мажозий маънодадир. Яъни, кейинги ишларда шундан ибратланиш, насиҳатланишдир. Бу ерда бир муносабат, сабабият ҳам бор. Чунки насиҳатланиш ва ибратланиш ўша ҳайвонга айлантириш сабабли юзага келади.

Кейин Аллоҳ Таоло бу жазода кейинги яҳудийлар учунгина эмас, балки ҳар бир тақводор киши учун бир насиҳат борлигини баён қилади.

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْخَبُوا بَقْرَةَ ٱ قَالَوٓا۟ أَتَتَّخِذُنَا هُرُوقًا ۗ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٧٧﴾ قَالَوٓا۟ آدَعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ ۚ قَالَ إِنَّهُ يُقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ ۖ لَا فَرِيسٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانُ بَيْنَ ذَلِكَ ۖ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمُرُونَ ﴿٧٨﴾ قَالَوٓا۟ آدَعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا لَوْثُهَا ۚ قَالَ إِنَّهُ يُقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقْعُ لَوْثُهَا تَسْرُ النَّظِيرِينَ ﴿٧٩﴾ قَالَوٓا۟ آدَعُ لَنَا رَبِّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ ۖ إِنَّ الْبَقْرَ تَشْبَهُ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿٨٠﴾ قَالَ إِنَّهُ يُقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ ۖ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرثَ مُسَلِّمَةٌ ۖ لَا شِيَةَ فِيهَا ۗ قَالَوٓا۟ الْفَنَنِ جِئْتَ بِالْحَقِّ ۗ فَذَخَّوْهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿٨١﴾ وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادْرَأْتُمْ فِيهَا ۗ وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٨٢﴾ فَقَلْنَا أضرِبُوهُ

بِعِضِّهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْفَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٧٧﴾

– „67. Эсланг! Мусо ўз қавмига: “Аллоҳ бир сигир сўйишларингни буюрди», деганида, улар: «Устимиздан қуляпсанми?» — дедилар. (Мусо) деди: «Ундай жоҳиллардан бўлиб қолишдан Аллоҳ паноҳ беришини сўрайман». 68. Улар дедилар: «Парвардигорингга дуо қил, унинг қандайлигини баён қилсин». (Мусо) деди: «У Зотнинг айтишича, у қари ҳам, ёш гунажин ҳам бўлмаган ўрта бир сигирдир. Энди фармонни адо этинглар». 69. Улар дедилар: «Парвардигорингга дуо қил. Унинг рангини баён қилсин». (Мусо) айтди: «У Зотнинг айтишича, у очиқ-малларанг сигир бўлиб, кўрганларнинг кўнгли чоғ бўлади». 70. Улар айтдилар: «Парвардигорингга дуо қил, унинг қандайлигини баён қилсин, бу мол бизга иштибоҳли бўлиб қолди. Инша Аллоҳ, энди йўлимизни топиб оламиз». 71. (Мусо) айтди: «У Зотнинг айтишича, у шундай сигирки, хор бўлиб ер ҳайдамайди, у билан (сув ташиб) экин сугормайдилар, айбу нуқсонсиз, унда ўз рангидан бошқа ранг-бўёқ ҳам йўқ». Улар: «Энди ҳақиқатни айтдинг», дедилар-да, узоқ машаққатлар чекиб (ўша айтилган сифатларга эга бўлган сигирни топиб) сўйдилар. 72—73. Эсланг (эй Бану Исроил), бир жонни ўлдириб қўйиб, унинг қотили ким экани ҳақида жанжаллашиб қолганингизда — ҳолбуки, Аллоҳ яширган нарсаларингизни юзага чиқаргувчидир — «уни (мақтулни) сўйилган сигирнинг бир бўлаги билан уринглар», дегандик. Аллоҳ ўликларни шу тариқа тирилтиради ва сизларга фикр қилишингиз учун ўз оятларини кўрсатади. 74. Сўнгра — шундай мўъжизаларни кўргандан кейин ҳам дилларингиз қотди. Бас, у диллар тош кабидир ёки ундан-да қаттиқроқдир. Зеро, шундай тошлар борки, улардан дарёлар отилиб чиқади, яна шундайлари борки, ёрилиб, ичидан сув чиқади, яна шундайлари ҳам борки, Аллоҳдан қўрқанидан настга қулайди. Аллоҳ қилаётган амалларингдан зофил эмасдир. “. [2:67-74]

Бу оятлардан қуйидагилар англашилади:

1 – Бу ерда тақдим ва таъхир (олдга қўйиш ва ортга қўйиш) қондаси ишлатилган. Оятлардан кўринишича, кимдир ўлдирилган ва унинг қотили номаълум бўлиб қолган. Аллоҳ уларга бир сигир сўйиб, унинг қайсидир бир қисми билан ўлган кишини уришни буюради ва шунда у тирилиб, ўзининг қотилини айтиб беришини баён қилади. Лекин оятлар сигирни сўйиш мавзусидан бошланади.

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْخَبُوا بَقَرَةً﴾

(Аллоҳ бир сигир сўйишларингни буюрди). Бу мавзу тўла айтилиб бўлганидан кейин Аллоҳ Таоло кейинги ишларни зикр қилади.

﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُم فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿۸۱﴾ فَقُلْنَا أَصْرَبُوهُ

بِبَعْضِهَا﴾

(Эсланг (эй Бану Исроил), бир жонни ўлдириб қўйиб, унинг қотили ким экани ҳақида жанжаллашиб қолганингизда — ҳолбуки, Аллоҳ яширган нарсаларингизни юзага чиқаргувчидир — «уни (мақтулни) сўйилган сигирнинг бир бўлагини билан уринглар», дегандик). Бу қоида Аллоҳнинг китобида шунчаки ишлатилмайди, балки бир мақсадда қўлланади. Қуръон араб тилида нозил бўлган. Араб сўз усталари тақдим ва таъхир қондасини маълум бир мақсадда қўллаганлар. Бу ердаги ишни тадаббур қиладиган бўлсак, унинг остида икки мақсад борлигини англаймиз:

а) Қиссининг сигирни сўйишдан бошланганлигига сабаб Аллоҳнинг буйруғини бажаришни пайсалга солишнинг, уни бажармаслик учун ҳадеб изоҳ сўрайвериш, кераксиз саволларни беравериш каби баҳоналар ахтаришнинг зарарлигини кўрсатишдир. Шу билан бирга ҳадеб баҳона қидираверадиганлар ва кераксиз савол бераверадиганларга Аллоҳ ишни баттар оғирлаштириб юборишини тушунтириб қўйишдир.

﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِن تُبَدَّ لَكُمْ فَسْأَلُكُمْ﴾

– „Эй мўминлар (Аллоҳ сизлардан кечиб юборган), очилганда сизларни хафа қиладиган нарсалар ҳақида сўраманглар!“ [5:101]

Бу ердаги гап Аллоҳнинг динига кирган ҳаммага тегишлидир. Яъни, ҳар бир замон ва ҳар бир макондаги мусулмон Аллоҳнинг буйруғини ҳеч қандай баҳона изламасдан бажариши лозим. Бу иш шу қадар эътиборли бўлгани учун ҳам бу сура Бақара сураси, деб номланган бўлиши мумкин.

б) Иккинчи мақсад бир мавзун икки мавзудек қилиб кўрсатишдир. Агар бу ерда тақдим ва таъхир қондаси қўлланмасдан олдин ўша кимнингдир ўлдирилгани, ундан кейин эса сигирни сўйишга буюриш мавзуси айтилганда қисса битта мавзу бўлиб, ўқувчи уни оддийгина (қотилни топиш учун сигир сўйилибди) маъносида тушуниб қўя қоларди.

Бу ерда эса у худди икки қиссадек, икки насиҳатдек турибди:

Биринчидан: Буйруқни пайсалга солмасдан, баҳона изламасдан бажариш;

Иккинчидан: Умуман олганда Аллоҳ Таолонинг ўликни тирилтиришга ҳам, қотилни аниқлаб беришга ҳам қодирлиги.

﴿فَقُلْنَا أَضْرِبُوهُ بَعْضَهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَىٰ وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ ۗ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

(«Уни (мақтулни) сўйилган сигирнинг бир бўлаги билан уринлар», дегандик. Аллоҳ ўликларни шу тариқа тирилтиради ва сизларга фикр қилишингиз учун ўз оятларини кўрсатади).

Бу мавзунинг таъхир этилиши уни гўё янги бир мавзудек кўрсатиб турибди.

2 – Мусо ﷺ улардан Парвардигорларининг буйруғини бажаришларини, яъни, сигирни сўйишларини талаб қилди. Агар улар тўғри келган бир сигирни дарҳол сўйганларида буйруқни осонгина бажарган бўлардилар. «Агар улар ўзлари истаган бир сигирни сўйганларида шу ишлари ўрин ўтган бўларди. Лекин улар ўзларига ўзлари ишни оғирлаштириб олишди. Шундан кейин Аллоҳ ҳам уларга ишни оғирлаштирди».⁵⁷ Лекин улар бунинг ўрнига иккиландилар, ишни пайсалга солиш учун баҳоналар қидирдилар. Шундан кейин Аллоҳ ҳам уларга ишни қийинлаштирди. Улар сигирнинг белгиларини сўраб, қанчалик ортиқча саволлар берсалар, Аллоҳ ишни шунчалик оғирлаштирди. Охири бориб савол сўрашга ўрин қолмаган пайтда янги белгиларга эга бўлган сигир уларга жуда қимматга тушди. Уларга Мусо ﷺ дастлаб

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْخُوا بَقَرَةً﴾

(Аллоҳ бир сигир сўйишларингни буюрди), деганди. Яъни, қандай бўлишидан қатъий назар, бир сигирни. Унинг тафсилотини, қандай бўлиши кераклигини сўрашганида Аллоҳ Таоло

﴿إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ﴾

(57) Тафсири Табарий: 1 / 374.

(*у қари ҳам, ёш гунажин ҳам бўлмаган ўрта бир сигирдир*), деди. Яъни, у на ёш ва на қари бўлиши керак. Оятдаги (فَارِضٌ) сўзи ёши ўтиб қолган, қариб қолган маъноларини англатади. (بَكْرٌ) сўзи эса кичкина маъносида. (عَوَانٌ) сўзи ўрта маъносини билдиради. Яъни, у ёш ҳам, қари ҳам эмас, ўрта ёшли бўлсин. Шундай қилиб, улар ўзларига ўзлари ишни оғирлаштириб олишди. Олдин қандай бўлишидан қатъий назар, умуман бир сигир бўлса, энди ёш ҳам, қари ҳам бўлмаган ўрта ёшли сигир бўлиши керак бўлиб қолди.

Лекин шунда ҳам уларнинг кўзлари очилмади. Мана шу айтилган сигирни қидириш ўрнига унинг қандайлигини яна баттар суриштирдилар. Шундан кейин Аллоҳ уларга ишни олдингидан ҳам оғирроқ қилиб юборди.

﴿إِنهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوُثُهَا﴾

(*у очик-малларанг сигир*), яъни, оддий сариқ эмас, энг тўқ сариқ рангда. Бу ердаги (فَاعٍ) сўзи хабар эмас, таъкид бўлиб келяпти.⁵⁸

Лекин улар шуни ҳам қилмасдан яна савол сўрашларида давом этдилар: Натижада Аллоҳ уларга ишни олдингидан ҳам оғирроқ қилиб юборди.

﴿إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا﴾

(*У Зотнинг айтишича, у шундай сигирки, хор бўлиб ер ҳайдамайди, у билан (сув ташиб) экин сугормайдилар, айбу нуқсонсиз, унда ўз рангидан бошқа ранг-бўёқ ҳам йўқ*). Яъни, у эгасининг эркатойи бўлган. (ذُلُولٌ) яъни, у минилмаган, у билан ер ҳайдалмаган. У (تَسْقِي) экинни сугориш учун сув ташишда ишлатилмаган. Кейин у (مُسَلَّمَةٌ) яъни, ҳеч айби йўқ,

﴿لَا شِيَةَ فِيهَا﴾

(58) *فَاعٍ* сўзи *الصفراء*нинг таъкидидир, *اللون*нинг хабари эмас. Яъни *لوثا* сўзи мубтадолиги учун роф эмас, балки *فَاعٍ*нинг фоили бўлгани учундир.

яъни, унда ўша сариқ рангдан бошқа ранг йўқ. Қорни ҳам, бели ҳам ҳамма ёғи сариқ. (شِيَّةً) сўзи аслида масдар бўлиб, рангининг аксар қисми бошқа рангда, деган маънони англатади.

Шундай қилиб, энди уларга савол бериш туйнуклари батамом ёпилди. Шу билан улар мазкур белгиларга эга бўлган сигирни қидиришга мажбур бўлдилар. Уни топиш жуда оғир кечди, пули ҳам жуда қимматга тушди. Агар улар шунча саволларидан кейин ҳам бу ишни қилмаганларида худди улар қотил бирор обрўлироқ одам бўлгани ёки шунга ўхшаш бирор сабаб борлиги туфайли унинг ошкор бўлишини истамаётгандек бўлиб қолардилар.

﴿فَذَنُّوْهَا وَمَا كَادُوْا يَفْعَلُوْنَ﴾

(Узоқ машаққатлар чекиб (ўша айтилган сифатларга эга бўлган сигирни топиб) сўйдилар).

3 – Кейин Аллоҳ Таоло сигирни сўйиш нима учун талаб қилинган бўлса, ўша мавзуга ўтгапти. У ўлдирилган кимса бўлиб, ҳеч ким бу ишни бўйнига олмаётган эди. Аллоҳ Таолонинг

﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَآذَرْتُمْ فِيهَا﴾

(бир жонни ўлдириб қўйиб, унинг қотили ким экани ҳақида жанжаллашиб қолганингизда), деган гапи қотил бегона эмаслигини, уларнинг ўзларининг орасида эканини кўрсатади.

﴿فَآذَرْتُمْ فِيهَا﴾

(Унинг қотили ким экани ҳақида жанжаллашиб қолганингизда) сўзи ҳар бирингиз ўзингизни мудофаа қилдингиз, маъносида. Яъни, улардан ҳар бири, мен ўлдирмадим, мендан бошқаси ўлдирган, деб ўзини ўзи мудофаа қилган.

Шунда Аллоҳ сўйилган сигирнинг бир қисми билан ўликни уришга буюрди. Шундай қилган эдилар, Аллоҳ уни тирилтирди ва у ўзининг қотилини айтиб берди. Шу билан Аллоҳ улар беркитган ишни очиб юборди.

﴿وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾

(Аллоҳ яширган нарсаларингизни юзага чиқаргувчидир).

Бу ишда яъни, ўликни тирилтиришда улар учун Аллоҳнинг қиёмат кунда уларни тирилтира олишини кўрсатувчи аломат бор эди. Бу иш айниқса ўша пайтдаги қайта тирилишни инкор қилувчиларга тегишли эди. Бу иш эй қайта тирилишни инкор этувчилар, сизларга қарши ҳужжатдир. Ақлингларни

ишлатинглар, жон олувчи ҳам, жон берувчи ҳам Аллоҳ эканини билиб қўйинглар.

4 – Аллоҳ Таоло бизга хабар беряптики, шунча оятларга, аломатларга қарамасдан, ўликни тирилтириш ҳолатини ўз кўзлари билан кўриб туриб ҳам Бану Исроил кофирлари барибир имон келтирмадилар. Чунки уларнинг қалблари қотиб кетган. Бу қалблар ҳақиқатга эгилмайди. (فَسَوْءَ) сўзи, қотиб кетиш, дағаллашиш, қўполлашиш маъноларини англатади.

Аллоҳ Таоло уларнинг қалбларини қаттиқликда тошга ўхшатапти. Ҳатто ундан ҳам қаттиқроқ, деяпти.

﴿فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ فَسَوْءَ﴾

(Бас, у диллар тош кабидир ёки ундан-да қаттиқроқдир). Бу ердаги (أ) ёки) сўзи араб тилида бир неча маъноларда келади. Унинг икки тарафидан исталганини танлаш, ҳар икки тарафи бир хил бўлиши, (أ) маъносини англатиши, тингловчига мубҳам қилиб кўрсатиш ва (ب) балки) маъноларида. Унинг қайси маънода келаётгани қаринага қараб аниқланади. Оятни бутунлигича кўриб чиқадиган бўлсак, бу ерда (أ) унинг (ب) маъносини англатаётгани аён бўлади. Чунки бу ердаги мазмун шундан иборатки, тош уларнинг дилларидан кўра яхшироқ, фойдалироқ. Уларнинг қалблари тош кабигина эмас, тошдан ҳам баттардир.

﴿فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ فَسَوْءَ﴾

(Бас, у диллар тош кабидир ёки ундан-да қаттиқроқдир). Яъни, улар тош кабидир, балки, тошдан ҳам қаттиқроқдир. Уларнинг қалблари тошдан ҳам қаттиқ. Негаки, тошда бироз бўлса ҳам яхшилик бор, фойда бор. Уларнинг қалбларида эса на яхшиликдан ва на фойдадан асар ҳам йўқ. Айрим тошлардан сувлар отилиб чиқади, айримлари ёрилиб, улардан булоқлар оқади, айримлари Аллоҳдан қўрққанидан пастга қулайди. Аллоҳ Таоло бизга Ўзи кўриниш берган пайтида бир тоғнинг майда-майда бўлиб кетгани ҳақида хабар беради.

﴿فَلَمَّا تَخَلَّىٰ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا﴾

– „Қачонки, Парвардигори у тоққа кўринган эди, уни майда-майда қилиб ташлади“. [7:143]

Кейин Аллоҳ Таоло бу муборак оятлар якунида Ўзининг бандаларининг амалларидан гофил эмаслигини, уларни ҳар доим

кузатиб туришини, қилган ишларини белгилаб, ёзиб боришини, ҳеч бир ишлари назардан четда қолмаслигини, улар учун шу дунёда ёки охиратда жазо беришини айтади.

Бир нарсадан гафлатда қолиш уни унутиб, эътиборсиз ташлаб қўйишдир. Аллоҳ уларга бу тошюракларнинг ифлос ишларидан Ўзининг гофил эмаслигини, ҳаммасини билиб, ҳисоблаб туришини билдирапти.

Хуллас, бу буюк оятлар ҳақида тадаббур қилган киши яҳудларнинг табиатларида ишни пайсалга солиш, иккиланиш, умуман бажармасликнинг иложи бўлмай қолганда кечиктириш учун баҳоналар ўйлаб топиш каби иллатлар мавжудлигини англайди. Улар ўзларини яратган Аллоҳ билан ҳам, уларга ҳақиқатни олиб келган пайғамбарлари билан ҳам, ҳамма одамлар билан ҳам шундай муомалада бўладилар.

Улардан ҳуқуқлар ҳужжатлашишу қаноатлантириш, музокаралару шартномалар орқали эмас, шайтон васвасаларини эсдан чиқартириб юборадиган зарбалар орқали олинади. Мадинада Пайғамбар ﷺ уларнинг муаммосини мана шундай ҳал қилганлар. Чунки улар аҳду паймонларини бузгандилар, хиёнат қилгандилар. Фаластин борасидаги ягона ечим ҳам мана шудир. Тонг яқин!

Аллоҳга ҳамдлар бўлсинки, Бақара сурасидан биринчи пора, биринчи қисми ниҳоясига етди.

**Энди Аллоҳнинг изни ила иккинчи чорак тафсирига
киришамиз, у**

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾

оятдан бошланади

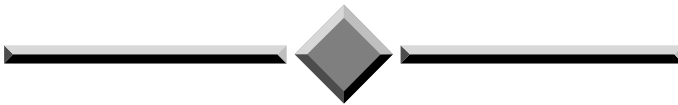
сепанба, 5 зулҳижжа 1416ҳ — 23 апрел 1996м

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Ат-Тайсир фи усулит тафсир

Биринчи пора, иккинчи қисм
Бақара сурасидан

1416 ҳижрийнинг 5 зул-ҳижжа 1996 милодийнинг 23
апрелида сешанба куни бошланди
75 оятдан 141 оятгача

Биринчи пора, иккинчи қисм, биринчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
﴿۱﴾ أَفَظَمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ خَرَّفُونَهُ
مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿۲﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَا
بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ
أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿۳﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿۴﴾ وَمِنْهُمْ
أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيٍّ وَإِنَّهُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿۵﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُبُونَ
الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا ۗ فَوَيْلٌ لَهُمْ
مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴿۶﴾ وَقَالُوا لَنْ نَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا
مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلِفَ اللَّهُ عَهْدَهُ ۗ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا
تَعْلَمُونَ ﴿۷﴾ بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ ۗ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
النَّارِ ۗ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿۸﴾ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ
الْجَنَّةِ ۗ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿۹﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ
وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا
الصَّلَاةَ وَءَاتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿۱۰﴾ وَإِذْ
أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ
وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿۱۱﴾ ثُمَّ أَنْتُمْ هَتَّوَلَاءٌ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِنْ
دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسْرَىٰ تَفْدُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ
عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفْتُونُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۗ فَمَا جَزَاءُ مَنْ

يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۗ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ
 الْعَذَابِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا
 بِالْآخِرَةِ ۗ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٦﴾ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ
 وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ ۗ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ
 أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا
 تَقْتُلُونَ ﴿٤٧﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۗ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٤٨﴾
 وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ
 عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ۗ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٤٩﴾
 بِنَسَمَا اسْتَرَوْا بِهِ ۗ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يُنَزِّلَ اللَّهُ مِنْ
 فَضْلِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ۗ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ ۗ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ
 مُهِينٌ ﴿٥٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا
 وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ ۗ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ
 قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥١﴾

– „75. Уларнинг имонга келишларига орзуманд бўласизми (эй мўминлар)? Холбуки улардан бир гуруҳи Аллоҳнинг каломини эшитадилар, сўнгра, уни англаб етганларидан кейин билиб туриб ўзгартирадилар. 76. Улар имонли кишиларга йўлиққанларида: «Имон келтирдик» дейдилар. Бир-бировлари билан ёлғиз қолганларида эса: «Уларга (мусулмонларга) Аллоҳ сизларга очган нарса ҳақида гапиряпсизларми? Ўша хужжат билан Парвардигорингизнинг ҳузурда хужжатлашишлари учун-а? Ақлингизни ишлатмайсизми?» — дейишади. 77. Аллоҳ, шубҳасиз, уларнинг яширган нарсаларини ҳам, ошкор қилган нарсаларини ҳам билгувчи эканини билмайдиларми? 78. Уларнинг ичида китобдан беҳабар, фақат хом хаёлларнигина биладиган омийлари ҳам борки, улар фақат, гумон қиладилар, холос. 79. Ўз қўллари

билан китоб ёзиб, сўнгра озгина қийматга сотиш учун: «Бу китоб Аллоҳ ҳузуридан келди», дейдиган кимсаларга ҳалоқат бўлғай, бас, ёзган нарсалари уларга ҳалоқат бўлғай, топган фойдалари уларга ҳалоқат бўлғай. 80. Яҳудийлар: «Бизларга дўзах ўти санокли кунлардагина тегади», дедилар. Уларга айтинг: (Эй Муҳаммад), Аллоҳдан аҳду паймон олдингизми — зотан, Аллоҳ ҳаргиз аҳдига хилоф қилмайди — ёки Аллоҳ ҳақида билмаган нарсаларингизни айтяпсизми?» 81. Йўқ! Кимда-ким ёмонлик касб қилса ва гуноҳга ўралиб қолса, ана ўшалар дўзах эгаларидир. Улар ўша жойда абадий қолажаклар. 82. Имон келтириб, яхши амаллар қилган зотлар эса жаннат эгалари бўлиб, ўша жойда абадий қолгувчилардир. 83. «Фақат Аллоҳгагина ибодат қиласизлар, ота-она, қариндош-уруғ, етим ва мискинларга яхшилик қиласизлар. Кишиларга чиройли сўзлар сўзлангиз ва намозни тўқис адо қилинг, закотни беринг», деб Бану Исроилдан аҳду паймон олганимизни эсланглар. Кейин эса (эй Бану Исроил) озгина кишидан ташиқари ҳаммангиз юз ўғирган ҳолда кетдингиз. 84. Эсланг, «Бир-бирингизнинг қонингизни тўкмайсиз, бир-бировларингизни диёрларингиздан ҳайдамайсиз», деб аҳду паймонингизни олгандик, сўнгра (Ислом келган даврда) ўзингиз гувоҳ бўлганингиз ҳолда бунга икром бўлгандингиз. 85. Кейин эса сизларнинг ўзингиз бир-бирингизни ўлдирмоқдасиз, ўз тоифангиздан бўлган бир гуруҳни диёрларидан ҳайдаб, уларнинг устида гуноҳ ва зулм билан бир-бирингизга ҳамкорлик қилмоқдасиз. Агар улар сизларга асир ҳолда келишса, товон тўлаб қутқариб ҳам оласиз. Ҳолбуки, уларни ҳайдаш сизларга ҳаром қилинган эди. Ё китобнинг (Тавротнинг) бир қисмига ишониб, бир қисмини инкор қиласизми? Ораларингдан ким бу ишни қилса, унинг жазоси бу дунёда расво бўлиш, қиймат кунда эса қаттиқ азобга дучор қилинадилар. Аллоҳ қилаётган ишларингдан гофил эмасдир. 86. Ана ўшалар охират ўрнига дунё ҳаётини сотиб олган кимсалардир. Бас, азоблари енгиллатилмайди ва уларга ёрдам ҳам берилмайди. 87. Албатта Биз Мусога китоб ато этдик. Ундан кейин ҳам пайгамбарлар юбордик. Исо бинни Марямга хужжатлар бердик ва уни Рухулқудс (Жаброил) ила қувватлантирдик. Ҳар қачон бир Пайгамбар сизларга ёқмайдиган нарса (оятлар) билан келса, бировини ёлгончи деб, бировини ўлдираверасизларми? 88. «Дилимиз берк», дедилар. Йўқ, аксинча, куфрлари сабабли уларни Аллоҳ лаънатлаган. Бас, камдан-камлари имон келтирадилар. 89. Қачонки уларга Аллоҳнинг ҳузуридан ўзларида бор нарсани (Тавротни) тасдиқ этувчи китоб келганда — ҳолбуки, илгари

кофирларга қарши ўша китобдан ёрдам кутардилар — бас, қачонки уларга ўзлари билган нарса келганда унга кофир бўлдилар. Кофирларга Аллоҳнинг лаънати бўлмай. 90. Аллоҳ бандаларидан хоҳлаган зотга ўз фазлу карами билан (ваҳи) юборишига қарши чиқиб, Аллоҳ нозил қилган нарсага кофир бўлишлари сабабли улар ўзларини энг ярамас нарсага сотдилар. Бас, ғазаб устига ғазаб билан қайтдилар. Кофирлар учун хор қилувчи азоб бордир. 91. Қачон уларга: “Аллоҳ нозил қилган нарсага имон келтиринг», дейилса, «Биз ўзимизга нозил қилинган нарсага имон келтирамиз», дейдилар. Ва ундан кейин келган ўзларидаги нарсани (Тавротни) тасдиқ этувчи ҳақ (китоб)га кофир бўладилар. Айтинг (Эй Мухаммад), «Агар мўмин бўлган бўлсангизлар, нима сабабдан илгари Аллоҳнинг пайғамбарларини ўлдирар эдингизлар?»“. [2:75-91]

Тафсир:

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ تَحْرِفُونَهُ ۗ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾ وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَا بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ ۗ عِنْدَ رَبِّكُمْ ؕ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ ۗ وَمَا يُعْلِنُونَ ﴿٧٧﴾

– „75. Уларнинг имонга келишларига орзуманд бўласизми (эй мўминлар)? Холбуки улардан бир гуруҳи Аллоҳнинг каломини эшитадилар, сўнгра, уни англаб етганларидан кейин билиб туриб ўзгартирадилар. 76. Улар имонли кишиларга йўлиққанларида: «Имон келтирдик» дейдилар. Бир-бировлари билан ёлғиз қолганларида эса: «Уларга (мусулмонларга) Аллоҳ сизларга очган нарса ҳақида гапиряпсизларми? Ўша ҳужжат билан Парвардигорингизнинг ҳузурда ҳужжатлашишлари учун-а? Ақлингизни ишлатмайсизми?» — дейишади. 77. Аллоҳ, шубҳасиз, уларнинг яширган нарсаларини ҳам, ошкор қилган нарсаларини ҳам билгувчи эканини билмайдиларми?»“. [2:75-77]

Аллоҳ Таоло Пайғамбар ﷺга асрдош бўлган яҳудларнинг салафлари ота-боболари аҳволини, уларнинг Аллоҳга ва Аллоҳнинг неъматларига куфр келтирганларини, пайғамбарларни ўлдирганларини, Аллоҳнинг ҳудудларига риоя қилмаганларини, ояту аломатларини кўрганларидан кейин қалблари тошдан баттар қотиб кетганини баён қилганидан кейин Пайғамбар ﷺ ва

мўминларни ўша яҳудлар ҳақидаги бошқа бир ишдан воқиф қиляпти. Ўша яҳудлардан бир гуруҳи олимлари ёки бошқалари Аллоҳнинг каломини Мусо عليه السلامдан бевосита эшитиб туриб, бошқаларга уни атайин ўзгартириб етказардилар. Шунинг учун Тавротни бевосита Мусо عليه السلامдан эшитмаган кейинги яҳудларнинг уни ўзгартиришлари табиий бир ҳол эди. Ўз пайғамбарларигаки, шундай муносабатда бўлганларидан кейин уларнинг пайғамбаримиз Муҳаммад عليه السلامга имон келтиришлари, у киши Аллоҳ Таоло томонидан олиб келган аҳкомларни тасдиқлашлари эҳтимолдан узоқ эди.

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ﴾

(Уларнинг имонга келишларига орзуманд бўласизми).

Яъни, уларнинг тасдиқлашларидан ҳеч қандай умид. (الطمع) сўзи аслида дилнинг бирор нарсага қаттиқ осилиб олишини англатади. У умид қилиш (الرجاء) сўзидан кўра кучлироқ маънони билдиради. Бу ердаги истифҳом сўроқ истинкорийдир.

Кейин Аллоҳ Таоло Пайғамбар عليه السلامга асрдош бўлган яҳудларнинг яна бир янги аҳволини баён қилди. Улар Исломга қарши турли найранглар ўйлаб топадилар. Улардан бир гуруҳи мунофиқлик билан ўзини мусулмон қилиб кўрсатади. Пайғамбар عليه السلامни Тавротда тавсифланган ўша пайғамбар, деб эътироф этади. Бундай йўлни тутиш улар учун бир томондан хавfli бўлса ҳам, мусулмонларнинг ичига, ишончига кириб олиш учун шу ишни қиладилар. Ичга кириб олганларидан кейин эса Исломга қарши найранг ишлатишлари анча осонлашади.

Бошқа бир гуруҳи эса мусулмонлар олдида ҳақиқатни айтишга бу иш кифоя қилмайди, деб билади. Бу гуруҳ Пайғамбар عليه السلامнинг ўша Тавротда тавсифи келган башорат қилинган пайғамбар эканлигини, бир сўз билан айтганда, ҳақиқатни айтиш ўта хатарли иш, деб ҳисоблайди. Чунки мусулмонлар бу нарсани уларга қарши ҳужжат қилиб ишлатиб қолишлари мумкин. Тўғрида! Ўзларининг Тавротда тавсифланган пайғамбарга қандай қилиб имон келтирмаслик мумкин? Шунга кўра, ўзлари холи қолган пайтларида бир-бирларини маломат қиладилар.

﴿أَلَا تَأْتِيهِمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ﴾

(Аллоҳ сизларга очган нарса ҳақида гапиряпсизларми?). Яъни, Аллоҳ Ўзининг китобида сизларга нозил қилган Муҳаммад عليه السلامнинг сифатлари, у кишининг бутун оламга юборилган

пайғамбар эканликлари ҳақидаги гапларни. Бу ишлар одамларни Исломдан буриш учун қилинган найранглар эди.

Мисол келтирадиган бўлсак, улар мусулмонларни динидан қайтариш учун куннинг бошида имон келтириб, охирига бориб, кофир бўлардилар. Шу билан мўминларда беқарорликни, парокандаликни вужудга келтиришга уринардилар.

﴿وَقَالَتْ طَآئِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكَتَابِ ءَامِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَيِّ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكُفِّرُوا ءَاخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾

– „Аҳли китобдан бир тоифаси бир-бирларига шундай дейишди: «Мўминларга нозил қилинган нарсага (Қуръонга) куннинг бошида имон келтириб, куннинг охирида уни инкор қилинглр. Шояд (улар ҳам имонларидан) қайтсалар“. [13:72]

Ҳа, улар мана шундай ишларни қилардилар. Мўминларнинг олдиларида ўзларини мусулмон қилиб кўрсатардилар. Холи қолганларида эса шу ишлари учун бир-бирларини маломат қилардилар. Ҳаммаси Ислом ва мусулмонларга қарши энг кўп иш берадиган найрангни ўйлаб топишга ҳарис эди. Улар шу ишларни Аллоҳ Таоло учун ҳеч нарса махфий қолмаслигини, У Зот уларнинг дилларида нима борлигидан воқифлигини билиб туриб, Пайғамбар ﷺ ва мўминларга мунофиқлик қилиш учун бажарардилар. Аллоҳ уларнинг ўзаро холи қолиб гаплашган гапларидан ҳам Огоҳдир.

﴿أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ﴾

(Аллоҳ, шубҳасиз, уларнинг яширган нарсаларини ҳам, ошкор қилган нарсаларини ҳам билгувчи эканини билмайдиларми?). Бу ердаги истифҳом сўроқ танбеҳ бериш учундир.

﴿وَمَنَّهُمُ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنَّهُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾ قَوْلِ الَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بَأْيْدِهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَيْسَتْ رُءُوسًا بِهٖ ثَمَنًا قَلِيلًا قَوْلِ لَّهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾﴾

– „78. Уларнинг ичида китобдан беҳабар, фақат хом хаёлларнигина биладиган омийлари ҳам борки, улар фақат, гумон

қиладилар, холос. 79. Ўз қўллари билан китоб ёзиб, сўнгра озгина қийматга сотиш учун: «Бу китоб Аллоҳ ҳузуридан келди», дейдиган кимсаларга ҳалокат бўлғай, бас, ёзган нарсалари уларга ҳалокат бўлғай, топган фойдалари уларга ҳалокат бўлғай“. [2:78-79]

Аллоҳ Таоло яҳуд олимларининг Аллоҳнинг каломини, Тавротни тиловат қилиб туриб, уни ўзгартириб юборишларини айтди.

﴿وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ تَحْرِفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

(Ҳолбуки улардан бир гуруҳи Аллоҳнинг каломини эшитадилар, сўнгра, уни англаб етганларидан кейин билиб туриб ўзгартирадилар). Яъни, шу гаплар ўзгартирилишидан олдин ҳақиқат эканини, ўзгартирилганидан кейин ботилга айланганини биладилар. Демак, улар билиб туриб ўзгартирадилар. Шундан кейин Аллоҳ бизларга уларнинг ўқишни ҳам, ёзишни ҳам билмайдиган бошқа бир гуруҳи ҳам борлигини билдирыпти. Улар Китобдан ҳеч нарсани билмайдилар. Лекин улар Аллоҳ бизни кечиради, дўзахда азобламайди, азобласа ҳам бир неча кунгина азоблайди, деб умид қиладилар. Уларни шундай умидланишга ўша олимлари ўргатганлар. Хуллас, улар ўша олимлари нимага умидлантирса ўшани умид қилишдан нарига ўтмайдилар. Демак, улар олимларига тақлид қиладилар. Демак, уларда имон эмас, фақат гумон бор, холос.

﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِي وَإِنَّهُمْ إِلَّا يَظُنُونَ﴾

(Уларнинг ичида китобдан беҳабар, фақат хом хаёлларнигина биладиган омиylлари ҳам борки, улар фақат, гумон қиладилар, холос).

Шундан сўнг Аллоҳ Таоло нозил қилинган Тавротни ўзгартирган яҳуд олимлари ва котибларига ваъид қилади (ёмон нарсани ваъда қилади, бу ишларнинг оқибати ёмон бўлишини айтади). Улар Аллоҳнинг китобини ўзгартириб, шу ўзгартирилган китобни Аллоҳники, деб оммага сотадилар. Шунинг учун Аллоҳ уларга вайлни ваъид қилади. Вайл «жаҳаннамдаги бир жар бўлиб, кофир унинг қаърига етиб боргунига қадар қирқ куз ўтади».⁵⁹ У Аллоҳнинг каломини

(59) Термизий: 3088. У киши бу ҳадис ғариб, бу ҳадис Абу Лахийдангина келган, деди. Тафсири Табарий: 1/379.

ўзгартириб, Аллоҳга тухмат қилганларнинг жазосидир. Гўё Аллоҳ Таоло мана шу икки оят ва улардан олдинги уч оят билан яҳудларнинг имонга келишларидан умидвор бўлмаслигимизни тайинлаётгандек. Улар ё сўзларни тап тортмай ўзгартираверадиган адаштирувчи олимлар бўладилар ёки шундай адаштирувчи олимларга эргашадиган, тақлид қиладиган омилар бўладилар. Ҳар иккиси ҳам имондан ўта ва ўта йироқдирлар.

Аллоҳ Таоло айтади:

﴿لِيَشْتَرُوا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾

(*Озгина қийматга сотиш учун*). Бу гапнинг мафҳуми (оз пулга сотиш мумкин бўлмаса, кўп пулга сотиш мумкин экан-да, деган маъноси) йўқ. Оз пулга сотадиларми, кўп пулга сотадиларми, уларга вайл бўлсин. Уларга ёзганлари учун ва шу билан Аллоҳга тухмат қилганлари учун ҳам

﴿فَوَيْلٌ لَهُمْ مِّمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ﴾

(*Бас, ёзган нарсалари уларга ҳалокат бўлғай*). Шу ёзган нарсаларини пулга сотиб ҳаромдан мол топганлари учун ҳам

﴿وَوَيْلٌ لَهُمْ مِّمَّا يَكْسِبُونَ﴾

(*топган фойдалари уларга ҳалокат бўлғай*) вайл бўлсин.

﴿وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ تُخْلَفَ اللَّهُ

عَهْدَهُ ۗ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ

حَاطَتُهُ ۗ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۗ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا

الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۗ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

– „80. Яхудийлар: «Бизларга дўзах ўти саноқли кунлардагина тегади», дедилар. Уларга айтинг: (Эй Муҳаммад), Аллоҳдан аҳду паймон олдингизми — зотан, Аллоҳ ҳаргиз аҳдига хилоф қилмайди — ёки Аллоҳ ҳақида билмаган нарсаларингизни айтяпсизми?» 81. Йўқ! Кимда-ким ёмонлик касб қилса ва гуноҳга ўралиб қолса, ана ўшалар дўзах эгаларидир. Улар ўша жойда абадий қолажаклар. 82. Имон келтириб, яхши амаллар қилган

зотлар эса жаннат эгалари бўлиб, ўша жойда абадий қолгувчилардир“ . [2:80-82]

Аллоҳ Таоло баён қиладики, яҳудлар бизни дўзах бир неча кунгина ушлайди, холос, дейдилар. Араблар озликни ифодалаш учун (معدود) бир неча сўзини ишлатадилар.

﴿وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ﴾

– „**Кейин, карвон Мисрга етиб келгач, уни арзон баҳода — бир неча тангага сотиб юбордилар**“ . [12:20]

Яъни, оз.

﴿وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَّعْدُودَاتٍ﴾

– „**Саноқли кунларда Аллоҳни зикр қилингиз!**“ . [2:203]

Яъни, озгина – ташриқ кунларида – яъни, уларни дўзах озгина кунгина ушлар эмиш. Улар шундай ўйлайдилар. Шунинг учун Аллоҳ уларга қарши ҳужжат келтириб, агар Аллоҳдан аҳд олган бўлсангизлар, ҳужжатингларни келтиринглар, дейди. Агар бундай аҳдинглар бўлмаса, (аслида йўқлиги аниқ) демак, сизлар Аллоҳга туҳмат қиляпсизлар.

﴿قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ تُخْلَفَ اللَّهُ عَهْدَهُمْ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا

تَعْلَمُونَ﴾

(Уларга айтинг: (Эй Мухаммад), Аллоҳдан аҳду паймон олдингизми — зотан, Аллоҳ ҳаргиз аҳдига хилоф қилмайди — ёки Аллоҳ ҳақида билмаган нарсаларингизни айтяпсизми?«). Аллоҳ Таолонинг

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا

كَانُوا يَفْتَرُونَ﴾

– „**Бунга (яъни адолатли ҳукмдан юз ўгиришларига) сабаб уларнинг: «Бизга фақат саноқли кунлардагина дўзах ўти тегади», дейишларидир. ўзлари тўқиган бу ёлгонлари уларни динларидан адаштириб қўйди**“ . [3:24]

деган ояти ҳам шу мазмунда. Яъни, улар олимлари тарқатган сизлар фақат озгина кунларгина азобланасизлар, деган гапга алданиб, ўз гумонлари ила Аллоҳга туҳмат қилдилар.

Кейин Аллоҳ Таоло яҳудлар айтаётган бу гапнинг ёлгонлигини, ҳақиқат эса Аллоҳга куфр, ширк келтирган

кимсанинг дўзахда абадий қолиши эканлигини, Аллоҳга ва Пайғамбарга имон келтирган

﴿الَّذِينَ ءَامَنُوا﴾

(имон келтирган), Аллоҳга ва Пайғамбарга итоат этган, Аллоҳнинг ҳудудларига тажовуз қилмаган, У Зотнинг фарзларини адо этган, У Зотнинг тақиқларидан тийилган

﴿وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾

(яхши амаллар қилган зотлар) кимсалар наъим жаннатларида абадий қолиши эканлигини баён қилди.

Бу оят яҳудларга агар улар кофирликларида қолаверадиган бўлсалар, дўзахда абадий қолиб кетишларини, имон келтириб, яхши амаллар қиладиган бўлсалар эса жаннатга кириб, унда абадий қолишларини баён қиляпти. Бу ердаги маъно шу ишларни қиладиган ҳамма одамларга тегишли. Чунки бу ердаги лафз умумий маънода келяпти.

(بلى йўқ) бу ҳарф (яъни, араб тилидаги сўз турларидан бири)

худди (نعم)га ўхшаган жавоб ҳарфидир. Лекин у юқорида ўтган сўроқ маъносида бўлган ёки бўлмаган нафий гапнинг жавоби бўлиб келади. У манфий гапдан кейин келиб, уни мусбатга айлантиради. Улар:

﴿لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ﴾

(Бизларга дўзах ўти тегмайди), дейишди. Бунга жавобан Аллоҳ

﴿بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً﴾

(Йўқ! Кимда-ким ёмонлик касб қилса), деди. Яъни, ҳа, сизларни абадий, узлуксиз ушлайди. Аллоҳ Таолонинг

﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾

(ўша жойда абадий қолгувчилардир), деган гапи ҳам шунга далилдир.

﴿كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحْطَطَ بِهَا حَطِيئَتُهُ﴾

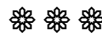
(Ёмонлик касб қилса ва гуноҳга ўралиб қолса). Бу ердаги ёмонлик сўзи куфр ва ширк маъносида.

﴿وَأَحْطَطَ بِهَا حَطِيئَتُهُ﴾

(*Гуноҳга ўралиб қолса*). Яъни, уни қамраб олган бўлса ва тавба қилмасдан шу аҳволида ўлиб кетган бўлса. Иҳота сўзи девор сўзига ўзакдошдир. Девор ҳовлини ўраб олганидек, уни ўз ёмонликлари ўраб олади. Дўзахда абадий қолишни тақозо қилувчи ёмонлик куфрдир, ширкдир ва шуларда маҳкам туриб олишдир. Тавба қилиб, қайтиб, Исломга кирган киши эса дўзахда абадий қолмайди.

﴿إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ﴾

– „Албатта Аллоҳ Ўзига (бирон нарсанинг) шерик қилинишини кечирмас. Шундан бошқа гуноҳларни Ўзи хоҳлаган бандалари учун кечирур“ [4:48]

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ
وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ
تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ
دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٨٤﴾ ثُمَّ أَنْتُمْ
هَتُولَاءٌ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ
بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسْرَىٰ تَفْندُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ
أَفْتُومُنُونَ بَعْضُ الْكُتُبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنْكُمْ
إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ
عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٨٥﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا تَحْصِفْ عَنْهُمْ
الْعَذَابَ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾﴾

– „83. «Фақат Аллоҳгагина ибодат қиласизлар, ота-она, қариндош-уруғ, етим ва мискинларга яхшилик қиласизлар. Кишиларга чиройли сўзлар сўзлангиз ва намозни тўқис адо қилинг, закотни беринг», деб Бану Исроилдан аҳду паймон олганимизни

эсланглар. Кейин эса (эй Бану Исроил) озгина кишидан ташқари ҳаммангиз юз ўзирган ҳолда кетдингиз. 84. Эсланг, «Бир-бирингизнинг қонингизни тўкмайсиз, бир-бировларингизни диёрларингиздан ҳайдамайсиз», деб аҳду паймонингизни олгандик, сўнгра (Ислому келган даврда) ўзингиз гувоҳ бўлганингиз ҳолда бунга иқрор бўлгандингиз. 85. Кейин эса сизларнинг ўзингиз бир-бирингизни ўлдирмоқдасиз, ўз тоифангиздан бўлган бир гуруҳни диёрларидан ҳайдаб, уларнинг устида гуноҳ ва зулму билан бир-бирингизга ҳамкорлик қилмоқдасиз. Агар улар сизларга асир ҳолда келишса, товону тўлаб қутқариб ҳам оласиз. Ҳолбуки, уларни ҳайдаш сизларга ҳаром қилинган эди. Ё китобнинг (Тавротнинг) бир қисмига ишониб, бир қисмини инкор қиласизми? Ораларингдан ким бу ишни қилса, унинг жазоси бу дунёда расво бўлиш, қиёмат куннда эса қаттиқ азобга дучор қилинадилар. Аллоҳ қилаётган ишларингдан гофил эмасдир. 86. Ана ўшалар охираи ўрнига дунё ҳаётини сотиб олган кимсалардир. Бас, азоблари енгиллатилмайди ва уларга ёрдам ҳам берилмайди“.

[2:83-86]

1 – Аллоҳ Таоло бу оятларда Ўзининг Бану Исроилдан фақат Аллоҳгагина ибодат қиласизлар, деб аҳд олгани ҳақида хабар беради.

﴿لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ﴾

(**Фақат Аллоҳгагина ибодат қиласизлар**). Бу хабар наҳи тақиқ маъносидаги хабардир. Яъни, Аллоҳдан бошқасига ибодат қилманглар, ота-онангларга яхшилик қилинглари, қариндошлар билан борди-келди қилинглари, етимларга, мискинларга яхшилик қилинглари, одамларга яхши гапларни айтинглари, намозни адо қилинглари, закотни беринглари, деган маънода. Бу ердаги ҳуснан сўзи ҳасанан қилиб ҳам ўқилган, ҳар иккиси ҳам мутаवотир қироат. Лекин улар аҳдга вафо қилмадилар, ундан юз ўзирдилар. Мусо ﷺ замонида яъни, ўша аҳд олинган даврда бўладими, бошқа даврда бўладими, фақат ўта озчилик қисмигина мусулмон бўлдилар. У шунингдек Пайғамбар ﷺнинг замонларидаги яҳудларни ҳам ўз ичига олади. Салафлардан олинган аҳд халафларга ҳам тегишлидир. Ўша аҳд олинган пайтдаги яҳудларнинг аҳдга вафосизликлари Пайғамбар ﷺнинг замонидаги яҳудларга ҳам тўғри келаверади. Улар ҳам билиб туриб, атайин Пайғамбар ﷺнинг сифатларини бузиб кўрсатдилар.

﴿وَأَنْتُمْ مُعْرِضُونَ﴾

(*Ҳаммангиз юз ўғирган ҳолда*). Яъни, юз ўғириш ва аҳдларни бажармаслик сизларнинг одатларингиз.

2 – Кейин Аллоҳ Таоло улардан бир-бирларини ўлдирмасликлари, бир-бирларини юртларидан қувиб чиқармасликлари ҳақида ҳам аҳд олганлигини баён қилди.

﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرَجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ﴾

(*Бир-бирингизнинг қонингизни тўкмайсиз, бир-бировларингизни диёрларингиздан ҳайдамайсиз*). Яъни, бошқа гуруҳнинг қонини ноҳақ тўкмаслик ва бошқа гуруҳни юртидан қувиб чиқармаслик. Битта қон ва битта жон (яъни, ўзларингизнинг) ибораси ишлатилиши уларнинг битта миллат эканликларидандир.

Улар ўзларидан аҳд олинганига иқрор бўла туриб, шу аҳдга рози бўла туриб, унга гувоҳ бўла туриб Аллоҳга берган аҳдларини буздилар. Ўзаро уруш қилдилар, бошқа қавмларга зўравонлик қилдилар, бир гуруҳини ўз юртидан қувиб чиқардилар. Ҳолбуки, бу ишларнинг барчаси улар учун ҳаром қилинганди.

3 – Оятлар мантиқидан шу нарса англашиладики, улардан олинган аҳд бир-бирларини ўлдиришни ва бир-бирларини қувиб чиқаришни бас қилиш устида бўлган.

﴿لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرَجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ﴾

(*Бир-бирингизнинг қонингизни тўкмайсиз, бир-бировларингизни диёрларингиздан ҳайдамайсиз*). Оятлар мафҳумидан эса улардан бир-бирларига

﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسْرَى تَفْذُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَّمٌ عَلَيْكُمْ

إِخْرَاجُهُمْ﴾

(*уларнинг устида гуноҳ ва зулм билан бир-бирингизга ҳамкорлик қилмоқдасиз. Агар улар сизларга асир ҳолда келишса, товон тўлаб қутқариб ҳам оласиз. Ҳолбуки, уларни ҳайдаш сизларга ҳаром қилинган эди*) зўравонлик қилмаслик ва асирлардан фидя олмаслик устида ҳам аҳд олингани тушунилади.

﴿وَهُوَ مُحْرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ﴾

(*Ҳолбуки, уларни ҳайдаш сизларга ҳаром қилинган эди*) ибораси

﴿وَتُخْرَجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ﴾

(Ўз тоифангиздан бўлган бир гуруҳни диёрларидан ҳайдаб чиқармоқдасиз) иборасига маътуфдир (уюшиб келяпти) ва ундаги ҳукми баён қияпти. Тил қоидаларига кўра, араб тилини яхши биладиган одам маътуфни маътуфун алайҳдан (уюшиб келаётган сўзни қайси сўзга уюшиб келаётган бўлса ўша сўздан), сифатни мавсуфдан (сифатланувчидан) ажратса, ёки улардан кейин келадигани олдинга ўтиб кетиб, олдин келадигани кейинга ўтиб қолса ёки шунга ўхшаш бирор ҳолат юз берса, ундан гап оқимига зид бир нарсани кўрсатиш ирода қилинган бўлади.

Бу ердаги маътуфун алайҳ (маҳқумун алайҳ) (унга атф қилинаётган сўз, унинг устидан ҳукм чиқарилаётган):

﴿وَأَخْرَجُونَ فَرِيقًا مِّنْكُمْ مِّن دِيَارِهِمْ﴾

(Ўз тоифангиздан бўлган бир гуруҳни диёрларидан ҳайдаб чиқармоқдасиз). Маътуф яъни, ҳукм эса

﴿وَهُوَ مُحْرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ﴾

(ҳолбуки, уларни ҳайдаш сизларга ҳаром қилинган эди) уларнинг ўртасини ажратиб турган сўз:

﴿تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِم بِالْآلِئَةِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمْ أُسْرَىٰ تَفْدُوهُمْ﴾

(Уларнинг устида гуноҳ ва зулм билан бир-бирингизга ҳамкорлик қилмоқдасиз. Агар улар сизларга асир ҳолда келишса, товон тўлаб қутқариб ҳам оласиз). Яъни, бу ерда ҳайдаб юбориш ва шу ишнинг устидан ҳукм қилиш борасида кўрсатилиши мақсад қилинган бир иш бор.

Бу оят хусусида чуқур тадаббур қиладиган бўлсак, ундаги кўрсатилиши исталаётган нарсга уларнинг ўз биродарлари билан урушиб, уларни ўз юртларидан чиқариб юбораётганлари учун бу дунёда расво бўлишлари, охиратда эса қаттиқ азобга дучор бўлишларидир. Нақадар аянчли манзара! Агар шунчаки, сизларга уларни чиқариб юбориш ҳаром қилингани ҳолда улардан бир гуруҳини диёрдан чиқариб юборасизлар, дейилганида чиқариб юборишнинг шаклу шамойили тушунилмаган бўларди. Яъни, уларни битим, савдо-сотик каби оддий, тинчлик йўли билан чиқариб юборишлари ҳам тушунилиши мумкин бўларди. Лекин бу ерда ўша фосила яъни, уларга қарши гуноҳ ва тажовузкорлик ила душманлар билан тил бириктирасизлар ва уларнинг асирлари келса, улардан фидя оласизлар, деган иборанинг ўртага қўйилиши уларнинг тинчлик йўли билан эмас, уруш йўли билан ҳайдаб солганларини англатади. Шундан кейин бу ишнинг

нақадар хунуклигини кўрсатувчи ўша ҳукм янграйди. Яъни, уларнинг ўз биродарларини чиқариб юборишлари уруш йўли билан бўлган. Шунинг учун бу ердаги икки бир-бирига ёпишган ҳолда келиши лозим бўлган гап бўлақларининг

﴿وَتَخْرُجُونَ فَرِيقًا مِّنكُمْ مِّن دَيْرِهِمْ﴾

(ўз тоифангиздан бўлган бир гуруҳни диёрларидан ҳайдаб чиқармоқдасиз),

﴿وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ﴾

(ҳолбуки, сизларга ҳаром қилинган эди) орасига фосила – ажратувчининг кириши бежиз бўлмаган. Ундан мақсад жиноятнинг хунуклигини, оғирлигини, яъни, уларнинг ўз биродарларини тинчлик йўли билан эмас, уруш йўли билан чиқариб юборганларини кўрсатиш бўлган.

Бундан яна шу нарса англашиладики, улар олдинги учта аҳдни бузганлар. (Ўлдиришни бас қилиш, чиқариб юборишни бас қилиш ва уларга қарши душманлар билан ҳамкорлик қилмаслик). Фақат тўртинчи аҳдгагина риоя қилганлар. (Асирлардан фидя олиш). Шу билан улар бирига имон келтириб, бошқасига имон келтирмайдиганларга айланганлар.

﴿أَفَتَوْمُنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ﴾

(Ё китобнинг (Тавротнинг) бир қисмига ишониб, бир қисмини инкор қиласизми?). Бу истифҳом – сўроқ гап ҳам инкор қилиш ва ҳам танбеҳ бериш маъноларидадир.

4 – Аллоҳ Таоло оят якунида бу ишларни қилган одамнинг оқибати (ХЗР) бу дунёда хорлигу зорлик, охирада эса мислсиз қаттиқ азоб эканини, Аллоҳ уларнинг ифлос ишларидан ҳар доим Огоҳ эканини, уларни ҳисоблаб боришини, тўплаб қўйишини, кейин ўша қилмишларига яраша жазо беришини баён қиляпти.

﴿وَمَا اللَّهُ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

(Аллоҳ қилаётган ишларингдан зофил эмасдир).

5 – Бу оят Ислом келган пайтидаги Мадинадаги яҳудлар воқеининг тавсифидир. Бану Қайнуқо Хазражнинг, Бану Назир билан Бану Қурайза эса Авснинг иттифоқдошлари эдилар. Яҳудлар Авс билан Хазраж ўртасида уруш оловини ёқиб қўярдилар. Кейин ҳар бир яҳудий қабиласи ўзининг иттифоқдошига ёрдам берарди. Иттифоқдошига қўшилиб, ўзининг одамлари билан ҳам уришарди. Уруш натижасига кўра,

айримларини юртдан ҳайдаб чиқариш ҳолатлари ҳам юз берарди. Лекин пировардда яҳудлар тўпланишиб, Бану Қайнуқодан, Бану Назирдан ёки Бану Қурайзадан бўлишидан қатъий назар, ўз асирларини товон тўлаб, қутқариб олардилар.

﴿وَإِنْ يَأْتُوكُمْ أَسْرَى تَفْتَدُوهُمْ﴾

(Агар улар сизларга асир ҳолда келишса, товон тўлаб қутқариб ҳам оласиз). Агар иттифоқдошингларда бошқа гуруҳ яҳудларидан асирлар бўлса, товон тўлаб, уларни қутқариб олардинглар.

(وَإِنْ يَأْتُوكُمْ Агар улар сизларга асир ҳолда келишса) яъни, худди иттифоқдошингларда асир бўлганлар сизларнинг ўзларинга асир тушгандай.

Агар уларга, қандай қилиб, олдин ўзаро уруш қиласизлар-да, кейин яна Авс ёки Хазражга асир тушганларни қутқариб олиш учун бирлашасизлар, дейилса, улар, асирларимизни товон тўлаб, қутқариб олиш Аллоҳнинг биздан олган аҳдида бор, деб жавоб берадилар. Ўша аҳдда уришмаслик, ҳайдаб чиқармаслик, бир-бирларига қарши душман билан ҳамкорлик қилмасликлар ҳам борлигини яширадилар. Бундан мақсад Авс билан Хазраж ўртасидаги уруш оловини кучайтириш эди. Улар дунёвий фойдани кўзлаб, аҳдга хиёнат қиладилар. Яъни, улар доимий урушлар воситасида Авс билан Хазражнинг кучини қирқиб, заифлаштириш учун шундай қиладилар.

6 – Шунинг учун Аллоҳ уларни кейинги оятда охиратини ўткинчи, арзимас дунёвий фойдага сотганлар, деб тавсифляпти ва уларга шу ишларининг оқибати ўлароқ, ҳеч қачон енгиллатилмайдиган, бирон лаҳза ҳам ундан қутулиб бўлмайдиган қаттиқ азобни ваъда қиляпти.

﴿وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ﴾

(Ва уларга ёрдам ҳам берилмайди).

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ ۖ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ أَفَكَلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ أَسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ۗ ﴿١٧﴾ وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ ۚ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ

يُكْفِرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ ﴿٨٨﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ
وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَّا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ^ع
فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾ بِئْسَمَا أَشْتَرُوا بِهِمْ أَنْ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ
اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ ^ط فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ
وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ ﴿٩٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا
أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ^ث قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ
أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿٩١﴾

– „87. Албатта Биз Мусога китоб ато этдик. Ундан кейин ҳам пайгамбарлар юбордик. Исо бинни Марямга хужжатлар бердик ва уни Рухулқуде (Жаброил) ила қувватлантирдик. Ҳар қачон бир Пайгамбар сизларга ёқмайдиған нарса (оятлар) билан келса, бировини ёлгончи деб, бировини ўлдираверасизларми? 88. «Дилимиз берк», дедилар. Йўқ, аксинча, куфрлари сабабли уларни Аллоҳ лаънатлаган. Бас, камдан-камлари имон келтирадилар. 89. Қачонки уларга Аллоҳнинг ҳузуридан ўзларида бор нарсани (Тавротни) тасдиқ этувчи китоб келганда — ҳолбуки, илгари кофирларга қарши ўша китобдан ёрдам кутардилар — бас, қачонки уларга ўзлари билган нарса келганда унга кофир бўлдилар. Кофирларга Аллоҳнинг лаънати бўлгай. 90. Аллоҳ бандаларидан хоҳлаган зотга ўз фазлу карами билан (ваҳи) юборишига қарши чиқиб, Аллоҳ нозил қилган нарсага кофир бўлишлари сабабли улар ўзларини энг ярамас нарсага сотдилар. Бас, ғзаб устига ғзаб билан қайтдилар. Кофирлар учун хор қилувчи азоб бордир. 91. Қачон уларга: «Аллоҳ нозил қилган нарсага имон келтиринг», дейилса, «Биз ўзимизга нозил қилинган нарсага имон келтирамиз», дейдилар. Ва ундан кейин келган ўзларидаги нарсани (Тавротни) тасдиқ этувчи ҳақ (китоб)га кофир бўладилар. Айтинг (Эй Муҳаммад), «Агар мўмин бўлган бўлсангизлар, нима сабабдан илгари Аллоҳнинг пайгамбарларини ўлдирад эдингизлар?»“. [2:87-91]

Бу оятлардан қуйидагилар англашилади:

1 – Аллоҳ Таоло Бану Исроилга Ўзининг уларга берган неъматларини ва уларнинг бу неъматларга нисбатан онқўрлик

қилганларини эслатяпти. Аллоҳ Мусо ﷺ га Тавротни нозил қилганди. Ундан кейинги то Исо ﷺ ning замониғача келган пайғамбарлар Мусо ﷺ ning шариатида бўлганлар. Қачон бир пайғамбар ҳалок бўлса, ортидан бошқа бир пайғамбар келаверган. (وَقَفِينَا) сўзи учқаштирдик, эргаштирдик маъноларини англатади. Бир кишининг ортидан бошқа бир киши изма-из боргани ифодаланганда ҳам шу сўз қўлланади. Бу ерда ҳам Мусо ﷺ дан то Исо ﷺ замониғача пайғамбарларнинг пайдар-пай келганларини ифодалаш учун шу сўз ишлатилияпти.

2 – Аллоҳ уларга Исо ﷺ ни юборганини, у кишини пайғамбарлигига далолат қилувчи ўликни тирилтириш, пес, мохов касалликларини даволаш ҳамда улар тўплаётган нарсанинг нималигини айтиб беришдек очиқ ҳужжатлар билан қўллаб-қувватлаганини эслатади.

﴿أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطَّيْرِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفِخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَكْلُمُونَ وَمَا تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ۗ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

– „Мен сизларга лойдан қуш тимсолини ясаб унга нуфласам, у Аллоҳнинг изни-иродаси билан ҳақиқий қуш бўлади. Ва яна кўр, пес касалларини тузата оламан ва Аллоҳнинг изни билан ўликларни тирилтираман ҳамда сизларга ейдиган ва уйларингизда сақлайдиган нарсаларингизни айтиб беришга қодирман. Агар мўмин бўлсангизлар, албатта бу ишларда сизлар учун аниқ оят-далиллар бордир»“. [3:49]

Аллоҳ Исо ﷺ ни Жаброил ﷺ билан қўллади. (أَيُّدْنَاهُ) Яъни, унга ёрдам бердик, уни қўлладик, қувватладик. Аллоҳ сенга қувват берсин, ибораси айтилганда ҳам шу сўз қўлланади.

(بُرُوحِ الْقُدُسِ) **Рухул-қудс ила**). Бу сўз кўп маъноли сўз (амоним). У Жаброил ﷺ маъносида ҳам, Исо ﷺ га нозил бўлган китоб Инжил маъносида ҳам ёки Исо ﷺ уни айтиб ўликларни тирилтирадиган ном (исми аъзам) маъносида ҳам бўлиши мумкин. (الْقُدُسِ) покиза, (بُرُوحِ الْقُدُسِ) **Рухул-қудс ила**) бу ерда Жаброил ﷺ маъносида. Бунга далил мана бу оятдир:

﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَعْيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدتُّكَ بِرُوحِ
الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا ۗ وَإِذْ عَلَّمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ۗ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا
بِإِذْنِي ۗ وَتَبَرَّأُ الْأَكْمَامَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي ۗ وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي﴾

– „Эсланг (эй Мухаммад), Аллоҳ айтган эди: «Эй Исо бинни Марям, сенга ва волиданга берган неъматимни — сени Рухул-қудс (Жаброил) билан қувватлантирганимда одамларга бешиқда (ғўдақлигингда) ҳам балогатга етган ҳолингдаги каби сўзлаганингни, сенга китоб — хат ва ҳикмат — илмни, Таврот ва Инжилни билдирганимни ва Менинг изним-ихтиёрим билан лойдан қуш тимсолини ясаганингни, сўнгра унга пуфлаганингда Менинг изним-ихтиёрим билан ростакам қушга айланганини, Менинг изним-ихтиёрим билан кўр ва несларни тузатганингни ва Менинг изним-ихтиёрим билан ўликларни (тирилтириб қабрларидан) чиқарганингни эслагин!“ [5:110]

Бу муборак оят Рухул-қудсни ҳам, Инжилни ҳам зикр қиляпти. Шунга кўра, Рухул-қудс Инжилдан бошқа нарсадир. Шунингдек оятдаги Рухул-қудс сўзи лойдан яратиш, ўликни тирилтириш каби ишлардан олдин зикр қилинапти. Демак, у Исо ﷺ уни айтиб ўликларни тирилтирадиган ном (исми аъзам) ҳам эмас. Шулардан келиб чиқадиган бўлсак, Рухул-қудс бу Жаброил ﷺ бўлади.

3 – Кейин Аллоҳ Таоло уларнинг пасткашликларини, тошюракликларини баён қилди. Қачон бир пайғамбар улар хушламайдиган, уларнинг дунёвий манфаатларига тўғри келмайдиган бир нарсани олиб келса, унга эргашишдан ўзларини катта олдилар. Бу пайғамбарларнинг айримларини ўлдирдилар, айримларини ёлғончига чиқардилар. Ёки истеҳзо билан, бизнинг қалбларимиз қулфланган ҳолида яратилган, дедилар. (غُلْفٌ *берк*) Бас, бу қалблар ўша пайғамбарларнинг гапларига очилмайди. Мана шу ёлғончига чиқариш, ўлдириш, дилларнинг қулфланиши каби ишларнинг барчаси уларнинг мутакаббирликлари, ўзларини катта олишлари туфайли юз берган ишлардир.

Аллоҳ Таоло оятнинг якунида уларнинг, бизларнинг дилларимиз шундай яратилган, деган гаплари ёлғон эканини билдирыпти. Улар Аллоҳнинг лаънатиغا, Аллоҳнинг раҳматидан

қувилишга лойиқ кимсалардир. Чунки улар ўз ихтиёрлари билан Аллоҳга куфр келтирдилар. Билиб туриб, пайғамбарларни тан олмадилар. Улар фақат ўзларининг хушларига, кўнгилларига ёқадиган озгина нарсагагина имон келтирадилар. Яъни, Аллоҳнинг уларга берган тавсифида келганидек Китобнинг бир жойига имон келтирсалар, яна бир жойига куфр келтирадилар. Улар истакларига тўғри келмагани учунгина ўзларининг китобларида айтилган Пайғамбар ﷺнинг белгиларини инкор қилдилар.

(*فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ*) **Бас, камдан-камлари имон келтирадилар**). Бу ердаги фо ҳарфи сабабни билдирувчи фодир. Бу ҳарф уларнинг лаънатланишлари ва кофирликларининг сабабини билдириб келяпти. Улар ўзларига нозил бўлган нарсалардан фақат озгинасигагина имон келтирадилар. Бу ердаги (مَّا) ҳарфи зоида бўлиб, озлик маъносини таъкидлаяпти. Аллоҳ Таоло озгинага имон келтиришни куфр деяпти. Бундан шундай маъно келиб чиқадикки, кимки ўзининг вақтида нозил бўлган нарсаларнинг ҳаммасига имон келтирмаса, кофир бўлади. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ﴾

(*Йўқ, аксинча, куфрлари сабабли уларни Аллоҳ лаънатлаган. Бас, камдан-камлари имон келтирадилар*). Яъни, улар нозил бўлган нарсаларнинг ҳаммасига эмас, озгинасигагина имон келтирганлари туфайли кофир ҳисобландилар.

Гапга (بَل)ни киритиш билан ундан олдингилар тескарига айланадилар. (Манфий бўлса мусбатга, мусбат бўлса манфийга), шунга кўра,

﴿قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ﴾

(*дилимиз берк (дедилар). Йўқ, аксинча, куфрлари сабабли уларни Аллоҳ лаънатлаган*), деган гап яҳудларнинг (قُلُوبُنَا غُلْفٌ) *дилимиз берк*), деган гапининг ёлғонлигини кўрсатаяпти.

4 – Аллоҳ Таоло уларнинг Пайғамбар ﷺ пайғамбар бўлиб юборилишларидан олдин қандай пасткаш, қандай бузғунчи бўлганлари хусусида хабар беради. Улар мушриклар билан урушганларида, яқинда бизга фалон фалон сифатли бир пайғамбар келади, биз унга эргашиб ҳаммангизни енгамиз, деб ўзларининг китобларида битилган Пайғамбар ﷺнинг сифатларини санаб ўтардилар. Лекин худди шу айтган одамлари

уларнинг китобларидаги хабарни тасдиқловчи Қуръон билан юборилган Пайғамбаримиз Муҳаммад ﷺ га куфр келтирдилар. Ҳолбуки улар худди шу одамдан мадад кутаётган эдилар.

﴿يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ﴾

– „Уни (Муҳаммад пайғамбарни) ўз фарзандларини таниган каби танийдилар“. [2:146]

Шунинг учун ҳам улар Аллоҳнинг лаънатига лойиқ кимсаларга айландилар.

﴿فَلَعَنَهُ اللَّهُ عَلَى الْكَافِرِينَ﴾

(*Кофирларга Аллоҳнинг лаънати бўлгай*).

5 – Уларнинг Пайғамбар ﷺ га куфр келтиришларига сабаб ўзларининг золимликлари ва ҳасадгўйликлари бўлди. (بغيا) Ҳа, улар бу пайғамбар ўзларидан эмас, бошқалардан чиққанига ҳасад қилдилар. Улар Исҳоқ ﷺ нинг наслидан кутаётган эдилар. Лекин у Исмоил ﷺ нинг наслидан чиқиб қолди. Шунинг учун Тавротдаги гапларни ҳам инкор қилишга ўтдилар. Билиб туриб куфр келтириш саркашликнинг, ёвузликнинг энг юқори чўққисидир. Шу билан улар ўзларини ўзлари Аллоҳнинг жазосига тутиб бердилар. Бу жазо ўта қаттиқ жазодир. Ундан мутлақо тиним билмас жазодир.

﴿عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾

(*Хор қилувчи азоб бордир*). Яъни, шундай азобки, ўз эгасини (азобланаётган кишини) хорланиш ва таҳқирланишга гирифтор қилади ва уни ҳечам тарк этмайди. У куфр аҳлига хосдир.

Шунга биноан яҳудлар ўзларини ўзлари Аллоҳнинг азобига тутиб берган бўладилар. Улар Аллоҳ Пайғамбар ﷺ га нозил қилган Қуръонга куфр келтириб, ўзларини ўзлари исроф қилишди, ҳавога созуришди. Улар ўз жонларини куфр ва азобга сотишди. Жонларини бериб, кофирликни, азобланишни олишди. Нақадар аянчли савдо. Киши ўз жонини бериб, унинг эвазига жаҳаннамда абадий қолишни олса-я! Фойдали савдо кишининг ўз жонини Аллоҳнинг ризосига, барқарор жаннат неъматларига сотишидир. Буларнинг савдоси эса зиёнли, зарарли савдодир.

﴿يَعْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾

(Аллоҳ нозил қилган нарсага кофир бўлишлари сабабли улар(яхудийлар) ўзларини энг ярамас нарсага сотдилар(Яъни имон ўрнига куфрни сотиб олдилар)).

(إِشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ). Яъни, ўзларини, ўз жонларини сотдилар. Бу сўзлар сотиш ва сотиб олиш маъносида келади. Қайси маънода келаётганини қарина белгилайди. Агар бу феълларнинг исноди жонга берилса (яъни, бу феълларининг эгаси, фоили жон бўлса), *(شَرَى)* ёки *(اشترى)* бўлиб келишидан қатъий назар, сотди маъносини англатади. Чунки жоннинг эгаси ўша кишининг ўзидир. Уни сотиб олди маъносида қўллаб бўлмайди. Лекин агар фоил бошқа бўлса, масалан, Зайд Амрдан жонини сотиб олди, дейилса, бу сўздан Зайднинг жони эмас, Амрнинг жони тушунилади ва бу ердаги феъл сотиб олди, маъносини англатади. Аллоҳ Таолонинг мана бу гапи ҳам шу маънодадир.

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ﴾

– „Одамлар орасида Аллоҳ ризолиги йўлида ўз жонини берадиган зотлар ҳам бор. Аллоҳ бандаларига гамхўр, меҳрибондир“. [2:207]

Яъни, ўз жонини Аллоҳнинг йўлида сотди.

﴿إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ﴾

– „Албатта, Аллоҳ мўминларнинг жонларини ва молларини улардан жаннат баробарига сотиб олди“. [9:111]

Яъни, улардан жонларини жуда катта баҳога – жаннатга киритиш эвазига сотиб олди.

﴿فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ﴾

(Бас, газаб устига газаб билан қайтдилар). Яъни, шу қилмишлари туфайли газаб устига газаб билан қайтдилар. Жуда қаттиқ газабга дучор бўлдилар. Мусо ﷺнинг замонида нозил бўлган Аллоҳнинг оятларига куфр келтирганлари туфайли, Исо ﷺнинг замонида нозил бўлган Аллоҳнинг оятларига куфр келтирганлари туфайли, Пайғамбаримиз Муҳаммад ﷺга нозил бўлган Аллоҳнинг оятларига билиб туриб куфр келтирганлари туфайли боришлари ҳам, келишлари ҳам газаб билан бўлиб қолди, уларга газаб ёпишиб олди.

6 – Кейин Аллоҳ Таоло уларнинг ёлғончиликларини, гапларида қарама-қаршилик борлигини баён қилади. Агар уларга нима учун Аллоҳ нозил қилган нарсага яъни, Қуръони Каримга

имон келтирмайсизлар, дейилса, биз фақат ўзимизга нозил қилинган Тавротга имон кетирамиз, дейишади. Ҳолбуки, улар Қуръон уларнинг китобларидаги Пайғамбар ﷺ сифатлари борасидаги хабарни тасдиқлаб келганини жуда яхши биладилар. Билиб туриб саркашлик билан куфр келтирадилар. Аллоҳ уларга қарши ҳужжат келтириб, уларнинг ёлғончиликларини фош этади.

﴿نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا﴾

(Биз ўзимизга нозил қилинган нарсага имон келтирамиз). Улар ўша ўзларига нозил қилинган нарсага ҳам имон келтирмаганлар. Тавротда пайғамбарларни ўлдириш ҳаром қилинганига қарамасдан, уларни ўлдирганлар. Яна улар бизлар Тавротгагина имон келтирамиз дейишади.

﴿قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

(Айтинг (Эй Муҳаммад), «Агар мўмин бўлган бўлсангизлар, нима сабабдан илгари Аллоҳнинг пайғамбарларини ўлдирар эдингизлар?»).

Бу ерда Аллоҳ Таоло баён қиляптики, Пайғамбар ﷺ замонларидаги яҳудлар ўзларининг салафлари ота-боболари изидан бориб, ўзларига нозил қилинган нарсага ҳам, ундан кейин нозил қилинган китобларга (Инжил ва Қуръонга) ҳам имон келтирмадилар.

Биринчи пора, иккинчи қисм, иккинчи чорак

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿١﴾ وَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ أَخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ
﴿٢﴾ وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَأَسْمِعُوا
﴿٣﴾ قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ
بِهِ إِيْمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤﴾ قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ
خَالِصَةً مِّنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٥﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا
بِمَا قَدَّمْت أَيْدِيَهُمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٦﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَوةٍ
وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ۗ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحِّزِهِ مِّنَ
الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٧﴾ قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ
نَزَّلَهُ عَلَىٰ قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِّمَا بَيَّنَّ يَدِيهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾
مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ
﴿٩﴾ وَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿١٠﴾ أَوْكَلَّمَا
عَاهَدُوا عَهْدًا نَّبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ ۗ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ
مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَأَىٰ
ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهِمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٢﴾ وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مَلِكٍ سُلَيْمَانَ ۗ وَمَا
كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيْطَانَ كَفَرُوا يَعْلَمُونَ النَّاسِ السِّحْرَ وَمَا أَنْزَلَ عَلَىٰ
الْمَلَائِكَةِ بِنَائِلٍ هُرُوتَ وَمَرُوتَ ۗ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ
فَلَا تَكْفُرْ ۗ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۗ وَمَا هُمْ بِضَارِبِينَ

بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ وَيَعْتَمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ ۗ وَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ
 اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا
 يَعْلَمُونَ ﴿١٢٢﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا
 يَعْلَمُونَ ﴿١٢٣﴾ يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا ۗ
 وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٢٤﴾ مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا
 الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ خَيْرٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۗ وَاللَّهُ سَخَطٌ بِرَحْمَتِهِ مَنِ يَشَاءُ ۗ
 وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿١٢٥﴾

– „92. Мусо сизларга очиқ ҳужжатлар келтирганидан кейин ўзларингизга зулм қилган ҳолингизда унинг кетидан бузоққа сизиндингиз? 93. Эсланг (эй Бану Исроил), Биз аҳду паймонингизни олгач, устингизда Тур тогини кўтариб туриб: «Келтирган нарсамизни (динимизни) маҳкам ушланг ва қулоқ солинг», деганимизда, «Эшитдик ва бўйсунмадик», дедилар. Кофирликлари сабаб кўнгиллари фақат бузоққа ибодат қилиш билан тўлади. Айтинг: «Агар сиз мўмин бўлсангиз, имонингиз сизларни мунча ярамас нарсаларга буюради?» 94. Айтинг (эй Мухаммад): «Агар Аллоҳ ҳузурини охиради диёри (жаннат) бошқа одамларсиз фақат сизларники бўлса, у ҳолда ростгўй бўлсангизлар, ўлишни орзу қилинглар!» 95. Қилган кирдикорлари сабабли ҳаргиз уни (ўлимни) орзу қилолмайдилар. Аллоҳ золимларни билгувчидир. 96. Уларнинг ҳатто муширлардан ҳам ҳаётга (яшашга) очкўз кишилар эканини кўрасиз, уларнинг айримлари минг йил умр кўришни истайдилар. Ҳолбуки, узун умр уни азобдан узоқлаштирмайди. Ахир Аллоҳ қилаётган амалларини кўриб тургувчидир. 97. Айтинг (эй Мухаммад): «Ким Жаброилга душман бўлса, (У Аллоҳга душмандир). Зеро у (Жаброил) Аллоҳнинг изни билан қалбингизга ўздан аввалги китобларни тасдиқ этадиган ва мўминларга ҳидоят ва хушxabар бўлган Қуръонни нозил қилди. 98. Ким Аллоҳга ва унинг фаришталарига, пайгамбарларига, Жаброил ва Микоилга душман бўлса, бас, албатта Аллоҳ (бундай) кофирларга душмандир. 99. Ҳақиқатан Биз сизга очиқ оятлар нозил қилдик. У (оятларга) фақат фосиқларгина кофир бўладилар. 100. Ҳар қачон бирон аҳдга аҳдлашсалар улардан бир гуруҳи бузаверадими?

Ҳақиқатан уларнинг кўпи имонсизлардир. 101. Қачон уларга Аллоҳнинг ҳузуридан ўзларидаги нарсани тасдиқ этувчи Пайгамбар келса, китоб (Таврот) берилган кимсалардан бир гуруҳи Аллоҳнинг китобини (Қуръони Каримни) ҳеч нарса билмагандек орқаларига отадилар. 102. Ва Сулаймон давридаги шайтонлар (жинлар) айтган нарсаларга эргашидилар. Сулаймон кофир эмас эди, балки одамларга сеҳр ўргатадиган шайтонлар кофир эдилар. Ва Бобилдаги Ҳорут ва Морут номли фаришталарга туширилган нарсаларга эргашидилар.— Ҳолбуки, у фаришталар: «Биз фақатгина фитнамиз (яъни одамларни алдаб имтиҳон қилиш учун юборилганмиз), бас, (биз айтган нарсаларни қилиб) кофир бўлиб қолма», демасдан туриб ҳеч кимга ҳеч нарса ўргатмас эдилар.— Ва ўшалардан (Ҳорут ва Морутдан) эрхотиннинг ўртасини бузадиган нарсалар ўрганадилар. (Лекин) улар (яхудийлар) Аллоҳнинг изнисиз ҳеч кимга зарар етказа олмайдилар. Ва ҳеч фойдасиз, билъакс зарарли нарсаларни ўрганадилар. Ахир (Аллоҳнинг китоби ўрнига сеҳрни) алмашган кимсаларга Охиратда ҳеч қандай насиба йўқ эканини билган эдилар-ку. Жонларини нақадар ёмон нарсага (яъни Охиратдаги маҳрумликка) сотганларини билсалар эди. 103. Агар улар имонга келиб Аллоҳдан қўрқсалар, Аллоҳ тарафидан бўладиган савоб албатта яхшироқ бўлишини билсалар эди. 104. Эй мўминлар, «Роино» деманг. «Унзурно» денглар. Ва (Аллоҳнинг амр-наҳий-фармон-таъқиқарига) қулоқ солинг! Кофирлар учун аламли азоб бор. 105. Аҳли китоб ва мушириклардан иборат кофирлар сизларга Парвардигорингиз тарафидан бир яхшилик (яъни ваҳий) тушишини истамайдилар. Аллоҳ эса раҳмат-марҳаматини Ўзи хоҳлаган кишиларга хос қилиб беради. Аллоҳ буюк фазлу карам соҳибидир“.

[2:92-105]

Тафсир:

﴿وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ أَخَذْتُمُ الْعِجَلَٰلَ مِنْ بَعْدِهِ ۖ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ﴾
﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَأَسْمِعُوا﴾
﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبْنَا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجَلَٰلَ بِكُفْرِهِمْ ۗ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُم بِهِ ۖ إِيمَانُكُمْ إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾
﴿قُلْ إِن كَانَتْ لَكُمْ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّن دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ ۝ وَلَن يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا

بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٢﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِمْ
وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا ۚ يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُزَحِّزِهِ مِنَ
الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ ۗ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

– „92. Мусо сизларга очик ҳужжатлар келтирганидан кейин ўзларингизга зулм қилган ҳолингизда унинг кетидан бузоққа сизиндингиз? 93. Эсланг (эй Бану Исроил), Биз аҳду паймонингизни олгач, устингизда Тур тоғини кўтариб туриб: «Келтирган нарсамизни (динимизни) маҳкам ушланг ва қулоқ солинг», деганимизда, «Эшитдик ва бўйсунмадик», дедилар. Кофирликлари сабаб кўнгиллари фақат бузоққа ибодат қилиш билан тўлади. Айтинг: «Агар сиз мўмин бўлсангиз, имонингиз сизларни мунча ярамас нарсаларга буюради?» 94. Айтинг (эй Муҳаммад): «Агар Аллоҳ ҳузурида охират диёри (жаннат) бошқа одамларсиз фақат сизларники бўлса, у ҳолда ростгўй бўлсангизлар, ўлишни орзу қилинглар!» 95. Қилган кирдикорлари сабабли ҳаргиз уни (ўлимни) орзу қилолмайдилар. Аллоҳ золимларни билгувчидир. 96. Уларнинг ҳатто мушриклардан ҳам ҳаётга (яшашга) очкўз кишилар эканини кўрасиз, уларнинг айримлари минг йил умр кўришни истайдилар. Ҳолбуки, узун умр уни азобдан узоқлаштирмайди. Ахир Аллоҳ қилаётган амалларини кўриб тургувчидир“. [2:92-96]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қўйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳ Таоло Мусо عليه السلام ни Бану Исроилга қатъий далиллар ва у кишининг пайғамбарлигини қўллаб-қувватловчи мўъжизалар билан юборди. Улар бошқа бир ўринда зикр қилинган тўққиз оятлардир.

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَىٰ تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ﴾

– „Аниқки, Биз Мусога тўққиз очик оят-мўъжиза ато этдик“. [17:101]

Илонга айланган асо, кўриб турганлар учун оппоқ бўлиб кўринган қўл, денгиз бўлиниб, ўртасидан қуппа қуруқ йўлнинг очилиши, чигирткалар, битлар, бақалар, қон ва бошқа мўъжизалар Мусо عليه السلام нинг пайғамбарлигини қатъий исботлаб берганди. Лекин улар Мусо عليه السلام ўз Парвардигорига муножот қилиш учун Тур тоғига кетганида ўзларига бузоқни худо қилиб олдилар. Шу билан золимларга айландилар. Чунки улар нарсани

ўз ўрнидан бошқа жойга қўйдилар. Бузоқни худо қилиб олдилар. Ҳолбуки, бузоқ худо эмас. Аллоҳ Таоло айтади:

﴿ثُمَّ أَخَذْتُمُ الْعِجَلَ﴾

(Кейин бузоққа сизиндингиз?). Бу ердаги (ثُمَّ) сўзи бироз вақт ўтганликни ифодалайди. Яъни, улар оятлар устида бироз тадаббур қилганларидан кейин бузоқни худо қилиб олдилар. Ҳа, олдинга уларга оятлар келди. Улар бу оятлар ҳақида тадаббур қилдилар. Уларнинг Мусо ﷺнинг ҳақлигига далолат қилишига амин бўлдилар. Яна шундан кейин бузоқни худо қилиб олдилар. Бу ерда жуда қаттиқ койиш, батамом мағлуб қилиш маънолари бор.

2 – Кейин Аллоҳ Таоло яна қайта улардан аҳд олганлигини, уларнинг устига Тур тоғини кўтариб қўйганини эслатяпти. Олдинги оятда айтиб ўтганимиздек, улар Аллоҳ берган нарсаларни жидду жаҳд билан олишлари керак эди.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

– „Эсланг (эй Бану Исроил), Биз аҳду паймонингизни олгандик ва устингизда Тур тоғини кўтариб туриб, «Келтирган нарсамизни (Тавротни) маҳкам ушланг ва ундаги бор нарсани ёдингизда тутинг — шояд тақво эгаларидан бўлсангиз», дегандик“.

[2:63]

Оятнинг такрорланиб келиши маънони бўрттиради. Аллоҳ Таоло томонидан келаётган фармонни қабул қилиш ва итоат этиш қулоғи билан тингланмаса, унинг ҳеч қандай қиймати қолмайди. Бу муборак оятда Аллоҳ Таоло (وَاسْمَعُوا) деяпти. Улар бу фармонга (سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا) деб жавоб қайтаряптилар. Бу жавоб шунга далолат қиляптики, (اسْمَعُوا) сўзида қулоқ соладиган, итоат этадиган, қабул қиладиган эшитиш билан эшитинглар, деган маъно бор. Кўпинча эшитишдан қабул қилиш ҳам ирода қилинади. Масалан, намозимизда, Аллоҳ Унга ҳамд айтган кишининг ҳамдини эшитди, деймиз (яъни, қабул қилди).

﴿وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجَلَ بِكُفْرِهِمْ﴾

(Кофирликлари сабаб кўнгиллари фақат бузоққа ибодат қилиш билан тўлади). Бу ердаги вов ҳолиядир. (Ҳолни ифодаловчи

вовдир). Яъни, улар бўйсунмаётган пайтларида кўнгиллари бузоқ билан тўлиб турган эди, дилларига бузоқ муҳаббати кириб борганди. **﴿بِكُفْرِهِمْ﴾** *кофирликлари сабаб*) яъни, кофирликлари туфайли **﴿سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾** *эшитдик ва бўйсунмадик*) дейишди.

Кейин Аллоҳ оятнинг якунида уларнинг мўминлармиз, деб қилаётган даъволари ёлғонлигини баён қиляпти. Чунки имон куфрнинг зиддидир. Имон бузоқни худо қилиб олишга, бузоққа муҳаббат қўйишга ва шу сабабли Яратувчи, Маъбуд Аллоҳга қулоқ солиб, итоат этишдан бош тортишга буюрмайди.

Бу ерда буйруқ феълининг исноди имонга бериляпти. Яъни, имон фоил (эга) бўлиб келяпти. Айни пайтда имон ҳум замирига изофа қилиняпти.

﴿قُلْ بَسْمًا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ﴾

(Айтинг: «имонингиз сизларни мунча ярамас нарсаларга буюради?»). Бу иш Аллоҳ Таолонинг

﴿أَصَلُّوْا لَكُمْ تَأْمُرُكُمْ﴾

– „**Ўқийётган намозинг буюрмоқдами?**“ [11:87]
ояти каби таҳқирлаш, масхара қилиш маъноларини англатади.

﴿قُلْ بَسْمًا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾

(Айтинг: «Агар сиз мўмин бўлсангиз, имонингиз сизларни мунча ярамас нарсаларга буюради?»). Яъни, сизлар бузоқни худо қилиб олиш билан, унинг муҳаббатини дилларингизга жойлаш билан мўмин бўладиган бўлсангиз, бу имонингиз ёмон имондир. Яъни, оламлар Парвардигори сизлардан талаб қилган имон эмасдир. Балки, у куфрнинг айнан ўзидир.

3 – Кейин Аллоҳ Таоло уларнинг жаннат фақат бизгагина хосдир, деган даъволарининг ёлғонлигини баён қиляпти.

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرَى﴾

– „**Жаннатга фақат яхудий ёки насроний бўлганлар киради,**“ [2:111]
дейишди“.

Уларга қарши ҳужжат келтириб, агар ростгўй бўлсангизлар, у ҳолда ўлимни яъни, Аллоҳ билан учрашишни умид қилинглр, деяпти. Агар ҳақиқатда ўзлари ўйлаётгандек Аллоҳнинг суюкли бандалари бўлсалар, шундай қилсинлар.

﴿وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصْرَى لَنْ نَبْتَدُءَ اللَّهَ وَآحِبَّتُوهُ﴾

– „Яхудий ва насронийлар: «Биз Аллоҳнинг суюкли болаларимиз», дедилар“ [5:18]

Улар ўзларининг ростгўйликларини исботлаш учун ўлимни умид қилишга шошилишлари керак эди. Шундай қилмасалар, ёлгончиликлари фош бўларди. Шундай ҳам бўлди. Улар ўлимни умид қилмадилар. Чунки улар ўзларининг ёмон ишларни қилганларини, куфр келтирганларини яхши билардилар. Шунинг учун Аллоҳ билан учрашишдан қўрқардилар.

﴿وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ﴾

(Қилган кирдикорлари сабабли ҳаргиз уни (ўлимни) орзу қилолмайдилар. Аллоҳ золимларни билгувчидир).

Мана шулар Аллоҳ Таоло Пайғамбар ﷺ замонидаги яҳудлар ва насороларга қарши келтирган қатъий ҳиссий ҳужжатлардир. Чунки агар ҳақиқатда жаннат уларгагина хос бўлганида улар ўлимни умид қилишлари керак эди. Бу яҳудлар ҳақидаги гап. Насоролар эса ўзларини ҳақ, деб биладиган бўлсалар, яъни, Исо ﷺ Аллоҳнинг бандаси эмас, улар ўйлаганидек яна бир илоҳ бўлса, мубоҳалани (Аллоҳдан ноҳақ тарафни лаънатлашини сўраш) қабул қилишлари керак эди.

﴿فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ آبَاءَنَا وَأَبْنَاؤُنَا وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ۗ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَل لَّعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكٰذِبِينَ﴾

– „Айтинг: «Келинлар, ўғилларимизни ва ўғилларингизни, аёлларимиз ва аёлларингизни, ўзларимизни ва ўзларингизни чорлаб-йигайлик, сўнгра Аллоҳга тазарру билан илтижо қилайлик-да, ёлгончиларни Аллоҳ лаънат қилишини сўрайлик»“ [3:61]

Лекин Пайғамбар ﷺ давридаги ҳар икки гуруҳ ҳам бу ишларни қилмадилар. Яҳудлар ўлимни орзу қилмадилар, Нажрон насоролари эса мубоҳалани қабул қилмадилар. Агар улар ақлларини ишлатадиган бўлсалар, мана шуларнинг ўзи уларга қарши қатъий ҳужжатлардир. «Агар яҳудлар ўлимни орзу қилганларида ўлиб, ўзларини дўзахда кўрардилар. Насоролар Пайғамбар ﷺ билан мубоҳала қилганларида эса қайтиб келиб, аҳлини ҳам, молини тополмай қолган бўлардилар».⁶⁰

4 – Яҳудлар ўзларининг бузилганлари ва бузғунчиликлари туфайли оқибатлари қоронғу бўлгани учун мумкин қадар кўпроқ

⁽⁶⁰⁾ Аҳмад: 1/148. Тафсири Табарий: 1/424.

яшашни истайдилар. Бошқа одамлардан, ҳатто фақат шу дунёгагина ишонадиган мушриклардан кўра ҳам кўпроқ яшашга ҳарис бўладилар. Мушрикларнинг яшашга ҳарислиги табиий. Негаки, улар охиратга ишонмайдилар. Шундай бўлса-да, яҳудлар улардан кўра ҳам кўпроқ яшашга ҳарисдирлар.

﴿وَلْتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيٰوةٍ﴾

(Уларнинг ҳаётга (яшашга) очкўз кишилар эканини кўрасиз). Яъни, қандай бўлишдан қатъий назар умуман яшашга. Лекин бу сўз оятнинг кейинги қисмидаги мазмун билан боғланыпти.

﴿يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ﴾

(Уларнинг айримлари минг йил умр кўришни истайдилар). Яъни, узоқ умрни, узоқ яшашни.

(يَوَدُّ أَحَدُهُمْ) уларнинг айримлари истайдилар) (يَوَدُّ أَحَدُهُمْ айримлари). Бу сўздан мурод мушриклар бўлиши ҳам мумкин. Яъни, яҳудлар фақат шу дунёнигина билгани, танигани туфайли минг йиллаб, яъни, мумкин қадар узоқ умр кўрмоқчи бўлган мушриклардан кўра ҳам кўпроқ яшашга ҳарисдирлар. Ундан мурод яҳудларнинг ўзларидан бири бўлиши ҳам мумкин. Яъни, улардан бири узоқ умр кўришни истайди. (أَحَدُهُمْ) қаринаси билан шу кейинги гап кучлироқ.

﴿وَمَا هُوَ بِمُرَحِّزٍ عَلَيْهِ مِنْ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ﴾

(Ҳолбуки, узун умр уни азобдан узоқлаштирмайди). Чунки мушриклар охиратга, ундаги азобга ишонмайдилар. Яҳудлар эса охиратга ҳам, азобга ҳам ишонадилар. Улар ўзларининг қилмишлари туфайли азобга йўлиқишларини биладилар. Шу азоб мумкин қадар кечга сурилишини ўйлаб, ўлимни истамайдилар. Аллоҳ Таоло уларнинг умри ҳар қанча узоқ бўлмасин, минг йилми, ундан кўпми, (бу ерда минг йил сўзи кўпликни ифодалайди), барибир оқибатда уларнинг ўлишларини, Парвардигорларига қайтишларини ва азобга гирифтор бўлишларини билади.

Аллоҳ Таоло оятни Ўзининг уларнинг қилган ишларини кўриб туришини ва уларга ўзлари ҳақли бўлган жазони беришини айтиш билан хотималайди.

﴿وَاللَّهُ بِصِيْرٍ بِمَا يَعْمَلُونَ﴾

(Ахир Аллоҳ қилаётган амалларини кўриб тургувчидир).

﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾﴾ وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ ﴿٩٩﴾﴾ أَوْ كَلَّمَا عَنْهُدَا عَنْهُدَا نَبَّذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾﴾

– „97. **Айтинг** (эй Муҳаммад): «**Ким Жаброилга душман бўлса, (У Аллоҳга душмандир). Зеро у (Жаброил) Аллоҳнинг изни билан қалбингизга ўзидан аввалги китобларни тасдиқ этадиган ва мўминларга ҳидоят ва хушхабар бўлган Қуръонни нозил қилди. 98. Ким Аллоҳга ва унинг фаришталарига, пайғамбарларига, Жаброил ва Микоилга душман бўлса, бас, албатта Аллоҳ (бундай) кофирларга душмандир. 99. Ҳақиқатан Биз сизга очиқ оятлар нозил қилдик. У (оятларга) фақат фосиқларгина кофир бўладилар. 100. Ҳар қачон бирон аҳдга аҳдлашсалар улардан бир гуруҳи бузаверадими? Ҳақиқатан уларнинг кўпи имонсизлардир. 101. Қачон уларга Аллоҳнинг ҳузуридан ўзларидаги нарсани тасдиқ этувчи Пайғамбар келса, китоб (Таврот) берилган кимсалардан бир гуруҳи Аллоҳнинг китобини (Қуръони Каримни) ҳеч нарса билмагандек орқаларига отадилар**“.

[2:97-100]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади.

1 – Яҳудлар Пайғамбар ﷺдан у кишига қайси фаришта келиши ҳақида сўрашганида, Пайғамбар ﷺ, Жаброил ﷺ, деб жавоб бердилар. Шунда улар, у бизнинг душманимиз, у пайғамбарларга китобни эмас, азобни олиб тушади, агар сенга келадиган фаришта Микоил бўлганида биз имон келтирган бўлардик, дейишди. Шунга жавобан Аллоҳ Таоло мана шу оятни нозил қилиб, Пайғамбар ﷺга дедики, ким Жаброилга душман бўлса, унга, менинг қалбимга Аллоҳнинг изни ила Қуръонни олиб тушадиган фаришта мана шу Жаброилдир, Қуръон ўзидан олдинги пайғамбарларнинг китобларини тасдиқловчидир, у

ҳидоятдир, мўминлар учун суюнчли хабардир, Жаброил عليه السلام сизлар ўйлагандек азобни олиб тушмайди, деб айтинг.⁶¹

Бу ерда Қуръон (**هُدَى** *ҳидоят*) деб номланяпти. Ўзи сафнинг олдида борадиган, қолганлар унинг ортидан борадиган киши ҳодий бўлади. Отлар подасининг олдинда борадиганларига нисбатан ҳам мана шу сўз ишлатилади. Қуръон мўмин учун ҳодийдир. Яъни, мўмин унга эргашади, унинг фармону тақиқларига итоат этади.

Қуръон (**بُشْرَى** *хушхабар*) деб ҳам номланди. Чунки у мўминларга тайёрлаб қўйилган жаннатлар ҳақида, қиёмат кундаги Аллоҳнинг ризоси ҳақида суюнчли хабар беради.

﴿بَيِّنَاتٍ يَدِيهَ﴾

(**Ўзидан аввалги китобларни**). Яъни, унинг олдида. Бу сўз ўзидан олдинги, деган маънони англатади.

﴿فَاِنَّهٗ نَزَّلَهٗ عَلٰى قَلْبِكَ﴾

(**Зеро у (Жаброил) қалбингизга Қуръонни нозил қилди**). Шартнинг жавоби. Яъни, кимки душман бўлса, ... унга айтингки, У Зот ... нозил қилган.

2 – Шундан сўнг Аллоҳ яҳудларга Микоил ҳам, Жаброил ҳам фаришта эканини, улардан бирига душман бўлган одам иккинчисига ҳам, бинобарин ҳамма фаришталарга душманлигини ва кимки, Аллоҳга, Унинг пайғамбарларига, фаришталарига душманлик қилса, кофир бўлишини баён қилади.

﴿فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِيْنَ﴾

(**Албатта Аллоҳ (бундай) кофирларга душмандир**).

(**فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِيْنَ** *ким*) шарт маъносидадир. Унинг жавоби (**فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِيْنَ**) дир. Яъни, кимки Аллоҳга душман бўлса, унга айтгинки, ... Аллоҳ кофирларнинг душманидир.

Аллоҳ Таоло ҳамма фаришталарни айтиб ўтиш билан бирга Жаброил ва Микоил عليه السلامларни алоҳида зикр қилди. Ом (умумийликни англатувчи) сўздан кейин хос (хусусийликни англатувчи) сўз келиши шу хоснинг эътиборлигини билдиради.

3 – Кейин Аллоҳ Таоло Пайғамбар عليه السلامга очиқ оятлар яъни, у кишининг ҳақиқий пайғамбар эканликларини кўрсатувчи қатъий, равшан белгилар нозил қилганини баён қилади. Бу оятларга

⁽⁶¹⁾ Тафсири Табарий: 1 / 431.

Парвардигорининг буйруғидан бош тортган, У Зотнинг шариатига итоат этмаган, У Зот белгилаб қўйган ҳудудлардан тажовуз қилиб ўтган кимсагина қуфр келтиришини ҳам айтиб ўтади.

4 – Яҳудлар ҳар доим аҳдни бузганлари туфайли Аллоҳ Таоло уларни тавсифлашда улар бузмаган аҳд қолмаган, деган маънодаги гапни айтади.

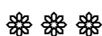
Бу ерда (كَلِمًا **ҳар қачон**) сўзининг ишлатилишига эътибор берайлик. У шарт ва жавобнинг такрорланишини ифодаловчи зарфдир. Яъни, улар бирор нарсага аҳдлашдиларми, тамом уни бузмасдан қўймасдилар.

﴿نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ﴾

(Улардан бир гуруҳи бузаверадими?). Яъни, уни улардан бир қисми бузди.

﴿بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

(Ҳақиқатан уларнинг кўпи имонсизлардир). Бу гап аҳдни бузган қисмнинг озчиликни эмас, кўпчиликни ташкил қилишини англатади. Аслида гуруҳ сўзидан озчиликни ташкил қилувчи қисм тушуниларди.

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا
الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا
الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مُلْكِ سُلَيْمَانَ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَٰكِنَّ الشَّيْطَانَ كَفَرُوا يَعْلَمُونَ
النَّاسِ السَّحَرِ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هُنُوتَ وَمُرُوتَ ۚ وَمَا يُعْلِمَانِ مِن
أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ ۖ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ
الْمَرْءِ وَرَوْجِهِ ۚ وَمَا هُم بِضَارِينَ بِهِ ۚ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ ۚ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا
يَنْفَعُهُمْ ۚ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا

بِهِمْ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ
 اللَّهِ خَيْرٌ لَّو كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٢﴾

– „101. Қачон уларга Аллоҳнинг ҳузуридан ўзларидаги нарсани тасдиқ этувчи Пайғамбар келса, китоб (Таврот) берилган кимсалардан бир гуруҳи Аллоҳнинг китобини (Қуръони Каримни) ҳеч нарса билмагандек орқаларига отадилар. 102. Ва Сулаймон давридаги шайтонлар (жинлар) айтган нарсаларга эргашадилар. Сулаймон кофир эмас эди, балки одамларга сеҳр ўргатадиган шайтонлар кофир эдилар. Ва Бобилдаги Ҳорут ва Морут номли фаришталарга туширилган нарсаларга эргашадилар.— Ҳолбуки, у фаришталар: «Биз фақатгина фитнамиз (яъни одамларни алдаб имтиҳон қилиш учун юборилганмиз), бас, (биз айтган нарсаларни қилиб) кофир бўлиб қолма», демасдан туриб ҳеч кимга ҳеч нарса ўргатмас эдилар.— Ва ўшалардан (Ҳорут ва Морутдан) эрхотиннинг ўртасини бузадиган нарсалар ўрганадилар. (Лекин) улар (яҳудийлар) Аллоҳнинг изнисиз ҳеч кимга зарар етказа олмайдилар. Ва ҳеч фойдасиз, билъақс зарарли нарсаларни ўрганадилар. Ахир (Аллоҳнинг китоби ўрнига сеҳрни) алмашган кимсаларга Охиратда ҳеч қандай насиба йўқ эканини билган эдилар-ку. Жонларини нақадар ёмон нарсага (яъни Охиратдаги маҳрумликка) сотганларини билсалар эди. 103. Агар улар имонга келиб Аллоҳдан кўрқсалар, Аллоҳ тарафидан бўладиган савоб албатта яхшироқ бўлишини билсалар эди“.

[2:101-103]

Аллоҳ Таъло бу оятларда қўйидагиларни баён қилади:

1 – Яҳудлар Пайғамбар ﷺ га қарши боришиб, у киши билан ҳужжатлашишганда Тавротга таянишарди. У кишидан руҳ, Каҳф аҳли, Зулқарнайн ва бошқалар ҳақида сўрашарди. Пайғамбар ﷺ Аллоҳ Қуръонда нимани ваҳи қилган бўлса, ўша билан жавоб берардилар. Бундан ташқари уларнинг зонийни тошбўрон қилиш ва Пайғамбар ﷺ нинг белгилари каби мавзуларни ўзгартириб юборганларини ҳам фош этарди. Пайғамбар ﷺ нинг келишлари ўша Тавротдаги хабарнинг тасдиғи эди. Ҳужжатлашишда Тавротга таяниш уларнинг ичидаги мақсадни ҳосил қилмагач, ундан юз ўгириб, уни ортларига отиб юбора қолдилар.

﴿كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾

(Ҳеч нарса билмагандек). Яъни, уларни Таврот туфайли отиб юбордилар. Гўё бу иш Тавротга ишонмайдиган, унда келган

Пайғамбар ﷺнинг белгилари ҳақидаги хабардан беҳабар бўлган кишилар томонидан содир бўлгандек. Бу уларнинг Тавротда келган Пайғамбар ﷺнинг белгилари ҳақидаги хабардан ортиқ даражада юз ўгирганларини кўрсатади. Бу билиб туриб, онгли тарзда юз ўгиришдир.

Тавротга таяниб, Пайғамбар ﷺ билан мунозара қилиш муваффақиятсиз чиққач, улар Тавротдан бошқа манбалардаги бошқа масалаларни қидира бошладилар.

2 – Аллоҳ Таоло Пайғамбар ﷺга Сулаймон ﷺнинг пайғамбарлиги ҳақидаги хабарни нозил қилди.

﴿إِنَّا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ كَمَا أَوْحَيْنَا إِلَىٰ نُوحٍ وَالنَّبِيِّنَ مِنْ بَعْدِهِ ۗ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَعِيسَىٰ وَأَيُّوبَ وَيُونُسَ وَهَارُونَ وَسُلَيْمَانَ ۗ وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا﴾

– „*(Эй Муҳаммад), албатта Биз Нуҳга ва ундан кейинги пайгамбарларга ваҳи юборганимиз каби сизга ҳам ваҳи юбордик, яна иброҳим Исмоил—Исҳоқ, Яъқуб ва унинг уруғ-авлоди, Исо, Айюб, Юнус, Ҳорун ва Сулаймон пайгамбарларга ҳам ваҳи юборганимиз. Довудга Забурни ато этдик*“ . [4:163]

Яҳудлар, Сулаймон пайғамбар эмас, сеҳргар бўлган, дейишди ва Сулаймон ﷺ давридаги сеҳргарлар шайтонлар мадади билан ёзган китобларни тўпладилар. Бу китоблар Мадинада уларнинг қўлларида кенг тарқалган эди. Мана, Сулаймон мана шу китоблар билан ҳукм қилган, дейишди. Шундай қилиб бу китобларни Пайғамбар ﷺ билан мужодала қилишга модда (объект) қилиб олдилар.

﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانِ عَلَىٰ مَلِكِ سُلَيْمَانَ﴾

(Ва Сулаймон давридаги шайтонлар (жсинлар) айтган нарсаларга эргашадилар).

(مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانِ) шайтонлар (жсинлар) айтган нарсаларга). Яъни, шайтонлар ўқиб, сеҳргарларга пичирлаб айтадиган ва улар ўз китобларига ёзиб борадиган гаплар.

﴿يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا﴾

– „*Улар бир-бирларини алдаш учун гўзал (ялтироқ) сўзлар билан васваса қиладилар*“ . [6:112]

Исломдан олдин шайтонлар ўғринча самога қулоқ солардилар. Кейин у ердан эшитиб олган гапларига турли хил ёлгонларни аралаштириб, ўзларининг дўстларига – сеҳргарларга пичирлаб айтардилар. «Айрим самовот аҳли бир-биридан хабар сўраб, бу хабар дунё осмонига қадар етиб келарди. Жинлар унга ўғринча қулоқ солиб, эшитганларини ўз дўстларига отардилар. Қайси гапни тўппа-тўғри етказган бўлсалар, у ҳақ бўларди. Лекин улар ўзларидан ҳам қўшиб юборардилар».⁶² Исломдан кейин жинлар учун ўғринча қулоқ солиш тақиқланди.

﴿وَأَنَا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقْعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ لَنَا بِشَهَابٍ رَصْدًا﴾

– „**Албатта бизлар** (илгари осмондан айрим) **жойларга** (фаришталарнинг сўзларини ўғринча) **эшитиб олиш учун ўтириб олар эдик. Энди ҳозир** (яъни Муҳаммад алайҳис-салом пайгамбар қилиб юборилганларидан кейин) **эса ким** (яъни, қайси жин ўғринча) **эшитар бўлса, ўзини кузатиб турган бир** (учар) **юлдузни кўрар**“.
[72:9]

(**Сулаймон давридаги**). Яъни, Сулаймон ﷺ

подшоҳлиги даврида.

3 – Сеҳргарлар ўша сеҳр китобларини икки йўлдан олиб ёзганлар. У йўллар:

Биринчиси: шайтон уларга васваса қилган сеҳр.

Иккинчиси: Ҳорут ва Морут фаришталари одамларга ўргатган сеҳр илми. Уларни Аллоҳ Бобилга туширганди. Улар одамларга сеҳрни ўргатаётиб, унга амал қилишдан огоҳлантирардилар ва ўзларининг фитна (синов)лигини айтиб ўтардилар.

﴿وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾

(**Ҳолбуки, у фаришталар:** «**Биз фақатгина фитнамиз** (яъни одамларни алдаб имтиҳон қилиш учун юборилганмиз), **бас, (биз айтган нарсаларни қилиб) кофир бўлиб қолма», демасдан туриб ҳеч кимга ҳеч нарса ўргатмас эдилар**). Аллоҳ Ўз бандаларини синаш учун ер юзига яхшилиқни ҳам, ёмонлиқни ҳам нозил қилган.

﴿وَتَلْوُكُمْ بِالشَّرِّ وَالْحَيْرِ فِتْنَةً﴾

(62) Буни Муслим ривоят қилган, (بقرهون) маъноси ёлгонни аралаштирадилар, деган маънода.

– „**Биз сизларни (сабр-тоқатларингизни синаш учун) ёмонлик билан ҳам, (шукр қилишингизни билиш учун) яхшилик билан ҳам «алдаб» имтиҳон қилурмиз**“.[21:35]

Одамларга сеҳрни ўргатиш ўша одамлар учун синовдир. Сеҳрга ишониб, унга амал қилган киши кофир бўлади. Унга ишонмаган ва унга амал қилмаган одам нажот топади.

﴿إِنَّمَا حَنُّ فَتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرُ﴾

(Биз фақатгина фитнамиз. Бас кофир бўлиб қолма).

4 – Аллоҳ Таоло Ўзининг пайғамбари Сулаймон عليه السلامни яҳудларнинг ёлгонларидан, бўҳтонларидан оқлаяпти. Сулаймон عليه السلام куфр келтирмади. Демак, у киши сеҳргарлик қилгани ҳам йўқ, сеҳрга ишонгани ҳам йўқ. У киши Аллоҳнинг пайғамбаридир.

﴿وَمَا كَفَرَ سَلِيمًا﴾

(Сулаймон кофир эмас эди). Яъни, қандай қилиб кофир бўлсин? Ахир у киши сеҳргарлик қилгани ҳам, сеҳрга ишонгани ҳам йўқ-ку!⁶³ Бу гапдан шу маънонинг келиб чиқишига сабаб шуки, яҳудлар Сулаймон عليه السلامни кофирликда эмас, сеҳргарликда айблагандилар. «Ибн Жарир Шаҳр ибн Хушаб йўлидан ривоят қилишича, яҳудлар, Муҳаммадни кўриб қўйинглар, у ҳақни ноҳаққа аралаштириб юборяпти, Сулаймонни пайғамбарлар қаторига қўшяпти, Сулаймон шамолни миниб юрадиган сеҳргар бўлган, дедилар».⁶⁴ Уларнинг бу тухматларига жавобан Аллоҳ Таоло

﴿وَمَا كَفَرَ سَلِيمًا﴾

(Сулаймон кофир эмас эди), деди. Яъни, у сеҳргарлик қилмаган. Оятдаги **(كَفَرَ)** сўзининг мажозий маънода қўлланилиши юқорида айтиб ўтганимиздек араб тили қонун-қоидаларига кўра, сеҳрга ишонган кишининг кофир бўлишини англатади.

Шундай қилиб, Сулаймон عليه السلام эмас, шайтонлар куфр келтирдилар.

(63) Бу сабабияга алоҳидо бўлгани учун мажозий маънода ишлатилади, шу боис **السحر** сўзи **الفكر** нинг сабабидир.

(64) Тобарий тафсири: 1/451.

﴿وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَنُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَرُوتَ وَمَرُوتَ ۚ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا حُنُّ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ﴾

(Сулаймон кофир эмас эди, балки одамларга сеҳр ўргатадиган шайтонлар кофир эдилар. Ва Бобилдаги Хорут ва Морут номли фаришталарга туширилган нарсаларга эргашадилар. — Ҳолбуки, у фаришталар: «Биз фақатгина фитнамиз (яъни одамларни алдаб имтиҳон қилиш учун юборилганмиз), бас, (биз айтган нарсаларни қилиб) кофир бўлиб қолма», демасдан туриб ҳеч кимга ҳеч нарса ўргатмас эдилар).

5 – Сеҳр нарсани ўз моҳиятидан бошқача қилиб кўрсатишдир. Аллоҳ Таолонинг

﴿سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ﴾

– „Одамларни кўзларини бўяб кўйдилар“. [7:116]

﴿مُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنهَا تَسْعَى﴾

– „Сеҳр қилганлари сабабли (Мусога) юриб кетаётгандек туюлди“. [20:66]

деган гапларидан шу маъно чиқади. Яъни, асо асолигича қолди. Фақат қараб турган одамларга у тирик илон бўлиб кўринди.

Бу сўзнинг луғавий маъноси хусусида Жавҳарий шундай дейди: сеҳр олишдир. Қайси нарса юмшоқлик билан, нозиклик билан олинса, сеҳр қилинган бўлади. Болани алдаб юпатиш маъносини ифодалаш учун ҳам шу сўз ишлатилган. Арабларнинг луғат китобларида бу сўз жуда қаттиқ алдаш, бўҳтон қилиш маъносида ҳам келган. Шоир айтади:

Ҳам ўзи алданган ва ҳам бошқаларни алдайдиган дам солувчилардан (сеҳргарлардан) паноҳ беришини Парвардигоримдан сўрайман.

Араблар бу сўзни яшириш, махфий қилиш маъноларида ҳам қўллашган. Чунки сеҳргар ўз ишини бошқалардан яшириб қилади. Хўш сеҳр ўзи нима? У шундай бир илмки, бу илмни эгаллаган киши яъни, сеҳргар одамларнинг кўзларини сеҳрлаб, яшириб, уларга бир нарсани бошқа нарса қилиб кўрсатади. Аслида ҳалиги нарса ўзгармайди, унинг моҳияти ўзгариб, бошқа бир моҳият билан ўрин алмашмайди. Фақат уни кўраётганларнинг кўзларига бошқа бўлиб кўринади, холос.

Шунга кўра, кўзига илон бўлиб кўринган асони ушлаган одам унинг ҳақиқий асо эканини билиб олади. Агар уни мутахассисга текширтирса, ундан фақат асога оид элементларнигина топади. Асонинг жонли илон бўлиши унинг хаёлидагина рўй беради. Шунинг учун сеҳргарлар ўзларининг асоларини ташлаганларида унинг асо эканини билишган. Лекин улар одамларнинг кўзларини сеҳрлашган ва асо уларнинг кўзига илон бўлиб кўринган. Мусо ﷺ ўз асосини ташлаганида бу асо ҳатто ўша сеҳргарларнинг кўзларига ҳам ҳақиқий илон бўлиб кўринган ва уларнинг асоларини ютиб юборган. Шундан улар бу ишнинг сеҳр эмаслигини англашган. Чунки сеҳр нарсаларнинг моҳиятини ўзгартира олмайди. Бу сеҳрдан бошқа иш эканини, у худди Мусо ﷺ айтаганидек, оламлар Парвардигори томонидан бўлган ҳақиқат эканини англашиб, имон келтирганлар ва уларнинг имонлари ажойиб имон бўлган.

6 – Аллоҳ Таолонинг

﴿وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطِينُ﴾

(шайтонлар (жнлар) айтган нарсаларга эргашадилар).

﴿وَلَكِنَّ الشَّيْطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾

(Балки одамларга сеҳр ўргатадиган шайтонлар кофир эдилар)

оятларидаги бу гаплар сеҳр куфр гапни тиловат қилиш билан амалга ошишини билдиради. Яъни, сеҳр қилиш учун куфр калималарини айтиш керак бўлади. Шундан келиб чиқадиган бўлсак, санъат йўли билан ёки бошқа усталиклар билан нарсани ўз моҳиятидан бошқача қилиб кўрсатишлар сеҳрга кирмайди. Шунчаки, одамларни ховлиқтириш учун ҳар хил сўзларни ишлатиш ҳам куфр калималарини ишлатиш ҳисобланмайди. Бундай ишлар мазкур маънодаги сеҳр эмас.

7 – Айтиб ўтганимиздек, сеҳргарнинг жазоси муртаднинг жазоси билан бир хилдир. У юқорида айтиб ўтилган маънога кўра, кофирдир. Саҳобалар сеҳргарга ўлим жазосини тайинлашган. Мўминлар онаси Ҳафса رضي الله عنها ўзининг сеҳр қилганини эътироф этган бир сеҳргар аёлни ўлдиришга буюрган.

Энди Усмон رضي الله عنهнинг Ҳафса رضي الله عنهاнинг бу ишини инкор қилганига келсак, бу инкор бевосита ўша ишнинг ўзига нисбатан бўлмаган. Мусулмонлар халифасининг изнисиз, руҳсатисиз иш қилинганини инкор қилган, холос. Бундай иш яъни, сеҳргарни ўлдириш Умар رضي الله عنهнинг даврида ҳам содир бўлган. Бу ҳукм саҳобалар ижмоидир. Чунки бу иш халқ олдида содир этилган.

Лекин ҳеч ким уни инкор қилмаган. Аҳмад Аҳнаф ибн Ҳафснинг амакиси Жазъ ибн Муовия йўлидан ривоят қилишича, у шундай деган: «Бизга Умар вафот этишидан бир йил олдин у кишининг бир мактуби келди. Унда, ҳар бир сеҳргарни ўлдиришлар, дейилганди. Суфён, ҳар бир сеҳргар аёлни ҳам, деган эди шекилли».

Юқорида айтиб ўтилган айрим санъаткорлик йўли билан қилинган сеҳрлар ёки шайхларнинг кўзбўямачилик (фокус) қилишларига кўрилган зарарга қараб таъзирий жазо берилади. Маълумки, Исломдаги таъзирий жазо қилинган жиноятга қараб ўлим жазосигача бориши мумкин.

Лекин ҳад сифатида ўлим жазосини тайинлаш билан таъзир сифатида ўлим жазосини тайинлаш ўртасида фарқ бор. Ҳад сифатида ўлим жазосини олган киши муртад ҳисобланиб, унга жаноза ўқилмайди ва у мусулмонлар қабристонига дафн этилмайди.

8 –

﴿فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ ۗ وَمَا هُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ﴾

(Ва ўшалардан (Ҳорут ва Морутдан) эр-хотиннинг ўртасини бузадиган нарсалар ўрганадилар. (Лекин) улар (яхудийлар) Аллоҳнинг изнисиз ҳеч кимга зарар етказа олмайдилар).

Аллоҳ Таоло баён қиляптики, сеҳрни ўрганиб, уни ишлатганлар қандайдир ишларни амалга оширишлари, масалан, қандайдир муаммоларни вужудга келтириб, эр-хотинни бир-биридан ажратиб юборишлари мумкин. Шу гап ортидан Аллоҳ Таоло яна бир ўта муҳим ақидавий ишни ҳам баён қиляпти. Бу иш одамларнинг мияларидаги сеҳргар ҳам Аллоҳга ўхшаган қудратли, у Аллоҳга итоат этмаган ҳолида ҳам айрим ишларни қила олади, деган тушунчага барҳам беради. Бу оятда Аллоҳ Таоло баён қиляптики, Аллоҳнинг мулкида Аллоҳнинг рухсатисиз ҳеч бир иш содир бўлмайди. Аллоҳнинг хоҳиши, Аллоҳнинг иродаси, деган иборалар худди шу маънони англатади. Яъни, Аллоҳнинг мулкида Аллоҳнинг хоҳишисиз, Аллоҳнинг иродасисиз, Аллоҳнинг рухсатисиз ҳеч бир иш содир бўлмайди.

﴿وَمَا تَشَاءُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾

– „Сизлар фақат бутун оламлар Парвардигори бўлмиш Аллоҳ хоҳласагина (Тўғри йўлда бўлишни) хоҳларсизлар“. [81:29]

Бу Аллоҳнинг розилиги билан бўлади, деган маънони англатмайди. Негаки, Аллоҳ куфрга ҳам, гуноҳларга ҳам рози бўлмайди.

﴿إِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ اللَّهَ عَنِّي وَعَنْكُمْ ۖ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ﴾

– „Агар сизлар кофир бўлсангизлар, бас албатта Аллоҳ сизлардан беҳожатдир. (Аммо) У Ўз бандаларининг кофир бўлишига рози бўлмас“. [39:7]

Бу бир истилоҳ бўлиб, унга бу маъно ҳужжатларни ўрганишдан келиб чиқиб берилган. Аллоҳнинг изни, хоҳиши, иродаси луғавий маънодаги қайсидир ишга рухсат бериш маъносидаги изн, хоҳиш, ирода сўзлари билан тафсир қилинмайди. У истилоҳий маъно билан тафсир қилинади. У тилшуносларнинг, фақиҳларнинг, усулчиларнинг ёки бошқа фан олимларининг урфий ҳақиқатига ўхшайди.

(بِإِذْنِ اللَّهِ). Шу ўринда бу сўзнинг аҳамияти жуда катта. Чунки одамлар сеҳргарларнинг нарсалар моҳиятини одамлар кўзига бошқача қилиб кўрсата олишларини кўриб, улар худди Аллоҳга ўхшаб ярата оларканлар ёки Аллоҳ уларнинг ишини бекор қила олмайди, деган ўйларга бориб қолишлари мумкин. Шу сўз билан Аллоҳ таъкидлаптики, бу ишлар Аллоҳнинг изнисиз амалга ошмайди. Яъни, ҳеч бир иш Аллоҳнинг хоҳишисиз, иродасисиз, изнисиз амалга ошмайди. Аллоҳ уларнинг сеҳрларини бекор қила олади. Аллоҳнинг мулкида Аллоҳдан ташқари ҳеч бир иш содир бўлмайди.

Мана шу ерда кимдир, у холда нега Аллоҳ уларнинг сеҳрларини бекор қилмайди? деб қолиши мумкин.

Аллоҳ Таоло яхшилик нимаю ёмонлик нималигини, кишининг яхшиликка яхшилик, ёмонликка эса ёмонлик жазосини олишини баён қилди. Шунингдек, Аллоҳ яхшилик билан ҳам, ёмонлик билан ҳам бизни битта умматга айлантира олишини билдирди.

﴿وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً ۗ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ﴾

– „Агар Парвардигорингиз хоҳлаганида, барча одамларни бир миллат (яъни бир динга эргашувчи) қилган бўлур эди. Улар ихтилоф қилишда бардавом бўлурлар“. [11:118]

Лекин Аллоҳ Ўзи биладиган бир ҳикмат сабабли яхшилик ёки ёмонликни танлашни бизнинг ихтиёримизга бериб қўйди. Шу

сабабли бир қисм одамлар жаннатга кирсалар, бошқа қисм одамлар дўзахга кирадилар.

﴿وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدًىهَا وَلَكِنْ حَقَّ الْقَوْلُ مِنِّي لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾

– „Агар Биз хоҳласак, албатта ҳар бир жонга ўз ҳидоятини ато этган бўлур эдик, лекин Мен томондан бу сўз ҳақ-собит бўлгандир: «Мен жаҳаннамни (кофир) жин ва (динсиз) одамларнинг барчаси билан тўлдирурман» . [32:13]

Мана шундан келиб чиқиб, фикрлайдиган бўлсак, Аллоҳ нима учун ёмон сеҳргарларнинг ишини бекор қилмади ёки нима учун Аллоҳнинг Ўзи бизни фақат яхши амаллар қиладиган, ёмон амаллардан тийиладиган қилиб қўя қолмади, деган саволларга ўрин қолмайди. Аллоҳ бизга яхшилик нимаю ёмонлик нималигини баён қилиб, улардан қайси бирини танлашни ўз ихтиёримизга ташлаб қўйди. Бу ишда Аллоҳнинг бир ҳикмати бор.

﴿لَا يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ﴾

– „У Ўзи қиладиган бирон нарса ҳақида масъул бўлмас, улар (яъни бандалар эса қиладиган ҳар бир иш-амаллари хусусида) масъул бўлурлар “ . [21:23]

Лекин биз ҳар қандай ҳолатда ҳам Аллоҳнинг мулкида Аллоҳнинг хоҳишисиз, Аллоҳнинг иродасисиз, Аллоҳнинг изнисиз ҳеч бир иш содир бўлмаслигига эътиқод қилишимиз вожиб.

9 –

﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الآخِرَةِ مِن حَلَقٍ﴾

(Ахир (Аллоҳнинг китоби ўрнига сеҳрни) алмашиган кимсаларга Охиратда ҳеч қандай насиба йўқ эканини билган эдилар-ку).

Бу гап сеҳрдаги ҳамма нарса ёмонлик, деган маънони англатади. Бу улар ўрганаётган нарсанинг яъни, сеҳрнинг тавсифидир.

﴿يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ﴾

(Одамларга сеҳр ўргатадиган). Бу васф қандай маъноларга далолат қилиши очиқ кўришиб турибди. У уни ўрганган одамга фойда қилмайди, аксинча зарар қилади. Сеҳрнинг ҳамма ёғи зарар. Бирон жойи ҳам фойда эмас.

Кейин Аллоҳ Таоло яна шуни баён қияптики, мазкур тахлитда сеҳр билан шуғулланган одамга охиратда ҳеч қандай насиба йўқ. Чунки Аллоҳга ва Унинг оятларига куфр келтиряпти.

(أَشْرَتْهُ). Бу ерда бу сўз мажозий маънода, шу ишни ўзларига ҳунар қилиб олганлар, деган маънода келяпти. Нарсани сотиб олиш унинг ўзини ишлатиб ёки ундан бирор эваз олиб, ундан фойдаланишдир. Бу ерда бу сўз сеҳргарликни даромад келтирадиган ҳунар қилиб олиш маъносида қўлланапти. Гўё у сеҳрни сотиб оляпти.

﴿وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشترته ما له في الآخرة من خَلقٍ﴾

(Ахир (Аллоҳнинг китоби ўрнига сеҳрни) алмашган кимсаларга охиратда ҳеч қандай насиба йўқ эканини билган эдилар-ку). Тийилишни талаб қилиш, яъни, сеҳр билан шуғулланишдан қатъий ман қилиш маъносидаги дарак гап.

﴿وَلَيْتَسَ مَا شَرَوْا بِهِءَ انْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

(Жонларини нақадар ёмон нарсага (яъни Охиратдаги маҳрумликка) сотганларини билсалар эди). Яъни, улар ўзларини, ўз жонларини нақадар ёмон нарсага сотиб юбордилар. Чунки улар ўзларини Аллоҳнинг азобига рўбарў қилдилар, ўз жонларини жаҳаннамнинг ўтига сотдилар.

﴿مَا لَهُ فِي الآخرة من خَلقٍ﴾

(Охиратда ҳеч қандай насиба йўқ эканини). Улар ўз жонларини сеҳр йўлида сарфладилар. Шу сарфлари учун эваз сифатида уларга тайёрлаб қўйилган нарса Аллоҳнинг газоби, Аллоҳнинг азоби ва жаҳаннамнинг оловидир. Ҳақиқатда нақадар ёмон, нақадар зарарли савдо!

﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

(Билсалар эди) яъни, улар ўзларининг билимларидан фойдалана билганларида эди! Ҳа, ўз билимидан фойдалана билмаган одам билимсиз билан баробардир. Сеҳрнинг оқибати вой бўлишини била туриб, у билан шуғулланган одам шу ишни билмаган одамдан фарқ қилмайди. Нақадар кучли маъно! Субҳаналлоҳ, Субҳаналлоҳ!

Пайғамбар ﷺ фойдасиз билимдан паноҳ беришини сўраб, Аллоҳга илтижо қилардилар.

«أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ، وَقَلْبٍ لَا يَخْشَعُ، وَعَيْنٍ لَا تَدْمَعُ»

«Фойдасиз илмдан, қўрқмайдиган қалбдан, кўз ёш тўкмайдиган кўздан паноҳ беришини сўраб, Аллоҳга илтижо қиламан».⁶⁵ Қалб сўзининг бу ерда мана шу маънода қўлланаётгани ўз мавзусида ўта кучли қўллов. Аллоҳнинг Китобида бу сўз бошқа маъноларда қўлланган.

﴿أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾

– „Ахир улар (яъни Макка мушириклари) ер юзида сайр қилиб-айланмайдиларми, (ана ўшанда) улар учун доно диллар, тинглайдиган қулоқлар бўлур эди. Зеро, кўзлар кўр бўлмас, балки кўкракларидagi кўнгишлар кўр бўлур “: [22:46]

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الذِّبْيِ يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكْمٌ عُمْى فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

– „Улар кар, соқов, кўрдирлар. Демак, тушунмайдилар “: [2:171]
Қулоғидан фойдалана билмаган кас гўё эшитмайдиган кардир.
Кўзидан фойдалана билмаган кас гўё кўрмайдиган кўрдир.
Тилидан фойдалана билмаган кас гўё гапирмайдиган соқовдир.
Ақлидан фойдалана билмаган кас гўё ақлини ишлатмайдиган ақлсиздир.

Илмидан фойдалана билмаган кас гўё билимсиздир.

Аввалдагию охирдаги ҳамма иш Аллоҳникидир.

﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ ءَامَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

(Агар улар имонга келиб Аллоҳдан қўрқсалар, Аллоҳ тарафидан бўладиган савоб албатта яхшироқ бўлишини билсалар эди). Яъни, агар улар имон келтириб, итоат этиб, сеҳрни тарк қилганларида ўзларига яхши бўларди.

﴿لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾

(Билсалар эди). Яъни, улар сеҳрнинг оқибати бу дунёда ҳам, охиратда ҳам ёмон бўлишини билардилар. Мана шу билимларидан фойдалана билганларида эди!

(65) Муслим: 4899. Термизий: 3404. Абу Довуд: 1324. Насоий: 5348. Ибн Можа: 3827. Аҳмад: 6720.

﴿يَتَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا آنظُرْنَا وَاسْمَعُوا ۗ وَلِلْكَافِرِينَ
عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾ مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ
عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِّنْ رَبِّكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ
الْعَظِيمِ ﴿١٠٥﴾﴾

– „104. Эй мўминлар, «Роино» деманг. «Унзурно» денглар. Ва (Аллоҳнинг амр-наҳи-фармон-тақиқларига) қулоқ солинг! Кофирлар учун аламли азоб бор. 105. Аҳли китоб ва муширлардан иборат кофирлар сизларга Парвардигорингиз тарафидан бир яхшилик (яъни ваҳий) тушишини истамайдилар. Аллоҳ эса раҳмат-марҳаматини Ўзи хоҳлаган кишиларга хос қилиб беради. Аллоҳ буюк фазлу карам соҳибидир“. [2:104-105]

Аллоҳ бу икки оятда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Агар бир сўзнинг истилоҳий маъноси яъни, хос урфий ҳақиқати бўлиб, уни ишлатишга бир воқе мавжуд бўлса, шаръий ҳукм унинг луғавий маъносини эмас, истилоҳий маъносини босиб кетади. (رَاعِنَا) сўзи арабча сўз бўлиб, бизни риоя қил, бизга муҳлат бер (яъни, биз учун шошма) маъноларини англатади. (آنظُرْنَا) сўзи ҳам айнан шу маъноларни билдиради.

Лекин яҳудлар (رَاعِنَا) сўзини сўкиш, ҳақоратлаш маъноларида ишлатишади. Мусулмонларнинг Пайғамбар ﷺ га мурожаат қилишда шу сўзни ишлатишларидан фойдаланишди. Ўзлари Пайғамбар ﷺ га мурожаат қилишда худди шу сўзни бошқачароқ талаффуз қилиб, уни сўкиш, ҳақоратлаш маъносиде ишлатишарди. Шунинг учун мусулмонларга шу сўзни ишлатишни тақиқловчи мана шу оят нозил бўлди. Чунки бу сўз янги маънони англатадиган истилоҳга, хос урфий ҳақиқатга айланганди. Шаръий ҳукм бундай сўзларнинг луғавий маъносини эмас, истилоҳий маъносини босиб кетади.

2 – Шундан сўнг Аллоҳ Таоло бу оятда (وَاسْمَعُوا) ва қулоқ солинг!) дейди. Яъни, Пайғамбар ﷺ нинг яқинроғига бориб, у

киши айтаётган гапларни яхшилаб эшитиб олинглар. Токи, ортиқча изоҳ сўрашингларга ҳожат қолмасин. Пайғамбар ﷺнинг гапларини қабул қилиш ва итоат этиш қулоғи билан тингланглар.

Аллоҳ оятни

﴿وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

(*кофирлар учун аламли азоб бор*), деган гап билан якунляпти. Бу ердаги маърифага айлантирувчи алиф-лом (артикл) таниқликни ифодалайди. Яъни, Пайғамбар ﷺни сўкиш, ҳақоратлаш учун (*رَاعِنًا*) сўзини айтаётган (*لِلْكَافِرِينَ* *кофирлар учун*) яъни, яҳудлар учун аламли азоб бордир.

3 – Аллоҳ Таоло бизга хабар беряптики, аҳли китоб ва муширлардан иборат бўлган кофирлар Аллоҳ улардан бошқага ваҳи юборишини истамайдилар. Ўзларини ваҳи юборилишга энг ҳақли бўлган одамлар, деб ҳисоблайдилар. Шунинг учун улар сизларга ҳасад қиладилар, душманлик қиладилар. Негаки, Аллоҳ Ўзининг раҳмати ва ваҳисини сизларга хослади. Бу ерда улар кутилаётган пайғамбар ўзларидан яъни, яҳудлардан бўлади, деб ўйлаганликларига ишора бор. Шунинг учун пайғамбар бошқалардан бўлиб қолгач, унга ҳасад қилишди, душман бўлишди, уни инкор қилишди.

Аллоҳ бу оятни пайғамбарликни Ўзи истаган кишига хослашини ва бу ишнинг яъни, пайғамбарликнинг берилиши Аллоҳ томонидан бўлган буюк фазл эканини баён қилиш билан якунлади.

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ﴾

(*Аҳли китоб ва муширлардан иборат кофирлар*).

(*من*) бу ерда баён учун келяпти. Кофирлар худди ўша аҳли китоблар ва муширлардир.

(*من* *бир яхшилик*). Бу ердаги (*من*) яхшиликнинг мўллигини ифодалаш учун қўйилган зоидадир. Яъни, буюк эзгулик.

(*من* *Парвардигорингиз тарафидан*). Бу ердаги (*من*) гоъни бошлаш учун келяпти. Яъни, Аллоҳ Таоло ваҳини сизларга нозил қилиш билан бошлайди.

Истилоҳий маъно ҳақида:

Масалан, социализм ҳақида шаръий ҳукмни сўрайдиган бўлсак, бу сўзнинг иштирок этиш, шериклик қилиш каби

луғавий маъносига мурожаат қилиб, кейин унинг устидан шаръий ҳукм чиқармаймиз. Шаръий ҳукмни унинг истилоҳий маъноси устидан чиқарамиз. Хўш, бу сўзнинг истилоҳий маъноси нимани англатади? Социалистлар ўйлаб топган бу сўз муайян бир мабда маъносини англатади. Унда Яратувчи борлиги инкор қилинади, модда азалийдир, дейилади ва мана шу ақидадан келиб чиққан аҳкомлар татбиқ этилади. Бу низомда модда ривожланиши, мулкчиликларнинг бекор қилиниши ва яна аллақандай турли хил тенгликлар ҳақида гап боради. Мана шу маънога қараб, социализм куфр низомидир, деймиз.

Сиёсий онг:

Шу ерда бироз тўхтаб, Аллоҳ Таоло Бақара сурасида баён қилган яҳудларнинг жирканч табиатлари, ғаразғўйлик билан қилинган маккорона сиёсий ишлари, пасткашларча иш тутишлари, аблаҳларча музокаралар олиб боришлари ҳақида фикр юритишимиз лозим. Токи, Ислом ва уни жаҳонга олиб чиқаётганларга нисбатан маҳаллий ва халқаро воқе қандайлигини билиб олайлик.

Манзара янада ойдинлашиши учун бу ишни Пайғамбар ﷺнинг Маккадалик пайтидан, Макканинг кофир аҳолиси билан мафкуравий ва сиёсий кураш олиб борган пайтларидан бошлайлик. Шундан кейин Мадина даврига ўтиб, умуман кофирлар билан, хусусан яҳудлар билан қандай сиёсий, мафкуравий ва моддий курашганлари хусусида тўхталайлик. Бу пайтга келиб, мусулмонларнинг Исломни татбиқ этадиган, ҳадларни ижро этадиган, қўшинни сафарбар қиладиган, даъват ва жиҳод йўли билан Исломни жаҳонга олиб чиқадиган ўз давлатлари қад кўтарганди.

Шунга биноан, гапни ҳали Мадина даври бошланмаган, Ислом давлати барпо бўлмаган пайтдаги, яъни, Маккадаги исломий даъват куфр ва унинг аҳли билан қандай мафкуравий ва сиёсий кураш олиб борганидан бошлаймиз.

Шу ҳақда ворид бўлган шаръий далиллар ва содир бўлган воқеаларни урганадиган бўлсак, қуйидагилар аён бўлади:

Биринчидан: Пайғамбар ﷺга Маккада нозил бўлган оятлар ўша кофир, жоҳил жамиятни зулматлардан халос этиб, нурга олиб чиқиш учун исломий ақидани баён қиларди. Шунингдек, бу оятларда куфр ақидаларининг бузуқлиги, санамларию орзу-

умидларининг аҳмоқоналиги баён қилиниб, уларга қарши ҳужжат келтириларди. Исломий даъват билан куфр ва унинг аҳли ўртасидаги кураш ақидавий, мафкуравий кураш эди. Буларни Худо хоҳласа, ўз ўрнида баён қиламиз. Бундан ташқари сиёсий кураш ҳам борарди. Куфрбошиларнинг бузғунчиликлари, Ислом ва мусулмонларга нисбатан душманликлари, Аллоҳнинг йўлидан тўсишлари, исломий даъватчиларни жазолашлари, азоблашлари, ўзларидаги бор ёвузлигу зулми ишга солиб, даъват йўлини тўсишга уринишлари айтиларди.

Исломий даъват билан куфр ва унинг аҳли ўртасидаги ақидавий ва мафкуравий кураш ҳақида Худо хоҳласа, бошқа бир ўринда алоҳида тўхталамиз. Бу ерда эса Қуръон куфрбошиларни қандай тавсифлаганини, уларнинг ичиқораликларини, бузғунчиликларини, Ислом ва мусулмонларга душманликларини қандай ифода этганини баён қилиб ўтамиз.

1 – Мана Абу Лаҳаб. Аллоҳ Таоло унинг кофир ҳолида ўлишини баён қилади. Унга молу дунёси асқотмайди. Азобни кечиктира олмайди. Унинг ўзи ҳам, хотини ҳам қилган ёвузликлари, Пайғамбар ﷺга озорлар бериб, у кишининг йўлларига тиконлар ташлаганлари учун дўзахда абадий қоладилар.

تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ ﴿١﴾ مَا أَغْنَىٰ عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ ﴿٢﴾ سَيَصْلَىٰ نَارًا ذَاتَ

لَهَبٍ ﴿٣﴾ وَأَمْرَاتُهُ حَمَّالَةَ الْحَطَبِ ﴿٤﴾ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ ﴿٥﴾

– „Абу лаҳабнинг қўллари қуригай — ҳалок бўлгай! (Аниққи) у қуриди — ҳалок бўлди! Мол-мулки ва касб қилиб топган нарсалари унга асқотгани йўқ! Яқинда у ва унинг ўтин орқалаган, бўйнида пишиқ толадан эшилган арқон бўлган хотини (ловуллаб турган) алангали дўзахга киражак!“ [111:1-5]

2 – Мана буниси эса Валид ибн Муғира. У Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келганди. Унга Пайғамбар ﷺ Қуръонни тиловат қилиб бергандилар. Унинг кўнгли юмшагандек бўлганди. Бу хабарни эшитган Абу Жаҳл унинг олдига бориб, эй амаки, Муҳаммад ҳақида бирор нарса денг, токи, қавмингиз сиз уни инкор қилишингизни, ёмон кўришингизни билиб олишсин, деди. Шунда Валид, нима дейин, Аллоҳга қасамки, сизларнинг орангизда мендан кўра шеърни яхшироқ тушунадиган одам йўқ, Аллоҳга қасамки, унинг айтаётган гаплари шеърга ўхшамайди, Аллоҳга қасамки, унинг гапида ҳаловат бор, нафосат бор, равонлик бор, устидан қарасанг ҳам, остидан қарасанг ҳам фақат

нурни, зиёни кўрасан, унинг устунлиги, ундан устунроқ гап йўқлиги, ҳар қандай маҳоратни мағлуб эта олиши аниқ, деди. Бу гапни эшитган Абу Жаҳл бирор гап айтмасангиз, қавмингиз кўнмайди, деди. Валид, мени ўз ҳолимга қўй, ўйлаб олай, деб жавоб берди. Ўйлаб-ўйлаб охири, бу одамларга ўз таъсирини ўтказадиган сеҳр, деди. Шунда Аллоҳ Таоло мана бу оятни нозил қилди:

﴿ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيدًا ۖ وَجَعَلْتُ لَهُ مَالًا مَمْدُودًا ۖ وَبَيْنَ شُهُودًا ۖ
وَمَهَّدْتُ لَهُ تَمْهِيدًا ۖ ثُمَّ يَطْمَعُ أَنْ أَزِيدَ ۖ كَلَّا ۖ إِنَّهُ كَانَ لِآيَاتِنَا عَنِيدًا ۖ
سَأَرْهُقُهُ صُعُودًا ۖ إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ ۖ فَقُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ۖ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَّرَ ۖ
ثُمَّ نَظَرَ ۖ ثُمَّ عَبَسَ وَسَمَرَ ۖ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ ۖ فَفَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ ۖ
إِنَّ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ﴾

– „(Эй Муҳаммад), Мен сўққабош ҳолида яратган кимсани Ўзимга қўйиб беринг! Мен унга кенг-мўл мол-давлат ва (доимо ёнида) ҳозир у нозир ўғилларни (ато) қилдим. Яна унга (ҳаётнинг барча неъматларини) қулай-осон қилиб қўйдим.“ Сўнгра у яна зиёда қилишимни тамаъ қилур. Йўқ, (унинг тамаъси беҳудадир)! Чунки у Бизнинг оятларимизга қаршилик қилгувчидир. Яқинда Мен уни бир харсанг тошга (яъни ўтиб бўлмас тўсиққа) дучор қилажасман! Чунки у (Қуръонни эшитгач, бу илоҳий Китобга қандай тухмат қилиш тўғрисида) ўйлади, режа тузди. Ҳалок қилингур, қандай режа тузди-я?! Яна ҳалок қилингур, қандай режа тузди-я?! Сўнгра у (ўйлаган режаларига) қаради. Сўнгра (Қуръондан бирон айб топа олмагач, пешонасини) тириштирди ва (афтини) буриштирди. Сўнгра (ҳақдан) юз ўғирди ва кибр-ҳаво қилди. Бас, у: «Бу (Қуръон Аллоҳнинг сўзи эмас, балки) фақат (аввалгилардан) нақл қилинаётган бир сеҳрдир. Бу фақат башарнинг сўзидир», деди“.

[74:11-25]

3 – Абу Жаҳл мусулмонларга таҳдид қилиб, сизларнинг олдинларда Муҳаммад юзини тупроққа белайдими? (намоз ўқийдими), деди. Ҳа, деган жавобни эшитгач, лот ва уззога қасамки, агар уни яна шундай қилаётганини кўрсам, бўйнига тепаман ва юзини тупроққа ишқайман, деди. Бас, Аллоҳ Таоло у ҳақда

﴿كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنْتَه لَسَفَعَا بِالنَّاصِيَةِ ﴿۱۵﴾ نَاصِيَةٍ كَذِبَةٍ خَاطِعَةٍ ﴿۱۶﴾ فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ ﴿۱۷﴾ سَدَّعُ الزَّيَابِيَةَ﴾

– „Йўқ! Қасамки агар у (бундай гумроҳликдан) тўхтамаса, албатта биз уни пешона сочидан — ўша ёлгончи, адашган пешона сочидан тутармиз-да (жаҳаннамга отурмиз)! Бас у ўзининг жамоасини (ёрдамга) чақираверсин! Биз эса азоб фаришталарини чақиражакмиз!“ [96:15-18]

оятини нозил қилди. Абу Жаҳл Аллоҳнинг оятларини масхара қилиб, хурмо ва сариёғларни олиб келиб, мана буни енглар, ютинглар Муҳаммад сизларга ваъда қилаётган заққум мана шу, дерди. Бу ерда заққум сўзи ҳам, ютинглар маъносидаги (ترقوموا) сўзи ҳам битта ўзакдан чиққан. Абу Жаҳл шундан фойдаланиб, сўз ўйини қилмоқчи бўлган. Бунга жавобан, Аллоҳ Таоло

﴿إِنَّ شَجَرَتَ الزَّقُّومِ ﴿۱۸﴾ طَعَامٌ الْأَثِيمِ ﴿۱۹﴾ كَالْمُهْلِ يَغْلِي فِي الْبُطُونِ ﴿۲۰﴾ كَغَلْيِ الْحَمِيمِ ﴿۲۱﴾ خَذُوهُ فَاَعْتَلُوهُ إِلَىٰ سَوَاءِ الْجَحِيمِ ﴿۲۲﴾ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِن عَذَابِ الْحَمِيمِ ﴿۲۳﴾ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ﴾

– „Албатта (дўзахнинг ўртасида ўсадиган) Заққум дарахти гуноҳкорнинг таомидир. (У таом) мисоли қайноқ сувнинг қайнаши каби қоринларда қайнайдиган эритилган (догланган) ёғдир! (Дўзах фаришталарига): «Уни (гуноҳкорни) ушлаб дўзахнинг ўртасига судраб олиб боринглар, сўнгра боши устидан қайноқ сувдан — азобдан қўйинглар!» (деб амр этилур). (Унга масхара қилиш учун: «Мана бу азобни) тотиб кўрин! Дарҳақиқат сенинг Ўзинггина «қудратли ва улугдирсан» дейилур“ [44:43-49]

оятини нозил қилган.

4 – Ахнас ибн Шариқ бузғунчилик қилишга уринарди. Ўзи каззоб, тубан одам эди. Аллоҳ Таоло унинг насаби ва табиатининг бузуқлигини аниқ баён қилувчи мана бу оятни нозил қилди:

﴿وَلَا تُطْع كُلَّ حَلَّافٍ مَّهِينٍ ﴿۲۴﴾ هَمَّازٍ مَّشَاءٍ بِنَمِيمٍ ﴿۲۵﴾ مَنَاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ أَثِيمٍ ﴿۲۶﴾ عْتَلَّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمًا﴾

– „(Эй Мухаммад), яна сиз ҳар бир тубан қасамхўр, гийбатчию, гап ташувчи, яхшиликни ман қилгувчи — бахил, тажовузкор, гуноҳга ботган, қўпол ва булардан ташқари бенасаб-хароми кимсага итоат этманг!“ [68:10-13]

5 – Уқба ибн Абу Муайт Пайғамбар ﷺнинг мажлисларига келмоқчи бўлганида уни Убай ибн Халаф қайтарарди. Аллоҳ у ҳақда

﴿وَيَوْمَ يَعَضُّ الظَّالِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَلَيْتَنِي أَخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَيْلًا﴾ ﴿يُنَوِّتُنِي

لَيْتَنِي لِمَ أَخَذْتُ فَلَانًا خَلِيلًا﴾ ﴿لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ

الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا﴾

– „У кунда бу золим қўлларини (бармоқларини тишлаб надоматлар қилиб) дер: «Э, қанийди мен ҳам пайғамбар билан бир йўлни тутганимда эди; Ўлим бўлсин менга, қанийди мен фалончини дўст тутмаганимда эди. Аниққи, менга эслатма — Қуръон келганидан сўнг, ўша (фалончи) мени йўлдан оздирди». (У кунда) шайтон (ҳаёти дунёда ўзига эргашиган барча) инсонни ёрдамсиз қўйгувчидир»“ [25:27-29]

оятини нозил қилди.

Мана шулар ва шу турдаги оятлар исломий даъватга қарши турган таъсир кўрсатувчи кучларни сиёсий жиҳатдан англаш, уларнинг қилвир ишларини, пасткаш табиатларини, хиёнату маккорликка тўла қалбларини, уларнинг Ислом ва мусулмонларга душман бўлган куфрбошилар эканликларини фош этиш нақадар зарурлигини кўрсатади. Токи, исломий даъватчилар олдидаги йўл равшан кўриниб турсин. Зарба орқа томондан келиб қолмасин. Қадамлар тиконсиз жойларни топиб боссин. Мумкин қадар қоронғулик сари борилмасин. Айни пайтда душман қалъалари титрасин, унинг нозик жойлари кўриниб турсин ва уларга зарба бериш осон кечсин.

Иккинчидан: Ислом душманларини сиёсий англаш ҳижратдан кейин, давлат барпо этилиб, Мадинаи мунавварада Исломнинг ўз салтанати қад кўтарган пайтида янада кучайди.

Исломий ақида ва куфр ақидаларини баён қилиш борасидаги оятлар давомли тарзда нозил бўлди. Бу ерда Маккадаги мушрикларга яҳудлар ва насороларнинг, аҳли китобларнинг ақидалари қўшилди. Мана шу адаштирувчи фикрларни баёни хусусида ҳам, маҳаллий ва халқаро таъсир кўрсатувчи кучлар билан бораётган сиёсий кураш хусусида ҳам

оятлар нозил бўлиши давом этди. Баённинг кўлами кенгайди. Макка кофирлари ва араб мушрикларига мунофиқлар, яҳудлар, насоролар, форслар, румлар ва бошқалар қўшилди. Улар билан бораётган мафкуравий, сиёсий курашга эса моддий кураш қўшилди. Исломни даъват ва Аллоҳни йўлида жиҳод қилиш билан жаҳонга олиб чиқиш бошланди.

Лекин мен бу ерда юқорида айтиб ўтганимдек, асосий эътиборимни яҳудлар билан бўлган сиёсий курашга қаратмоқчиман. Чунки, Мадинанинг ичида ҳам, атрофида ҳам Ислом давлатига энг яқин турганлар ана ўшалар эдилар. Ислом ва мусулмонларга қарши энг кўп найранг ишлатганлар, энг кўп пасткашликларни қилганлар ҳам ўшалар эдилар.

Курашнинг бошқа тарафлари хусусида эса Худо хоҳласа, бошқа бир ўрни келиб қолганда тўхталиб ўтарман, деб умид қиламан.

Яҳудлар хусусида гапирадиган бўлсак, Аллоҳ одамларга уларнинг табиатларини очиқ кўрсатиб берган. Уларнинг адоватлари ва найранглари хусусида жуда кўп баён қилган. Бу баёнлар жуда катта сабоқ бўлиб, улар билан муомала қилишда бу сабоққа амал қилинган. Айниқса, уларнинг Мадинадаги Ислом давлати ёнида вужудлари, яъни, майда давлатчалари борлиги бу сабоққа амал қилиш ўта зарурлигини кўрсатарди.

1 – Уларнинг Аллоҳ билан бўлган муносабатлари, У Зотга куйиб келтириш, У Зотнинг неъматларига нонкўрлик қилиш бўлган. Мусо ﷺ Парвардигори билан учрашишга кетгани заҳоти бузоқни ўзларига Худо қилиб олиб, очиқдан-очиқ кофир бўлдилар. Мусо ﷺ қайтиб келгач, Аллоҳ уларнинг тавбаларини қабул қилди. Шундан кейин ҳам улар то Аллоҳни ўз кўзимиз билан кўрмагунимизча имон келтирмаймиз, деб туриб олишди. Шунда уларни яшин урди. Кейин Аллоҳ уларни яна кечирди ва уларга бедана ҳамда ширинликларни ёғдириб берди. Шундай бўлса-да улар бу неъматларга нонкўрлик қилишди. Ўзларини ўзлари Аллоҳнинг жазосига, қаттиқ азобига тутиб беришди ва шу билан ўзларига ўзлари зулм қилишди.

﴿وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِن بَعْدِهِ وَأَنتُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٠٠﴾
ثُمَّ عَفَوْنَا عَنْكُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٠١﴾﴾

– „Мусо билан қирқ кечага ваъдалашганимиз, у (бизнинг ҳузуримизга) кетганидан кейин сизлар ўзингизга зулм қилган ҳолингизда бузоққа ибодат қилганингизни эсланглар. Сўнгра, ўша

ишлардан кейин ҳам шуқр қилишингиз учун сизларни афв этгандик“.

[2:51-52]

﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَىٰ اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ

تَنْظُرُونَ ﴿۱﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿۲﴾ وَظَلَلْنَا عَلَيْكُمْ

الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ ۗ كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ ۗ وَمَا ظَلَمُونَا

وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾

– „Эй Бану Исроил, эсланг: «Эй Мусо, Аллоҳни очик-равшан кўрмагунимизча ҳаргиз сенга ишонмаймиз», дейишингиз билан қараб турган ҳолингизда сизларни чақмоқ урди. Сўнгра шуқр қилишингиз учун ўлганингиздан кейин тирилтирдик. Ва булутни устингизга соябон қилдик ва осмондан ширинлик ва беданалар ёғдириб, «Сизларга ризқ қилиб берган пок нарсалардан енглар», (дедик). (Бану Исроил) Бизга зулм қилмадилар, балки ўзларига зулм қилгувчи бўлдилар“.

[2:55-57]

2 – Уларнинг ўз динлари билан бўлган муносабати уни бузиш, мунофиқлик қилиш бўлган:

Улар билиб туриб Тавротни, ундаги Пайғамбар ﷺнинг белгиларини ўзгартиришди. Ўзларига фарз қилинган аҳкомларни ҳам бошқача қилиб юборишди.

﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ

تُخَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

– „Уларнинг имонга келишларига орзуманд бўласизми (эй мўминлар)? Холбуки улардан бир гуруҳи Аллоҳнинг каломини эшитадилар, сўнгра, уни англаб етганларидан кейин билиб туриб ўзгартирадилар“.

[2:75]

﴿الَّذِينَ آتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ، كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ ۗ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ

الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

– „Биз китоб ато этган кимсалар (яҳудий ва насронийлар) уни (Мухаммад пайғамбарни) ўз фарзандларини таниган каби танийдилар. (Яъни ўзларининг илоҳий китобларида у ҳақда ўқиганлар). Ва албатта улардан бир гуруҳи билганлари ҳолда ҳақиқатни беркитадилар“.

[2:146]

Улар мунофиқлик бобида устаси фаранг бўлиб кетишган. Бир туқлари қимир этмасдан бемалол ўзларини мусулмон қилиб кўрсатиб, дилларидаги куфрларини яшира оладилар.

﴿وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا قَالُوا ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَا بِعَضُهُمْ إِلَىٰ بَعْضِ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ

بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُم بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ ءَأَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

– „Улар имонли кишиларга йўликқанларида: «Имон келтирдик» дейдилар. Бир-бировлари билан ёлғиз қолганларида эса: «Уларга (мусулмонларга) Аллоҳ сизларга очган нарса ҳақида гапиряписизларми? Ўша хужжат билан Парвардигорингизнинг ҳузурнда хужжатлашишлари учун-а? Ақлингизни ишлатмайсизми?» — дейишади“. [2:76]

3 – Уларнинг пайғамбарлар билан муносабати хиёнат, ўлдириш ва ҳасаддан иборат бўлган.

Қайси бир пайғамбар уларнинг истакларига тўғри келмайдиган нарсани олиб келса, ундан ўзларини катта олганлар, унга эргашмаганлар, уни ўлдирганлар.

﴿أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنفُسُكُمْ أَسْتَكْبِرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا

تَقْتُلُونَ﴾

– „Ҳар қачон бир Пайғамбар сизларга ёқмайдиган нарса (оятлар) билан келса, бировини ёлғончи деб, бировини ўлдираверасизларми?“ [2:87]

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ءَامِنُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُؤْمِنُ بِمَا أُنزِلَ عَلَيْنَا وَيكْفُرُونَ بِمَا

وَرَأَوْهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَهُمْ ۗ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِن قَبْلُ إِن كُنْتُمْ

مُؤْمِنِينَ﴾

– „Қачон уларга: «Аллоҳ нозил қилган нарсага имон келтиринг», дейилса, «Биз ўзимизга нозил қилинган нарсага имон келтирамиз», дейдилар. Ва ундан кейин келган ўзларидаги нарсани (Тавротни) тасдиқ этувчи ҳақ (китоб)га кофир бўладилар. Айтинг (Эй Мухаммад), «Агар мўмин бўлган бўлсангизлар, нима сабабдан илгари Аллоҳнинг пайғамбарларини ўлдирар эдингизлар?»“. [2:91]

﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِفَايْتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ الَّذِي بَغَىٰ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾

– „**Бунга сабаб уларнинг Аллоҳ оятларини инкор қилганлари ва Пайғамбарларни ноҳақ қатл қилганларидир. Бунга сабаб итоат қилмай тазовузкор бўлганларидир**“ . [2:61]

Муҳаммад ﷺнинг белгилари уларнинг китобларида ёзилган бўлиб, у киши кутилаётган, келиши ваъда қилинган пайғамбар эдилар. Улар Пайғамбар ﷺни ўз ўғилларини танигандек танирдилар. Авс ва Хазражга қарши мададни ҳам мана шу келиши ваъда қилинган пайғамбардан кутаётгандилар. Яқинда биздан бир пайғамбар чиқади, биз унинг тобелари бўламиз, дейишарди. Пайғамбар ﷺ келганларидан кейин эса қалблари нафрат ва ҳасадга тўлди. Қандай қилиб у бизнинг бобомиз Исҳоқ عليه السلامнинг эмас, Исмоил عليه السلامнинг авлодидан келиши мумкин, деб газабланишди. Хуллас, Пайғамбар ﷺнинг ҳақиқий пайғамбар эканликларини билиб туриб, у кишига имон келтиришмади.

﴿وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ ۗ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

﴿بِسْمَا آسْتَرُوا بِهِۦٓ أَنفُسَهُمْ أَن يَكْفُرُوا بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَن يُنَزِّلَ اللَّهُ مِن فَضْلِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِّنْ عِبَادِهِ ۗ فَبَاءُوا بِغَضَبٍ عَلَىٰ غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُّهِينٌ﴾

– „**Қачонки уларга Аллоҳнинг ҳузуридан ўзларида бор нарсани (Тавротни) тасдиқ этувчи китоб келганда — ҳолбуки, илгари кофирларга қарши ўша китобдан ёрдам кутардилар — бас, қачонки уларга ўзлари билган нарса келганда унга кофир бўлдилар. Кофирларга Аллоҳнинг лаънати бўлмай. Аллоҳ бандаларидан хоҳлаган зотга ўз фазлу карами билан (ваҳи) юборишига қарши чиқиб, Аллоҳ нозил қилган нарсага кофир бўлишлари сабабли улар ўзларини энг ярамас нарсага сотдилар. Бас, газаб устига газаб билан қайтдилар. Кофирлар учун хор қилувчи азоб бордир**“ . [89:90]

4 – Уларнинг аҳдларга нисбатан муносабатлари доим уларни бузиш, амал қилмаслик бўлган. Қачон Аллоҳ улардан бир аҳд олса, уни бузишган. Аллоҳ улардан Тавротдаги буйруқларни

бажариш хусусида аҳд олди. Улар бош тортишди. Шунда Аллоҳ уларни аламли азоб билан қўрқитди. Устларига тоғни кўтариб, ташлаб юборишини айтди. Шундан кейин аҳдга рози бўлишди. Лекин кейин яна бош тортишди. Чунки аҳдни бузиш, уни бажаришдан бош тортиш уларнинг қон-қонига сингиб кетганди.

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٦٥﴾ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

– „Эсланг (эй Бану Исроил), Биз аҳду паймонингизни олгандик ва устингизда Тур тоғини кўтариб туриб, «Келтирган нарсамизни (Тавротни) маҳкам ушланг ва ундаги бор нарсани ёдингизда тутинг — шояд тақво эгаларидан бўлсангиз», дегандик. Кейин — ўша аҳду паймондан кейин юз ўғирдингиз. Агар сизларга Аллоҳнинг фазлу карами бўлмаганда эди, зиён кўргувчилардан бўлиб қолар эдингиз. 65. Орангиздан шанба кунда ҳаддан ошган кимсаларни билдингиз. Бас, Биз уларга: «Бадбахт маймунларга айландингиз», дедик. 66. Биз бу уқубатни ўша вақт ва кейинги даврлар учун ибрат, тақволи кишилар учун мавъиза (насиҳат) қилдик“.

[2:63:64]

5 – Аллоҳнинг буйруғини бажаришга муносабатлари иккиланиш, баҳона излаш, найранг ишлатиш ва таъвил қилиш бўлган. Шанба куни ов қилишдан қайтарилгандилар. Лекин улар худди шу шанба куни балиқлар илиниши учун тўрлар ташлашиб, ариқлар кавлашиб қўйишарди. Якшанба куни эса ўша илинган балиқларни овлашарди. Ҳақиқий ов шанба куни бўлганини ўзлари жуда яхши билишарди.

﴿وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ آَعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي آلَسَبَتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ﴾

– „Орангиздан шанба кунда ҳаддан ошган кимсаларни билдингиз. Бас, Биз уларга: «Бадбахт маймунларга айландингиз», дедик“.

[2:65]

﴿لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ، حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الشُّحُومَ فَجَمَلُوهَا وَبَاغُوهَا وَأَكَلُوا ثَمَنَهَا﴾

«Аллоҳ яҳудларни лаънат қилсин. Аллоҳ уларга ёғларни ҳаром қилди. Улар бўлса, ўша ҳаром қилинган ёғларга безак бериб сотишиб, пулини едилар».⁶⁶ Уларга ёғлар ҳаром

⁽⁶⁶⁾ Бухорий: 2071, 2072. Муслим: 2961.

қилинганди. Улар ҳйла ишлатиб, уни ейишдан бошқа нарсага, ёритиш, кемаларни бўяш каби ишларга ишлатдилар.

Улар бир одамни ўлдирдилар. Кейин ҳар бири мен қотил эмасман, деб туриб олди. Шунда Аллоҳ уларга бир сигир сўйиб, ўликни ўшанинг бир қисми билан урсалар, у тирилиб, ўз қотилини айтиб беришини билдирди. Лекин улар шу буйруқнинг бажарилишини мумкин қадар кечиктириш мақсадида ҳар хил саволлар, изоҳ талаб қилишлар билан бу ишни пайсалга солдилар. Охири ортиқча изоҳ талаб қилишга ўрин қолмагач, ўта оғирлашиб кетган бу буйруқни бажардилар.

﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْخَبُوا بَقْرَةَ قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿١٠٠﴾ قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ ؕ قَالَ إِنَّهُ يُقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَوَانُ بَيِّنٌ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ ﴿١٠١﴾ قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا لَوْئَهَا ؕ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقْعُ لَوْئَهَا تَسْرُ النَّظِيرِينَ ﴿١٠٢﴾ قَالُوا آدَعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقْرَ تَشَبَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا ؕ قَالُوا أَلَكُنْ جِئْتَ بِالْحَقِّ ؕ فَذْخَبُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ ﴿١٠٤﴾﴾

– „Эсланг! Мусо ўз қавмига: «Аллоҳ бир сигир сўйишларингни буюрди», деганида, улар: «Устимиздан қуляпсанми?» — дедилар. (Мусо) деди: «Ундай жоҳиллардан бўлиб қолишдан Аллоҳ паноҳ беришини сўрайман». Улар дедилар: «Парвардигорингга дуо қил, унинг қандайлигини баён қилсин». (Мусо) деди: «У Зотнинг айтишича, у қари ҳам, ёш гунажсин ҳам бўлмаган ўрта бир сигирдир. Энди фармонни адо этинглар». Улар дедилар: «Парвардигорингга дуо қил. Унинг рангини баён қилсин». (Мусо) айтди: «У Зотнинг айтишича, у очиқ-малларанг сигир бўлиб, кўрганларнинг кўнгли чоғ бўлади». Улар айтдилар: «Парвардигорингга дуо қил, унинг қандайлигини баён қилсин, бу мол бизга иштибоҳли бўлиб қолди. Инша Аллоҳ, энди йўлимизни топиб оламиз». (Мусо) айтди: «У Зотнинг айтишича, у шундай сигирки, хор бўлиб ер ҳайдамайди, у билан (сув ташиб) экин суғормайдилар,

айбу нуқсонсиз, унда ўз рангидан бошқа ранг-бўёқ ҳам йўқ». Улар: «Энди ҳақиқатни айтдинг», дедилар-да, узоқ машаққатлар чекиб (ўша айтилган сифатларга эга бўлган сизирни топиб) сўйдилар “.
[2:67-71]

6 – Уларнинг бошқа одамлар билан муносабатлари ҳалолу ҳаромни ажратмасдан ўзлари ҳам бузилиши, ўзгаларни ҳам бузишдан иборат эди. Билиб туриб ёмон ишларни қилишга ҳам ижозат берардилар.

﴿وَمَنْ أَهْلَ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِيَدِينَارٍ لَّا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ۗ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

– „Аҳли китоб орасида шундай кишилар борки, унга беҳисоб молни омонат қўйсангиз, хиёнат қилмай сизга қайтаради. Уларнинг орасида яна шундайлари ҳам борки, унга бир динорни ишониб берсангиз, то устида туриб олмагунингизча сизга қайтиб бермайди. Бунинг боиси — уларнинг «омий-китобсиз кимсалар учун бизнинг устимизга ҳеч қандай йўл йўқ», дейишларидир. (Яъни, айрим яҳудийлар ўзларидан бошқаларни наст табақа ҳисоблаб: «Биз Аллоҳнинг суйган бандаларимиз, демак, бошқа миллатларнинг моллари биз учун ҳалол», дер эдилар.) Улар билиб туриб Аллоҳ ҳақида ёлгон сўзларни сўзлайдилар “.

[3:75]
Уларнинг назарида яҳуд бўлмаган омилар учун улар билан ёмон муносабатда бўлишларига йўл йўқ эди.

﴿كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا ۗ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ
الْمُفْسِدِينَ﴾

– „Улар қачон (Сизга қарши) уруш оловини ёқсалар, Аллоҳ уни ўчирур. Улар ерда бузғунчилик қилиб юрурлар. Аллоҳ эса бузғунчи кимсаларни севмас “.

﴿وَتَرَىٰ كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسْرِعُونَ فِي الْأَثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السَّحْتَ ۗ لَيْسَ مَا
كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

– „ Уларнинг кўпларини гуноҳ, зулм томонга ва ҳаромхўрликка чопайтганларини кўрасиз. Қилаётган ишлари нақадар ёмон иш! “.

[5:62]

Бу ердаги (السُّحْتِ) сўзи ҳаромдан топилган мол маъносида.

7 – Улар ўз динларига зид ишларни қилишларни ҳам агар унда обрў, салтанат ёки бирор дунёвий иш каби манфаат бор бўлса, жоиз кўрардилар. Агар зарур бўлиб қолса, Аллоҳнинг оятларини ҳам ўзгартириб юбораверардилар. Шу билан Аллоҳнинг оятларини арзимаган пулга, дунёвий фойдага сотиб юборардилар. Хуллас, улар учун қадрли нарсанинг ўзи йўқ эди.

﴿قَوْلٍ لِلَّذِينَ يَكْتُبُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لَيْسَتْ رُءُوبًا بِهِـ

ثَمَّنَا قَلِيلًا ۗ قَوْلٍ لَّهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ وَوَيْلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ﴾

– „Ўз қўллари билан китоб ёзиб, сўнгра озгина қийматга сотиш учун: «Бу китоб Аллоҳ ҳузуридан келди», дейдиган кимсаларга ҳалокат бўлғай, бас, ёзган нарсалари уларга ҳалокат бўлғай, топган фойдалари уларга ҳалокат бўлғай “ [2:79]

Яна бир нарса. Агар қайсидир қавмлар ўртасида уруш оловини ёқиш учун ўзларидан бирортасини ўлдириш керак бўлиб қолса, бемалол ўлдираверардилар. Уларнинг наздида гоё ҳар қандай воситани оқларди. Авс билан Ҳазраж ўртасига низо солиш учун ҳам шундай қилгандилар. Бир қисми Авс тарафига, яна бир қисми Ҳазраж тарафига ўтиб олиб, бу икки қабилани заифлаштириш учун ўзаро фитна чиқарардилар. Шу орада яҳудлардан ҳам бир нечасини ўлдиришга тўғри келиб қоларди. Модомики, бу ишда салтанат ва гегемонлик каби бир манфаат бор экан, ўз динларига хилоф иш қилиб, ўзларидан бирортасини ўлдириш улар учун оддий бир ҳол эди.

﴿ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرَجُونَ فَرِيقًا مِّنكُمْ مِّن دِينِهِمْ تَظَاهَرُونَ

عَلَيْهِمْ بِالْإِنْتِمَاءِ وَالْعُدْوَانِ وَإِن يَأْتُوكُمُ أُسْرَىٰ تَفْدُوهُمْ وَهُوَ مُحْرَمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ

﴿أَفْتَوْمُنُونَ بَعْضُ الْكُتُبِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِّنكُمْ

﴿إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَىٰ أَشَدِّ الْعَذَابِ ۗ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ

عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

– „Кейин эса сизларнинг ўзингиз бир-бирингизни ўлдирмақдасиз, ўз тоифангиздан бўлган бир гуруҳни диёрларидан ҳайдаб, уларнинг устида гуноҳ ва зулм билан бир-бирингизга

ҳамкорлик қилмоқдасиз. Агар улар сизларга асир ҳолда келишса, товон тўлаб қутқариб ҳам оласиз. Ҳолбуки, уларни ҳайдаш сизларга ҳаром қилинган эди. Ё китобнинг (Тавротнинг) бир қисмига ишониб, бир қисмини инкор қиласизми? Ораларингдан ким бу ишни қилса, унинг жазоси бу дунёда расво бўлиш, қиёмат кунинда эса қаттиқ азобга дучор қилинадилар. Аллоҳ қилаётган ишларингдан гофил эмасдир “. [2:85]

8 – Улар мусулмонларни диндан узоқлаштириш учун масҳара қилиш, устидан кулиш, ёмон гапларни тарқатиш, тухматлар уюштириш, яширин тил бириктириш каби пасткашликлар билан шуғулланардилар. Исломга ва мусулмонларга қарши ёмон маъноларни англатадиган сўзларни ўйлаб топиб, тарқатардилар. Масалан, роина сўзини мана шу мақсадда ўйлаб топгандилар. Бу сўз сўкиш, ҳақорат қилиш маъноларини ҳам англатарди. Бу сўз мусулмонлар Пайғамбар ﷺга нисбатан ишлатадиган бироз шошманг, бироз кутиб туринг каби маънодаги сўз билан бир хил эди. Шундан фойдаланиб, бу сўзни ўша ёмон маъносида кўп ишлатадиган бўлишди. Уни Пайғамбар ﷺга қарата қўллардилар. Кейин Аллоҳ бу сўзни ишлатишни тақиқловчи оятни нозил қилди.

﴿مِنَ الَّذِينَ هَادُواْ مُحْرِفُونَ أَلَكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِۦ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَسْمَعُ غَيْرَ مُسْمَعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنَا فِي الدِّينِ ۚ وَلَوْ أَنَّهُمْ قَالُواْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأَسْمَعُ وَأَنْظُرْنَا لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَأَقْوَمَ وَلَٰكِن لَّعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾

– „**Яҳудий бўлганлар орасида шундайлари борки, улар (Таврот китобида бўлган Муҳаммад алайҳиссалом ҳақидаги) Аллоҳнинг сўзини ўз ўрнидан ўзгартирадилар ва тилларини буриб, динга жароҳат етказиш гаразида: «Тингладик ва бош тортдик. Кулоқ сол, эшитмай қолгур! (роино) Бизга боқ», дейдилар. Агар улар «Тингладик ва буйинсундик. Бизни ҳам тинглаб (унзурно), бизга ҳам назар қилиб тур», деганларида ўзлари учун яхшироқ ва тўзғироқ бўлур эди. Лекин улар куфрлари сабабли Аллоҳнинг лаънатида дучор бўлганлар. Бас, уларнинг камдан-камлари имон келтирадилар “.** [4:46]

9 – Улар айрим пайтларда имон келтирсалар, бошқа пайтларда куфр келтирардилар. Шу йўл билан мўминларга таъсир ўтказмоқчи, уларни Исломдан қайтармоқчи бўлардилар. Чунки уларнинг диллари ҳасадга тўла эди. Улар Ислом ва мусулмонларга қарши найранг ишлатишдан толмасдилар.

﴿وَقَالَتْ طَآئِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ءَامِنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَجْهَ
النَّهَارِ وَكُفُّوا ۗءَآجِرَهُدْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾

– „Аҳли китобдан бир тоифаси бир-бирларига шундай
дейишди: «Мўминларга нозил қилинган нарсгага (Қуръонга)
куннинг бошида имон келтириб, куннинг охирида уни инкор
қилинглр. Шояд (улар ҳам имонларидан) қайтсалар»“. [3:72]

﴿وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا ءَامَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكَفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ ۗ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا
كَانُوا يَكْتُمُونَ﴾

– „Улар сизларнинг олдингизга келганларида: «Имон
келтирдик», дейдилар. Ҳолбуки, улар (эй Муҳаммад, сизнинг
хузурингизга) кофир ҳолда кириб, кофир ҳолда чиқурлар. Аллоҳ
улар яширувчи бўлган нарсани, (яъни дилларидаги куфрни) жуда
якши билгувчидир“. [5:61]

﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ
عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ﴾

– „Аҳли китобларнинг кўпчилиги сизларни, имонли
бўлганингиздан кейин (яъни ҳозир), уларнинг ўзларига ҳам ҳақиқат
очиқ равишан бўлганидан кейин ҳасад қилганлари сабабли куфрга
қайтаришни истайди“. [2:109]

10 – Бошқаларга эркатойлик қилишлари. Ўзларининг кучлари
ҳам, шарафлари ҳам йўқ. Улар фақат икки ҳолатдагина тинч,
хотиржам, беҳожат бўла оладилар:

а) Пайғамбарларига қўшилиб имон келтирсалар. Аллоҳ
томонидан узатилган арқонни маҳкам ушласалар. Аммо бундай
қилишнинг даври ўтиб кетиб бўлди.

б) Бошқа давлатларга суқилиб кириб олсалар. Одамлар
томонидан узатилган арқонни ушласалар. Ўз динларини
ўзгартириб, кофир бўлганларидан буён шу аҳволда яшаб
келяптилар. Бу ҳолат уларни ҳеч тарк қилмаяпти. Исломдан
олдин ҳали румга қарам бўлсалар, ҳали форсга қарам
бўлардилар. Кейинроқ Авс билан Ҳазражни заифлаштириш учун
улар ўртасига низо солишдан нафас олдилар. Ислом уларни
вужуд сифатида бартараф этганидан кейин қолган-қутганлари
хорликда, зорликда, Аллоҳнинг газабига учраган ҳолида кун

кечиришди. Ислом давлати, Халифалик қулаб, мустамлакачи кофир давлатларга ёпишиб олгунларига қадар мана шундай хорликда яшадилар. Улар ҳар доим бир ёки бир неча давлатга эгилиб, букилиб кун кўришади. Куч борасида ҳам, мол-давлат борасида ҳам текинхўрлик қилишади. Ҳозирги аҳволларига изоҳнинг ҳожати йўқ. Фаластинни босиб олганлари кундек кўриниб турибди. Ўзининг шахсий кучига эга бўлмаган, ўз имкониятларидан келиб чиқиб иш қилмайдиган душман жуда заиф душмандир. Яҳудлар худди шундай душмандир. Воқелик шуни кўрсатмоқда. Аллоҳнинг изни ила уларнинг мағлуб бўлишига, Халифалик давлатининг қайта барпо бўлишига оз қолди. Чегаралар оша жиҳод қилиш онлари яқинлашиб қолди.

﴿لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذَىٰ ۖ وَإِنْ يُقْتَلُواكُمْ يُؤَلُّوْكُمْ ۗ أَلَا ذَبَابٌ ۚ لَمْ يَضُرُّوا نَبِيًّا ۚ وَلَقَدْ ضَرَبْتُمْ آلَ فِرْعَوْنَ ۖ أَكْثَرَ الْأَمْثَلِ ۚ وَأَيُّكُمْ أَكْبَرُ ۚ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ﴾

ضَرَبْتُمْ عَلَيْهِمُ الدَّلِيلَ ۖ أَنَّىٰ مَا نُفِقُوا إِلَّا نَجَبًا ۖ إِنَّ اللَّهَ وَسَّيُّعٌ عَلَىٰ الْمُنَافِقِينَ ۚ وَأَخَذَ اللَّهُ مِنَ النَّاسِ وَأَبَاءُ وَيَعْصِبُ

مِنَ اللَّهِ وَضَرَبْتُمْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَتَةَ ۚ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ

الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ۚ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿

– „Улар сизларга озор беришдан бошқа ҳеч қандай зарар етказа олмайдилар. Агар сизлар билан урушсалар, кетларига қараб қочадилар. Сўнгра уларга (ҳеч ким томонидан) ёрдам берилмайди. Агар Аллоҳнинг ва одамларнинг (яъни мусулмонларнинг) аҳди паноҳида бўлмасалар, албатта уларга қаерда бўлмасинлар, хор-зорлик битиб қўйилди. Улар Аллоҳнинг газаби билан кетдилар ва уларга бечораҳоллик ёзиб қўйилди. Бунга сабаб уларнинг Аллоҳ оятларини инкор қилишлари ва пайгамбарларни ноҳақ ўлдиришларидир. Бунга сабаб уларнинг қилган исёнлари ва тажовузкор бўлганларидир“. [2:111-112]

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, бу буюк оятлар хусусида тадаббур қилган одам (улар Маккадаги куфрбошилар хусусидаги оятлар бўладими ёки Мадинада Ислом давлати барпо бўлганидан кейин нозил қилинган яҳудлар хусусидаги оятлар бўладими, фарқи йўқ) Аллоҳ Таоло яҳудларнинг воқеини сифатлаб берганини, уларнинг табиатларини баён қилиб берганини, фақат умумий чизгилар билангина чекланмасдан анчагина тафсилотлари билан баён қилганини англайди. Токи, мусулмонлар хусусан, даъватчилар, исломий ҳаётни қайта тиклашга уринаётганлар якка шахслар бўладими, жамоалар бўладими ёки давлатлар бўладими, атрофдаги таъсир кучига эга

бўлган сиёсий воқени билиш Аллоҳнинг Китоби ва Пайғамбар ﷺнинг суннатларига амал қилиш учун ўта ва ўта зарур эканини билиб олсинлар. Токи, мусулмон атрофда бўлаётган ишларни англаб турсин, зийрак бўлсин, ҳам ўзи фирибгар бўлмасин, ҳам фирибгарга алданмасин, мусибатлар уни синдириб қўймасин, кўргуликлар унинг иродасини букмасин, ўзи сезмаган ҳолида орқа томонидан ханжар келиб санчилмасин. Аксинча, мусулмонларнинг ҳар бир ҳолатига эътибор бериб, ҳар бир ҳолатларидан хабардор бўлиб турсин, ҳар бир нозик жойни кўриб, чорасини топиб турсин, Аллоҳнинг изни ила ҳақиқат устида барқарор турсин.

﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ﴾

– „Аллоҳ имон келтирган кишиларни ҳаёти дунёда ҳам, охирада ҳам устивор сўз (имон калимаси) билан собитқадам қилур. Золимларни эса Аллоҳ (ҳақ) йўлдан оздирур. Аллоҳ Ўзи хоҳлаган ишни қилур“.

[14:27]

Биринчи пора, иккинчи қисм, учинчи чорак

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

﴿ مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا ۗ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾ ﴿١٥﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ وَمَا لَكُمْ مِّنْ دُوْنِ اللّٰهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَلَا نَصِيْرٍ ﴿١٦﴾ أَمْ تُرِيْدُوْنَ اَنْ تَسْئَلُوْا رَسُوْلَكُمْ كَمَا سَئِلَ مُوسٰى مِنْ قَبْلُ ۗ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْاِيْمٰنِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَآءَ السَّبِيْلِ ﴿١٧﴾ وَذَكَثِرٌ مِّنْ اَهْلِ الْاَكْتٰبِ لَوْ يَرُدُّوْنَكُمْ مِّنْ بَعْدِ اِيْمٰنِكُمْ كُفٰرًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوْا وَاَصْفَحُوْا حَتّٰى يَأْتِيَ اللّٰهُ بِاَمْرٍ ۗ اِنَّ اللّٰهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿١٨﴾ وَاَقِيْمُوا الصَّلٰوةَ وَاَتُوْا الزَّكٰوةَ وَمَا تَقَدَّمُوْا لِاَنْفُسِكُمْ مِّنْ خَيْرٍ فِجَدُوْهُ عِنْدَ اللّٰهِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ ﴿١٩﴾ وَقَالُوْا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ اِلَّا مَنْ كَانَ هُوْدًا اَوْ نَصْرِيًّا ۗ تِلْكَ اٰمٰنِيَّتُهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوْا بُرْهٰنَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ صٰدِقِيْنَ ﴿٢٠﴾ بَلٰى مِّنْ اَسْلَمَ وَجْهُهٗ لِلّٰهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهٗ اَجْرُهٗ عِنْدَ رَبِّهٖ ۗ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ﴿٢١﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصْرِيَّةُ عَلٰى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصْرِيَّةُ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُمْ يَتَّبِعُوْنَ الْاَكْتٰبَ ۗ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِيْنَ لَا يَعْلَمُوْنَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۗ فَاَللّٰهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِیْمَا كَانُوْا فِيْهِ يَخْتَلِفُوْنَ ﴿٢٢﴾ وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّن مَّنَعَ مَسْجِدَ اللّٰهِ اَنْ يُذْكَرَ فِيْهَا اَسْمُهٗ وَسَعٰى فِيْ خَرٰبِهَا ۗ اُولٰٓئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ اَنْ يَدْخُلُوْهَا اِلَّا خٰفِيْنَ ۗ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ ۗ وَلَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ عَذٰبٌ عَظِيْمٌ ﴿٢٣﴾ وَاللّٰهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۗ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوْا فَثَمَّ وَجْهَ اللّٰهِ ۗ اِنَّ اللّٰهَ وَّاسِعٌ عَلِيْمٌ ﴿٢٤﴾ وَقَالُوْا اَتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا ۗ سُبْحٰنَهٗ ۗ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ كُلُّ لَّهُ قٰنُوْنٌ ﴿٢٥﴾ بَدِيْعُ السَّمٰوٰتِ

وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿١٧﴾ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَبَهت قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١٨﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَن أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١٩﴾ وَلَن تَرْضَىٰ عَنكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصْرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِن هُدَىٰ اللَّهُ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِن آتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُم بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿٢٠﴾ الَّذِينَ ءَاتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ءَأُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ؕ وَمَن يَكْفُرْ بِهِ ؕ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢١﴾ يَبْنِي إِسْرَائِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزَىٰ نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنهَا عَدْلٌ وَلَا تَنفَعُهَا شَفَعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٢٣﴾

– „(Эй Мухаммад), бирон оятни бекор қилсак ёки ёдингиздан чиқарсак, ундан яхширогини ёки ўшанинг мислини келтирамиз. Аллоҳ ҳар нарсага қодир Зот эканини билмадингизми? 107. Еру осмонлар ёлғиз Аллоҳнинг мулки эканини ва сизлар учун Аллоҳдан ўзга бирон дўст ё ёрдам бергувчи йўқ эканини билмадингизми? 108. Ёки Пайгамбарингиздан, илгари Мусодан сўралган нарсаларни сўрашни истайсизми (эй мўминлар)? Ким имонга куфрни алмаштира, албатта тўғри йўлдан адашади. 109. Аҳли китобларнинг кўпчилиги сизларни, имонли бўлганингиздан кейин (яъни ҳозир), уларнинг ўзларига ҳам ҳақиқат очиқ равшан бўлганидан кейин ҳасад қилганлари сабабли куфрга қайтаришни истайди. Бас, Аллоҳнинг фармони келгунича уларни афв қилинг ва кечиринг. Албатта, Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир. 110. Намозни тўқис адо қилинг ва закотни беринг! Ўзингиз учун нима яхшилик қилган бўлсангиз, уни Аллоҳ ҳузурда топажасиз. Шубҳасиз Аллоҳ қилган амалларингизни кўриб тургувчидир. 111. «Жаннатга фақат яҳудий ёки насроний бўлганлар киради», дейишди. (Яъни яҳудийлар: «Биз кирамиз», дейишса, насронийлар: «Биз кирамиз», дейишди.) Бу уларнинг хом хаёлларидир. Айтинг (эй Мухаммад):

«Агар ростгўй бўлсангиз, ҳужжат келтиринг!» 112. Йўқ, ким яхшилик қилган ҳолида ўзини Аллоҳга топширса, унинг учун Аллоҳ ҳузурини ажр бор ва улар учун хавфу хатар йўқ ва улар гамгин бўлмайдилар. 113. Яҳудийлар: «Насронийлар ҳақ эмаслар», дейишди. Насронийлар: «Яҳудийлар ҳақ эмаслар», дейишди. Ҳолбуки улар (яъни яҳудийлар ҳам, насронийлар ҳам) китоб (яъни Таврот, Инжил) тиловат қиладилар, шунингдек, билмайдиган кимсалар уларнинг гапига ўхшаш гап айтдилар. Бас, уларнинг ўзаро ихтилоф қилиб ўтган нарсалари ҳақида Аллоҳ қиёмат кунини ҳукм қилади. 114. Аллоҳнинг масъулларини уларда Аллоҳ исми зикр қилинишидан тўсайдиган ва уларни хароб қилиш ҳаракатида юрадиган кимсалардан ҳам золимроқ ким бор? Ахир бу кимсалар учун ундай жойларга фақат кўрққан ҳолларида кириш жоиз эди-ку. Улар учун бу дунёда расволик, охирада эса буюк азоб бордир. 115. Машириқ ҳам, мағриб ҳам Аллоҳникидир. Бас, қай тарафга юз бурсангиз, ўша жой Аллоҳнинг тарафидир. Шубҳасиз Аллоҳ (ҳамма томонни) қамраб олгувчи билимдондир. 116. «Аллоҳнинг боласи бор», дедилар. У Зот буларнинг бадғумонидан мутлақо покдир. Балки ер ва осмонлардаги нарсалар у Зотга тегишлидирки, ҳаммаси унга бўйсунди. 117. (У) еру осмонларни пайдо қилгувчидир. Бирор ишни ҳукм қилса унга фақатгина «Бўл» дейди, холос. Бас, у иш бўлади. 118. Билмайдиган кимсалар: «Аллоҳ бизга гапирса эди ёки бирор аломат келса эди», дейдилар. Улардан илгаригилар ҳам уларнинг гапларига ўхшаш гапларни айтишган эди. Диллари бир-бирига ўхшайди. Биз аниқ ишонадиган қавм учун оятларни аниқ баён қилдик. 119. Албатта Биз сизни ҳақ (дин) билан хушxabар элтгувчи ва огоҳлантирувчи қилиб юбордик. Дўзахилар хусусида сиз масъул эмасиз. 120. Яҳудий ва насронийлар уларнинг динига кирмагунингизча ҳаргиз сиздан рози бўлмайдилар. Айтиш: «Аллоҳнинг йўлига ҳақиқий йўлдир». Қасамки, агар сизга келган ҳақиқий билимдан кейин уларнинг нафс-ҳаволарига эргашсангиз, Аллоҳ тарафидан сизга на бир дўст ва на бир ёрдам бергувчи бўлмайди. 121. Биз китоб (яъни Таврот, Инжил) ато этган зотлар орасида уни тўғри тиловат қиладиган кишилар ҳам бордирки, ана ўшалар (Қуръонга) имон келтирурлар. Ва кимда-ким унга (Қуръонга) кофир бўлса, ўшалар зиён кўрғувчилардир. 122. Эй Бану Исроил, сизларга инъом қилган неъматимни ва сизларни бутун оламга афзал қилган пайтимни эсланг. 123. Ва биров биров томонидан ҳеч нарса ўтай олмайдиган ва ҳеч кимдан эваз қабул

қилинмайдиган, оқлов фойда бермайдиган ва ҳеч кимга ёрдам ҳам берилмайдиган кундан кўрқинг! “ [2:106-123]

Тафсир:

﴿ مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴾

﴿ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِّنْ ذُنُوبٍ

﴿ لَّي ﴾ **اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ** ﴿

– „106. (Эй Мухаммад), бирон оятни бекор қилсак ёки ёдингиздан чиқарсак, ундан яхширогини ёки ўшанинг мислини келтирамиз. Аллоҳ ҳар нарсага қодир Зот эканини билмадингизми? 107. Еру осмонлар ёлғиз Аллоҳнинг мулки эканини ва сизлар учун Аллоҳдан ўзга бирон дўст ё ёрдам бергувчи йўқ эканини билмадингизми? “ [2:106-107]

(مَا نَنْسَخْ) бекор қилсак). Насх сўзи луғатда олиб ташлаш ва кўчириш маъноларини англатади. Шамол изни ўчирди, деган иборада ҳам шу сўз ишлатилади, яъни, изни йўқ қилди, олиб ташлади. Китоб насх қилинди, яъни, ундан нусха кўчирилди. Шариятда эса бу сўз ишлатилиб келинаётган бир ҳукм олиб ташланиб, унинг ўрнига бошқа бир ҳукмнинг жорий қилинишини билдиради.

(أَوْ نُنسِهَا) ёки ёдингиздан чиқарсак). Бу сўзнинг икки хил маъноси бор. У муташобих сўзлардан. Биринчиси унутиш маъноси. Яъни, Аллоҳ Таоло қайсидир бир оятни Пайғамбар ﷺнинг ёдларидан кўтаради. Шу билан у унутилади. Иккинчи маъноси ўзгарисиз, насх қилмасдан тарк қилиш.

﴿ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ ﴾

– „Улар Аллоҳни унутишгач, Аллоҳ ҳам уларни унутди “ [9:67]

Яъни, улар Аллоҳни тарк қилган эдилар, Аллоҳ ҳам уларни тарк қилди.

(نُسِيَهُمْ). Бу сўзнинг бошқа бир мутавотир қироати ҳам бор. Уни (نَسَاهَا) деб ҳам ўқишган. Етти қорилардан иккитаси яъни, Абу Умар ва Ибн Касирлар шундай ўқишган. Қолганлар эса нунни зомма қилиб (نُسِيَهُمْ) деб ўқишган. (أَوْ نَسَاهَا) сўзи бир ишни кечиктириш, кечга суриш маъноларини англатади.

(أَوْ نُنْسَأُهَا) ўқилганда оят, уни кечга сурамиз, яъни, бекор қилмасдан тарк қилиб турамыз, деган маънони англатади. Бу қироатда оят муташобих эмас, муҳкам оятга бўлади. Негаки, бу сўзнинг фақат битта маъноси бор. Усул фанининг қонун-қоидаларига кўра муҳкам муташобихни босиб кетади. Шу билан унутиш маъноси четга сурилиб, фақат тарк қилиш маъноси қолади. (نُنْسَأُهَا) деб ўқилганда ҳам, (نُنْسَأُهَا) деб ўқилганда ҳам бекор қилмасдан тарк қиламыз, деган маъно англашилаверади. Чунки ҳар икки қироат ҳам мутавотир ва ҳар иккисининг ҳам маъноси бир.

﴿مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِئُهَا﴾

. Яъни, қайси бир оятни бекор қилмайлик ёки бекор қилмасдан тарк қилайлик...

﴿نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا﴾

(*Ундан яхшироғини ёки ўшанинг мислини келтирамыз*). Яъни, бекор қилинган пайтда Аллоҳ бекор қилинган оятдан кўра яхшироқ бир оятни ёки унга ўхшаган бир оятни олиб келади. (نُنْسَخُ) шарт феъли бўлиб, (نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا) унинг жавобидир. Яъни, қайси бир оятни бекор қилсак, ундан яхшироғини ёки унинг ўхшашини олиб келадымиз. Энди (أَوْ نُنْسِئُهَا) деган иборанинг ҳам айтилиб ўтилатганига келсак, модомики, у шартнинг жавобига дахлдор эмас экан, мен шуни рожих кўраманки, бу ибора Аллоҳ Таолонинг айрим оятларни бекор қилиб, бошқаларини бекор қилмасдан қолдириши ҳақидаги билимни ошириш учун зиёда қилинган. Агар «Қайси бир оятни бекор қилсак, ундан яхшироғини ёки унинг ўхшашини олиб келадымиз», дейилиб «Ёки уни бекор қилмасдан қолдирсак» ибораси айтилмаса, демак ҳамма оятлар бекор қилинар экан-да, деган тушунча пайдо бўлиб қолиши эҳтимоли туғиларди. «Ёки бекор қилмасдан қолдирсак» иборасининг ишлатилиши билан шу эҳтимол барҳам топиб, биз бекор қилинадиган оятлар ҳам, бекор қилинмайдиган оятлар ҳам борлигига амин бўламыз.

Аллоҳ Таолонинг (أَوْ مِثْلَهَا) деган сўзи ҳақиқий маъносида. Яъни, ўша бекор қилинган оятга ўхшаган бир оятни олиб келадымиз. (بِخَيْرٍ مِنْهَا) деган сўзини эса ҳақиқий маъносида қўллаб бўлмайди. Негаки, бир оятдан яхшироқ яна бир оят бўлмайди. Ҳаммаси

Аллоҳнинг каломи. Шунинг учун бу ерда мажозий маънога кўчамиз. Яъни, бу ерда ҳукм, деган сўз яширин, деб эътибор қиламиз. Яъни, бекор қилинган оятдан ифода қилинган ҳукмдан кўра яхшироқ ҳукм ифода қилинадиган бир оятни олиб келамиз. Демак, бу оятдан бир оят бекор қилинса, унинг ўрнига ўзига ўхшаган ёки ундан ифода қилинган ҳукмдан кўра яхшироқ ҳукм ифода қилиш мумкин бўлган бошқа бир оят олиб келинади, деган маънони тушунамиз.

Ҳукм, деган сўз яширин, деган гапимиз мана бу оятдаги ҳолатга ўхшайди:

﴿وَسَأَلِ الْقَرْيَةَ﴾

– „*Шаҳардан сўра*“. [12:82]

Яъни, қишлоқдан сўраб бўлмайди. Шунинг учун бу ердаги маъно қишлоқ аҳлидан, деганидир.

﴿وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ﴾

– „*Кўнгиллари фақат бузоққа ибодат қилиш билан тўлади*“. [2:93]

ояти ҳам шу қабилдандир. Яъни, бузоқни қалбга қўйиш мумкин эмас. Шунинг учун бу ердаги маъно бузоқни яхши кўришдир. Бу ерда ҳам худди шундай бўляпти. (نَاتٍ بِخَيْرٍ مِّنْهَا) *ундан яхшироғини келтирамиз*). Яъни, бир оятдан бошқа бир оят яхшироқ бўлмайди. Шунинг учун бу ердаги маъно унинг ҳукмидан яхшироғини, деганидир.

Аҳкомлар борасидаги бир-биридан яхшироқлик масаласига келсак, бу иш қўйидаги тарзда юз беради:

1 – Нақд яхшилик. Масалан, бир ҳукм бекор қилиниб, унинг ўрнига ундан кўра энгилроқ бир ҳукм қўйилади ёки умуман ҳеч қандай ҳукм қўйилмайди. Бу ердаги яхшилик нақд яхшилик. Уни адо қилиш энгиллашгани дарҳол ҳис этилади.

2 – Насия яхшилик. Бунда бир ҳукм бекор қилиниб, унинг ўрнига ундан кўра машаққати кўпроқ бир ҳукм қўйилади. Натижада унинг учун охиратда, қиёмат кунида бериладиган савоб ҳам кўпаяди. Яъни, бу ердаги яхшилик насия яхшилик, охиратда бўладиган яхшилик.

Шунга биноан, бу муборак оятнинг маъноси мана бундай бўлади:

Аллоҳ Таоло айрим оятларни бекор қилмасдан ўз ҳолича қолдиради. Бошқа айрим оятларни эса бекор қилади. Қайси бир оятни бекор қилса, унинг ўрнига ўшанга ўхшаган ёки ундан

чиқарилган ҳукмдан кўра яхшироқ ҳукм чиқариш мумкин бўлган бошқа бир оятни олиб келади. Ҳукмдаги яхшилик юқорида айтиб ўтганимиздек, ё нақд бўлади, яъни, шу дунёда бир енгиллик бўлади ёки насия бўлади, яъни, бу дунёда бироз оғир бўлса ҳам охиратда ажру савоблар кўпроқ бўлади.

﴿أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿۱﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِّنْ ذُوْنِ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا نَصِيْرٍ﴾

(Аллоҳ ҳар нарсага қодир *Зот эканини билмадингизми? Еру осмонлар ёлғиз Аллоҳнинг мулки эканини ва сизлар учун Аллоҳдан ўзга бирон дўст ё ёрдам бергувчи йўқ эканини билмадингизми?*). Бу ердаги сўроқ яъни, сўроқ маъносини билдирувчи ҳамза тақрир учун (барқарорлаштириш, тасдиқлаш, аниқлаштириш учун) келяпти. Бу Пайғамбар ﷺ га қаратилган хитобдир. Сизга маълумки, Аллоҳ ҳамма ишга Қодирдир. Ҳамма ишлар Унинг қўлидадир. Ҳамма ишларни У бошқариб туради. Бандалари учун нима яхшию нима ёмонлигини Ўзи билади. Шунинг учун Ўзи хоҳлаган оятни бекор қилади, хоҳлаган оятни бекор қилмасдан ўз ҳолича қолдиради. Унинг ишини, буйруғини ҳеч ким рад эта олмайди. Ҳаммангиз бир бўлганингизда ҳам сизлар учун Ўша Буюк Аллоҳдан ўзга дўст ва ёрдамчи йўқдир.

Бу ердаги сўроқ гап ҳам тақрир учундир. Бу Аллоҳ Таолонинг

﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ﴾

– „*(Эй Муҳаммад), Биз сизнинг қалбингизни (имон ва Қуръон нури билан) кенг-мунаввар қилиб қўймадикми?*“. [94:1] деган ояти кабидир. Яъни, биз сизнинг қалбингизни кенг қилиб қўйдик.

﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ﴾

– „*Аллоҳ Ўз бандасига етарли эмасми?!*“. [39:36] ояти ҳам шу қабилдандир. Яъни, бандасига Аллоҳнинг Ўзи кифоядир.

Насх (бекор қилиш) хусусида:

Насх (бекор қилиш) юқорида айтиб ўтганимиздек, олдин ўтган бир ҳужжатдан олинган шаръий ҳукмни бекор қилиб, унинг ўрнига кейин келган ҳужжатдан олинган янги шаръий ҳукмни қўйишдир. Насх амалиёти учун қуйидагилар бўлиши шарт:

1 – Собиқ ҳужжат (матн) ортидан айнан шу ҳукм мавзусида очиқ бир ҳужжат (матн) келиши.

2 – Ҳар икки ҳужжатда олдинги ҳужжатдаги ҳукмнинг бекор қилинганини аниқ кўрсатувчи бир қарина бўлиши лозим. Насх амалиёти учун қарама-қаршилиқнинг ўзи кифоя қилмайди.

3 – Насх хабарга эмас, ҳукмга алоқадор бўлади. Аллоҳдан бўлган хабар фақат ва фақат қатъий тасдиқланади. Унда насх бўлиши мутлақо мумкин эмас. Ҳужжатларни ўрганар эканмиз, насх фақат шаръий аҳкомларгагина алоқадор бўлганига амин бўламиз.

4 – Тиловати насх қилинган, деган гап таги йўқ гап. Биронта оятнинг тиловати насх бўлмаган. Нозил бўлган Қуръоннинг ҳаммаси мусҳафда мавжуд. Биронта оятнинг тиловати насх қилинмаган. Оҳод ҳадисларда қуръон, деб айтилган гаплар Қуръон эмас. Чунки Қуръон Пайғамбар ﷺнинг мўъжизаси бўлиб, у одамларга қарши ҳужжатдир. Шундай экан, у одамларга қатъий далил билан яъни, мутавотир йўл билан етиб бориши лозим. Қуръон Пайғамбар ﷺга нозил бўларди. Пайғамбар ﷺ уни одамларга, кўпчиликка, жамоага тиловат қилиб берардилар. Махсус котиблар уни ёзиб борардилар. Бундай ишнинг оҳод йўли билан ривоят қилиниши мумкин эмас. Чунки Пайғамбар ﷺ уни якка шахсларга эмас, жамоага тиловат қилиб берардилар. Шу билан бирга Қуръонни Аллоҳ Таолонинг Ўзи сақлаган.

﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾

– „Албатта бу эслатмани (яъни Қуръонни) **Биз Ўзимиз нозил қилдик ва шубҳасиз, Ўзимиз уни сақлагувчимиз**“.

[15:9]

Шундан билиб олсак бўладики, Қуръон бизга гумонли йўл билан эмас, аниқ, қатъий йўл билан етиб келиши лозим. Мана шулар оҳод йўли билан ривоят қилинган ҳадислардаги гаплар Қуръон эмаслигини кўрсатади. Шунга кўра, қўлимизда мавжуд бўлган Қуръондан бошқа қуръон йўқ. Қуръоннинг ҳаммаси тиловат қилинади. Унда тиловати насх қилинган биронта ҳам оят йўқ. Мана шу насх фақат ҳукмдагина бўлишига, унинг тиловатда бўлиши мумкин эмаслигига қатъий далилдир.

5 – Оят фақат оят билангина бекор қилинади. Чунки Аллоҳ Таоло айтади:

﴿وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَّكَانَ آيَةٍ﴾

– „**Қачон Биз бир оят ўрнига бошқа бир оятни алмаштираем**“.

[16:101]

Яъни, Аллоҳ Таоло оятни оят билан бекор қилади. Юқоридаги оятда ҳам худди шу гап айтилган.

﴿مَا نَسَخَ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا﴾

(Бирон оятни бекор қилсак ёки ёдингиздан чиқарсак, ундан яхширогини ёки ўшанинг мислини келтирамиз). Оятни насх қиладиган оятни Аллоҳнинг Ўзи олиб келади. Яъни, насх қилувчи ҳам оят бўлади. Чунки уни Аллоҳ олиб келади. Қуръон Аллоҳ Таолонинг каломидир. Тўғри, суннат ҳам Аллоҳ томонидан Пайғамбар ﷺ га юборилган ваҳидир. Лекин у лафзий эмас, маънавий ваҳидир. Унинг лафзи Пайғамбар ﷺ га мансубдир. Шунинг учун у Қуръонни насх қила олмайди. Бунда суннатнинг мутавотир ёки оҳод бўлиши фарқ қилмайди. Чунки юқоридаги икки оят оятни фақат оятгина насх қила олишига далолат қилиб турибди.

Суннат Қуръон билан, оҳод ҳадислар мутавотир ҳадислар билан ҳам, оҳод ҳадислар билан ҳам насх бўлиши мумкин. Насхнинг қонун-қоидалари усул илмида ўрганилади.

6 – Насх қоидаси омни хослаш қоидасидан фарқ қилади. Насх олдинги ҳукми батамом бекор қилади. Унга қайтиб амал қилинмайди. Хослаш эса умумий ҳукмнинг ҳаммасини эмас, маълум бир қисмини бекор қилади. Масалан, биринчи қибла Ақсо масжидига юзланиб намоз ўқишнинг бекор қилиниши ва унинг ўрнига янги қибла Каъбага юзланиб намоз ўқиш ҳукмини қўйиш Ақсо масжидига юзланиб намоз ўқишни батамом бекор қилади. Мана шу насх, дейилади.

﴿فِي الْبَابِ السَّائِمَةِ زَكَاةٌ﴾

«Ўтлаб юрадиган туялар учун закот берилади»,⁶⁷ деган ҳадисга биноан, закот ҳамма ҳайвонлар орасидан ўтлаб юрганларига нисбатан хосланяпти.

﴿فَإِذَا بَلَغَتِ الْبَابُ إِحْدَى وَ عَشْرِينَ وَمِائَةً فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتٌ لَّبُونٌ وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حَقَّةٌ﴾

«Агар туялар сони бир юз йигирма биттага етса, ҳар бир қирқта туя учун икки ёшли, ҳар бир элликта туя учун эса уч ёшли туя берилади».⁶⁸ Бу ерда закотнинг ҳукми ҳамма туялардан эмас, ўтлаб юрмайдиган (ем бериб боқиладиган) ва ишчи туялардан кўтарилди. Яъни, ҳукм батамом бекор қилингани йўқ. Умумий ҳукмнинг бир қисмигина бекор қилинди. Мана шу тахсис дейилади.

(67) Байҳақий: 4/105. Мустадрак: 4/552.

(68) Бухорий: 1386, 2349. Абу Довуд: 2088. Термизий: 1064. Аҳмад: 1/11.

7 – Насх борасида ворид бўлган ҳужжатларни ўрганадиган бўлсак, янги ҳукм насх қилинган эски ҳукмга нисбатан уч турли бўлади:

а) Янги ҳукм насх қилинган ҳукмга нисбатан энгилроқ бўлади.

Унинг бажарилиши энгиллаши ҳам ёки умуман олиб ташланиши ҳам мумкин.

﴿الْفَن خَفَّ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا﴾

– „Энди Аллоҳ сизларнинг (юкингизни) энгил қилди, сизларда ожизлик борлигини билди“. [8:66]

Бу ерда унинг бажарилиши энгиллашяпти.

﴿الْفَن خَفَّ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا﴾

– „Энди Аллоҳ сизларнинг (юкингизни) энгил қилди, сизларда ожизлик борлигини билди“. [8:66]

﴿ءَأَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ جَوْنِكُمْ صَدَقْتِ﴾

– „Сухбатларингиз олдидан хайр-садақалар тақдим этишдан (камбагал бўлиб қоламиз, деб) қўрқдингларми?“. [58:13]

Бу ерда янги ҳукм олиб келинмаяпти. Ҳукм батамом олиб ташланяпти.

б) Янги ҳукм насх қилинган ҳукмга ўхшаган бўлади.

Биринчи қибла Ақсо масжидига юзланиб намоз ўқишнинг бекор қилиниши ва унинг ўрнига янги қибла Каъбага қараб намоз ўқиш жорий қилиниши бунга мисолдир. «Пайғамбар ﷺ билан ўн олти ой Байтул Мақдис тарафига қараб намоз ўқидим. Кейин Бақара сурасидаги

﴿وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾

– „(Эй мўминлар, сизлар ҳам) қаерда бўлсангизлар, юзларингизни унинг тарафига бурингиз!“. [2:144]

деган оят нозил бўлди. Бу оят Пайғамбар ﷺ намоз ўқиш бўлганларидан кейин нозил бўлганди. Бир киши кетиб, намоз ўқиётган ансорларнинг олдидан ўтаётиб, бўлган гапни айтибди. Улар ўша заҳоти (намозда туриб) юзларини Каъба тарафига бурибдилар». ⁶⁹

(69) Муслим: 818.

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ ۗ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا ۗ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ﴾

– „Гоҳо юзингиз самода кезганини кўрамиз. Бас, албатта Биз сизни ўзингиз рози бўлган қиблага бурамиз. Юзингизни Масжидул Ҳаром (Макка) томонга буринг! (Эй мўминлар, сизлар ҳам) қаерда бўлсангизлар, юзларингизни унинг тарафига бурингиз!“ [2:144] Бу оят биринчи қибла насх қилинганига далолат қилади. Бу ерда биринчи ҳукм Ақсо тарафига қараб намоз ўқиш кейинги ҳукмга Каъба тарафига қараб намоз ўқишга ўхшашдир.

в) Янги ҳукм насх қилинган ҳукмга нисбатан машаққатлироқ бўлади.

Ашуру кунинда рўза тутиш фарзлигининг бекор қилиниши бунга мисолдир. Жоҳилиятда қурайшликлар Ашуру кунинда рўза тутардилар. Пайғамбар ﷺ ҳам то рамазон рўзаси фарз қилингунига қадар шу кунин рўза тутишга буюрганлар. Пайғамбар ﷺ айтадилар:

«مَنْ شَاءَ فَلْيُصُمْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُفْطِرْ»

«**Хоҳлаган одам рўза тутсин, хоҳлаган одам тутмасин**».⁷⁰

﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿۱۸۷﴾ أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ ۗ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ ۗ فَمَن تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهُ ۗ وَأَن تَصُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ ۗ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿۱۸۸﴾ سَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْءَانُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ۗ فَمَن شَهِدَ مِنكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۗ وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَانَكُمْ ۗ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾

(70) Бухорий: 1864. Муслим: 1909.

– „Эй мўминлар, тақволи кишилар бўлишингиз учун сизлардан илгари ўтганларга фарз қилингани каби сизларга ҳам саноқли кунларда рўза тутиш фарз қилинди. Энди сизлардан бирор киши ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда тутати. (Кексалик ёки заифлиги сабабли) рўза тутишига қийналадиган кишилар бир мискин-бечоранинг бир кунлик таоми миқдорига эваз тўлашлари лозим. Бас, ким ўз ихтиёри билан зиёда яхшилик қилса (лозим бўлганидан ортиқроқ эваз тўласа), ўзига яхши. Агар билсангиз, рўза тутишингиз ўзингиз учун (эваз бериши ёки ҳатто узрли ҳолатда рўза тутмасликка нисбатан) яхшироқдир. (У саноқли кунлар) рамазон ойидирки, бу ойда одамлар учун ҳидоят бўлиб ва ҳидоят ва фурқон (ҳақ билан ботилни ажратгувчи)нинг очиқ оятлари бўлиб Куръон нозил қилинган. Бас, сизлардан ким бу ойга ҳозир бўлса, рўза тутсин. Ва ким ҳаста ёки мусофир бўлса, у ҳолда (рўза тутолмаган кунларининг) саногини бошқа кунларда (тузалгач ёки сафардан қайтгач) тутати. Аллоҳ сизларга энгилликни истайди, сизларга оғир бўлишини истамайди. Бу саноқни тўлдиришингиз ва ҳидоят қилгани сабабли Аллоҳни улуғлашингиз учундир. Шояд шукр қилсангиз“.

[2:183-185]

Демак, Ашууро рўзаси рамазон рўзаси билан бекор қилинди. Рамазон рўзаси Ашууро рўзасидан машаққатлироқдир.

﴿أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سَأَلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ۗ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ
بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٨٤﴾ وَذَكَرْنَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ
بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفْرًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ۖ فَاعْفُوا
وَأَصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿١٨٥﴾ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ
وَأَتُوا الزَّكَاةَ ۖ وَمَا تَقَدَّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَّحْدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١٨٦﴾﴾

– „108. Ёки Пайгамбарингиздан, илгари Мусодан сўралган нарсаларни сўрашни истайсизми (эй мўминлар)? Ким имонга куйфрни алмаштира, албатта тўғри йўлдан адашади. 109. Аҳли

китобларнинг кўпчилиги сизларни, имонли бўлганингиздан кейин (яъни ҳозир), уларнинг ўзларига ҳам ҳақиқат очиқ равшан бўлганидан кейин ҳасад қилганлари сабабли куфрга қайтаришни истайди. Бас, Аллоҳнинг фармони келгунича уларни афв қилинг ва кечиринг. Албатта, Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир. 110. Намозни тўқис адо қилинг ва закотни беринг! Ўзингиз учун нима яхшилик қилган бўлсангиз, уни Аллоҳ ҳузуринида топажасиз. Шубҳасиз Аллоҳ қилган амалларингизни кўриб тургувчидир“. [2:108-110]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳ Пайғамбар ﷺ ва мўминларга хитоб қилиб, сизлар яҳудлар Мусо ﷺдан сўраган нарсаларни пайғамбарингиз Муҳаммад ﷺдан сўрамоқчи бўляпсизларми, деяпти. Улар ўзларининг имон келтиришлари ёки мўминликларида давом этишлари учун бир неча ишларнинг амалга ошишини шарт қилишганди. Масалан, Аллоҳни очиқ кўриш ёки уларга ҳам кофирларникига ўхшаган худолар қилиб берилиши каби ишларни сўрашганди. Шундан сўнг Аллоҳ кишининг имон келтириш ёки мўминликда давом этиш учун бир неча ишларнинг амалга ошишини талаб қилиши куфр эканини айтяпти. Бу иш имонни куфрга айлантириб юборади. Ким шу ишни қилса, тўғри йўлдан, ҳидоятдан озиб, куфр ва залолат йўлига қадам босибди.

(**أَمْ** *ёки*) ҳарфи мунқатиъдир. (Ёки сўзи ўзидан олдинги гапга алоқадор бўлса, муттасил яъни, боғланган, туташган бўлади. Агар ўзидан олдинги гапга алоқадор бўлмаса, мунқатиъ яъни, ажралган, узилган бўлади). Негаки ундан кейинги хитоб кўплик шаклида келяпти. (Хоҳлайсизларми) Ундан олдинги гап эса бирлик шаклида келганди. (Билмайсизми) Модомики, у мунқатиъ экан, демак, балки ва сўроқ маъноларини англатади. Шунга кўра,

﴿أَمْ تَرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ﴾

(*ёки Пайғамбарингиздан сўрашни истайсизми*) ояти балки пайғамбарингиздан сўрамоқчи бўлаётгандирсизлар, деган маънода.

﴿يَتَّبِعُ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ﴾

(*Ким имонга куфрни алмаштира*). Яъни, имонни тарк қилиб, куфрга эътиқод қилса. Бо ҳарфи тарк қилинаётган тарафга дохил бўляпти.

(**حَتَّىٰ** *адашади*). Яъни четласа, озса.

(سَوَاءَ السَّبِيلِ *тўғри йўлдан*). Бу ибора маслак ва йўлнинг ўртаси маъноларини англатади. У фотиҳа сурасидаги

﴿أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ﴾

– „*Бизларни Тўғри йўлга йўллагайсан*“. [2:6]
қабилдандир.

2 – Дининглардан қайтишинглар, имонингларни куфрга алмаштиришинглар кўпчилик аҳли китоблар учун айни муддаодир. Улар сизларни дининглардан қайтаришга уринадилар. Яна бу ишни уларга сизларнинг дининглар Ислом ҳақ экани, Муҳаммад ﷺ ўша ўзларининг китобларида битилган Аллоҳнинг ҳақиқий пайғамбари экани аён бўлганидан кейин қиладилар. Негаки, улар пайғамбар ўзларидан эмас, сизлардан чиқиб қолганига ҳасад қиладилар. Бу ҳасад ўзларининг ичларидан чиқаётган иллатдир. Уларни ҳасад қилишга китоблари буюрмаган. Аксинча, уларнинг китоблари Пайғамбар ﷺ ни тасдиқлашга буюрган. Лекин улар Аллоҳнинг буйруғига эмас, ўзларининг истакларига, шаҳватларига бўйсуншни истайдилар.

Кейин Аллоҳ мўминлардан то Аллоҳнинг фармони келгунига қадар уларни кечириб туришларини талаб қилади. Сал кейинроқда Аллоҳ айнан мана шу буйруқни баён қилган.

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ

وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ

عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ﴾

– „*Аллоҳга ва охират кунига ишонмайдиган, Аллоҳ ва Унинг пайғамбари ҳаром деган нарсани ҳаром деб билмайдиган, Ҳақ (яъни Ислом) динига эътиқод қилмайдиган аҳли китоблардан иборат бўлган кимсаларга қарши то улар хорланган (мағлуб) ҳолларида ўз қўллари билан (зиммаларидаги) солиқни тўламагунарлича, жанг қилингиз!*“ [9:29]

Кейин эса улар кечирилмайдилар. Ё мусулмон бўладилар ё Ислом аҳкомларига бўйсуниб жия тўлайдилар ёки қилич билан қатл қилинадилар.

Аллоҳ Таоло Ўзининг ҳар ишга қодирлигини, бандалари устидан ҳукмронлигини, голиблигини таъкидлапти.

﴿إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

(Албатта, Аллоҳ ҳар нарсага қодирдир).

(لَوْ يَرُدُّوْنَكُمْ). Бу ердаги (لَوْ) агар) сўзи насб қилувчи ан (-иш, -моқ қўшимчалари) ўрнига ишлатилган. Шунинг учун унинг жавоби бўлмайди.

3 – Кейин Аллоҳ Таоло мўминларга намозни адо этиш ва закот беришнинг фарзлигини баён қилиб, уларга мўмин ўзининг ҳар бир қилган яхшилигини Қиёмат кунда топишини яъни, ҳар бир яхшилиги зое кетмаслигини, унинг учун Аллоҳдан савоб олишини, Аллоҳ ошкораю яширин қилинаётган барча ишлардан огоҳ эканини ва ҳар бир ишга яраша жазо ёки мукофот беришини билдирапти.

﴿إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾

(Шубҳасиз Аллоҳ қилган амалларингизни кўриб тургувчидир).

﴿وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصْرَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿١١١﴾﴾ بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿١١٢﴾﴾ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصْرَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصْرَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ ۗ كَذٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ ۗ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ فِیْمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١١٣﴾﴾

– „111. Жаннатга фақат яҳудий ёки насроний бўлганлар киради», дейишди. (Яъни яҳудийлар: «Биз кирамиз», дейишса, насронийлар: «Биз кирамиз», дейишди.) Бу уларнинг хом хаёлларидир. Айтинг (эй Муҳаммад): «Агар ростгўй бўлсангиз, хужжат келтиринг!» 112. Йўқ, ким яхшилик қилган ҳолида ўзини Аллоҳга топширса, унинг учун Аллоҳ ҳузурда ажр бор ва улар учун хавфу хатар йўқ ва улар гамгин бўлмайдилар. 113. Яҳудийлар: «Насронийлар ҳақ эмаслар», дейишди. Насронийлар: «Яҳудийлар ҳақ эмаслар», дейишди. Ҳолбуки улар (яъни яҳудийлар ҳам, насронийлар ҳам) китоб (яъни Таврот, Инжил) тиловат

қиладилар, шунингдек, билмайдиган кимсалар уларнинг гапига ўхшаш гап айтдилар. *Бас, уларнинг ўзаро ихтилоф қилиб ўтган нарсалари ҳақида Аллоҳ қиёмат кунинда ҳукм қилади*“. [2:111-113]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Яҳудлар жаннатга биздан бошқаси кирмайди, дейишади. Насоролар ҳам худди шундай дейдилар. Аллоҳ бизга хабар бераптики, бу уларнинг оғизларидаги гаплари, улар амалга ошмайдиган хаёллардан бошқа нарса эмас. Бу худди уларнинг пайғамбар улардан бошқасидан чиқмаслигини исташларига, уларнинг ҳасад қилиб, кўролмасдан мўминларни динларидан қайтаришни исташларига ўхшайди. Кейин Аллоҳ Таоло уларнинг бу орзулари ёлғонлигини билдириб, агар рост айтаётган бўлсалар, ҳужжатларини келтирсинлар, деяпти.

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

(*Айтинг (эй Муҳаммад): «Агар ростгўй бўлсангиз, ҳужжат келтиринг!»*). Гарчи бу ерда сўроқ маъноси қўлланаётган бўлсада, барибир у Аллоҳ томонидан уларнинг гаплари ёлғонлигини кўрсатишдир. Улар ҳеч қачон бу гапларига ҳужжат келтира олмайдилар. Кейинги оятлар шуни кўрсатиб турибди.

﴿بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ﴾

(*Йўқ, ким ... топширса*). Худо хоҳласа, бу хусусда кейинроқ тўхталамиз.

2 – Аллоҳ Таоло бу оятда уларнинг гаплари ёлғонлигини баён қилиб, уларга раддия билдирыпти. Яъни, жаннат яҳудлар ёки насоролар учун эмас, холис Аллоҳга имон келтирган, У Зотга бўйсунган, Пайғамбар ﷺ олиб келган нарсани тасдиқ этганлар учундир. Бундай зотлар учун хавф ҳам йўқ, улар хафа ҳам бўлмайдилар.

(*Аслом*). Ислом луғавий маъноси Аллоҳга бўйсунушдир. Унинг шаръий маъноси Муҳаммад ﷺга нозил қилинган диндир.

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾

– „*Албатта Аллоҳ наздида мақбул бўладиган дин фақат Ислом динидир*“. [3:19]

﴿وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ﴾

– „*Кимда-ким Исломдан ўзга дин истаса, бас* (унинг «дини» Аллоҳ ҳузурида) *ҳаргиз қабул қилинмайди ва у охиратда зиён кўргувчилардандир*“. [3:85]

(*يُؤْتِيهِم مِّنْ أَسْمَانٍ مَّاءٍ بَارِدًا* *وَجَهَهُ*). Юзи дегани. Юзи сўзидан мурад ҳамма ёғидир. Юз сўзи мажозий маънода ишлатиляпти. Юз эътиборли қисм бўлгани учун бутун баданга нисбатан қўлланыпти. Демак, юз бутун бадан маъносидадир.

(*بَلَىٰ* *يُؤْخَذُ*) мусбатга айлантирувчи бу ҳарф фақат манфийдан кейин келади ва уни мусбатга айлантиради. Бу ерда ҳам уларнинг жаннатга биздан бошқаси қирмайди, деган манфий гапларини мусбатга айлантириш учун келяпти.

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾

(*Унинг учун Аллоҳ ҳузурида ажр бор*) жумласи бирликда,

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

(*Ва улар учун хавфу хатар йўқ ва улар гамгин бўлмайдилар*) жумласи эса кўпликда келяпти. Чунки (مِنْ) сўзи умумий сийғалардан бўлиб, бирликка нисбатан ҳам, кўпликка нисбатан ҳам қўлланаверади. Лафз эътибори билан унинг исноди бирликдаги сўзга берилган бўлса,

﴿مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ﴾

(*ким ўзини Аллоҳга топширса*), маъно эътибори билан унинг исноди кўпликдаги сўзга берилган.

﴿فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ﴾

(*Унинг учун Аллоҳ ҳузурида ажр бор*). Бу ерда лафз эътибори билан унинг исноди бирликдаги сўзга берилияпти.

﴿وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾

(*Ва улар учун хавфу хатар йўқ ва улар гамгин бўлмайдилар*). Бу ерда эса маъно эътибори билан унинг исноди кўпликдаги сўзга берилияпти.

3 – Охирги оятда Аллоҳ Таоло яҳудлар насоролар ҳақида улар ҳеч нарсага эга эмаслар, уларнинг дини ҳам йўқ, десалар, насоролар ҳам яҳудларга нисбатан худди шу гапни айтганларини баён қилади. Нажрон насоролари Пайғамбар ﷺнинг олдиларига келишиб, Мадинадаги яҳудлар билан учрашиб қолишганида

шундай бўлганди. Уларнинг оғизларидан мана шундай гаплар чиққанди. Ҳолбуки, улар аҳли китоб бўлиб, яҳудларга Мусо ﷺ келганини ҳам, насороларга эса Исо ﷺ келганини ҳам жуда яхши билишарди. Шундай бўлса-да, ҳар иккиси бир-бирини айблашиб, ўзларини ҳамма дин аҳлларини ҳеч нарсага эга эмас, дейдиган, илоҳий китобга эга бўлмаган, билимсиз, будпараст мушриклардек тутишди.

Кейин Аллоҳ Таоло оятни уларни шу гаплари учун Қиёмат кунда, яъни фақат Аллоҳгина ҳукм чиқарадиган кунда ҳисобга тутишини ва жазолашини билдириб қўйиш билан якунляпти.

﴿فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾

(Бас, уларнинг ўзаро ихтилоф қилиб ўтган нарсалари ҳақида Аллоҳ қиёмат кунда ҳукм қилади).

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ ۚ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١٤﴾ ۝ وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ ۚ فَأَيْنَمَا تُولَّوْا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿١١٥﴾ ۝ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا ۗ سُبْحٰنَهُ ۗ بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ۗ كُلُّ لَّهُ قِنْتُونَ ﴿١١٦﴾ ۝ بَدِيعُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ ۗ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾ ۝ وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ ۗ كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّثْلَ قَوْلِهِمْ ۗ تَشَبَهتْ قُلُوبُهُمْ ۗ قَدْ بَيَّنَّا الْآيٰتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿١١٨﴾ ۝ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا ۗ وَلَا تُسْئَلُ عَن أَصْحَابِ الْجَحِيمِ ﴿١١٩﴾﴾

– „114. Аллоҳнинг масжидларини уларда Аллоҳ исми зикр қилинишидан тўсадиган ва уларни хароб қилиш ҳаракатида юрадиган кимсалардан ҳам золимроқ ким бор? Ахир бу кимсалар учун ундай жойларга фақат қўрққан ҳолларида кириш жоиз эди-ку. Улар учун бу дунёда расволик, охиратда эса буюк азоб бордир. 115. Маширик ҳам, мағриб ҳам Аллоҳникидир. Бас, қай тарафга юз

бурсангиз, ўша жой Аллоҳнинг тарафидир. Шубҳасиз Аллоҳ (ҳамма томонни) қамраб олгувчи билимдондир. 116. «Аллоҳнинг боласи бор», дедилар. У Зот буларнинг бадғумонидан мутлақо покдир. Балки ер ва осмонлардаги нарсалар у Зотга тегишлидирки, ҳаммаси унга бўйсунди. 117. (У) еру осмонларни пайдо қилгувчидир. Бирор ишни ҳукм қилса унга фақатгина «Бўл» дейди, холос. Бас, у иш бўлади. 118. Билмайдиган кимсалар: «Аллоҳ бизга гапирса эди ёки бирор аломат келса эди», дейдилар. Улардан илгаригилар ҳам уларнинг гапларига ўхшаши гапларни айтишган эди. Диллари бир-бирига ўхшайди. Биз аниқ ишонадиган қавм учун оятларни аниқ баён қилдик. 119. Албатта Биз сизни ҳақ (дин) билан хушxabар элтгувчи ва огоҳлантирувчи қилиб юбордик. Дўзахилар хусусида сиз масъул эмассиз “. [2:114-119]

Бу оятлар юқоридаги бир-бирларига сен ҳеч нарсада эмассан, дейдиган яҳудлар, насоролар ва мушрикларга тегишлидир. Улардан қайси бири бошқасининг масжидларини эгаллаб олса, у ерда Аллоҳнинг зикр қилинишидан тўсиб, уни хароб қилишга уринарди. Пайғамбар ﷺнинг даврларида ҳам, ундан олдин ҳам шундай қилгандилар. Яҳудлар бошқа гуруҳнинг масжидларини эгаллаб олишса, ёки ўша масжидлар уларнинг қўл остида бўлса, уларда Аллоҳнинг зикр қилинишидан тўсардилар ва уларни хароб қилишга уринардилар. Яҳудлар насороларга нисбатан ҳам, насоролар яҳудларга нисбатан ҳам худди шундай муомалада бўлардилар. Мушриклар Пайғамбар ﷺга нисбатан ҳам худди шундай муомалада бўлиб, Каъба уларнинг қўл остида бўлган пайтида Пайғамбар ﷺ ва саҳобаларнинг уни тавоф қилишларига йўл бермаганди.

Бу ишни ҳозирги даврда ҳам кўриб турибмиз. Яҳудлар, насоролар, серблар, хиндуслар ва русларнинг Фаластинда, Ливанда, Боснияда, Ҳиндистонда, Кашмирда ва Чеченистонда мусулмонларга қарши олиб бораётган урушларида худди шу йўлдан бораётганлари очиқ-ошкора кўриниб турибди. Кофирлар меъзаналарни, масжидларни фаразгўйликларидан, ичиқораликлари-дан келиб чиқиб, атайин тўпга тутяптилар, вайрон қиляптилар.

Аллоҳ Таоло бу оятларда қуйидагиларни баён қилади:

1 – Аллоҳнинг уйларида ҳақ сўз айтилишига тўсқинлик қиладиган ва масжидларни хароб қилишга уринадиган кимсадан кўра золимроқ одам йўқ. Бу ердаги хароб қилиш моддий яъни, уни бузиб ташлаш бўладими ёки мажозий яъни, уни эзгуликка

чақириладиган маскан эмас, ёвузлик ошёнига айлантириш бўладими, фарқи йўқ.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ﴾

(**Золимроқ ким бор?**). Бу ердаги истифҳом – сўроқ гап сўраш эмас, инкор қилиш маъносида. Яъни, ўшалардан ҳам золимроқ кимсанинг бўлишини инкор қилиш.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسْجِدَ اللَّهِ﴾

(**Аллоҳнинг масжидларини тўсадиган кимсалардан ҳам золимроқ ким бор?**). Тўсқинлик қилувчиларнинг энг ёмони Аллоҳнинг масжидларига тўсқинлик қилувчилардир. Аллоҳ Таолонинг

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ﴾

– „Ўзи Исломга даъват қилинаётган ҳолида (у даъватни қабул қилиш ўрнига) Аллоҳ шаънига («У Зотнинг боласи бор, шериклари ҳам бор», деб, ёки Аллоҳнинг оят-мўъжизаларини «Бу сеҳр», деб) ёлгон тўқиган кимсадан ҳам золимроқ ким бор?! Аллоҳ бундай золим қавмни ҳидоят қилмас!“ [16:7]

деган гапи ҳам мана шу маънода. Яъни, бўҳтон қилувчиларнинг энг ёмони Аллоҳга бўҳтон қилувчилардир.

﴿وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَفِيلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

– „Ўзи биладиган гувоҳликни Аллоҳдан яширган кимсадан ҳам золимроқ одам борми? Аллоҳ қилаётган ишларингдан гофил эмас“ [2:140]

Яъни, яширувчиларнинг энг ёмони ўзидаги шаҳодатни Аллоҳдан яширганлардир.

Бу оятлардаги золимроқлик айнан шу оятда айтилган мавзу ҳусусидадир.

2 –

﴿أَوَلَيْكَ مَا كَانُوا يَدْعُوا لَهَا إِلَّا خَائِفِينَ﴾

(**Ахир бу кимсалар учун ундай жойларга фақат кўрққан ҳолларида кириш жоиз эди-ку**). Яъни, улар масжидларга тинч, (бемалол) кирмасликлари керак. Бу оятда уларнинг тинч (бемалол) киришларидан қайтариш бор. Уларнинг тинч (бемалол) киришлари масжидлар устидан ҳукмронлик қилишлари маъносида.

(*اُولَئِكَ* **улар**). Ўтган оятда айтилган Аллоҳнинг масжидларида

Аллоҳнинг зикр қилинишидан қайтарадиган ва уларни хароб қилишга уринадиган кимсаларга ишора қилиняпти. Лекин бу ҳужжат умумий маънони англатади. Бу ерда сабабнинг хусусийлиги эмас, лафзнинг умумийлиги эътиборга олинади. Хуллас, оят Аллоҳнинг масжидларидан тўсадиган ва уларни хароб қилишга уринадиган ҳар бир одамга тегишлидир.

Шунга кўра, бу оятдан эй мўминлар, Аллоҳнинг масжидларидан қайтарадиган, уларни хароб қилишга уринадиганларга масжидлар устидан ҳукмронликни бериб қўйиш сизларга ҳаромдир, деган маъно ҳам чиқади.

﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

(*Улар учун бу дунёда расволик, охиратда эса буюк азоб бордир*) қаринаси билан бу ердаги тақиқ қатъий тақиқдир.

﴿مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا﴾

(*Бу кимсалар учун ундай жойларга кириш жоиз эди-ку*). Бу тақиқ

﴿وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ﴾

– „*Сизлар учун Аллоҳнинг пайгамбарига озор бериш дуруст эмасдир*“.

[33:53]

оят кабилдир. Яъни, сизларга Аллоҳнинг пайгамбарига озор бериш ҳаромдир.

﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا لِمُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ

أَمْرِهِمْ﴾

– „*Аллоҳ ва Унинг пайгамбари бир ишни ҳукм қилган — буюрган вақтида бирон мўмин ва мўмина учун (Аллоҳнинг ҳукмини қўйиб) ўз ишларидан ихтиёр қилиш жоиз эмасдир*“.

[33:36]

оят ҳам шу қабилдандир. Яъни, ҳар бир мўмин ва мўминага Аллоҳ ва Унинг пайгамбари қатъий қилиб буюрган буйруққа итоатсизлик қилиш ҳаромдир.

3 –

﴿لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾

(*Улар учун бу дунёда расволик, охиратда эса буюк азоб бордир*). Бу ерда Аллоҳ Таоло Аллоҳнинг масжидларида уларнинг бино

қилинишидан кўзланган мақсадлар амалга оширилишидан тўсадиганларнинг жазоси қандай бўлишини баён қиляпти. Уларнинг шу дунёдаги жазолари хорлик, шармандалик, дилларидаги маразларининг фош этилишидир.

﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ نُخْرِجَ اللَّهَ أَضْعَانَهُمْ﴾

– „**Балки дилларида мараз-нифоқ бўлган кимсалар Аллоҳ уларнинг (дилларидаги мўминларга нисбатан бўлган) адоватларини ошкор қилмас, деб ўйлагандирлар?!**“ [47:29]

Охиратдаги жазолари эса жуда-жуда қаттиқ азобдир.

4 – Аллоҳ ерни саждагоҳ ва покиза қилди.

﴿فَأَيُّمَا رَجُلٍ أَدْرَكَتَهُ الصَّلَاةُ فَلْيُصَلِّ حَيْثُ كَانَ﴾

«**Намоз вақти кириб қолганда киши қаерда бўлса, ўша ерда уни адо этаверсин**».⁷¹ Ўтган оятларда тавсифланган нухалар томонидан Аллоҳнинг уйлари вайрон этилиб, у ерларда намоз ўқиш бекор қилинган экан, киши қаерда бўлса, ўша ерда намозини ўқийверсин. Масжидул Ҳаром қайси тарафга тўғри келмасин, юзини ўша тарафга бурсин. Зеро, ҳамма тарафнинг Эгаси, Яратувчиси Аллоҳдир.

Агар Масжидул Ҳаром шарқ томонда бўлса, шарқ томонга қараб намоз ўқисин. Агар у ғарб томонда бўлса, ғарб томонга қараб намоз ўқисин. Хуллас, Масжидул Ҳаром қайси томонда бўлса, ўша томонга қараб намоз ўқисин. Шуларнинг ҳаммасида у Аллоҳ томонига юзланган бўлаверади.

﴿وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ﴾

(**Машриқ ҳам, мағриб ҳам Аллоҳникидир**). Яъни, Аллоҳ ҳамма томонларнинг Эгаси ва Яратувчисидир. Бу ердаги машриқ ва мағриб ҳамма томонлар маъносини англатади. Машриқ қуёшнинг нури тушадиган ҳамма тарафдир. У йил фаслларига қараб, турли жойларни ёритади. Унинг нури шарқий уфқдаги биринчи нуқтадан охириги нуқтага қадар ҳаммасини ўз ичига олади. Мағриб ҳам машриқ кабидир.

Бошқа бир жойда бундай дейилади:

﴿رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ﴾

– „(Аллоҳ) **икки шарқнинг (яъни кун ва ой ботадиған жойларнинг) ҳам Парвардигоридир**“ [55:17]

(71) Бухорий: 323, Муслим: 810.

Икки машриқдан мурод йил фаслларига қараб, қуёш чиқадиған илк нуқтадан қуёш чиқадиған сўнги нуқтага қадар бўлган жой. Яъни, йил мобайнидаги чиқиш минтақасининг бошланишидан ниҳояланишига қадар бўлган оралиқ. Икки мағриб ҳам худди шунга ўхшаш маънода.

Бошқа бир жойда мана бундай ҳам дейилган:

﴿فَلَا أَقْسِمُ بِرَبِّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ إِنَّا لَقَدِرُونَ﴾

– „*Машриқу мағрибларнинг Роббиси билан қасам ичаманки, албатта Биз қодирмиз*“. [70:40]

Машриқлардан мурод қуёшнинг йил фаслларига қараб, машриқ томонидан чиқиш нуқталари. Мағриблар ҳам шунга ўхшаш маънода.

Машриқ ва мағриб сўзларининг бирликда ҳам, иккиликда ҳам, кўпликда ҳам қўлланиши Аллоҳ Таоло ҳамма томонларнинг Эгаси ва Яратувчиси эканидан киноядир. У Зотнинг раҳмати бепоён. Бандалари учун нима яхши бўлишини Ўзи билади.

﴿إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

(*Шубҳасиз Аллоҳ (ҳамма томонни) қамраб олгувчи билимдондир*).

5 – Кейин Аллоҳ Таоло бизга хабар бераптики, олдинги оятда айтиб ўтилган яҳудлар, насоролар ва мушриклар Аллоҳнинг боласи бор, дейдилар. Яҳудлар айтадиларки,

﴿عَزَّيْرُ ابْنِ اللَّهِ﴾

– „*«Узайр Аллоҳнинг Ўгли»*“. [9:30]

Насоролар айтадиларки,

﴿الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ﴾

– „*«Исо Масих Аллоҳнинг Ўгли»*“. [9:30]

Мушриклар айтадиларки, фаришталар Аллоҳнинг қизларидир.

﴿فَأَسْتَفْتِيَهُمُ الرِّبَاكَ الَّتِي بَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ ﴿١﴾ أَمْ خَلَقْنَا الْمَلَائِكَةَ إِنثًا وَهُمْ

شَاهِدُونَ ﴿٢﴾ أَلَا إِنَّهُمْ مِّنْ إِفْكِهِمْ لَيَقُولُونَ ﴿٣﴾ وَوَلَدَ اللَّهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٤﴾

أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ ﴿٥﴾ مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ ﴿٦﴾ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ﴾

– „*Энди (эй Муҳаммад, Макка кофирларидан) сўранг-чи, қизлар (яъни, уларнинг гумонича, фаришталар Аллоҳнинг қизлари эмиш) Парвардигорингизники-ю, ўғиллар уларникимикан?! Ёки Биз*

фаришталарни улар гувоҳ бўлган ҳолларида қиз қилиб яратдикмикан?! Огоҳ бўлингизким, улар ёлгончиликлари туфайли “Аллоҳнинг боласи (яъни қизлари) бор», дерлар. Улар шак-шубҳасиз ёлгончидирлар. (Аллоҳ) ўғилларни қўйиб, қизларни танлаб олган эмишми?! (Эй Макка аҳли), сизларга нима бўлди?! Қандай (ноҳақ-нораво) ҳукм чиқармоқдасизлар-а?! Ахир эс-хушингизни йиғмайсизларми?!“. [37:149-155]

Аллоҳ Таоло бизга Ўзининг уларнинг бўҳтонларидан Пок эканини, осмонлару ернинг Эгаси эканини, ҳамма нарса У Зотга итоат этиб, бўйсунганини билдирыпти.

(بَل) бу сўз тескари маънони билдириш учун яъни, уларнинг Аллоҳнинг боласи бор, деган гумонлари бекорлигини кўрсатиш учун қўлланяпти.

﴿بَلْ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

(Балки ер ва осмонлардаги нарсалар у Зотга тегишлидир) иборасидан кейин фақат ақлсиз нарсалар учунгина ишлатиладиган (مَا) сўзининг қўлланиши осмонлару ердаги ҳамма нарса, хусусан улар Аллоҳнинг ўғиллари, деб даъво қилаётган кимсалар Аллоҳнинг буюклиги олдида жонсиз предметлардек, ҳатто предметлардан ҳам пастроқ нарсалар эканини билдиради. Аллоҳ қаерда-ю Аллоҳнинг махлуқотлари қаерда. Улар бола ота жинсидан бўлишини жуда яхши биладилар. Бу ерда эса бу ҳолат йўқ. Бири Холиқ, иккинчиси эса махлуқ. Бу гапда аллақандай махлуқларни осмонлару ерни, ўша махлуқларнинг ўзларини ҳам яратган Зотнинг ўғилларидир, деювчиларнинг устидан кулинган, уларнинг нақадар аҳмоқлиги кўрсатилган.

﴿كُلُّ لَهُ قَانِتُونَ﴾

(Ҳаммаси унга бўйсунди) иборасидаги (كُلُّ ҲАММАСИ) сўзининг танвини ҳазф қилинган музофун илайҳдан эвазdir. Яъни, ҳамма деган сўздан мурод осмонлару ердаги ҳамма нарсadir, Аллоҳнинг боласи бор, деювчиларнинг ҳаммасидir. Ҳаммаси Аллоҳга бўйсундилар, У Зотга итоат этадилар. Мўминнинг бўйсунгани, итоат этиши ўз-ўзидан аён. Кофирнинг бўйсунгани хусусида эса мен Мужоҳиддан қилинган ривоятни рожихроқ, деб биламан. Унда кофирнинг бўйсунгани ўзи ёмон кўрса-да, истамаса-да, соясининг сажда қилишидир, дейилган.

﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلْمُهُم بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ﴾

– „Осмонлар ва ердаги барча жонзот ва уларнинг соялари хоҳ истасинлар, хоҳ истамасинлар, эртаю кеч фақат Аллоҳгагина сажда қиладилар — бўйсундилар“.

[13:15]

6 – Аллоҳ осмонлару ерни бор қилган Зотдир. Бор қилиш олдин ўхшаши бўлмаган нарсани вужудга келтиришдир, яъни, яратишдир. Аллоҳ учун имконсиз ишнинг ўзи йўқ. Нимани истаса, ўша нарса У Зот истаганидек бўлади.

﴿بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾

(*У*) еру осмонларни пайдо қилгувчидир). (مُبدِع) сўзи (فاعل) вазнида (بَدِيع) бўлиб қўлланяпти. (مَوْلَم) сўзи (الِيم) бўлиб қўллангани каби.

﴿وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا﴾

(*Бирор ишни ҳукм қилса*). Яъни, бир ишни хоҳласа. Бу оят Ясин сурасидаги мана бу оятга ўхшашдир:

﴿إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾

– „Бирон нарсани (яратишини) ирода қилган вақтида Унинг иши фақатгина «Бўл», демоқлигидир. Бас у (нарса) бўлур — вужудга келур“.

[36:82]

﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾

(«Бўл» (дейди). Бас, у иш бўлади). Бу ибора Аллоҳ истаган иш худди Аллоҳ истаганидек дарҳол рўй беришидан киноядир.

7 –

﴿الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ﴾

(*Билмайдиган кимсалар*). Улар олдинги оятда айтиб ўтилганлар.

﴿كَذَٰلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ﴾

(*Улардан илгаригилар ҳам уларнинг гапларига ўхшаш гапларни айтишган эди*). Яъни, араб мушриклари ҳам олдингиларнинг оятларини талаб қилганлар.

﴿وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ حَتَّىٰ تُفَجِّرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا﴾

– „Ва дедилар: «Токи бизлар учун мана шу ерни ёриб, бир чашма чиқариб бермасанг биз сенга ҳаргиз имон келтирмаймиз“.

[17:90]

﴿فَلْيَأْتِنَا بَيَاةٍ كَمَا أَرْسَلْنَا الْآوَّلُونَ﴾

– „**Бас у ҳам илгари юборилган пайғамбарлар (келтирганлари) каби бирон оят-мўъжиза келтирсин!**“ [21:5]

﴿لَوْلَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْمَلَائِكَةَ نُورِى رَبَّنَا لَقَدِ اسْتَكْبَرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ وَعَتَوْا عُتْوًا

كَبِيرًا﴾

– „**«Бизларга (пайғамбарлик учун одам эмас, балки) фаришталар туширилса эди ёки бизлар Парвардигоримизни (ўз кўзимиз билан) кўрсак (ва У бизларга Муҳаммаднинг ҳақиқий пайғамбар эканлигини билдирса) эди, дедилар. Дарҳақиқат, улар ўзларига бино қўйдилар ва жуда катта кетдилар**“.

[25:21]

Шундай қилиб, улар Пайғамбар ﷺга олдинги кофир умматларнинг гапига ўхшаган мана шу гапларини айтдилар. У умматлар имон келтириш учун ўзларининг пайғамбарларидан оятлар-аломатлар сўрашганди. Самуд қавми Солиҳ ﷺдан сўраганди.

﴿مَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا فَأْتِ بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِیْنَ ۝ قَالَ هٰذِهِ نَاقَةٌ هَآ

شَرِبٌ وَلَكُمْ شَرِبٌ يَوْمٍ مَّعْلُومٍ﴾

– „**Сен ҳам худди бизларга ўхшаган одамдирсан. Бас, агар (пайғамбарман деган даъвойингда) ростгўйлардан бўлсанг бирон оят-мўъжиза келтир! У айтди: «(Менинг мўъжизам) мана шу туядир. (Маълум бир кун сув) ичиш навбати уникидир. Маълум бир кун эса сизларнинг ичиш навбатингиздир**“.

[26:153-154]

Фиръавн ва унинг одамлари Мусо ﷺдан оятлар-аломатларни, устларига келган мусибатнинг барҳам топишини сўрагандилар.

﴿وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَىٰ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عٰهَدْتَ عِنْدَكَ لَیْسَ

كَشَفْتَنَا عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ﴾

– „**Қачонки уларнинг устига бу азоб тушгач: «Эй Мусо, сенга берган ваъдаси ҳаққи-хурмати, Парвардигорингга дуо қил. Қасамки, агар бизлардан шу азобни кўтарсанг, албатта сенга (пайғамбарлигингга) имон келтирурмиз», дедилар**“.

[7:134]

Мушриклар ҳам ўзларидан олдин ўтганларнинг гапларига ўхшаган гапларни айтишди. Имон келтириш ва тасдиқ этиш учун

оят-аломатлар кўрсатишни сўраш, шарт қилиш бобида уларнинг диллари бир-бирларига жуда ўхшарди. Оятлар келганидан кейин ҳам имон келтирмадилар, тасдиқ этмадилар.

﴿وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَهُمْ آيَةٌ لِّيُؤْمِنُوا بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾

– „Улар агар бирон оят — мўъжиза келса, албатта имон келтиришлари ҳақида жон-жаҳдлари билан Аллоҳ номига қасам ичдилар. Айтинг: «Оятлар фақат Аллоҳнинг ҳузуридадир». Қаердан билурсизлар (эҳтимол) оят келган вақтда ҳам имон келтирмаслар“.

[6:109]

Аллоҳ Таоло оятни мана бундай яқунляпти:

﴿قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾

(Биз аниқ ишонадиган қавм учун оятларни аниқ баён қилдик). Яъни, ишонч ҳосил қилиш, имон келтириш учун оят-аломатларни талаб қилаётганларга Аллоҳ уларнинг талабини баён қилиб бўлган. Бу Пайғамбар ﷺ дан мўъжизалар талаб қилган Макка мушрикларига раддиядир. Негаки, Аллоҳ уларга агар улар ҳақиқатда ишонч ҳосил қилиш ва имонга келиш учун оят-аломатларни талаб қилаётган бўлсалар, талабларини баён қилиб бўлган. У кейинги оятда таъкидланаётган Пайғамбар ﷺ олиб келган мўъжиза – Қуръондир.

8 – Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарига у кишини Қуръон билан юборганини айтяпти. Унинг бир сурасини келтиришларини айтиб арабларни беллашувга чақирадиган, ҳаммани ожиз қолдирувчи мўъжиза бўлган Қуръон билан. Бу гапда уларнинг

﴿لَوْلَا يَكْفُمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ﴾

(Аллоҳ бизга гапирса эди ёки бирор аломат келса эди), деган гапига раддия бор. Агар улар ҳақиқатда имон келтириш учун мўъжиза сўрашаётган бўлсалар, мана марҳамат, мана бу мўъжиза бўлган Қуръоннинг оятлари хусусида тадаббур қилсинлар. Ана шунда уларга бу Китобнинг инсон каломи эмас, Аллоҳнинг каломи экани аён бўлади. Агар уларнинг талаблари чин кўнгилдан бўлаётган бўлса, шунинг ўзи уларнинг имон келтиришларига кифоя қилади.

Кейин Аллоҳ Ўз пайғамбарига хабар бериб, у киши мўминлар учун Аллоҳнинг ризоси ва жаннат ҳақидаги суюнчли хабар бўлган, кофирлар учун эса Аллоҳнинг газаби ва дўзах ҳақидаги

мудҳиш, фожеали хабар бўлган Қуръон билан юборилганлигини айтяпти. Шундан кейин ким кофир бўлса, Аллоҳ ва Унинг пайғамбарига ҳеч қандай зиён етказа олмаслигини, Пайғамбар ﷺ унинг кофирлиги учун жавобгар бўлмаслигини, чунки пайғамбарнинг вазифаси фақат етказиб, огоҳлантириб қўйишдангина иборатлигини билдирияпти.

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ﴾

(Албатта Биз сизни ҳақ (дин) билан хушхабар элтгувчи ва огоҳлантирувчи қилиб юбордик. Дўзахилар хусусида сиз масъул эмассиз).

﴿إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ﴾ Албатта Биз сизни ҳақ (дин) билан юбордик).

Яъни, Қуръон билан. Бу Аллоҳ Таолонинг мана бу оятига ўхшайди:

﴿بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَّرِيجٍ﴾

– „*Йўқ, уларга ҳақ (Қуръон) келган вақтида уни ҳам ёлгон дедилар. Бас, улар бир ноаниқ ишга — ҳолга тушиб қолганлар. (Шунинг учун улар гоҳ Қуръонни «сеҳр» дейишса, гоҳ «шеър» дейишади, гоҳо эса «Аввалгилардан қолган афсона», дейдилар)*“.

[50:5]

﴿وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ ۗ قُلْ إِنْ هَدَىٰ اللَّهُ هُوَ أَهْدَىٰ ۗ وَلَٰئِنْ أَتَبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ۗ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَّلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾ ۗ الَّذِينَ ءَاتَيْنَهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ ۗ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ ۗ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ ۗ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾ ۗ يَنْبَغِي إِسْرَءِيلَ أَنْذَرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ ۗ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿١٢٣﴾﴾

– „*120. Яҳудий ва насронийлар уларнинг динига кирмагунингизча ҳаргиз сиздан рози бўлмайдилар. Айтинг: «Аллоҳнинг йўлигина ҳақиқий йўлдир». Қасамки, агар сизга келган*

ҳақиқий билимдан кейин уларнинг нафс-ҳаволарига эргашишсангиз, Аллоҳ тарафидан сизга на бир дўст ва на бир ёрдам бергувчи бўлмайди. 121. Биз китоб (яъни Таврот, Инжил) ато этган зотлар орасида уни тўғри тиловат қиладиган кишилар ҳам бордирки, ана ўшалар (Куръонга) имон келтирурлар. Ва кимда-ким унга (Куръонга) кофир бўлса, ўшалар зиён кўргувчилардир. 122. Эй Бану Исроил, сизларга инъом қилган неъматимни ва сизларни бутун оламга афзал қилган пайтимни эсланг. 123. Ва биров биров томонидан ҳеч нарса ўтай олмайдиган ва ҳеч кимдан эваз қабул қилинмайдиган, оқлов фойда бермайдиган ва ҳеч кимга ёрдам ҳам берилмайдиган кундан қўрқинг! “ [2:120:123]

Аллоҳ Таоло бу оятларда қўйидагиларни баён қилади:

1 – Яҳуд ва насоролар то сиз уларнинг миллатига – динига эргашмагунингизча сиздан рози бўлишмайди. Бу иш эса ҳеч қачон амалга ошмайди. Чунки

﴿وَمَنْ يَتَّبِعْ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَسِرِينَ﴾

– „Кимда-ким Исломдан ўзга дин истаса, бас (унинг «дини» Аллоҳ ҳузурида) ҳаргиз қабул қилинмайди ва у охирада зиён кўргувчилардандир“. [3:85]

﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾

– „Албатта Аллоҳ наздида мақбул бўладиган дин фақат Ислом динидир“. [3:19]

Улар билиб қўйсинларки, ҳидоят уларнинг динига эргашиш эмас, Пайғамбар ﷺ олиб келган кўрсатмадир. Уларнинг дини ўзгартирилиб, ўринлари алмаштирилиб куфр динига айланиб кетган. Шундан сўнг Аллоҳ Таоло Ўз пайғамбарига қасам йўли билан хабар беряптики, (бу ердаги лом ҳарфи қасам маъносини англатади) агар у киши уларнинг ҳавойи нафсларига эргашгудек бўлсалар, (бу ерда уларнинг ўзларича ҳидоят деб ўйлаётган нарсалари ҳавойи нафс эканлиги кўрсатиляпти) ўзларига ҳеч қандай дўст ҳам, Аллоҳнинг азобидан ҳимоя қиладиган ёрдамчи ҳам топа олмай қоладилар.

Мана шуларнинг ҳаммаси Аллоҳ томонидан яҳуд ва насороларнинг Пайғамбар ﷺдан рози бўлишлари эҳтимолдан узоқ эканлигини кўрсатувчи баёнлардир. Зеро, Пайғамбар ﷺнинг уларнинг динига эргашишлари амри маҳолдир.

2 – Кейин Аллоҳ Таоло ўзларининг китобларига ҳақиқий эргашадиган яҳуд ва насороларнинг Пайғамбар ﷺга имон келтиришларини баён қиляпти. Зеро, уларнинг китобларида

Пайғамбар ﷺнинг белгилари кўрсатилган. Ким унга кофир бўлса, дунёю охиратда зиён кўргувчилардан бўлади. Дунёю охиратини бой беради.

﴿يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ﴾

(Уни тўғри тиловат қиладилар). Яъни, унга ҳақиқий эргашидиганлар. Бу худди Аллоҳ Таолонинг мана бу гапига ўхшайди:

﴿وَالْقَمَرَ إِذَا تَلَّهَا﴾

– „У (қуёш)нинг ортидан келган ойга қасам“ [91:2]

Яъни, қуёшга эргашган (унинг ортидан чиққан) ой... «ما زلت أتلو أثره» Унинг изидан боравердим» иборасида ҳам худди шу сўз қўлланган.

3 – Сўнг Аллоҳ Таоло Бану Исроил қиссасини қандай бошлаган бўлса, ўшандай яқунлаяпти. Чунки улар тинимсиз гуноҳлар қилавердилар.

﴿يَسْبِي إِسْرَائِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِي﴾

(Эй Бану Исроил, сизларга инъом қилган неъматимни эсланг). Бу оят ва ундан кейинги

﴿وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا﴾

(ва биров биров томонидан ҳеч нарса ўтай олмайдиган кундан қўрқинг!) ояти қандай маънолар англатиши хусусида Бану Исроил хусусидаги оятлар бошланган пайтда тўхталиб ўтдик. Бу ерда ўша айтган гапларимиз билан кифояланамиз.

МУНДАРИЖА

Муқаддима	6
Араб тили.....	18
Ҳақиқат	18
Мажоз	18
Иштиқоқ.....	19
Араблаштириш.....	22
Нима учун араб тилига эътибор берилади	23
Хўш, тилда ва Қуръонда мажоз борми, йўқми?	24
Муҳкам ва муташобих.....	32
Тафсир борасида мен танлаган йўл.....	40
Тил жиҳатидан.....	40
Ақл жиҳатидан.....	44
Муҳкам ва муташобихлик жиҳатидан	46
Битта сурадаги кейинги оятнинг олдинги оят билан муносабати	47
Ривоятлар ва далолатлар хилма-хиллиги жиҳатидан	48
Биринчи пора, биринчи қисм	50
Биринчи пора, биринчи қисм, биринчи чорак	51
﴿آل﴾ (1) тафсири.....	54
﴿ذلك الكتاب﴾ (2) тафсири	55
﴿الذين يؤمنون..... وأولئك هم المفلحون﴾ (3-5) тафсири.....	57
Имон мавзуси.....	58
﴿إن الذين كفروا..... ولهم عذاب عظيم﴾ (6-7) тафсири.....	66
Қалб, қулоқ ва кўз мавзуидан олинадиган ифодалар, фойдалар.....	70
﴿ومن الناس من يقول..... وما كانوا مهتدين﴾ (8-16) тафсири.....	73
﴿مثلهم كمثل الذي..... قديم﴾ (17-20) тафсири	80
﴿يا أيها الناس اعبدوا ربكم..... خالدون﴾ (21-25) тафсири.....	66
Қуръоннинг мўъжизалиги ҳақида	82
Биринчи пора, биринчи қисм, иккинчи чорак	91
﴿إن الله لا يستحيي..... الخاسرون﴾ (26-27) тафсири.....	94
Қариндошлар ҳақида.....	98
﴿كيف تكفرون..... إليه ترجعون﴾ (28) тафсири	100
﴿هو الذي خلق لكم..... وهو بكل شيء عليم﴾ (29) тафсири.....	101

﴿وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ... وَمَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾ (30-33) тафсири.....	101
Ақл мавзуси.....	103
﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ... وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ﴾ (34) тафсири	105
﴿وَقُلْنَا يَا آدَمُ... هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (35-39) тафсири.....	107
﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ... وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ﴾ (40-43) тафсири.....	109
Биринчи пора, биринчи қисм, учинчи чорак.....	114
﴿آتَاْمُرُونَ النَّاسَ بِالْإِيمَانِ... أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾ (44) тафсири	116
﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ... إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ (45) тафсири.....	117
﴿الَّذِينَ يَظُنُّونَ... إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾ (46) тафсири	118
﴿يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ... لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ (47-53) тафсири	120
﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ... بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ﴾ (54-59) тафсири	125
Биринчи пора, биринчи қисм, тўртинчи чорак.....	129
﴿وَإِذْ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ... مَافْسِدِينَ﴾ (60) тафсири.....	132
﴿وَإِذْ قَالَ يَا مُوسَى... وَكَانُوا يَعْتَدُونَ﴾ (61) тафсири.....	132
﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا... وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ﴾ (62) тафсири.....	135
﴿وَإِذْ أَخَذْنَا... وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ﴾ (63-66) тафсири.....	139
﴿وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ... وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (67-74) тафсири..	143
Биринчи пора, иккинчи қисм	150
Биринчи пора, иккинчи қисм, биринчи чорак.....	151
﴿أَفَتَطْمَعُونَ أَن يُؤْمِنُوا... وَمَا يَعْلَمُونَ﴾ (75-77) тафсири.....	154
﴿وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ... وَوَيْلٌ لِّهَم مَّا يَكْسِبُونَ﴾ (78-79) тафсири.....	156
﴿وَقَالُوا لَن نَّمُتَّعَنَّ... هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ (80-82) тафсири	158
﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ... وَلَا هُمْ يَنْصُرُونَ﴾ (83-86) тафсири.....	161
﴿وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى... إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾ (87-91) тафсири	167
Биринчи пора, иккинчи қисм, иккинчи чорак	174
﴿وَلَقَدْ جَاءكُمْ مُوسَى... بِمَا يَعْمَلُونَ﴾ (92-96) тафсири	177
﴿قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا... بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ (97-100) тафсири.....	182

﴿ولما جاءهم رسول.....لو كانوا يعلمون﴾	тафсири (101-103)	185
﴿يا أيها الذين آمنوا.....والله ذو الفضل العظيم﴾	тафсири (104-105)	196
Истилоҳий маъно ҳақида		197
Сиёсий онг		198
Биринчи пора, иккинчи қисм, учинчи чорак.....		215
﴿يا أيها الذين آمنوا.....والله ذو الفضل العظيم﴾	тафсири (106-107)	218
Насх (бекор қилиш) хусусида		221
﴿أم تريدون أن تسألوا.....بما تعملون بصير﴾	тафсири (108-110)	226
﴿وقالوا لن يدخل الجنة.....فيه يختلفون﴾	тафсири (111-113)	229
﴿ومن أظلم.....عن أصحاب الجحيم﴾	тафсири (114-119)	232
﴿ولن ترضى عنك.....ولا هم ينصرون﴾	тафсири (120-123)	242

